Asistăm tot mai mult în ultima vreme la manifestarea unui sentiment de sfială atunci când în discursul public se face referire la un anumit grup etno-cultural. Acest grup în spațiul românesc a fost cunoscut de-a lungul vremii sub diverse denumiri, din care (în diverse grafii sau pronunții) două în mod cert au făcut carieră: țigan şi rom.

Stingherеala generată de problema opțiunii pentru un termen sau altul ține doar parțial de ambivalența provocată de promovarea relativ recentă la nivelul moralei publice din România a normei corectitudinii politice. Credem că deruta are rădăcini mai profunde. Deşi prezența romilor în Europa are o istorie considerabilă (şi sub multe aspecte remarcabilă), ei au fost – iar din anumite perspective continuă să fie – în ochii multora la limita dintre natură şi civilizație, exotic şi comun, până la indecență (şi dihotomiile ar putea continua).

ISBN 978-606-8377-06-3

ROM SAU ȚIGAN

ISPMN
INSTITUTUL PENTRU STUDIEREA PROBLEMELOR MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

FUNDAȚIA SOROS ROMÂNIA www.soros.ro

ISTVÁN HORVÁTH – LUCIAN NASTASĂ (ed.)

ROM SAU ȚIGAN

Dilemele unui etnonim în spațiul românesc

ROM SAU ȚIGAN
Dilemele unui etnonim în spațiul românesc

ROM SAU ȚIGAN
Dilemele unui etnonim în spațiul românesc

Volum editat de István Horváth şi Lucian Nastasă

EDITURA
INSTITUTULUI PENTRU
STUDIEREA PROBLEMELOR
MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

FUNDAȚIA SOROS
ROMÂNIA www.soros.ro

Cluj, 2012

EDITURA
INSTITUTULUI PENTRU
STUDIEREA PROBLEMELOR
MINORITĂȚILOR NAȚIONALE

FUNDAȚIA SOROS
ROMÂNIA www.soros.ro

Titlu: *Rom sau țigan. Dilemele unui etnonim în spațiul românesc*
Editori: István Horváth și Lucian Nastasă
Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale
Cluj-Napoca
2012

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Rom sau Țigan : dilemele unui etnonim în spațiul românesc /
István Horváth, Lucian Nastasă (ed.) . - Cluj-Napoca : Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2012
Bibliogr.
Index
ISBN 978-606-8377-06-3

I. Horváth, István (ed.)
II. Nastasă, Lucian (ed.)

323.1(=214.58)(498)

Coordonator volum: Daniela Tarnovschi
Coordonator serie: Bokor Zsuzsa, Horváth István
Design și copertă: Könczey Elemér, IDEA Plus
Tehnoredactare: Sütő Ferenc
Tipar: IDEA și GLORIA Cluj-Napoca

Fundația Soros România promovează modele pentru dezvoltarea unei societăți bazate pe libertate, responsabilitate și respect pentru diversitate.

© 2012 Fundația Soros România (FSR)
Toate drepturile sunt rezervate Fundației Soros România. Nici publicația și nici fragmente din ea nu pot fi reproduse fără permisiunea Fundației Soros România.

Fundația Soros România, Str. Căderea Bastiliei nr. 33, sector 1, București
Telefon: 021 212 11 01, fax: 021. 212 10 32, e-mail: info@soros.ro, http://www.soros.ro

Opiniile exprimate în textul de față aparțin autorilor și ele nu reflectă în mod obligatoriu punctul de vedere al ISPMN și al Guvernului României.

Cuprins

Cuvânt înainte (István Horváth, Lucian Nastasă) 7

O temă în dezbatere 11

Petre Matei
Romi sau ţigani?
Etnonimele – istoria unei neînţelegeri 13

Martin Olivera
Ţiganii României
Istoria şi utilizarea unei reprezentări moderne 75

Repere istoriografice 89

Lucian Nastasă
Convergenţe şi disparităţi în definirea unei identităţi etnoculturale
Denominaţie şi imagistică în epoca emancipării (secolul XIX) 91

Marian Zăloagă
Între imagistică, cercetarea istoriografică şi politică
Tradiţii moderne şi paradigme postmoderne
în enunţarea etnicităţii ţiganului/romului 109

Florin Manole
Ţigan-rom
Perspective istorice comparative 141

Discurs şi controverse 151

Dezideriu Gergely
Romi sau ţigani?
Controversa denominării 153

István Horváth
Etnonimul de rom ca instrument al politicii identitare 183

Iulius Rostaş
Identitatea romani
Discurs, organizare şi proiect politic 199

Perspective lingvistice 231

Marcel Courthiade
Rromani – o limbă săracă şi goală? 233

Gelu Duminică
Rom – ţigan
Istorie, probitate şi proprietate terminologică 253

Gheorghe Sarău
Planificarea lingvistică pentru limba rromani în România (1990-2011) 271

Sensurile unei identităţi 297

Identitatea *romani* între victimizare şi emancipare
Nicolae Gheorghe în dialog cu Iulius Rostaş 299

Despre autori 337

Indice 342

Cuvânt înainte

Asistăm tot mai mult în ultima vreme la manifestarea unui sentiment de sfială atunci când în discursul public se face referire la un anumit grup etnocultural. Acest grup în spaţiul românesc a fost cunoscut de-a lungul vremii sub diverse denumiri, din care (în diverse grafii sau pronunţii) două în mod cert au făcut carieră: *ţigan* şi *rom.*

Stingherea generată de problema opţiunii pentru un termen sau altul ţine doar parţial de ambivalenţa provocată de promovarea relativ recentă la nivelul moralei publice din România a normei corectitudinii politice. Credem că deruta are rădăcini mai profunde. Deşi prezenţa romilor în Europa are o istorie considerabilă (şi sub multe aspecte remarcabilă), ei au fost – iar din anumite perspective continuă să fie – în ochii multora la limita dintre natură şi civilizaţie, exotic şi comun, până la indecenţă (şi dihotomiile ar putea continua). Aşadar, ambivalenţa istoric permanentizată marchează atât reprezentările despre, cât şi raportarea faţă de romi. Cu alte cuvinte, dezbaterea *ţigan* sau *rom* a fost generată de politic, dar ambivalenţa cadrului intelectual-emoţional în care anumite aspecte sunt problematizate ţin de această situaţie. Este şi motivul pentru care aspectul ar merita mai multă reflecţie, teoreticienii şi „filosofii" istoriei putând afla în destinul acestui popor o nesfârşită varietate de provocări spre o reflecţie mult mai articulată şi nuanţată asupra evoluţiei civilizaţiei, a destinului diverselor grupuri etno-culturale care au evoluat în sinusoidă, prezentul şi viitorul putând genera surprize, inversând când te aştepţi mai puţin ierarhiile „planetare" stabilite oarecum prin forţă până şi în această epocă (invocată oarecum aberant ca fiind) a „globalizării".

Cu toate că raportarea la romi comportă în mod indubitabil aceste valenţe mai ample ale specificului coexistenţei şi raportărilor istorice, dezbaterea *rom* sau *ţigan* este una specifică României ultimelor două decenii. Aceasta se întâmplă în contextul post-1989, când problema integrării romilor şi a normalizării statutului lor erau repuse pe tapet, dar într-un mod relativ inedit, cel puţin neîntâlnit până atunci de opinia publică şi sfera politică românească. În primul rând, odată cu dispariţia monopolului ideologic asupra definiţiei unor probleme sociale, începe să se formeze o categorie de activişti pentru drepturile romilor, aceştia fiind cei care încep să descrie problemele cu care se confruntă diferitele comunităţi şi să puncteze cauzele acestora. Nici imaginea care se conturează în urma acestor discursuri (invariabil diferite de poziţia oficială) nu a fost una confortabilă.

În al doilea rând, aceste opinii încep să aibă şi o audienţă internaţională, constituindu-se ca alternative ale unor puncte de vedere oficiale. Administraţia centrală (pe atunci cu multe reflexe moştenite din totalitarism) a fost deranjată atât de viziunile, părerile, opţiunile alternative ale societăţii civile, cât şi de faptul că aceste poziţii încep să aibă audienţă internaţională. În acest context, începând cu 1991, la nivelul administraţiei centrale (cel mai adesea în cadrul Ministerului Afacerilor Externe) s-a problematizat posibila confuzie dintre denumirea nou promovată de *rom* şi cea de *român* (mai mulţi miniştri de externe fiind puşi în situaţia să ia poziţie în această problemă spinoasă). În timp, retorica ce argumenta inoportunitatea utilizării termenului de rom a devenit mai elaborată, înmulţindu-se şi categoriile sociale care s-au implicat în mod activ în această argumentare. În felul acesta, unii susţinători merg dincolo de a problematiza eventuala confuzie creată de omonimia celor două etnonime. Aceştia văd în promovarea termenului de rom un adevărat război sistematic de imagine, care, prin încercarea de asociere a romilor cu românii, urmăreşte compromiterea românilor ca naţiune şi a României ca stat. Pe de altă parte, dezbaterea a luat amploare în termeni de categorii sociale implicate. Deja în 2009 asistăm la o campanie acerbă prin intermediul unui organ de presă ce include în titulatura lui ideea de „naţional", în vederea utilizării oficiale a termenului de ţigan, fapt ce ar fi trebuit statuat prin lege. Pentru ca toamna lui 2010 să cunoască şi o propunere legislativă în adoptarea oficială a denumirii de *ţigan,* în cele din urmă iniţiativa parlamentarului fiind respinsă în aprilie 2011, în faţa presiunilor venite din partea reacţiilor vehemente şi a argumentelor invocate de liderii acestei etnii, dar şi a societăţii civile. Ceea ce este semnificativ în acest episod a fost „academizarea" dezbaterii, antrenarea unei părţi a mediului academic, în legitimarea de către *specialişti* a inoportunităţii utilizării oficiale a termenului de rom.

În fapt, iniţiativa editării volumului de faţă se constituie ca o reacţie la acest ultim episod. Pentru evitarea oricăror neînţelegeri, trebuie să afirmăm cât se poate de răspicat faptul că publicaţia de faţă nu se constituie într-o poziţionare faţă de polemicile ştiinţifice. Considerăm că instrumentalizarea politică a noţiunilor, a conceptelor sau denumirilor depăşeşte cadrele ştiinţificităţii, iar prin punerea lor în slujba politicului, a soluţiilor de moment (doar pentru a da satisfacţii parţiale unui anumit segment de populaţie), oferă efemeritate acestei întreprinderi. A dezavua ştiinţific o denumire prin care se încearcă promovarea demnităţii unei populaţii nu face altceva decât să ne readucă în memorie măcar consecinţele tragice ale celui din urmă război mondial, prefaţat oarecum din perspectivă politică şi pseudo-ştiinţifică prin ample construcţii aşa-zis „academice" şi „universitare".

Dacă în perioada interbelică tendința de a-şi constitui în România propriile organizații de reprezentare şi de a fi cunoscuți ca *romi* nu a provocat nici surprindere, dar nici iritare, altfel stau lucrurile acum în ceea ce priveşte controversa etnonimelor. Faptul că mereu România a părut defazată de la evoluțiile general europene, s-ar putea pune cu simplitate pe seama evoluției istorice. A genera însă dezbateri în această direcție pornind de la situații de infracționalitate, bunăoară de la faptul că un cetățean român de etnie romă, Romulus Mailat, a fost autorul unei crime în Italia, iar că presa din peninsulă ar fi asimilat pe respectivul cu națiunea română, frizează deja absurdul: nu în a judeca gestul în sine, ci în ce priveşte reacția „românilor" la posibila asimilare a lor cu romii pe temeiul unei sonorități lingvistice asemănătoare!

Nefiind vorba de controverse ştiințifice în ce priveşte utilizarea etnonimelor *țigani* sau *romi,* tentativele menționate mai sus de a introduce, cu caracter de lege, o denumire în defavoarea alteia au părut a fi de un arbitrar specific îndeosebi societăților totalitare. Dacă denumirea de *rom* a fost adoptată formal în textele Consiliului Europei şi de Asociația Internațională a Romilor, ce a avut primul congres în aprilie 1971, fără a stârni vociferări în apusul Europei, în Cehoslovacia de atunci – care permisese în anii 60 constituirea „Uniunii Țiganilor-Romi" – s-a trecut din 1973 nu doar la nerecunoaşterea unei asemenea populații, ci chiar la măsuri „genocidare" – ca să utilizăm expresia unei specialiste în această problematică[1].

Evident, lucruri de genul acesta nu trebuie să se mai întâmple! Iar volumul de față vine tocmai într-un moment de discuții şi tendințe argumentative în favoarea utilizării unei denumiri sau a alteia, în speță *rom* sau *țigan.* Este şi motivul pentru care – la inițiativa şi susținerea materială a Fundației Soros România – se încearcă acum o punere în dezbatere a etnonimelor de utilizat în ceea ce priveşte populația ce se autodenumeşte *roma,* antrenând pentru moment lideri marcanți ai acestui grup etno-cultural, alături de câțiva specialişti care s-au ocupat de-a lungul ultimului deceniu de problematicile complexe ale unui asemenea subiect.

Editorii

1 Hana Šebková, *Camarade tsigane!,* în „Communications", Paris, 55, 1992, p.187-194.

O temă în dezbatere

Petre Matei

Romi sau țigani?

Etnonimele – istoria unei neînțelegeri

1. Preambul

Cum este corect: rom sau țigan? Această dezbatere a căpătat amploare în ultimele două decenii, odată cu ascensiunea mișcării rome. În sfera publică, etnonimul de „rom" a început să-l concureze și chiar să-l înlocuiască pe acela de „țigan". Tot mai vizibilii lideri ai acestui grup etno-cultural declară endonimul „rom" ca fiind singurul acceptabil și descurajează astfel utilizarea exonimului „țigan", prezentat ca exclusiv ofensator, acuzându-i – mai mult sau mai puțin explicit – pe cei care procedează altfel de rasism. Evoluția de la „țigan" la „rom", contestările venite din partea populației majoritare sau chiar din rândurile etniei, precum și discursurile justificând aceste opțiuni fac obiectul acestui studiu.

Dar de la bun început trebuie spus că întrebarea nu va fi tratată aici decât ca pretext. Cititorii care se așteaptă la un răspuns dincolo de orice echivoc vor fi dezamăgiți. Credem că, așa cum este formulată, întrebarea „rom sau țigan?" este de natură să creeze confuzii întrucât pornește de la ideea că (doar) una dintre opțiuni corespunde adevărului. Or, premisa de la care pornim noi este că adevărul nu ni se impune de la sine, ci îl re-creăm în funcție de propriile interese. Nu vom decide așadar care dintre cele două etnonime este cel „adevărat", ci vom încerca mai degrabă să identificăm aceste interese și evoluția lor. Demersul nostru se dorește deconstructivist. Credem că națiunile, minoritățile, identitățile, deși tind să fie reificate, sunt în realitate procese identitare complexe, mobile și persuasive, bazate pe învățare și uitare, idei în care oamenii pot învăța (sau nu) să creadă. La fel se întâmplă și cu etnonimele, care nu sunt esențe absolute, ci etichete ce se impun în urma unor competiții și negocieri. În acest context, preferăm să tratăm ambele etnonime, țigan și rom, ca termeni umbrelă, mult prea generici pentru a putea surprinde altfel decât

printr-o convenție populații încă extrem de eterogene. Acest lucru devine cu atât mai evident în cazul țiganilor/romilor, dată fiind apariția relativ târzie a efortului de creare și uniformizare a unor identități rome moderne.

Ipoteza de lucru este că, urmărind sincronic și diacronic opțiunile pentru unul dintre cele două etnonime, putem surprinde transformări interesante pentru cunoașterea atât a românilor (acces la evoluția susceptibilităților românești), cât și a țiganilor (o mitologie națională romă în curs de constituire). Defalcăm două intervale de timp, fiecare cu caracteristici proprii, pentru care vom prezenta atât perspectivele rome/țigănești, cât și cele românești.

1) Prima jumătate a secolului al XX-lea, în special intervalul 1919-1949. Aceasta a fost perioada în care, în premieră, țiganii/romii din România și-au constituit propriile organizații, devenind vizibili, exprimând diverse deziderate, printre care și acela de a fi numiți (unii dintre ei) *romi.* Utilizăm în general articole din ziarele țigănești/rome, românești, precum și documente de arhivă.

2) Perioada de după 1989, când termenul „rom" a început să înlocuiască etnonimul „țigan". Pentru a identifica percepțiile actuale, folosim presa, emisiuni televizate, interviuri, dezbateri, comentarii pe forumurile ziarelor, postări pe internet, youtube etc. Am preferat presa electronică și blogurile din mai multe motive. Spre deosebire de presa tipărită, unde este reprodus, în general, doar punctul de vedere al celui care semnează articolul, cea electronică este interactivă, oferind libertate de exprimare și cititorilor, care ajung uneori să posteze sute de comentarii pentru un singur articol. În plus, spre deosebire de ziarist, acești cititori, sub protecția anonimatului oferit de nickname-urile folosite, au o mai mare libertate de exprimare, permițându-și să fie incorecți politic, rasiști, țiganofobi etc, oferind astfel sugestii care merită luate în calcul.

Au existat trei momente de vârf în ceea ce privește controversa etnonimelor: toamna anului 2007, primăvara lui 2009 și toamna 2010-primăvara 2011. În toamna lui 2007 a avut loc scandalul Romulus Mailat, etnic țigan (rudar de fapt), dar cetățean român, care, în Italia, a jefuit și ucis o italiancă. În acest context, în România au apărut voci care cereau să se revină la etnonimul țigan întrucât – se afirma – crima fusese săvârșită de un țigan, nu de un român, iar afectați de reacțiile italienilor erau românii. Aceștia ar fi căzut victime ale confuziilor create de etnonimele rom-român. Al doilea moment a fost în primăvara lui 2009, când „Jurnalul Național" a întreprins o campanie de strângere de semnături pentru inițierea unui proiect de lege care să determine revenirea la denumirea de țigan în limbajul oficial. Al treilea moment (toamna 2010-primăvara 2011) este reprezentat de proiectul deputatului Silviu Prigoană de înlocuire din documentele oficiale a termenului rom/rrom cu cel de țigan, proiect respins în cele din urmă în aprilie 2010, de Camera Deputaților. Dată fiind apropierea cronologică, studiul de față nu se ocupă și de acest al treilea moment.

2. Țiganii şi etnonimele în prezent

Pentru început, o scurtă introducere în ceea ce priveşte raporturile exonim-endonim. Tradițional, pentru desemnarea străinilor, membrii unui grup etnic folosesc cuvinte din propria limba (exonime). Grupurile etnice comasate în anumite state fac obiectul unui număr mai mic de exonime (vecini puțini, exonime puține). În plus, dacă dispun de resurse (în primul rând de stat), își pot cultiva endonimele şi le pot ulterior impune în cadrul unei mişcări naționale. Aparent, endonimul este impus doar în afară, înlocuind exonimele, dar adeseori el este impus şi în interior. Se produce o uniformizare a unor identități mai vechi (prenaționale) subsumate unui nou discurs identitar (național). În acest caz, numărul endonimelor tinde să se diminueze, ajungând să prevaleze acel endonim cultivat de elite, dar cu şanse de a fi preluat şi de mase, fiind folosit deja de un grup semnificativ, de la care activiştii se revendică. Prin aceasta, selecția este – cel puțin parțial – produsul unor negocieri.

2.1. Diferențe între țigani: exonime şi endonime

Cum am mai menționat, avem rezerve atât față de „țigan", cât şi față de „rom", care nu sunt decât termeni umbrelă folosiți pentru a desemna o mulțime de grupuri eterogene şi pentru care există numeroase exonime şi endonime. Un singur etnonim, fie el exonim (țigan) sau endonim (rom), nici nu i-ar putea cuprinde pe toți aceştia. Aceasta se explică prin situația lor specială.

Spre deosebire de alte grupuri etnice care au dispus de state proprii, cu instituții omogenizatoare – şcoală națională, armată, biserică etc -, aceste grupuri de țigani/romi sunt transfrontaliere, fiind răspândite în diferite țări. Numeroasele comunități printre care au trăit răsfirați au folosit, pentru a-i desemna, propriile exonime. Numărul acestora este estimat la câteva zeci, dar cele mai răspândite două exonime sunt: țigan (şi derivatele sale *tsigane, cigan, Zigeuner* etc.) şi egiptean (şi derivatele *gypsies, gitanes, ghift* etc.).

Neformând grupuri mari şi influente, fără a dispune de state proprii prin intermediul cărora să poată crea coeziune, cultivându-şi limba, identitatea, diferențele dintre „țigani" s-au menținut, cum era şi firesc, la cote destul de ridicate. Mulți dintre ei, de fapt, s-au asimilat sau sunt pe punctul de a o face. Iar cei care sunt identificabili ca țigani au fost şi sunt încă împărțiți în numeroase grupuri, mai mult sau mai puțin diferite, precum căldărari, spoitori, ursari, rudari etc (tradițional endogame). Din punct de vedere religios sunt catolici,

ortodocşi, penticostali, musulmani etc. La fel se întâmplă şi cu limba[1], unde preferăm să ne ocupăm nu de indivizii asimilaţi lingvistic, ci de grupuri mari care nu (mai) vorbesc dialecte romani: băieşii sau rudarii (vorbind româna nu doar în România, ci şi în ţări precum Bulgaria şi Ungaria), ashkali, „egiptenii" (vorbitori de albaneză) din Peninsula Balcanică etc. Am introdus aceste trei grupuri pentru că membrii lor nu doar că nu se recunosc ţigani, dar refuză să fie identificaţi ca romi, dezvoltând discursuri identitare diferite.

Chiar şi în ceea ce-i priveşte pe vorbitorii nativi, trebuie subliniat că aceştia nu vorbesc o limbă unitară (abia recent s-a început standardizarea ei, în diferite ţări precum Macedonia, România etc., în principal de către activişti), ci dialecte rome. Firesc, acestea au suferit puternice şi variate influenţe din partea limbilor de contact – vocabularul *sinti* din Germania conţine numeroase împrumuturi din germană, al romnichel-ilor din Anglia cuvinte din engleză, iar al romilor din România numeroase cuvinte din turcă (romii horahane, spoitorii din sudul României), din maghiară (cazul gaborilor din centrul Transilvaniei) şi din română (căldărari, ursari etc). Ca urmare, dialectele „rome" sunt uneori reciproc neinteligibile. Grupurile de romi tradiţionali valorizează diferenţe acolo unde activiştii romi ar prefera să vadă asemănări. Toate aceste diferenţe se manifestă printr-o multitudine de endonime: rom, manush, cale, sinti, romnischel etc. Pe de altă parte, chiar şi cei care vorbesc dialecte romani se împart în subgrupuri, dezvoltând discursuri identitare diferite.

2.2. Esenţializare, imaginea omogenă a ţiganilor la majoritari

Atunci de ce se crede că ţiganii/romii sunt la fel? Pentru că sunt imaginaţi astfel. Nu doar majoritarii, ci şi activiştii romi îi omogenizează pe ţigani.

În ceea ce îi priveşte pe majoritari, în mare, două sunt modalităţile de a generaliza în privinţa ţiganilor. În primul rând, majoritarii nu sunt – în general – atenţi la deosebirile dintre ţigani. Pentru ei, toţi sau aproape toţi ţiganii sunt la fel. Aceasta se explică în bună măsură prin limba de comunicare folosită (a majoritarilor), motiv pentru care aceştia nu-şi pot da seama de diferenţele lingvistice dintre ţigani.

În al doilea rând, intelectualii majoritari au produs o esenţializare de sus în jos a ţiganilor prin identificarea originii lor indiene. Până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, ţiganii fuseseră văzuţi preponderent dintr-o perspectivă socială,

1 Yaron Matras, *Die Sprache der Roma: Ein historischer Umriss*, în Yaron Matras, Hans Winterberg, Michael Zimmermann (ed.), *Sinti, Roma, Gypsies: Sprache-Geschichte-Gegenwart*, Berlin, Metropol, 2003, p.231-261.

ca o mulțime de populații eterogene, cu diferite denumiri etc. Li s-au atribuit cele mai fanteziste origini: și-ar înnegri singuri pielea cu grăsime, sunt urmași ai evreilor, care au încercat astfel să scape de persecuțiile creștinilor, sau dimpotrivă, ar fi foarte vechi, din timpul lui Homer sau Herodot. Cum de erau atât de vechi? În general se pornea de la ocupațiile și denumirile țiganilor, iar dacă în scrierile unora precum Herodot sau Homer apăreau popoare cu denumiri și profesii vag asemănătoare, nu era greu să fie stabilite asemenea conexiuni, țiganii fiind dați ca provenind din popoarele antice etc[2].

Dar la sfârșitul secolului al XVIII-lea, grație cercetărilor lingvistice, s-a descoperit că limba țiganilor semăna cu anumite dialecte indiene. Cel care a popularizat această descoperire a fost istoricul german Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann (1753-1804). În 1783, când și-a publicat cartea despre țigani[3], contextul era de natură să încurajeze esențializarea țiganilor. Lingvistica era foarte apreciată în epocă, iar limba era văzută drept cel mai bun mijloc de a cunoaște un popor. Ce a reușit Grellmann nu a fost simpla identificare a unor similitudini lingvistice, ci descoperirea originii, reunind simbolic toate aceste grupuri disparate într-o imagine, aceea a unui popor. Împrăștiați, diferiți în realitate, dar pentru că li se atribuia o origine, accentul a căzut pe sublinierea asemănărilor.

Grellmann a creat un model ideal. Cartea sa a avut un impact extrem de puternic asupra percepției țiganilor pentru următoarele două secole, inclusiv asupra celor care au scris despre țiganii din spațiul românesc (M. Kogălniceanu, J.A. Vaillant, O. Lecca, Dimitrie Dan, Martin Block, Calinic. I. Pop Șerboianu etc). Aflați sub influența lui Grellmann, „țiganologii" au continuat să pună preț pe similitudini. Că nu le prea găseau, nu i-a descurajat! Marile diferențe dintre țigani au tins să fie interpretate ca abateri de la modelul originar. La mare căutare erau așa-zișii „true Gypsies", țiganii adevărați, cei care reușiseră să-și păstreze caracterul intact, necontaminați încă de civilizație (vorbitori de romani, nomazi etc), singurii care meritau să fie studiați. Restul țiganilor, chiar dacă erau mai numeroși, nu prezentau interes. În concluzie, diferențele reale dintre țigani au continuat să existe, dar discursul științific despre ei a fost unul omogenizator, centrat pe similitudini, explicate prin originea indiană.

2 Wim Willems, *In Search of the True Gypsy: From Enlightenment to Final Solution,* London, Frank Cass Publishers, 1997; Idem, *Ethnicity as a Death-Trap: the History of Gypsy Studies*, în Leo Lucassen, Wim Willems, Annemarie Cottaar (ed.), *Gypsies and other Itinerant Groups. A Socio-Historical Approach,* London, New York, St. Martin Press, 1998, p.17-34.

3 Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann, *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung. Sitten und Schicksale dieses Volks în Europa nebst ihrem Ursprunge,* Leipzig, 1783.

2.3. Esențializarea activiștilor romi și proiectul național rom

Aceasta percepție (țiganii ca popor) s-a păstrat și a fost recent preluată de activiștii romi care, convinși de originea comună, tind și ei să ignore diferențele și să se concentreze asupra asemănărilor, elaborând un discurs unificator. Parte a acestui proces de mobilizare „națională" este efortul de înlocuire a mai multor exonime (sau chiar endonime) printr-un singur endonim, acela de *rom.* Se speră că promovarea acestui endonim va încuraja mobilizarea etnică: un singur nume, deci un singur popor. Pe scurt, sunt romi toți cei care sunt văzuți ca țigani. Or, aici apar problemele! Cei heteroidentificați ca țigani (sau care se declară ei înșiși astfel) sunt mai numeroși decât cei care se declară romi.

Așa cum am menționat deja, în demersul de față preferăm să dăm atenție diferențelor. Nu credem în substituirea automată țigan=rom. Diferențiem între trei categorii de „țigani", în funcție de implicarea și poziția acestora în cadrul proiectului național rom.

1. Cei (parțial) asimilați. De-a lungul timpului, mulți dintre „țigani" s-au asimilat populațiilor majoritare, fenomen care continuă și în prezent. Există țigani care nu vorbesc dialecte romani, nu se consideră romi etc., dar sunt percepuți de către majoritari ca „țigani" și, independent de ceea ce vor ei, sunt revendicați de activiști ca „romi".

2. Acei romi (adeseori tradiționali și endogami), vorbitori ai unor dialecte romani și care se declară în limba lor „romi", dar care încă preferă să se considere mai degrabă căldărari, ursari, spoitori, gabori, cortorari, pletoși etc., decât romi din punct de vedere național[4].

3. În fine, ultima categorie este a activiștilor care își asumă acest efort omogenizator. Pentru a-și spori legitimitatea, aceste elite pretind că reprezintă masele de romi (apreciindu-i în special pe romii tradiționali, vorbitori de romani), dar în realitate modifică realitățile etnice din perspectiva propriului proiect național. Eforturile acestor activiști nu se îndreaptă spre conservarea specificităților dialectale sau a identităților de subgrup, ci spre crearea unei identități comune. Intenția este de a-i face atât pe cei tradiționali (2), cât și pe cei parțial asimilați (1), să devină cândva romi în sensul propus de activiști (3). Când vorbim despre discursul rom ne referim îndeosebi la argumentele intelectualilor și antreprenorilor etnici romi.

Simplificând, credem că putem vorbi de două tipuri-ideale de articulare a identităților la romi: 1 – romii în mod tradițional; 2 – antreprenorii etnici acum.

4 Johannes Ries, *Welten Wanderer – Über die kulturelle Souveränität siebenbürgischer Zigeuner und den Einfluß des Pfingstchristentums,* Wurzburg, Ergon, 2007, p.189-208.

1. Un prim tip, specific romilor tradiționali, nemobilizați încă etnic, a fost abordat de antropologul britanic Michael Stewart. Potrivit acestuia, până de curând, romii tradiționali şi-au putut prezerva identitățile, chiar şi când formau grupuri restrânse, răsfirate printre majoritari, în bună măsură pentru că se foloseau de aşa-zisul Romanipen, mod de viață, relații familiale şi raportare simbolică la ceilalți: romi versus neromi (*gadje,* majoritarii care nu respectă un cod de valori) etc. Spre deosebire de comunitățile naționale, care se definesc prin raportare la propriile istorii, romii nu au avut deci nevoie de istorie (ca discurs despre trecut, origine, eroi, campanii militare glorioase etc) pentru a şti cine sunt[5]. Nevoia de a recurge la istorie a apărut doar recent, printre elitele rome, din dorința de a crea o comunitate națională din grupurile divizate ale „romilor"[6].

2. Un al doilea tip de articulare a identității este cel promovat de elitele rome moderne. Diferențele tradiționale romi-majoritari estompându-se, posibilitatea de a recurge la coduri similare romilor tradiționali s-a diminuat, iar pentru a rezista asimilării s-a impus găsirea unei alternative. Pe de altă parte, identitățile prezervate în mod tradițional erau doar de subgrup, în care elitele nu se mai regăsesc, motiv pentru care, acum, se încearcă topirea într-o identitate națională. Neexistând omogenitate, ea trebuie creată de către elite

5 Michael Stewart, *Remembering without Commemoration: The Mnemonics and Politics of Holocaust Memories among European Roma*, în „Royal Anthropological Institute", X, 2004, p.575-576: „The Roma [...] are able to live without much of what we think of as 'history' because they have their relations with us, the gaze, the non-Gypsies, to remind themselves 'who they are' and who they have been [...] The Roma do not need commemoration to remember-the rest of the world does it for them on a daily basis".

6 Lucian Boia, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficțiune,* Bucureşti, Edit. Humanitas, 1998, p.97: „amintiri «învățate», tot mai prezente pe măsură ce cercul se lărgeşte. Cu cât construcția este mai artificială, cu atât şi memoria este în mai mare măsură elaborată, orientată, «învățată». [...] După cum națiunea este «inventată» şi memoria ei este «inventată»"; mai concret în ceea ce-i priveşte pe țigani, Slawomir Kapralski, *Identity Building and the Holocaust: Roma Political Nationalism*, în „Nationalities Papers", XXV, 1997, p.273: „Their identity [...] was created in the framework of culture, not of history. It rested in manifestations of an atemporal value-pattern of Romanipen, 'being a Rom' în the surrounding world of 'others' and în maintaining 'horizontal' kinship relations, ways of life, and patterns of interaction with non-Romanies (gadze). While national communities of Europe defined themselves with reference to their respective histories, the need of history was alien to the Roma and appeared only recently due to the Roma elites...attempting to create in a divided and sub-ethnically differentiated [Roma] population a sense of national community. [...] However, it is not the kind of identity which could be easily transformed into a national one: the latter needs historical tradition, something which the former cannot provide. Therefore, efforts towards establishing a sense of national identity among Romanies would involve necessarily the invention of tradition".

prin promovarea unui discurs național. Astfel, se fac eforturi de scriere a unei istorii unificatoare, dându-se atenție originii indiene a romilor (mit fondator), manifestărilor politice din trecut, dar accentul fiind pus pe victimizare: persecuții, robie, sublinierea similitudinilor cu evreii, apariția unor termeni calchiați după antisemitism (antițiganism/antigypsism/antiziganismus), inventarea de către unii intelectuali romi a unor cuvinte precum Samudaripen sau Porajmos, care să echivaleze în limba romani cu Shoah-ul evreiesc etc.

Aceste discursuri, practici, tradiții se doresc mobilizatoare, diseminate prin sistemul educațional, în cadrul unor cursuri de istorie, limbă romani, folclor rom etc. Chiar dacă, până în prezent, unitatea dorită de elite nu a fost încă asumată de majoritatea celor pe care activiștii susțin că-i reprezintă, e de presupus că această situație se va remedia în timp, producându-se, cel puțin pentru o parte a acestor potențiali romi, crearea unei identități comune, revendicându-se mai mult de la o istorie învățată în școală decât de la Romanipen, endogamie, tradiții etc. Parafrazând titlul cărții lui Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen,* elitele rome încă nu au reușit transformarea acestor căldărari, spoitori, ursari, rudari etc în romi. Dar sunt încă la început. Diferențele dintre neamuri au început să se erodeze, dar aceasta se explică probabil mai puțin prin impactul omogenizator al elitelor, cât mai ales prin diminuarea rolului meseriilor care erau asociate tradițional cu aceste neamuri. Întrebați, mulți răspund că sunt țigani sau romi, nediferențiați pe neamuri (31,7%), vătrași (13,8%), căldărari (5,9%), rudari (4,5%), spoitori (3,7%). În plus, 11,7% se declarau români, 6,6% maghiari și 1,0% turco-tătari[7]. Pe acest fundal se desfășoară efortul elitelor de a preda copiilor romi anumite noțiuni în cadrul curriculumului adițional rom (cursuri de limbă, istoria și tradițiile romilor). În anul școlar 2006-2007, 25.525 de elevi din totalul de 260.105 (9,81%) urmau astfel de cursuri[8].

2.4. Romii şi Europa

2.4.1. Perspectiva romă

După cum am văzut, țiganii nu sunt încă un popor: nu vorbesc aceeași limbă, nu au aceeași religie, aceleași valori, sunt prea răsfirați pentru a avea un stat și, neavându-l, elitele nu pot crea o națiune romă. Dar există deja

7 Cătălin Zamfir, Elena Zamfir, *Țiganii între ignorare și îngrijorare,* București, Edit. Alternative, 1993, p.243.

8 László Murvai, *Învățământul pentru comunitățile lingvistice din România în anii școlari 2006-2007 și 2007-2008,* Project on Ethnic Relations, București, 2008, p.69.

naționalism și naționaliști romi care nu se lasă descurajați. Unul dintre ei, Ian Hancock, definește naționalismul „as a sense of identity as a people, and the efforts resulting to foster this and to obtain recognition as a distinct population, bound by common historical, cultural, linguistic, political, religious, or other ties în the eyes of the larger society" și continuă câteva pagini mai departe: „a sentiment common among Romani nationalists is that we were one people when we came into Europe, and that we must be one people again. It is felt that the fragmentation of the once cohesive population has been the result of hostile, external factors, not voluntary internal ones. After all, Gypsies made the journey from India to Europe intact"[9]. Pe scurt, în ciuda diferențelor, care ar fi fost impuse de factori externi, ostili, naționaliștii romi simt că trebuie să fie iar uniți pentru că îi leagă trecutul. În fond, dacă au venit acum o mie de ani împreună, ar trebui să fie iar împreună, nu?

Credem că nu trecutul unește, ci mai degrabă discursul elitelor. Omogenizarea discursului a început în special după congresul internațional al romilor de la Londra (aprilie 1971), când, printre altele, s-a hotărât crearea unor simboluri naționale precum steagul (verde-albastru cu o roată în mijloc, semănând izbitor cu chakra prezentă pe steagul Indiei), imnul („Djelem, djelem"), ziua națională (8 aprilie). În plus, s-a renunțat la termeni precum Tsiganes, Zigeuner, Gitanos etc, pe motiv că ar fi depreciativi și, pentru a crea sentimentul de unitate, au fost înlocuiți prin „rom". Până atunci, organizațiile internaționale ale lor fuseseră „țigănești", Communauté Mondiale Gitane, inclusiv Comité International Tzigane, organizatorul acestui prim congres. Acesta s-a transformat în „Comitet Internațional Rom"[10]. Că rom este o convenție o spune și W.R. Rishi, intelectual indian apropiat mișcării rome și participant la acest prim congres de la Londra: „Roma are [...] called by different names în different countries. To denote them as a nation, they adopted for themselves the name Roma (singular Rom). A resolution to this effect was passed at the First World Romani Congress at London în 1971, which was attended by me. The name has been registered with International bodies like the UN, UNESCO, ECOSOC, and The Human Rights Commission"[11].

9 Ian Hancock, *The East European Roots of Romani Nationalism*, în David Crowe, John Kolsti (ed.), *The Gypsies of Eastern Europe*, New York, Sharpe, 1991, p.133, 139.

10 David Mayall, *Gypsy Identities: 1500-2000. From Egypcians and Moon-men to the Ethnic Romany,* London, Routledge, 2004, p.204-205; Grattan Puxon, *The Romani Movement: Rebirth and the First World Romani Congress in Retrospec*t, în Thomas Acton (ed.), *Scholarship and the Gypsy Struggle: Commitment în Romani Studies*, University of Hertfordshire Press, 2000, p.94-113.

11 (http://www.romani.org/rishi/romrroma.html, accesat 2010.7.17).

Există deci un proiect național rom, devenit vizibil îndeosebi după căderea comunismului, în contextul extinderii europene spre estul continentului. Răspândirea „țiganilor" în întreaga Europă i-a inspirat pe unii activiști romi să definească identitatea romă ca fiind europeană, prin raportare nu la anumite state (în care nu pot forma majoritatea), ci la întreg continentul. Caracterul supranațional al acestei Uniuni, în cadrul căreia inclusiv membrii mai vechilor națiuni statale, majoritari în granițele lor, se regăsesc minoritari, ar facilita acest inedit efort național. Intenția este de a se declara națiune „non-teritorială" și de a obține recunoaștere internațională[12] sau, cum îi numește Zoltan Barany, „grup etnonațional non-teritorial"[13]. Al cincilea Congres Mondial al Romilor, organizat de International Roma Union, a avut loc în iulie 2001, la Praga, unde participanții au adoptat Declarația națiunii romilor. Esențializând, aceasta vorbește despre națiunea romilor ca despre un fapt: „Persoanele care aparțin națiunii romilor cer reprezentarea națiunii lor, care nu dorește să devină un stat. [...] Suntem o Națiune, cu aceleași tradiții, aceeași cultură, aceeași origine, aceeași limbă, noi suntem o Națiune"[14]. În aceeași logică, fără a da atenție diferențelor de omogenitate, se ajunge la concluzia că în Uniunea Europeană sunt 8-10-12 milioane de romi, prin aceasta ei fiind mai numeroși chiar decât populația națională a mai multor state membre, precum Malta, Slovenia, Țările Baltice etc[15].

2.4.2. Perspectiva Uniunii Europene

Uniunea Europeană se constituie într-un cadru care permite elitelor rome să-și imagineze acest proiect național. Interesul instituțiilor europene pentru țigani a debutat pe la mijlocul anilor 70. Inițial, discursul european i-a perceput mai mult ca pe o categorie definită prin nomadism. Ulterior,

12 David Mayall, *Op.cit.*, p.206.

13 Zoltán Bárány, *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality and Ethnopolitics,* Cambridge, Cambridge University Press, 2002, p.205: „Comunitățile de țigani din estul Europei trec prin procesul de etnogeneză, efort deliberat de a li se recunoaște statutul de grup etnonațional nonteritorial. Răspândirea țiganilor/romilor prin Europa i-a inspirat pe unii activiști romi să definească identitatea romă ca fiind europeană, prin raportare nu la anumite state, ci la întreg continentul".

14 László Fosztó, *Colecție de studii despre romii din România,* Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2009, p.61.

15 Jean-Pierre Liegeois, Nicolae Gheorghe, *Roma/Gypsies: A European Minority,* în *„Minority Rights Group Report"*, octombrie 1995, p.7; Katrin Simhandl, *Der Diskurs der EU-Institutionen über die Kategorien „Zigeuner" und „Roma". Die Erschliessung eines politischen Raumes über die Konzepte von „Antidiskriminierung" und „sozialem Einschluss",* Hamburg, Nomos, 2007, p.98-112.

după căderea comunismului, începând extinderea spre estul Europei (unde situația era diferită, iar numărul lor este mare, ridicându-se la câteva milioane), tendința a fost de a-i conceptualiza ca pe o minoritate etnică, fapt reflectat și de evoluția denumirilor folosite pentru a-i desemna. Inițial au fost numiți țigani, apoi, pentru o perioadă intermediară, la mijlocul anilor 90, exonimul a coexistat cu endonimul, pentru ca spre sfârșitul anilor 90 să se impună endonimul rom.

Dar și discursul Uniunii Europene despre romi se bazează pe esențializare, pe reprezentarea acestora ca formând o unitate. Se pornește de la premisa că se poate decide în mod obiectiv cine aparține acestei categorii. Tendința este de a-i defini ca romi pe toți aceia care sunt văzuți din afară ca țigani. Diferențele dintre grupurile de țigani sau posibilitatea ca cei văzuți ca țigani/romi să nu se identifice astfel nu sunt luate în considerare. Absența unei definiții explicite pentru categoria „rom" și reificarea sa ar putea fi văzute ca o modalitate pragmatică de rezolvare a problemelor din perspectiva birocrației europene[16]. Vorbim despre un aparat administrativ complex, care „gândește" la scară continentală, neinteresat de mulțimea grupurilor de țigani, mai mult sau mai puțin diferite, ci de identificarea și gestionarea problemelor asociate cu aceste grupuri. Iar punerea de cât mai puține etichete este o modalitate de a simplifica rezolvarea problemelor[17]. Cum și-a motivat în 1999 Comisia Europeană decizia de a înlocui țigan prin rom? „The term Roma is used as a generally accepted generic name for the group [...]. The term Gypsy and several variants of Tsigan are considered by many to be pejorative"[18]. O etichetă (rom) cu o anumită popularitate mai ales în estul Europei ajunge astfel să-i reprezinte pe toți țiganii. Au existat evident din partea liderilor romi est-europeni eforturi de

16 Katrin Simhandl, *Op.cit.,* p.89-93 și, îndeosebi, 112-114: „Es gilt für die Kommission, im Diskurs eine Welt entstehen zu lassen, die ihren Ausgang în präzisen Angaben nimmt und sich în Aktionsprogrammen optimieren lässt. Es ist eine Welt, in der Probleme stets im Sinne ihrer Lösbarkeit konzeptualisiert werden. [...] Es herrscht die Vorstellung, dass Menschen aufgrund objektiver, in der „Realität" vorzufindener Kriterien klar, eindeutig und unwiderruflich einer Gruppe zugeordnet werden können. Ein individuelles Bekenntniss von Menschen zu einer Gruppe (oder eben auch einer anderen) [...] ist im Diskurs über Roma nicht vorgesehen. Demzufolge kann auch die Problematik, die sich für Menschen mit der Frage verbinden kann, ob sie denn nun „Roma" sind oder nicht unaufgezeigt bleiben. Auch die Möglichkeit, dass es Differenzen zwischen der Selbstverortung und der Fremdzuschreibung geben kann, wird nicht gedacht. [...] Die Zuordnung verharrt în der Fremdzuschreibung".

17 *Ibidem,* p.233: „Die einheitliche Terminologie ist die Voraussetzung für eine einheitliche Beschreibung von Problemen der mit ihr verfassten Menschen".

18 *Ibidem,* p.228-229.

promovare a acestui endonim[19], dar Uniunea Europeană, prin acceptarea şi promovarea unei terminologii unitare, ajunge să contribuie indirect la constituirea grupului astfel etichetat[20]. Discursul european oferă legitimitate, creând o nişă pe care activiştii romi o pot specula.

O astfel de conceptualizare a ţiganilor practică mai nou şi anumite instituţii din România. Exemplificăm prin comunicatul de presă din martie 2009 dat de Consiliul Naţional pentru Combaterea Discriminării (C.N.C.D.), ca replică la campania de presă iniţiată de „Jurnalul Naţional" pentru revenirea la termenul „ţigan". C.N.C.D. a descurajat acest demers, exprimându-şi preferinţa pentru „rom". Argumentaţia ni se pare pe alocuri contradictorie şi esenţializantă. Se vorbeşte iniţial despre dreptul indivizilor de a se recunoaşte sau nu ca aparţinând unei minorităţi, aici fiind inclus şi etnonimul: „România a ratificat Convenţia-Cadru pentru Protecţia Minorităţilor Naţionale prin Legea nr. 33 din 29 aprilie 1995, publicată în Monitorul Oficial nr. 82 din 4 mai 1995. Articolul 3 al acestei Convenţii consacră dreptul *unei persoane* aparţinând unei minorităţi naţionale de a alege în mod liber de a fi tratată sau nu ca atare. Posibilitatea de a se recunoaşte sau nu în denumirea adoptată pentru a desemna minoritatea constituie unul din aspectele esenţiale ale acestui drept". Până aici pare rezonabil. Dar imediat discursul începe să esenţializeze, vorbindu-se despre dorinţele minorităţii: „Colegiul Director reiterează apelul său având în vedere recomandările instituţiilor internaţionale că «în mod natural, atunci când se discută situaţia unui grup minoritar aparte, *dorinţa acestei minorităţi* cu privire la denominare trebuie privită ca un factor determinant». Terminologia utilizată cu privire la minoritatea romilor a cunoscut modificări în plan naţional la nivelul statelor membre şi în plan internaţional la nivelul Consiliului Europei, al Uniunii Europene, al Naţiunilor Unite sau al Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa.

19 (Sarau_rromi@yahoogroups.com, scoala_incluziva2004@yahoogroups.com, Sat, 8 Jul 2006 10:35:17 Subject: [natminet] RomLink – ALIATII STIGMATULUI „RR"!): „Ar fi bine să cercetezi perioada 1990 – 1995 (atunci cu Memorandumul MAE, de interzicere a termenului <rom, romani etc>). Întreabă-i pe domnii Gheorghe Nicolae, Ivan Gheorghe, Vasile Ionescu, Gheorghe Răducanu despre istoricul presiunilor asupra Consiliului Europei făcute pe plan european de lideri rromi – ca să se scrie <rom> cu doi <rr>, apoi intervenţiile tot la Consiliul Europei ca să nu se mai scrie cu doi <rr>!!! [...] Chiar m-ar interesa dacă cineva de pe lista ar putea face istoricul recomandărilor contradictorii ale Consiliului Europei, din perioada 1991-1995/1996, cu privire la încurajarea, apoi la descurajarea scrierii cu doi <rr> a cuvântului <rrom>. [...] Gheorghe Sarău".

20 Katrin Simhandl, *Op.cit.,* p.234, „Die neue monolithische Terminologie unterstützt jedoch die einförmige Konstruktion der Gruppe".

Modificările survenite au reprezentat rezultatul manifestării de *voință a reprezentanților minorității* în cauză" [*s.n.*][21].

Care este deci denumirea? Țigani sau romi? Potrivit răspunsului C.N.C.D., rom ar fi denumirea corectă, sugerându-se existența unei congruențe între opțiunile indivizilor și „dorința minorității", „voința reprezentanților minorității". Credem că această congruență nu există de fapt, ea este doar presupusă. Indivizii nu sunt cu adevărat consultați, opțiunile lor fiind ignorate. Potrivit etnobarometrului din 2009, majoritatea indivizilor se declarau țigani, nu romi. Doar că ajunge să primeze punctul de vedere al activiștilor, aceștia fiind priviți ca reprezentanți îndreptățiți să vorbească în numele minorității. La aceasta contribuie probabil nu doar mai marea lor vizibilitate, ci și tendința de esențializare din partea instituțiilor, care par a vedea în aceste elite o interfață. Și aceasta este o nișă.

2.5. Poziția activiștilor romi față de etnonime

Mulți țigani simpli, în special din Estul Europei, recurg în mod tradițional la etnonimul „rom" pentru a se autoidentifica[22]. Elitele își asumă și promovează endonimul cel mai popular. Dar termenul ajunge să fie artificial întrucât este folosit pentru a-i desemna pe toți țiganii, la scara întregului continent, independent de opțiunile lor care, în general, sunt trecute cu vederea. Se produce o simplificare. Diferențele reale „din interior" sunt ignorate și delegitimate, fiind proiectate asupra exteriorului: se afirmă că ar exista un conflict între „romi" (care, ca un tot unitar și coerent, ar fi folosit dintotdeauna etnonimul „rom") și majoritarii răuvoitori care îi numesc „țigani". Potrivit acestei logici, toți cei numiți „țigani" ar fi, de fapt, „romi". Privirea din exterior a majoritarilor, care nu sunt suficient de curioși pentru a cunoaște diferențele dintre grupuri, este înlocuită de o altă privire, tot de sus, a elitelor rome care nu sunt interesate să recunoască aceste diferențe, favorizată de tendința pragmatică a instituțiilor europene de a esențializa.

21 Eugenia Mihalcea, Dana Piciu, *Cuvântul rom este un neologism*, în „Jurnalul Național", 5 martie 2009 (http://www.jurnalul.ro/stire-tigan-in-loc-de-rom/cuvantul-rom-este-un-neologism-145633.html, accesat 2010.8.21); vezi și comunicatul C.N.C.D. din 3 martie 2009 (http://www.cncd.org.ro/noutati/Comunicate-de-presa/Dezbaterile-publice-privind-utilizarea-sintagmei-rom-tigan-63/ accesat 2010.8.22).

22 În ceea ce privește preferința pentru endonimul rom și nu alte endonime, aceasta se explica prin ponderea țiganilor din estul Europei care se autoidentifică în mai mare măsură ca romi decât țiganii din Vestul Europei. Cf. Jean-Pierre Liegeois, *Roma, Tsiganes, Voyageurs,* Strasbourg, Les Editions du Conseil de l'Europe, 1994, p.37.

În jurul endonimului „rom" se creează o adevărată mitologie unificatoare. În timp ce termenul țigan este atacat, etnonimul „rom" este declarat singurul adecvat. Refuzul termenului „țigan" se explică prin teama că acesta nu s-ar putea constitui în interfața unui proiect național atractiv, că nu este suficient de mobilizator. Discursul de promovare a etnonimului „rom" poate fi împărțit în patru componente:

1. Etnonimul țigan este refuzat, fiind declarat exclusiv peiorativ;

2. Etnonimul rom este esențializat și justificat (ar fi folosit dintotdeauna, pretutindeni, cel puțin de către cei care contează, romii „adevărați");

3. Alte endonime ale „țiganilor" (sinti, cale, romnichel, manush, ashkali, egipteni, rudari) sunt trecute cu vederea sau delegitimate;

4. Termenul peiorativ „gadje", existent în limba romani pentru a-i desemna pe neromi, este relativizat, majoritarul apărând ca fiind intolerant, singurul care folosește exonime depreciative.

Pentru reproducerea punctelor de vedere ale activiștilor romi, ne folosim îndeosebi de un articol al Deliei Grigore, activist rom și lector la Facultatea de Limbi Străine, Catedra de limbă rromani. Acest articol, publicat în „Cotidianul" din 10 noiembrie 2007, la scurt timp după izbucnirea scandalului Mailat, s-a bucurat de un număr foarte mare de cititori. În plus, argumentele Deliei Grigore vor fi preluate și de alți activiști romi sau simpatizanți (Nicolae Păun, Gheorghe Sarău, Mihai Neacşu etc) în contextul creat de campania „Jurnalului Național" din martie 2009. Există numeroase link-uri la acest articol, el fiind comentat și în alte contexte, pe diferite forumuri, prezentat ca poziția fermă a romilor pe acest subiect. Deși relativ modest, cu o argumentație subțire (doar trei surse și patru note), articolul are meritul de fi fost scris foarte simplu și accesibil. Vom reproduce argumentele acestui articol cu privire la primele două puncte: despre țigan și despre rom.

2.5.1. Delegitimarea termenului „țigan"

În general, utilizarea termenului „țigan" este condamnată de către activiști din mai multe motive. Reproducem din textul Deliei Grigore: „În limba rromani, cuvântul «țigan» nu există. Termenul nu are nici o legătură cu *autoidentificarea în limba rromani a etniei rromilor,* ci este un cuvânt profund *peiorativ* folosit de alteritate/nerromi pentru a insulta rromii. Termenul greșit și neștiintific de «țigan» este, din păcate, *uneori asumat de către unii rromi, în special de către cei care nu vorbesc limba rromani, din necunoaștere, dar și de către unii rromi care vorbesc limba rromani* [*s.n.*], ca forma de «captatio benevolentiae», pentru a mulțumi interlocutorul nerrom. Termenul de «țigan» provine din limba greacă medie, din «athinganos/athinganoy», semnificațiile cuvântului

fiind următoarele: «păgân», «eretic», «de neatins» sau «impur». [...] În Țările Române, încă de la prima atestare a rromilor, din 1385, semnalată tot în documentele unei mănăstiri, Vodița, termenul «aţigan», care a devenit mai târziu «ţigan», desemna o stare socială, aceea de rob, nicidecum etnia. [...] Se conturează astfel două sensuri ale cuvântului «ţigan»: mai întâii erezie şi apoi statut social aflat în afara sistemului ierarhic al societăţii. [...] Mai târziu, cuvântul «ţigan» a păstrat, în mentalul colectiv românesc şi în limba română, un sens profund peiorativ: în proverbe – «Nici ţiganul nu-i ca omul, nici răchita nu-i ca pomul», «S-a înecat ca ţiganul la mal», «A ajuns ţiganul împărat şi pe tată-său l-a spânzurat», «Ţiganul e ţigan şi-n ziua de Paşte» -, în expresii curente – «Nu te ţigăni! », inclusiv în dicţionarele explicative ale limbii române: «epitet dat unei persoane cu apucături rele», care are maniere urâte; care se tocmeşte mult; calic, zgârcit"[23].

Se afirmă că termenul ţigan este exonim, nefiind folosit de către romi (cel puţin nu în limba romani) pentru a se autoidentifica. Singurul legitim ar fi „rom" pentru că ar fi consacrat de limba romani. Argumentul sugerează că vorbitorii de romani, şi implicit cei care se identifică drept romi, reprezintă majoritatea. Cei care procedează altfel ar reprezenta mai degrabă excepţiile regretabile: „Termenul greşit şi neştiinţific de «ţigan» este, din păcate, uneori asumat de către unii rromi, în special de către cei care nu vorbesc limba rromani, din necunoaştere, dar şi de către unii rromi care vorbesc limba rromani". Aceşti „rromi", potrivit discursului activist, se află în eroare, aşa că opţiunile lor sunt delegitimate, iar ei sunt eliminaţi simbolic, apreciaţi ca nereprezentativi în raport cu logica proiectului naţional: declaraţi asimilaţi, nu vorbesc limba, nu mai sunt romi adevăraţi, nereprezentând „adevărata" cultură romă asumată de intelectuali. Dacă sunt vorbitori nativi de romani şi se numesc ţigani atunci sunt fie etichetaţi ca ignoranţi[24], fie sunt descrişi ca făcând un simplu gest de „captatio benevolantiae": „eu sunt rom şi mă simt rom, dar tu crezi că sunt ţigan, aşa că zic şi eu ca tine".

Cum se declară oamenii contează mai puţin, cert este că activiştii îi văd din perspectiva proiectului naţional, ei jonglând cu „intern", „extern", „real", „negativ": „asumarea denominaţiei negative atribuite de alteritate ţigan şi respingerea denominaţiei interne reale rrom sunt un semnal al unei stime de sine scăzute şi al unei conştiinţe etnice slab conturate: «Mie să-mi spuneţi ţigan, nu rrom, romi sunt ăia de la Bucureşti» (rrom argintar, 37 ani...). «Sunt ţigan,

23 Delia Grigore, *De ce rrom şi nu ţigan*, în „Cotidianul", 10 noiembrie 2007 (http://old.cotidianul.ro/paula_seling-35405.html, accesat 2010.7.20).

24 *Ţigani sau Rom – băutură tare* (http://youtube.com/watch?v=kDA2mReS-fs, accesat 2008.5.12), intervenţia deputatului Nicolae Păun.

nu rrom, aşa am apucat» (rrom ursar, 58 ani...), «Noi suntem ţigani adevăraţi, nu rromi dintr-ăia făcuţi» (rromni boldeancă, 67 ani...), «Ţigani, de unde până unde rromi?» (rrom vătraş...)"[25]. Indiferent de opţiunea lor, în note, au fost trecuţi ca rromi.

Este de subliniat că astfel de răspunsuri nu sunt gesturi de *captatio benevolentiae,* întrucât cercetarea a fost întreprinsă de activiştii romi. În plus, în ciuda discursului, credem că aceste răspunsuri constituie regula, nu excepţia. Potrivit etnobarometrului comandat de Agenţia Naţională pentru Romi şi efectuat de IMAS în vara anului 2009, 66% dintre „rromi" se identificau ca ţigani şi doar 30% se declarau romi, restul de patru procente neştiind sau neräspunzând. Chiar şi când li s-a pus întrebarea: „când vorbiţi în limba romani dumneavoastră cum spuneţi de obicei?", răspunsurile au infirmat discursul activiştilor: 44% folosesc ţigan, doar 32% rom, 21% nu vorbesc limba romani, iar 2% nu ştiu sau nu răspund[26]. Accentul pe „rom" este pus mai degrabă de elite, nu de mase.

Revenind la discursul activiştilor, de ce se crede că ar trebui majoritarii să accepte etnonimul „rom"? Pentru că termenul „ţigan" ar fi profund negativ, fiind utilizat dintotdeauna pentru exprimarea disprețului faţă de romi. Dintr-o mulţime de teorii despre originea termenului „ţigan"[27], este aleasă tocmai aceea care permite condamnarea cuvântului ca fiind rău prin definiţie: de la bun început, conotat negativ, impur, eretic, „de neatins", sclav etc. Vina aparţine deci exclusiv majoritarilor intoleranţi[28].

25 Delia Grigore, *Consecinţele istoriei asupra imaginii de sine şi structurării identităţii rromilor. Heteroidentificare stereotip-negativă şi autoidentificare stigmatizată în mentalul colectiv rrom*, în Delia Grigore, Mihai Neacşu, Adrian-Nicolae Furtună (ed.), *Rromii... în căutarea stimei de sine. Studiu introductiv*, Bucureşti, Vanemonde, 2007, p.19. Am păstrat textul cum era, dar am luat informaţiile despre respondenţi din note pentru a le pune în dreptul răspunsurilor, fără a mai menţiona localitatea şi studiile, neconcludente aici.

26 Guvernul României, Secretariatul General, Agenţia Naţională pentru Romi, *Barometrul relaţiilor interetnice. Mai-iunie 2009. Etnici romi-raport parţial*, p.27, 46-47, vezi anexele I-III.

27 Termenul „ţigan" poate fi considerat, după caz, a avea o origine sanscrită (Lucian Cherata, *Etimologia cuvintelor „ţigan" şi „(r)rom"*, în „Analele Universităţii din Craiova. Seria Ştiinţe Filologice, Literatură Română şi Comparată", 2005, 1-2, p.21 – 32), dar şi persană, bizantină etc.

28 Dar nici aceasta nu este singura explicaţie. În cercurile activiştilor romi există şi teoria că denumirea este într-adevăr grecească, dar le-a fost dată de bizantini întrucât strămoşii romilor ar fi continuat să păstreze obiceiurile indiene, menţinând distanţa faţă de bizantini. Refuzul atingerii nu ar fi fost impus de bizantini pe motiv că romii sunt spurcaţi, ci invers, strămoşii romilor ar fi refuzat voluntar aceste raporturi. Printre alţii Vasile Ionescu, W.R. Rishi, A. Ferro, I. Hancock, etc.: „(Monday, June 20, 2005 6:38 PM, „Amana S. Ferro" [...] To: „RomEuList" romania_eu_list@yahoogroups.com, Cuvântul „ţigan" (şi variantele similare din multe limbi europene) provine din

Este într-adevăr greu de demonstrat că termenul țigan nu ar conține și conotații negative. De-a lungul unei mari părți a trecutului lor, țiganii au ocupat poziții sociale inferioare, în spațiul românesc fiind chiar robi până la jumătatea secolului al XIX-lea. Ca atare, termenii folosiți de-a lungul secolelor pentru a-i desemna au tins să fie depreciativi, ei fiind asociați cu anumite stereotipuri și defecte. Dar credem că ceea ce a determinat în realitate apariția acestor conotații negative a fost inferioritatea socială a țiganilor și nu etimologia termenului despre care oamenii Evului Mediu este puțin probabil să fi știut multe. La fel, nu a contat dacă termenul era exonim sau endonim. Probabil că și endonimul „rom", dacă ar fi fost utilizat de la bun început de majoritari, în aceleași condiții istorice, ar fi devenit de-a lungul timpului tot atât de peiorativ ca și acela de țigan (și echivalentele europene). Păstrarea sa în dialectele romilor a fost de natură să-l menajeze cumva, permițând elitelor actuale să dispună de un termen neutru sau valorizant. Dar ar fi greșit să se creadă că termenul este exclusiv conotat negativ sau că sensurile nu s-ar fi putut schimba de-a lungul secolelor. Enumerarea panoramică a sensurilor negative ale cuvântului țigan (eretic, „de neatins", rob etc), încearcă să inducă sentimentul unei staticități suspecte: termenul ar fi fost dintotdeauna negativ, parcă tocmai bun de a fi înlocuit acum.

Altă modalitate de a delegitima utilizarea termenului „țigan" este prin comparații. În perioada interbelică se dorea sensibilizarea românilor, arătându-li-se că și ei, românii, au dus cândva o luptă similară, neacceptând exonimele jignitoare (valah) și impunându-și propriul endonim. Acum însă, în condițiile corectitudinii politice, „țigan" este declarat similar cu „nigger" sau „jidan". Dacă majoritarii preferă să folosească „țigan", argumentând că țiganii înșiși îl folosesc, reacția este de a susține că ei între ei pot folosi termenul „țigan", dar tot așa cum ar face-o și negrii din Statele Unite. Aceștia pot să se numească „nigger", dar nu ar admite, de pildă, ca un alb să îi numească astfel. Și țiganii ar percepe-o ca pe o jignire[29]. Altă modalitate de a delegitima noțiunea de „țigan"

termenul grecesc „athiganos", care înseamnă „de neatins". Una dintre explicațiile pentru acest nume dat rromilor este faptul că ei nu salutau după moda europeană, scuturând mâna celuilalt, ci după moda indiană, împreunând mâinile în fața chipului, „neatingând" astfel interlocutorul).

29 (http://www.pes.ro/forum/index.php?topic=7.msg452, accesat 2008.4.26): „Reply #7 on: March 03, 2008, 09:58:22 AM: eu nu s[tiu] de ce ne chinuim atât să găsim un cuvânt propice pt aceasta etnie...ei singuri spun suntem țigani nu rrom.....[...] Reply #9 on: March 04, 2008, 09:22:24 AM: știi care e diferența din țigan și rrom. Cam aceeași diferență care e la persoanele negre din America dintre Nigga (nigger etc.) și orice alt apelativ normal. Între persoane de aceeași etnie, naționalitate se permite, dar când vine un outsider este considerată jignire".

este de a pretinde că termenii „jidan" și „țigan" sunt identici[30]. Aceasta similitudine este forțată, intenția fiind de a capitaliza imaginea evreului. Nu știm să fi existat în România vreun ziar „Neamul Jidănesc" cum a existat „Neamul Țigănesc" sau ca prima formă de organizare a evreilor la nivelul României să se fi numit „Asociația Generală a Jidanilor din România", cum s-a întâmplat cu prima asociație a țiganilor din România. La fel, nu credem că evreii se declară în proporție de două treimi jidani etc.

Se fac eforturi de a recupera trecutul, care este făcut să servească aceleiași omogenizări. Nici strămoșii nu s-ar fi numit țigani, ci numai romi. O carte precum cea publicată de Heinrich von Wlislocki la Hamburg, în 1890, intitulată în original *Vom wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der Siebenbürger Zigeuner,* a fost republicată în limba română, în anul 2000, într-o ediție îngrijită de activiști. Titlul cărții s-a schimbat, țiganii transformându-se în rromi: *Despre poporul nomad al rromilor. Imagini din viața rromilor din Transilvania*[31]. La fel se întâmplă și cu țiganii din Evul Mediu, care, nelăsând documente în urmă, pot fi ușor recuperați ca romi[32]. Mai dificil este însă cu istoria interbelică a manifestărilor țiganilor/romilor, tocmai pentru că aceștia au lăsat urme, uneori mult prea clare. Acum, din dorința de a legitima etnonimul „rom", se afirmă uneori că la Adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 ar fi participat și o delegație a țiganilor ardeleni care ar fi solicitat să fie numiți „rromi" [33].

În realitate, nu doar că nu a existat în 1918 o asemenea delegație, dar nici mai târziu, în 1919, când a existat un efort de organizare a țiganilor ardeleni, ei

30 (E.C. către: sarau_rromi@yahoo.groups.com, 15.04.2008, Subiect: Re: [sarau_rromi] de ce numai „rrom", de ce deloc „țigan"): „Din câte știu, spațiul public și cel privat lasă loc variantelor rrom, țigan. Nu am văzut vreun politician spunând jidani în spațiul public, chiar dacă în limbajul neoficial folosim peiorativ sau nu jidan. Deci dumneavoastră în camera domniei voastre, cu prietenii etc. puteți să ne spuneți țigani, dar avem dreptul să fim numiți în spațiul public conform termenului lingvistic folosit de limba rromani, rromi și nu lăsăm heteroidentificarea la îndemâna nimănui".

31 Heinrich von Wlislocki, *Despre poporul nomad al rromilor. Imagini din viața rromilor din Transilvania,* București, Edit. Atlas, 2000.

32 Petre Petcuț, *Istoria rromilor. Documente,* Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2009.

33 Vezi interviul luat Deliei Grigore: *http://www.divers.ro/opinii_ro?func=viewSubmission&sid=3696&wid=37620*, (accesat 2008.5.13): „Delia Grigore: [...] Abia în perioada interbelica a început să existe o mișcare de emancipare a rromilor, cum a fost Uniunea Generală a Rromilor din anii '30, Adunarea Generala a Rromilor, organizații de rromi care au început să aibă un punct de vedere. Inclusiv la Unirea de la 1918 a participat și o adunare a rromilor care erau de acord cu acest act, existând și un document în care ei își spuneau deja «rromi»"; vezi și prima parte a înregistrării emisiunii „Țigan sau Rom – băutura tare", http://youtube.com/watch?v=kDA2mReS-fs minutul 6.30 (accesat 2008.5.12).

nu au solicitat să fie numiți „romi", evenimentul respectiv numindu-se „Adunarea Națională Țigănească". La fel se întâmplă și cu mișcarea de emancipare din anii 20-30, când unii dintre liderii ei au preferat să se numească țigani. Asemenea opțiuni tind acum să fie trecute cu vederea. Se dorește crearea impresiei că nu ar fi existat decât organizații „rome". Într-un text despre istoria romilor interbelici publicat într-un manual de limba romani (anul V de studiu), etnonimul „țigan" este fie tradus ca „rom", fie nu mai este menționată denumirea originală a asociației, trecându-se direct la „traducerea" în romani. Astfel, Asociația Generală a Țiganilor din România (A.G.Ț.R.) înființată în 1933 de Calinic Popp Șerboianu devine, fără nici un avertisment, asociație „romă"[34].

2.5.2. Legitimarea etnonimului „rom"

Termenului țigan, atât de condamnat de către elite, i se preferă endonimul „rom". De ce, care ar fi avantajele? Deși inclusiv intelectuali apropiați mișcării rome, precum Jean-Pierre Liegeois, admit că termenul nu îi cuprinde pe toți țiganii, „rom" are câteva atuuri care îl recomandă. Este relativ răspândit, chiar dacă îndeosebi în estul Europei. Oricum, e suficient, majoritatea țiganilor din Europa fiind de fapt est-europeni (70%)[35]. Dar dacă Liegeois își numea cartea *Roma, Tsiganes, Voyageurs,* din respect pentru diferențele întâlnite, mișcarea romă tinde, dimpotrivă, să omogenizeze. Alt argument în favoarea utilizării actuale a termenului „rom" este că, din punct de vedere politic, termenul are o tradiție de la care actualii activiști romi se pot revendica. El a fost deja folosit în mișcările rome interbelice din diferite state europene. În fine, cuvântul

34 Gheorghe Sarău, *I rromani chib thaj i literatura vas o pan3to siklovipnasqo bers. Limba și literatura rromani pentru anul V de studiu,* București, Alpha MDN, 2007, p.106: „Me kamav te phenav tuqe, ke maskar e duje maskarthemutne marimatende and-i rumùnia sàsas stampime (printisarde) vareseve rromane riviste, sar misalaqe: Maidanul (O cuco than). and-o foros Tùrnu-Severìn aj nùmaj and-o bers 1933), *Neamul Țigănesc (o rromano o endaj)* [*s.n.*] and-o gav Kàlbor Făgăraș, maskar e bersende 1934-1935), O Rom (O Rrom), and-i Krajòva, and-o bers 1934) thaj Glasul Romilor (O vak le rromenqo), and-o Bukurèsti, maskar e bersende 1934-1941). Să kadă, na trebal te bistras so atòska sas kerdi and-o Bukurèsti k-o 11 Augusto 1934, 'I Asociacia: I Generalo Ùnia le Rromenqi andar i Rumùnia', e savăqo prezidento sas o trampikano manus o George Nikulèsku, palai so, maj anglal, and-o bers 1933, sas duj zumavimata, kana duj rroma kamle te keren duj asociàcie. O jekhto zumavipen sas kana o rasaj o Popp I. Serbojànu zumavdăs te odărel *'I Generalo Asociàcia le Rromenqi and-i Rumùnia'* [*s.n.*] thaj o djuto kana o lekhavno o G.A. Làzàrèsku àlias Lăzurikă zumavdăs vi vov te kerel «I Generalo Ùnia e Rromenqi and-i Rumùnia»".

35 Jean-Pierre Liegeois, *Roma, Tsiganes...*, p.37: „quant au terme de Rom ou Roma, s'il est de plus en plus employe par les organisation tsiganes sur le plan politique, îl ne recouvre pas encore, meme politiquement, la totalite des groups".

„rom" nu este artificial, inventat după 1989 (cum cred mulți), ci are o vechime respectabilă. Samuel Augustini ab Hortis îl menționa deja pe la 1775-1776 ca termen folosit pentru autodesemnare: „Rome – ein Zigeuner, Romnyi – eine Zigeunerin"[36]. Pe scurt, etnonimul „rom" este văzut ca legitim, atribuindu-i-se capacitatea de a mobiliza etnic. Dar, pentru a fi şi mai convingător, discursul naţional esenţializează acest endonim, creând impresia că acesta ar fi singurul nume adevărat pe care „romii" ar trebui să-l poarte, fiind folosit, se spune, dintotdeauna şi de către toţi. Or, aici se impune mai multă atenţie.

Limba romani este folosită pentru a demonstra veridicitatea cererilor. Cuvântului „rom" i se atribuie o vechime mai mult decât onorabilă. Reproducem din acelaşi articol al Deliei Grigore: „«Rrom» este un *cuvânt vechi al limbii rromani, folosit dintotdeauna* [*s.n.*] pentru desemnarea apartenenţei etnice a rromilor, aşadar acesta este termenul corect ştiinţific. După cea mai bine documentată ipoteză, termenul provine din cuvântul prakrit «dom» (cu *d* celebralizat), care însemna «om» [...]. Evoluţia fonetică firească a condus la transformarea cuvântului «dom», cu «d» celebralizat, în cuvântul «rrom», cu «r» nazalizat, motiv pentru care, în limba rromani, scrierea corectă a cuvântului «rrom" este cu dublu «r», pentru a sublinia pronunţia nazalizată a termenului"[37].

Există două teorii mai importante referitoare la originea cuvântului „rom": prima vorbeşte despre originea indiană a cuvântului, iar a doua despre originea bizantină, care ar proveni de la „romaios", numele pe care-l foloseau bizantinii pentru a se desemna. Cum ţiganii au stat mult timp în Imperiul Bizantin, de unde au împrumutat multe alte cuvinte, se afirmă că termenul de rom este o preluare[38]. În studiul de faţă nu ne interesează adevărul conţinut

36 Samuel Augustini ab Hortis, *Von dem heutigen Zustände, sonderbaren Sitten und Lebensart wie auch denen übrigen Eigenschaften und Umständen der Zigeuner în Ungarn,* Bratislava, Studio Verlag, 1994, p.164. Volumul tipărit la Bratislava conţine articolele publicate în intervalul 1775-1776.

37 Delia Grigore, *De ce rrom şi nu ţigan...* Dar teoria Deliei Grigore despre originea cuvântului rrom din dom este combătută de alţi naţionalişti cum ar fi Dr. W.R.Rishi, director al Indian Institute of Romani Studies din Chandigarh, India şi preşedinte de onoare al Uniunii Internaţionale a Romilor. Acesta, într-un apel intitulat „Roma – Descendants of Warrior Classes of India" afirma: „Much literature, and many internet sites and sponsoring organizations use the spelling *Rroma.* There are no words în Sanskrit which begin with a rr, nor are there any such words in Punjabi, Hindi, or other Northern Indian languages. [...] Please do not – repeat – not connect them with the Doms, a lower case in India. Please do not distort their name to be pronounced and written as *Rrom* and thus do not falsify their history. It is the duty of Romani media to use ROM as their proper name and not *Rrom* as wrongly advocated by so called *neo-linguists".* (http://www.romani.org/rishi/romrroma.html , accesat 2010.7.17).

38 Viorel Achim, *Ţiganii în istoria României*, Bucureşti, Edit. Enciclopedică, 1998, p.20.

de teorii, ci motivele pentru care o teorie şi nu alta este aleasă. În mare există două opţiuni: fie preferi să crezi că rom este un cuvânt vechi, cu origine indiană, fie preferi să crezi că este un simplu împrumut. Evident, teoria originii indiene este îmbrăţişată de activiştii romi nu doar pentru că ar corespunde „adevărului", ci mai ales pentru că legitimează şi dă concretețe legăturii cu India, ţara de origine de unde au venit uniţi etc. Alţi intelectuali romi sunt chiar mai vehemenţi, declarând etnonimul „rom" vechi de mii de ani, dat de însuşi Dumnezeu, şi evident că reuşesc să descopere argumente pentru nobila origine (indiană) a cuvântului: „Ne numim dintotdeauna roma [...], aşa a vrut Dumnezeu să ne numim şi aşa rămâne. Suntem roma dintotdeauna şi aşa vom rămâne [...]; sanskrit/prakrit: [...] ramana=bărbat căsătorit [...] Ramzeul ... acest nume în unele dialecte indiene se pronunţă rom şi este o onoare pentru orice hindus de a muri cu numele acesta pe buze [...] ra+ama=lumina care vine din interior ..., deci lumina întunecată, misterioasă [...] rami (feminin) =epitet al nopţii"[39].

2.5.3. Ignorarea altor endonime

Dar nu doar exonimele date „romilor" diferă, ci şi endonimele. „Rom" nu este decât una dintre denumirile pe care ţiganii le folosesc pentru a se desemna. Alte endonime utilizate sunt cale, romnichel, manouches, sinti (centrul şi vestul Europei), ashkali şi egipteni (Peninsula Balcanică) etc. Deşi rom a fost impus ca termen umbrelă în faţa acestor endonime, asta nu înseamnă că ţiganii din vest renunţă acum la denumirile lor pentru a se declara romi. Un exemplu în acest sens este Germania unde, pentru a-i desemna corect politic pe „Zigeuner", nu se recurge la „rom", ci la sintagma „Sinti und Roma". În felul acesta, este menajată susceptibilitatea acelor Sinti care refuză să se declare „romi", dar care sunt revendicaţi ca urmaşi ai „romilor" veniţi la începutul secolului al XV-lea în spaţiul german. Aceşti Sinti îşi păstrează individualitatea[40], faţă de „romi", termen care în Germania se referă strict la ţiganii veniţi abia în secolele XIX-XX din estul Europei.

39 Sunt postările unui lingvist rom, M.C., din data de 8 august 2008 de pe lista de discuţii sarau_rromi@yahoogroups.com

40 Există părerea că termenul de „sinti" ar fi vechi şi ar demonstra proveniența indiană a celor numiţi astfel (termenul ar proveni de la Indus). Aceasta este îmbrăţişată şi de intelectuali apropiaţi activiştilor romi. Vezi Wilhelm Solms, *„Zigeuner" oder Sinti und Roma?,* în „Beiträge zur Antiziganismusforschung. Kulturloses Volk"? Berichte über „Zigeuner" und Selbstzeugnisse von Sinti und Roma", IV, 2005, p.18. Imaginea a fost demontată de lingvistul Yaron Matras, cuvântul nefiind originar din India, ci, cel mai probabil, european şi recent (secolele XVIII-XIX); Yaron Matras, *Op.cit.,* p.233.

Atât pentru „Sinti", cât şi pentru „Romi", există exonimul „Zigeuner", respins însă acum de activişti ca depreciativ, dar nu există un endonim acceptabil pentru toate aceste grupe. Emblematic este scandalul monumentului din Berlin închinat memoriei „ţiganilor", victime ale regimului nazist. Au fost alocate fonduri, un teren lângă Reichstag, există de mult proiectul, dar monumentul, deşi ar fi trebuit de mult terminat, a rămas nefinalizat. Marea problemă este inscripţia: cine sunt victimele? Unii zic „Sinti und Roma", alţii nu sunt de acord, pentru că, în afara acestor grupuri, au mai existat şi alte victime provenind din lalleri, manush, cale etc. Alţii, pentru a ieşi din dilemă, sau poate pentru că se identifică astfel, ar prefera termenul „ţigan", neacceptat însă de alţii[41]. Aşa zisul endonim „rom" nu este pentru alţii decât un exonim. Oricum, este o convenţie.

Ca ţigani văzuţi, dar refuzând să se declare ei înşişi ţigani sau „romi", sunt acele grupuri de „egipteni" şi ashkali balcanici care, la origine, au fost cel mai probabil „ţigani", dar care, de-a lungul timpului, au preferat să dezvolte discursuri identitare alternative, tocmai pentru a se distanţa de restul „ţiganilor". Discursurile lor identitare sunt văzute cu ostilitate de elitele rome balcanice[42].

Mai apropiat de noi este cazul rudarilor sau băieşilor. Aceştia sunt priviţi de către majoritari ca ţigani (deşi nu vorbesc romani şi au dezvoltat un discurs identitar bazat pe o pretinsă origine dacică). Nu se consideră nici ţigani, nici romi. Nevorbind romani, cade argumentul că în limba lor s-ar numi romi. Dar ce gândesc ei contează aici prea puţin. Ce contează cu adevărat este că, fiind heteroidentificaţi de către majoritari ca „ţigani", au ajuns mai nou să fie preluaţi de către activişti ca romi. Se crede probabil că aceştia vor învăţa cândva să creadă că sunt înrudiţi şi că fac parte din poporul rrom printr-o istorie unitară, limba standardizată etc. Aceste jocuri identitare se negociază, fapt care devine evident în momente de criză. Un caz care a înfierbântat spiritele este cel al lui Romulus Mailat, originar din Avrig, România. Acesta a jefuit şi ucis o italiancă în toamna anului 2007. S-a iscat un imens scandal mediatic, italienii dând vina pe cetăţeanul român Romulus Mailat, şi implicit pe români în general.

41 Eberhard Jäckel, *Denkmal-Streit. Sinti, Roma oder Zigeuner?* (http://www.faz.net/s/Rub117C535CDF414415BB243B181B8B60AE/Doc~EDCBDD7EBB48D42DABFB9A916957E3B60~ATpl~Ecommon~Scontent.html, accesat 2009.9.8), în „Frankfurter Allgemeine Zeitung", 7 februarie 2005; Michael Zimmermann, *The Berlin Memorial for the murdered Sinti and Roma: Problems and Points for Discussion*, în „Romani Studies", 5, XVII, 1, 2007, p.1-30.

42 Elena Marushiakova, Vesselin Popov, Herbert Heuss, Ivan Boev, Jan Rychlik ş.a. , *Identity Formation among Minorities in the Balkans: The Cases of Roms, Egyptians and Ashkali in Kosovo,* Publication of Minority Studies Society „Studii Romani", Sofia, 2001, p.7-8.

Românii, la rându-le, au putut da vina pe țigani, identificând criminalul în persoana țiganului Mailat. Surpriza a fost însă că inclusiv „romii" („regele" Florin Cioabă, în timpul unei intervenții televizate) s-au disociat de Mailat, susținând că el nu ar fi „rom", ci ... băieș[43]. Ulterior, în timpul unei întruniri a liderilor romi, i s-a imputat regelui Cioabă că a putut să-i respingă lui Mailat calitatea de rom[44].

2.5.4. Gagiu

Dacă mișcarea romă actuală pune preț pe impunerea endonimului rom, inclusiv majoritarilor, rezistența acestora fiind taxată drept rasism, sunt romii altfel decât majoritarii? Cum îi numesc romii pe majoritari în limba romani? Termenul este de *gadjo* – nerom, acesta dând naştere în limba română cuvintelor gagiu, gagică. Despre această distincție practicată de romi față de „gadschi" scria şi Kogălniceanu: „Tous les autres peuples sont des gadschi des giavours, des payens devant le Cigain, lui seul est Romnitschel ou fils de la femme. [...] On voit combien ils méprisent et haïssent les autres nations : eux seuls sont des hommes, à eux seuls ils donnent ce nom; tous les étrangers sont pour eux des créatures d'une autre espèce, à qu'ils refusent même le titre d'hommes!"[45]

Aproape un secol mai târziu, în termeni asemănători scria despre țigani şi Martin Block, care cunoştea bine situația țiganilor din spațiul românesc. *Gadjo* însemna străin, barbar, țăran, prost etc, în paralel cu care existau numeroase alte porecle la adresa majoritarilor: „Die Zigeuner nennen sich selbst «rom», «Mensch», pl «roma», «die Menschen». Sie allein sind Menschen, sich allein legen sie diesen Namen bei während sie alle anderen als Fremde, als Geschopfe einer anderen Art betrachten, denen sie selbst den Namen eines Menschen versagen zu müssen glauben. [...] Genau wie bei anderen Naturvölkern werden die nicht zu ihrer Rasse gehörenden Völker mit «Barbaren» bezeichnet. Sie werden «gadjo», «gadzo», «Fremder», «gadji», «gadzi» (= Fremde) genannt. Diese Bezeichnung ist ebenso üblich în Rumänien für den rumänischen Bauern wie în Deutschland für den deutschen. Für das Wirtsvolk und für Nachbarvölker haben sie Spitznamen erfunden, wie z.B. für die Albaner den

43 Național TV, 14 noiembrie 2007, ora 17.40.
44 Ion Bidia, lider rom, la OTV, 21 noiembrie 2007.
45 Michel de Kogalnitschan, *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains, connus en France sous le nom de Bohémiens,* în Andrei Oțetea (ed.), *Mihail Kogălniceanu. Opere. Scrieri istorice,* Bucureşti, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946, p.585.

Namen «cinde», «cibengre», d.h. die mit der abgeschnittenen Zunge"[46]. Faptul că țiganii se identificau ca oameni prin excelență este interpretat de Block ca dovadă de primitivism. Această interpretare a lui Block a avut impact și asupra lui Ion Chelcea câțiva ani mai târziu[47].

În prezent, diferă felul în care liderii și intelectualii romi se raportează la tandemul *rom* versus *gadjo.* De fapt, dacă am imita raționamentele activiștilor pentru delegitimarea termenului țigan (de neatins, rob etc) și le-am aplica în analiza termenului „rom", logic ar fi ca termenul „rom" să fie văzut cu suspiciune. Dacă *rom* înseamnă om (deci om prin excelență), cine sunt ceilalți? Acei așa ziși *gadje.* Neoameni? Oameni de categoria a doua? În plus, dacă sensul de „rob" pe care l-ar fi avut „țigan" s-a șters, distincția gadje versus romii tradiționali este încă actuală, făcând parte din acel „romanipen", mult lăudat de activiștii romi[48]. Dar despre aceste standarde duble se vorbește mai puțin.

Unii observă probabil o anumită ipocrizie în a reproșa majoritarilor că folosesc un exonim, în condițiile în care romii înșiși recurg la propriile exonime (și ele conotate negativ) și relativizează, așa cum o face Ian Hancock, care, într-o carte de popularizare, afirmă că termenul gadjo nu ar fi jignitor[49]. Prin aceasta nu se deosebește de români, care și ei apără utilizarea termenului „țigan" pe motiv că nu ar fi peiorativ. Alții, precum W.R. Rishi, intelectual și activist indian, dar apropiat mișcării rome, admit că romii folosesc pentru neromi

46 Martin Block. *Die materielle Kultur der rumänischen Zigeuner. Versuch einer monographischen Darstellung.* Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris, Peter Lang Verlag, [1923] 1991, p.39. Asemănător scria într-o altă carte a sa câțiva ani mai târziu: *Die Zigeuner. Ihr Leben und ihre Seele. Dargestellt auf Grund eigener Reisen und Forschungen*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1936, p.52-54: „Alle stammesfremden Landesbewohner werden in der Mehrzahl 'gadze' genannt. So nennt der Zigeuner den Deutschen, Franzosen, Engländer, so auch den rumänischen Bauern 'Gadzo' bedeutet 'dummer Kerl, Barbar', Barbaren sind für die meisten Naturvölker alle Nachbarvölker, die nicht zu ihrer Sippe gehören; die scharfe Trennung von Stammesangehörigen und 'Fremden' ist eine allgemeine, aus der Seele des Menschen zu erklärende Erscheinung. [...] Für das Wirtsvolk erfindet der Zigeuner besondere Spitznamen. Da er auf seinen Wanderungen Gelegenheit genug hat, die Eigenheiten fast aller europäischen Völker kennenzulernen und an seinem eigenen Leibe zu spüren bekommt, gibt er ihnen nicht immer die schmeichelhaftesten Spitznamen".

47 Ion Chelcea, *Țiganii din România. Monografie etnografică*, București, Edit. Institutului Central de Statistică, 1944, p.8-9.

48 Ian Hancock, *The East European Roots of Romani Nationalism*,... p.137: „it is important to emphasize the aspects of Romani identity [...] because în the absence of a political homeland, and with the population so widely spread around the globe, it is the sense of 'us and them' [...] which has served as the principal cohesive factor; *in a sense, romanipe may be seen as the Gypsies' transportable homeland"* [*s.n.*].

49 Idem, *We are the Romani People. Ame sam e Rromane dzene,* Hertfordshire, University of Hertfordshire Press, 2002, p.XXII.

termenul disprețuitor de gadjo, dar justifică acest termen reificând, schițând prin victimizare o opoziție ideală rom versus gadjo. Ostilitatea romilor ar fi legitimă datorită persecuțiilor îndurate: „The word 'Gajo', also pronounced as 'Gazho' (plural-'Gaje' or 'Gazhe') is used by the Roma in a contemptuous sense for a non-Rom (non-Gypsy). Not only this, its use is often made to convey a sense of great hatred as if all the non-Rom are their exploiters and oppressors and no less than enemies. A Rom will never take a Gajo into his confidence. [...] The immense amount of suffering that Roma have endured at the hands of Gaje in all countries makes this a sad fact. [...] The contempt for the Gajo has gone to the extent that even the utensils in which a meal is served by a Rom to a Gajo are considered to have been polluted and are kept separate". Termenul de gadjo ar proveni de la un cuceritor musulman, Mahmud Ghazni, care, de pe teritoriul actualului Afganistan, ar fi atacat India (între 1001-1026) și împotriva căruia strămoșii indieni ai romilor (evident militari curajoși) ar fi luptat, dar, pierzând lupta, au fost obligați să-și părăsească țara[50]. Nu intrăm în detalii, oricum, metodele folosite de acest activist sunt ușor de combătut. El pornește de la premisa că țiganii est-europeni ar mai păstra sub forma unor legende arhaice amintiri despre părăsirea Indiei în urmă cu o mie de ani. În realitate, așazisele legende folosite de el au fost deja demontate ca invenții foarte recente[51], dar asta nu împiedică apariția unor astfel de texte în manuale, pe forumuri și bloguri rome, fiind date ca reproducând un adevăr neîndoielnic.

3. Românii şi controversa rom-țigan, în prezent

3.1. Introducere

Motivele pentru care majoritarii renunță cu greu la etnonimul țigan (și derivatele sale), înlocuindu-l cu endonimul rom, sunt variate. Pentru început este vorba de inerție. Aceste denumiri au o vechime apreciabilă, iar o înlocuire abruptă a etnonimului consacrat prin endonimul rom, precum doresc

50 (http://www.romani.org/rishi/retygajo.html, accesat 2010.7.17): „This was in India that a king named Mahmud Ghazni (Mahniud Ghaznvid) came and attacked India about seventeen times between 1001-1026 A.D. Mahmud Ghazni ruled from Ghazni, a city in Afghanistan. The Kingdom of Ghazni at the time of Mahmud's accession consisted of the country called Afghanistan and Khorason, the eastern province of Persia. The people of this kingdom were also called Ghazis".

51 Elena Marushiakova, Popov Vesselin, *Myth as process*, în Thomas Acton (ed.), *Scholarship and the Gypsy Struggle: Commitment în Romani Studies*, University of Hertfordshire Press, 2000, p.81-93.

activiştii romi, este relativ greu de obținut. Pe de altă parte, „țigan" nu este exclusiv conotat negativ, şi în plus are avantajul de a-i subsuma pe toți aceia care (încă) nu se consideră romi, dar care se declară ei înşişi țigani.

Dar, comparativ cu alții, rezistența românilor față de etnonimul „rom" este provocată nu atât de inerție, cât de teama de confuziile pe care occidentalii le-ar putea face între români şi romi (roma, romani, romanes). Numindu-i țigani, lucrurile par a rămâne sub control. Există un anumit complex de inferioritate – ce vor gândi despre noi străinii? – ale cărui componente sunt: Occidentul, noi, țiganii. Noi suntem sau tindem măcar să fim asemeni civilizaților occidentali, dar ne este greu de demonstrat acest lucru – atât lor, cât şi nouă – în bună măsură datorită marelui număr de țigani de la noi care, recent, au obținut recunoaşterea lor ca „romi". Iar acest nume „rom", prin vinovata asemănare cu „român", permite occidentalilor (descrişi după caz ca inocenți sau răuvoitori) confuzia. Noi ştim realitatea, dar ei, occidentalii?

Exemplificăm prin recentul scandal „le salut roumain"[52]. În data de 17 aprilie 2010, la postul TV France 2, în cadrul emisiunii „On n'est pas couchés", umoristul francez Jonathan Lambert, purtând o fustă pestriță (identificată ca țigănească), spre finalul emisiunii îşi ia rămas bun de la moderator şi de la (tele)spectatori folosind „le salut roumain". Care este acesta? Imitând un cerşetor, adoptă o mină umilă, se apleacă şi, întinzând mâna, zice: „S'il vous plait, Messieurs, Mesdames!" Zecile de persoane din public s-au ridicat de pe scaune şi l-au imitat, rostind aceeaşi expresie, după care au izbucnit în râs. Reacțiile nu au întârziat. Nu doar că ambasada României în Franța a condamnat episodul, dar pe forumurile ziarelor româneşti numeroasele articole consacrate subiectului au beneficiat de o mare atenție (mii de accesări şi sute de comentarii). În plus, în aceeaşi perioadă, site-uri ale ziarelor şi televiziunilor considerate vinovate de defăimarea românilor, precum „Daily Telegraph", „Le Monde", „La Stampa", „RAI", au fost sparte de hackeri români, care au postat mesaje precum: „Aceasta nu este o mişcare de rezistență, un protest sau o revoltă! Este strigătul întregului popor român. [...] Ne-a ajuns atâta batjocură. Țiganii nu sunt Români! Nu ei ne-au scris istoria!"[53]

52 Dar ele sunt numeroase: dicționarul „Petit Robert", meciurile de fotbal unde galeriile adverse strigă românilor „țiganii, țiganii", scandalul Mailat din toamna 2007 etc.

53 *Hackerii români s-au supărat pe francezi* (http://www.evz.ro/detalii/stiri/hackerii-romani-s-au-suparat-pe-francezi-892874.html, accesat 2010.4.21), „Evenimentul Zilei", 21 aprilie 2010; *Daily Telegraph website hacked* (http://www.guardian.co.uk/media/2010/apr/15/daily-telegraph-hacking, accesat 2010.4.21), „The Guardian", 15 aprilie 2010; Mihai Goțiu, *Hackerii români, în război total cu presa occidentală. După „The Telegraph", atac la „Le Monde"* (http://voxpublica.realitatea.net/politica-societate/hackerii-romani-în-razboi-total-cu-presă-occidentala-după-the-telegraph-atac-la-le-monde-39530.html, accesat 2010.4.21), „Voxpublica", 21 aprilie 2010; *Ambasada*

Reacțiile cititorilor care s-au exprimat pe forumuri au fost entuziaste. Apăruse, în sfârșit, cineva care lua atitudine împotriva defăimării noastre ca țigani. Reproducem doar două dintre foarte multele comentarii ale cititorilor: „Cinste lor... mai există şi oameni care sunt cu adevărat ROMÂNI şi fac ceva în a-şi apăra demnitatea țării, nu doar bat din gură!"[54] sau „nu sunt de acord cu hackingul web, dar problema pentru care au protestat R.N.S. [abreviere de la „Romanian National Security", grupul de hackeri, n. P.M.] este reală şi doare rău. Eu sunt cetățean român de etnie română, nu am nimic cu cetățenii români de alte etnii, dar cred că ar trebui schimbată politica mass-mediei referitor la relatarea unei ştiri negative despre cetățenii români, prin includerea etniei celor care comit infracțiuni. Ar trebui să se cunoască în Europa că cohortele de cerşetori, «mailații» sau lebădarii nu sunt etnici români, pentru ca astfel să poată aborda problema cu mai mult realism şi cu şanse de a o rezolva. Stigmatizarea unei națiuni întregi de dragul de a fi politically corect nu va rezolva niciodată problema, o va ascunde doar sub covorul mediatic"[55].

În acest context încadrăm refuzul românilor de a tolera etnonimul rom. Imaginea românilor în afară nu pare a fi foarte bună, iar infracționalitatea cetățenilor români contribuie la aceasta. Mulți dintre numeroşii cetățeni români plecați în afară sunt țigani, lucru de înțeles, România fiind țara cu cel mai mare număr de țigani. Că unii comit infracțiuni vizibile, precum cerşitul, este iar o realitate uşor verificabilă[56]. Problema este că ei apar în media occidentală

României la Paris protestează după prezentarea denigratoare a salutului românesc la France 2 (http://www.gandul.info/news/ambasada-Romaniei-la-paris-protesteaza-după-prezentarea-denigratoare-a-salutului-românesc-la-france-2-5977812, accesat 2010.4.21), „Gândul", 20 aprilie 2010; *VIDEO Francezii au găsit un nume pentru formula de adresare folosită de cerşetori: „Salutul românesc"* (http://www.gandul.info/news/video-francezii-au-gasit-un-nume-pentru-formula-de-adresare-folosita-de-cersetori-salutul-românesc-5959173, accesat 2010.4.21), în „Gândul", 19 aprilie 2010.

54 *Hackeri români au atacat site-urile RAI şi La Stampa* (http://www.realitatea.net/hackeri-romani-au-atacat-site-urile-rai-si-la-stampa_711608_comentarii.html, accesat 2010.5.3), „Realitatea.Net", 1 mai 2010.

55 Mihai Goțiu, *Hackerii români au spart Daily Telegraph. Să-l poată asculta englezii pe Gheorghe Zamfir!* (http://voxpublica.realitatea.net/politica-societate/hackerii-romani-au-spart-daily-telegraph-să-l-poata-asculta-englezii-pe-gheorghe-zamfir-38868.html, accesat 2010.4.21), „Voxpublica", 16 aprilie 2010.

56 Mircea Marin, *Ai cui sunt romii din Franța?* (http://standard.money.ro/politica-%C5%9Fi-societate/ai-cui-sunt-romii-din-franta-9509.html, accesat 2010.8.14), 6 august 2010: „Ne tot batem capul să găsim un brand de țară, când brandul nostru umblă prin Europa. Îl simt *franțujii* la tot pasul, când le rămân TGV-urile în câmp. Mai nou l-au descoperit şi belgienii, şi olandezii, ba chiar şi luxemburghezii. [...] Alungat din *Jărmania* şi rămas fără *potol* la Viena, unde după *halirea* lebedelor nu mai avea *ce să mănânca şi gura lui*, brandul ăsta al nostru a ocupat apoi poziții strategice în latinitate. Şi-a expus pirandele şi puradeii sub cei patru *craci* ai lu' Tour Eiffel, iar pe

ca români, ceea ce stârnește iritare, convingerea fiind că această „confuzie" se explică prin existența unor etnonime asemănătoare. Merită nuanțat: în realitate, practica mass-mediei occidentale este de a asocia infracționalitatea nu cu etnia, ci cu cetățenia, în cazul în care infractorii sunt cetățeni străini. Dacă respectivii țigani (sau alți etnici) ar fi avut altă cetățenie, infractorii ar fi fost amintiți ca cetățeni ai respectivului stat (bulgar, german, grec etc.). Fiind cetățeni români, sunt numiți ca atare. Doar că tendința de partea românilor este de a simplifica, acuzându-i exclusiv pe țigani de compromiterea imaginii românilor prin infracționalitate și prin confuziile datorate etnonimului „rom". Având de ales între a realiza că există o problemă de integrare a țiganilor (ca cetățeni români) – proiect de durată și difuz, greu de asumat individual – și a da vina în mod nemijlocit pe țigani (cu satisfacția de a identifica imediat vinovatul în celălalt), opțiunea nu e greu de înțeles.

3.2. Conflict simbolic

Cele două discursuri, ale românilor și ale activiștilor romi, pot fi văzute ca replici în oglindă. Pe când discursul activiștilor romi atacă etnonimul țigan și-l preferă pe cel de rom, cel românesc procedează exact invers, preferând „țigan" și refuzând „rom". Ambele discursuri pornesc de la nevoi identitare distincte. Românii susțin că dacă țiganii vor fi numiți romi, vor apărea confuzii. Ca urmare, argumentele aduse de activiștii romi în favoare endonimului rom sunt relativizate.

Credem că putem vorbi aici despre „conflicte simbolice", pe care antropologul Simon Harrison le împarte în patru tipuri: de evaluare (valuation), proprietate (proprietory), inovație (innovation) și expansioniste (expansionary). Prin conflict simbolic, Harrison înțelege „dimensiunile conflictului politic centrat pe manipularea simbolurilor [...]. Competiția pentru putere, bogăție, prestigiu, legitimitate și alte resurse politice par a fi mereu însoțite de conflicte pentru simboluri, de lupte pentru a controla și manipula aceste simboluri"[57]. Aceste strategii se pot combina în viața reală. Ni se par relevante două tipuri de conflicte: de proprietate asupra simbolurilor și de evaluare a acestora.

șontorogi i-a trimis la cerșit în față la Nôtre-Dame. [...] Hagi ziceați? Nadia? Ilie Năstase? Sunt mici copii! Adevărații noștri ambasadori în Occident sunt, de multă vreme, hoardele gălăgioase care cerșesc, fură și negustoresc cabluri de cupru, smulse de sub terasamentul căilor ferate. Poate Dracula și Ceaușescu să-i mai bată la notorietate, dar și ei au început să se învechească".

57 Simon Harrison, *Four Types of Symbolic Conflict*, în „Journal of the Royal Anthropological Institute", N.S., I, 2, 1995, p.255.

Deşi etnonimul „rom" are o cu totul altă origine, românii cred în general că acest cuvânt este rezultatul calchierii etnonimului „român". Prin aceasta, controversa rom-ţigan aparţine, ca şi disputa Grecia – Fosta Republica Iugoslavă Macedonia, conflictelor simbolice de proprietate: „Grupurile adeseori pretind drepturi de proprietate asupra simbolurilor care-i disting şi tratează încercările altor grupuri de a le copia ca acţiuni ostile [...]. Un asemenea conflict de proprietate este disputa asupra acestor drepturi şi ia forma unei lupte pentru monopolizarea sau controlarea unor importante simboluri colective"[58].

3.2.1. Legitimarea termenului „ţigan"

Dar pentru a delegitima „rom" trebuie făcut credibil etnonimul „ţigan". Reproducem câteva din replicile româneşti aduse argumentelor invocate de activiştii romi. Dacă discursul rom susţine că termenul de ţigan este exclusiv peiorativ, de partea cealaltă se susţine opusul şi sunt date exemple pozitive: muzică ţigănească, dansuri ţigăneşti, obiceiuri ţigăneşti, ţigăncuşă etc. Sau termenul ţigan este considerat ca neutru, iar faptul că şi în Occident se recurge la el (echivalente precum Tziganes, Gypsies etc), eventual în paralel cu termenul „rom", fără a provoca acuze de rasism, este folosit ca argument pentru utilizarea sa şi la noi[59].

Chiar când se admite că exonimul ţigan este negativ, acesta nu este considerat a fi un motiv de a impune înlocuirea sa. Şi alte denumiri etnice sunt conotate negativ de către străini şi nu sunt abandonate. Cum ar fi dacă ungurii ar cere europenilor să renunţe la *Hungarians,* pentru că ar aminti de huni[60], pentru a adopta, de pildă, *magyarok?* Argumentul este uşor simplist. Ungurii, nemţii etc sunt relativ autonomi. Netrăind răsfiraţi printre ceilalţi, nu depind de ei pentru a-şi construi o imagine de sine pozitivă.

Alţii, chiar admiţând că „ţigan" este peiorativ, consideră că termenul trebuie asumat. Cine-i de vină? Nu ei prin comportamentul lor? Să-şi schimbe comportamentul şi „ţigan" va fi conotat pozitiv. Simpla înlocuire a etnonimelor

58 *Ibidem,* p.258.

59 (23 iunie 2005, „From: „dan_d_n (...) To: Romania_eu_list@yahoogroups.com).

60 8 august 2008 „Sorin Cristian [...] To: sarau_rromi@yahoogroups.com): „Despre respingerea lui *ţigan* deoarece e peiorativ şi stigmatizant... e ca şi cum ungurii ar cere europenilor să renunţe la *ungur* pt. că aminteşte de huni, nu tocmai într-un mod plăcut sau alte popoare ar cere celorlalte să folosească numai etnonimul propriu, pt. ca cele încetăţenite în limbile străine (oficiale sau populare) sunt defăimătoare – neamţ, berber, cuţovlah, ciribiri etc. Şi *român* are o încărcătură neplăcută, amintind de ţăranul aservit".

nu ar rezolva problema, fiind doar o cosmetizare de suprafață. În scurt timp, și „rom" va deveni conotat negativ[61].

Nu rămâne neamendată nici afirmația activiștilor romi că termenul țigan este impropriu, întrucât nu ar exista în limba romani, ei folosind „rom" pentru a se desemna. Argumentația este următoarea: poate că nu există „țigan" în limba romani, dar există în limba română, unde acesta este cuvântul consacrat. Să folosească „rom" în limba lor, să-l cultive, dar fără a ni-l impune nouă. Dacă noi nu putem să folosim în propria limbă cuvântul „țigan", de ce să fim obligați să preluăm un cuvânt din limba lor? Reproducem dintr-o polemică desfășurată pe una dintre multele liste de discuții: „Rromii nu trebuie să ceară nimănui dreptul de a vorbi limba lor. Dar nu pot obliga pe nimeni să vorbească rroma!!!! Rromii și-au dat singuri cu stângul în dreptul când au cerut altora să își schimbe limba. Nici un popor cu scaun la cap nu a venit nici măcar să roage, nu să ceară, să folosim cuvinte ca: «suomi», «duci», «airis», «flemis», «sarbsca», și putem continua cu exemplele!"[62] Pe scurt, popoarele se pot numi cum vor, cultivându-și propriile endonime, dar în afară sunt cunoscute tot prin exonime. În fond, germanii își zic Deutschen, dar sunt cunoscuți în diferite limbi ca Germans, germani, aleman, allemand, nemți, niemets, tedesco etc., și nu par să-și facă probleme.

3.2.2. Delegitimarea termenului „rom"

În paralel cu exprimarea preferinței pentru „țigan" se produce delegitimarea etnonimului „rom". Argumentația se desfășoară pe trei linii, afirmându-se că acesta este: 1) utilizat exclusiv de către elite, oamenii simpli declarându-se țigani; 2) invenție recentă; 3) folosit doar în România.

1) De etnonimul „rom" ar face uz doar elitele. Oamenii pe care elitele pretind că-i reprezintă nu se numesc de fapt „romi", ci se declară țigani. Și aici referințele se fac în general la două categorii de respondenți: a) cei vizibili mediatic care preferă să-și spună țigani: parlamentarul Mădălin Voicu, Dana

61 *(http://www.pes.ro/forum/index.php?topic=7.msg452, accesat 2008.4.26),* postat pe 16 Ianuarie 2008, ora 09:00 de co-dac: „de parcă nu Rrom nu poate fi folosit cu conotație negativă: «Nu te mai rromi!», «Dacă nu ești cuminte te dau la rromi»...Trebuie să înțeleagă toată lumea și țiganii că indiferent ce denumire își vor lua sau li se va da, tot niște scursuri ale planetei rămân, dacă nu-și schimbă modul de viață și nu încetează fărădelegile".

62 (21 iunie 2005, From: „Administrator" <administrator@dsclex.ro>To: Romania_eu_list@yahoogroups.com).

Rozalia Varga[63], Damian Drăghici (deținător al unui premiu Grammy)[64], Johnny Răducanu[65], Tamango etc.; b) țiganii simpli care, în contexte informale, răspund că sunt țigani. Argumentul este doar parțial adevărat. Într-adevăr, mulți dintre așa-zișii romi se declară de fapt țigani, fapt dovedit și de rezultatele etnobarometrului din vara anului 2009. Dar e fals că ar fi o invenție a elitelor, singurele care l-ar folosi. Relativ mulți romi tradiționali recurg la el. Dar logica acestui argument este de a demonstra că noi, românii, suntem îndreptățiți să folosim pe mai departe termenul „țigan" care, neaducându-ne prejudicii, ar fi folosit de majoritatea țiganilor.

2) Pentru a-i sublinia artificialitatea, se afirmă adeseori că etnonimul rom este o invenție recentă, apărută doar după revoluție. Spre deosebire de activiștii romi, care încearcă legitimarea termenului „rom" prin ancorarea sa într-un trecut cât mai îndepărtat, dintotdeauna, sau măcar din India, discursul românesc aduce acest termen în trecutul foarte recent, eventual după 1989, când opinia publică a luat notă de existența lui.

Putem vorbi aici despre un alt tip de conflict simbolic, anume despre „valuation contest", unde grupurile în competiție negociază și manipulează statusul simbolurilor de grup. Contestând respectabilitatea simbolurilor identitare ale adversarilor, se dorește consolidarea propriilor simboluri[66].

63 Mircea Bunea, Dana Lascu, *Elite rome*, București, Edit. Balcanii și Europa, 2006, p.116: „Dacă Gruia Bumbu – un alt reprezentant de seamă al etniei – consilier al vicepremierului Markó Béla, a subliniat că apelativul *țigan* are o conotație peiorativă, Dana Varga spune că ea se consideră țigancă și că se simte mult mai în largul ei când lumea îi spune așa".

64 George Rădulescu, *Damian Drăghici: „Discriminarea țiganilor începe în casele lor"* (http://www.adevărul.ro/articole/damian-draghici-discriminarea-țiganilor-începe-în-casele-lor.html,accesat 2009. 4. 30), „Adevărul", 30 aprilie 2009: „Eu prefer să rămân țigan, nu rrom" – *Cum e corect – „rrom" sau „țigan"?* -Dacă m-am născut țigan și am fost țigan până în anii 2002-2003 când a decis cineva să nu mai fiu țigan e ca și cum i-ai spune cuiva „vlah" sau „dac" în loc de român. Eu prefer să rămân țigan. Așa ar trebui să schimbăm și cuvântul „gipsy". – *Oamenii simpli din etnia dumneavoastră vor să li se spună țigani sau rromi?* – Ei nu știu de cuvântul „rrom". „Rrom" în limba romanes înseamnă „țigan". *-E o falsă dezbatere pe această temă?* -Da! Și prin asta se face o discriminare pentru că cineva îți impune un alt nume care, de fapt, te face să te simți inferior. Asta pentru că altul are puterea asupra ta. *-Iată un lucru foarte interesant...* Dacă stai și analizezi psihologic, când îl întrebi pe altul: „E bine să mă îmbrac în albastru?", îi dai lui puterea de a decide. Dacă tu îmi spui că nu sunt țigan ci rrom, atunci tu știi mai bine decât mine pentru că ești inteligent și iarăși mă faci să simt un complex de inferioritate. *-Cum vi se pare muzica lui Tamango?* -Foarte bună și omul exprimă ceea ce simte. Este un țigan pur, 100%".

65 (http://youtube.com/watch?v=YA7D7WvPMdI&feature=related, accesat 2008.5.12).

66 Simon Harrison, *Op.cit.*, p.256-258.

Astfel, se susține uneori că termenul „rom" nu ar exista în limba țiganilor. De fapt, ei nici nu ar avea o limbă propriu-zisă, ci doar rudimente argotice. Sau, dacă există un termen pentru a se desemna în limba lor, atunci acesta ar fi „domba" sau „dom"; să se numească deci „dom". În fine, când se admite că termenul de rom este mai vechi, se spune că acesta ar proveni de la „romaios", endonimul folosit de bizantini în momentul venirii țiganilor pe teritoriul de limbă greacă. Denumirea de rom nu le-ar aparține deci, țiganii doar au preluat-o, fiind unul dintre multele furturi de identitate ce le sunt imputate.

3) Denumirea de rom ar fi folosită doar în România. Se afirmă că în alte țări europene (Occidentul luat ca reper) pentru țigani s-ar folosi mai departe echivalentele termenului „țigan": Zigeuner, Tziganes, Gitane, Gypsies, și nimeni nu se scandalizează. Țiganii abuzează de toleranța noastră, dar și de iresponsabilitatea conducătorilor noștri, care au acceptat ca țiganii să fie oficial denumiți romi, fără a se gândi la consecințe[67]. Țiganii nu și-au permis să-i agreseze pe ceilalți europeni calchiind etnonime ofensatoare de genul: Ddeutsche, Ffrancaise, Eenglish etc. Numai noi nu reacționăm, nu știm să ne apărăm numele. Acceptând să se numească romi, s-a ajuns la deterioarea imaginii noastre internaționale, noi fiind identificați în Occident ca țigani. Ce se urmărește de fapt cu acest etnonim?

3.3. Conspirații

Argumentele folosite mai sus devin cu atât mai inteligibile când înțelegem că interesul din spatele lor este de a evita identificarea românilor cu țiganii. Dar analiza reacțiilor la apariția termenului rom poate contribui la descoperirea unui imaginar al fricii românilor, teama că sunt victime ale unui atac insidios. Posibilitatea ca termenul de rom să fie legitim este trecută cu vederea.

67 (http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/Social/81485/Rom-sau-tigan-.html, accesat 2008. 4.26): „Țiganii nu au acest «drept»", postat pe 16 Ianuarie 2008, ora 19:36 de GOGU: „ nu văd de unde dreptul țiganilor de a-și crea ei o denumire, alta decit ȚIGAN – CUM E RECUNOSCUTĂ INTERNAȚIONAL ... ȘI DE CE ȘI CUM SĂ LE-O OFERIM NOI? PE CE BAZĂ ? Ce denumire își vor da (sau le vom da aceeași denumire, noi cei miloși din cale afară, ca să le fim nași de botez) cei din alte țări ? ... aceiași pe care și-o aleg în România ? ... sau li se va da și lor voie să fie „botezați după atâta suferință" – IItali, GGermani, FFrance, SSpanio, UUngu ... ce e mai de râs că țiganii se autonumesc „romanes" ca fiind din România și nimic mai mult, cei din alte țări își spun simplu – gidanes, zingari ..., cei din alte țări însă nu au beneficiat de atâtea favoruri câte au cei din România, și sunt fericiți în prostia lor și caută să se integreze ... ai noștri sunt tâmpiți de atâtea favoruri, au început să delireze [...] în loc de mulțumesc, câtă prostie și tupeu în România !!! ... săracii au fost discriminați verbal atâta timp, confortul lor psihic a fost afectat ... ILIESCU, NĂSTASE ȘI ROMAN ar trebui să răspundă pentru aceste jigniri aduse poporului român".

Nefiind obişnuiți cu acest etnonim, tendința este de a-l declara artificial şi de a cere eliminarea lui. Impunerea sa este resimțită ca un act de agresiune la adresa noastră. Să fim asociați cu țiganii! Este neclar ce se întâmplă, dar nu poate fi lucru curat. Apar întrebări de genul: cum au ajuns țiganii să ne poarte numele? De ce? Cine a impus asta? Cine sunt forțele oculte din spatele acestui demers? Şi de ce permitem noi aşa ceva?

Iar seducătoarele teorii conspiraționiste, având meritul de a explica lucruri mult prea complicate şi mai ales de a-i identifica pe cei vinovați de starea în care ne aflăm, nu lipsesc. Cum funcționează? „Mecanismul conspirativ pare cu atât mai verosimil, cu cât 'efectele' lui sunt adesea reale. Se porneşte de la efecte şi se imaginează un principiu cauzal, unic şi ocult."[68] În cazul nostru, efectul este înlocuirea în limbajul oficial a țiganilor prin romi, fapt având consecințe neplăcute (confuziile), dar mult amplificate în imaginarul românesc. Ce se întâmplă? Reproducem unul dintre multele comentarii asemănătoare de pe forumurile româneşti: „De curând, poporului român din care fac şi eu parte, i s-a inoculat ideea că trebuie să-i fie ruşine de faptul că este român. De ce? Pentru unul sau altul [care] în nu ştiu ce colț de țară din lumea asta a violat sau a făcut o crimă? Aceste infracțiuni se petrec la toate popoarele lumii civilizate sau mai puțin civilizate. Ideea este că de mult timp se duce un război de discreditare a acestui neam românesc. Care ar fi motivul? Cine a băgat în cap țiganilor că nu trebuie să se mai numească țigan ci rrom? Care este problema şi cui foloseşte?"[69]

3.3.1. Beneficiarii țigani

Dar dacă românii sunt victimele acestor confuzii, cine sunt atunci cei care profită de pe urma lor? Aceştia sunt țiganii de cele mai multe ori. Ei apar în două ipostaze: acționând independent sau manevrați de alții care îi susțin, dar urmărindu-şi propriile scopuri. În mare, două sunt explicațiile pentru care țiganii au ajuns să se numească romi.

Prima ar fi ruşinea. Prin comportamentul lor şi-au compromis vechiul nume de țigan şi acum l-au inventat pe cel de rom. Nu doar că buna imagine pe care românii ar merita-o este afectată, dar țiganii par a proceda astfel intenționat. Adeseori, ei nu mai apar ca indivizi care pleacă în Occident pentru a-şi face un bine (trai mai bun, resurse pe care să le obțină muncind, cerşind etc), ci sunt

68 Lucian Boia, *Op.cit.,* p.66.

69 Monica Iordache-Apostol, *Acum 14 ani/De ce i-a vrut Teodor Meleşcanu „țigani"* (http://www.jurnalul.ro/articole/145683/acum-14-anide-ce-i-a-vrut-teodor-melescanu-tigani, accesat 2009.3.14), „Jurnalul Național", 5 martie 2009, comentariul cu nr. 27.

topiți într-o masă de oameni care par a acționa din dorința de a ne face rău prin întreținerea acestei confuzii. Ca și când ar comite infracțiuni și s-ar lăsa apoi arestați pentru a-i expune pe români oprobriului occidentalilor.

În al doilea rând, unii nu par convinși că țiganii s-ar mulțumi doar cu un nou nume de care să nu se mai rușineze. Oare nu cumva au alte planuri? Și în fond de ce tocmai „rom"? Nu cumva impunerea termenului „rom" este doar primul pas? Încep prin a ne fura numele, pentru ca apoi să ni se substituie, furându-ne și țara? Vor să facă din România o țară a lor, a țiganilor? Oricum, spun unii, datorită ratei demografice, țiganii ar putea chiar deveni majoritari, dar e oare posibil ca România să ajungă țara de destinație a tuturor țiganilor, inclusiv a celor din alte țări care s-ar muta în România? Se pregătesc pentru a-și pune acest plan în aplicare? Unii văd în „rom" o parte a unui proiect mai amplu de distrugere a României.

Reproducem dintr-un articol apărut în toamna lui 2007, la scurt timp după scandalul Mailat din Italia, articol care s-a constituit într-o petiție către Parlamentul României, cerând „Schimbarea denumirii țiganilor din Rom/Roma/Romani/Romanies în Țigani sau în etnonimul lor original, care este Dom și nu Rom [...]: Această etnie nu este specifică României [...], dar noua sa denumire de romi (roma/romani/romanies în engleză) este asimilată mai ales cu numele țării noastre: România, răspândindu-se astfel o confuzie care s-ar putea dovedi fatală pentru viitorul european al poporului român. [...] Luând în considerare progresia demografică până în 2025, când pe fondul declinului de natalitate la români și maghiari și al scăderii mortalității la țigani, aceștia ar putea reprezenta un procent semnificativ din populația României, depășindu-i pe maghiari, la care adăugăm confuzia din ce în ce mai pregnantă a numelui de rom cu cea de român, poziția României în familia europeană apare într-o poziție tot mai îngrijorătoare". Autorul reușește în doar câteva pagini să explice totul cu privire la țigani, descriși ca o masă omogenă, disciplinată, care se infiltrează pretutindeni, au succes economic, dispun de influență politică și care, mai nou, după 1996, „se axează exclusiv pe dezvoltarea organizațiilor politice țigănești din Ardeal". Trecând peste această interesantă suprapunere (ramificații, infiltrare, influență, dominație asupra lumii interlope și, în final, organizațiile politice din Ardeal), care este concluzia? „Este clar că e vorba de nașterea unui naționalism țigănesc, bazat pe etnonimul roma, bazat pe ideea teritorială, România. [...] Țiganii au purces pe calea definirii propriului lor naționalism. Au nevoie de un teritoriu. Poporul ales drept victimă sunt românii"[70]. Furând etnonimul român se pregătesc să ne fure în curând și țara.

70 (http://www.petitiiononline.com/qd3xx666/petition.html, accesat 2010.8.27). Articolul a fost publicat în numărul din 29 noiembrie 2007 al „Ziarului de Cluj" de către Ioan Abrudan.

Termenul de „război axiologic", folosit în articolul din care am reprodus fragmentul de mai sus, pare a fi fost preluat de la Vasile Zărnescu, sociolog, fost ofițer S.R.I. și chiar candidat pentru Senat în 2008 din partea P.R.M., el definind acest concept ca „totalitatea formelor de luptă atipică întreprinse pentru distrugerea valorilor economice, politice, morale, religioase, culturale și sociale ale unei națiuni prin devalorizarea lor – prin bagatelizare, ridiculizare, denigrare, satanizare – și înlocuirea lor cu altele – cu non-valori –, impuse de anumite centre de putere străine". Aceasta s-ar întâmpla, „evident, cu ajutorul cozilor de topor din țară", iar „dintre agresiunile axiologice comise contra României fac parte introducerea frauduloasă și folosirea intensă a cuvântului «rom/rrom» și a derivatelor sale"[71].

În general, țiganii apar bine organizați și, se sugerează, ar urma un plan bine pus la punct: „De ce oare au găsit fruntașii țigănimii mondiale tocmai poporul român pentru a pune în aplicare planul lor pervers și parșiv, de a crea o nouă identitate de nume (etnonim) pentru țigani într-o primă etapă istorică, iar apoi, după ce confuzia rom-român va fi totală în conștiința lumii, să încerce, printr-o politică demografică devastatoare, proprie acestei rase, să disloce

Deși nu l-am putut consulta la Biblioteca Academiei Române, și se pare că ziarul nu mai are un site funcțional, acest articol a fost preluat de numeroase alte site-uri, bloguri, servind chiar ca justificare pentru petiția mai sus menționată care, până în august 2010 fusese semnată de peste 29.000 de persoane. În toate celelalte note în care ne vom referi la acest articol vom folosi site-ul www.petitiononline.ro: „După 1989 s-au produs unele transformări majore în comportamentul populației de țigani. Pe fondul liberalizării economice, o parte din ei au început diverse *afaceri* [...], *domină lumea interlopă, cu ramificații importante în sfera politicului.* De asemenea, profitând de deschiderea granițelor, o mare parte dintre țigani au emigrat, stabilindu-se mai ales în Spania, Italia și Franța, unde constituie comunități importante. După 1996 se axează exclusiv pe *dezvoltarea organizațiilor politice țigănești din Ardeal,* a promovării țiganilor ardeleni în tot felul de organizații politice, *de a infiltra absolut totul.* Este clar că e vorba de nașterea unui naționalism țigănesc, bazat pe etnonimul roma, bazat pe ideea teritorială, România. [...] Orice naționalism se bazează pe: 1) limba comună (în sensul acesta s-au pornit alte campanii mincinoase demarate de rețeaua Soros Open Network care încearcă să inventeze o limbă țigănească împletită cu româna și care au denumit-o Romani Vlax, exact Vlax ! nu era de ajuns că ne-au furat etnonimul de român, acum vor să ne compromită și etnonimul de valah/vlah . [...] 2) etnia comună = națiunea 3) etnonimul 4) teritoriul 5) statul 6) drapelul 7) istoria comună. Țiganii au purces pe calea definirii propriului lor naționalism. Au nevoie de un teritoriu. Poporul ales drept victimă sunt românii" [*s.n.*].

71 Vasile Zărnescu, *Înnegresc țiganii imaginea României?!,* (http://ro.altermedia.info/minoritati/innegresc-tiganii-imaginea-Romaniei_7929.html, accesat 2010.8.17), 2 noiembrie 2007; alt text similar tot de Vasile Zărnescu, *Țiganii – o iminentă bombă politică* (http://ro.altermedia.info/minoritati/tiganii-o-iminenta-bomba-politica_8220.html #more-8220, accesat 2010.8.17), 18 decembrie 2007.

poporul român din spațiul său istoric?"[72] Românii sunt sacrificați pentru că prin apariția etnonimului rom, calchiat după român, și prin folosirea sa de către țiganii din întreaga lume, sunt aduse „poporului român grave prejudicii de imagine în prezent, iar în viitor această confuzie premeditat creată, le va aduce românilor și României pericolul de moarte! [...] De ce noi, românii, trebuie să ne sacrificăm pentru țiganii de pe întregul mapamond, și să acceptăm să le fie creată o nouă identitate pe scheletul numelui națiunii române, a limbii române și a țării noastre?"[73]

3.3.2. Forțele oculte

Alții par convinși că țiganii nu sunt singuri, ei fiind ajutați de forțe oculte în această campanie antiromânească. Alții cred că țiganii fac jocul altora, cărora le servesc drept pioni. Dar cine sunt aceste forțe?

Ele diferă: Rusia, Ungaria, miliardarul George Soros (care întrunește mai multe calități: evreu, maghiar, american), evreii în general, Uniunea Europeană etc. Potrivit altor scenarii, aceste forțe colaborează: maghiarii cu evreii, maghiarii cu Uniunea Europeană, rușii cu maghiarii etc.

Începem cu rușii, o prezență relativ rară în aceasta discuție. Totuși, de ce apare Rusia în disputa privindu-i pe români și pe țigani? E simplu. Explicații găsim pe blogul ziaristului Victor Roncea. În urmă cu aproape două secole autoritățile ruseşti l-au exilat pe Puşkin (1799-1837) în Basarabia, iar acesta a scris *Țiganii* (1824). Răuvoitor este și regizorul Emil Loteanu, care ar fi făcut filme precum „Șatra" (1976) tocmai pentru a-i portretiza pe români ca țigani. Ei sunt parte a unui proiect amplu al rușilor, sovietici sau nu, de „țiganizare" a românilor[74]. Puşkin scriind *Țiganii,* deci colaborând cu autoritățile ruseşti,

72 Gabriela Antoniu, *Propunere Jurnalul Național: „Țigan" în loc de „rom"* (http://www.jurnalul.ro/stire-tigan-in-loc-de-rom/propunere-jurnalul-national-tigan-in-loc-de-rom-145427.html, accesat 2010.8.20), în „Jurnalul Național", 13 martie 2009, comentariul cu numărul 983.

73 *Ibidem,* comentariul cu numărul 868.

74 Victor Roncea, *Un senator propune revenirea oficială la termenul „țigan". Cum au devenit românii romi* (http://roncea.ro/2009/01/30/un-senator-propune-revenirea-oficiala-la-termenul-tigan-cum-au-devenit-romanii-romi/, accesat 2010.8.24), 30 ianuarie 2009: „Mâna Moscovei. Românii sunt însă catalogați drept țigani constant de către neprietenii lor. [...] Țiganizarea României de către Rusia are o istorie îndelungată. Puşkin, trimisul special al Kremlinului la Chișinău, pentru rusificarea Basarabiei, a scris la vremea respectivă, despre noi, poemul *Țiganii,* mediatizat de Rusia cu o putere uriașă în toată lumea. Apoi, în anii 1960-70, URSS s-a reluat politica de portretizare a românilor drept țigani printr-o intensă propaganda «soft». Celebrul Emil Loteanu, școlit și la București și la Moscova, a realizat o serie întreaga de filme propagandistice – Șatra, Lăutari, O șatră urcă spre cer, și altele"

care tocmai îl surghiuniseră, pentru distrugerea românilor. Asta da strategie rusească pe termen lung!

Ungaria este țara care apare cel mai des menționată în acest context. Dar motivele pentru care ea ar susține pretențiile țiganilor de a se numi romi diferă în funcție de scenariu. Unii cred că, procedând astfel, Ungaria se răzbună pentru pierderile suferite la Trianon[75], alții o suspectează că ar vrea să enclavizeze România trimițându-ne țigani maghiarofoni[76], dar de cele mai multe ori Ungaria apare menționată în tandem cu miliardarul american George Soros care, printre altele, s-a implicat și în sprijinirea unor proiecte rome. Evreitatea lui Soros nu este niciodată explicit dată drept cauză a implicării sale în susținerea țiganilor. Mai degrabă originea sa maghiară este scoasă în evidență. De notat că, pentru unii, nu țiganii, ci mai degrabă Soros este cel care pune lucrurile în mișcare, el se implică în limba romani, el îl sprijină pe intelectualul rom Nicolae Gheorghe cu programe pentru țigani etc: „De amintit, ca fapt divers, că în anii 1995, limba cu care Soros vroia să înlocuiască țigănească primise numele de «romalli», formă care nici nu se putea declina și care a fost înlocuită ulterior cu «romani» și varianta «rromani». Apoi, pentru a se apropia de scopurile reale, a fost modificată cu «roma/romani/romanies». Confuzia este generală [...] Agresiunea lexicală rom/roma/român – romani/romani – romanies/romanians – romanes/romaneste, a fost aplicată asupra țării și națiunii noastre imediat după 1990, în cadrul unui program complex dezvoltat de Fundația Soros în România. [...] Imediat după '90 Nicolae Gheorghe apare ca membru GDS, publică la Revista 22, este trimis la tot felul de simpozioane internaționale, devine membru Soros, lansează tot felul de programe pentru țigani, precum și înființarea de catedre universitare țigănești"[77].

De ce i-ar fi ajutat Ungaria pe țigani să se numească romi? Probabil pentru că se credea că ar fi țara care ar profita cel mai mult de pe urma deteriorării imaginii românilor prin confuziile create. Asta pare să sugereze în ședința Camerei Deputaților din 27 noiembrie 1996 deputatul P.U.N.R. de Covasna, Petre

75 Monica Iordache-Apostol, *Acum 14 ani/De ce i-a vrut Teodor Meleșcanu „țigani"...*, comentariul cu numărul 32: „Nu înțeleg de ce coana UE a ținut să introducă neologismul rom, probabil la sugestia lobiului maghiar din Occident, care nu mai are altceva de făcut, după Trianon, decât să jignească poporul român".

76 Gabriela Antoniu, *Propunere Jurnalul Național: „Țigan" în loc de „rom"...*, comentariul cu numărul 100: „În Ungaria țiganii sunt alungați de Magyar Garda și unde crezi că se vor refugia? În Ardeal, ca să îngroașe numărul vorbitorilor de maghiară. Așa obțin 2 lucruri: scapă de țigani (denumiți de ei cu mare plăcere roma) și pregătesc autonomizarea unor zone mai mari din România pe motiv de majoritate a vorbitorilor de maghiară. Vi se mai pare relevantă inițiativa?"

77 Ioan Abrudan, (http://www.petitiononline.com/qd3xx666/petition.html, accesat 2010.8.27).

Țurlea, care afirma: „Schimbarea denumirii țiganilor în romi a fost instrumentată de forțe antiromâneşti în ultima perioadă, mai ales de forțe din afara țării. Se încearcă implantarea în conştiința opiniei publice occidentale a confuziei dintre romi şi români, aruncarea în seama românilor a tuturor fărădelegilor făcute de țigani în țările occidentale. Astfel, imaginea României poate fi deteriorată în beneficiul unor țări interesate, cum este, de exemplu, Ungaria. (Râsete în sală şi aplauze în partea dreaptă a sălii.) Tocmai de aceea, anul trecut, în 1995 [...] Ministerul Afacerilor Externe a luat o hotărâre trimisă tuturor ambasadelor, prin care spunea că nu trebuie folosit în acte oficiale termenul de rom, ci acela de țigani. Uitați-vă în paşapoartele domniilor voastre şi o să vedeți că este trecut rom. Deci, confuzia este absolut normală"[78].

La fel pare a fi gândit şi Ion Antonescu, ministru secretar de stat – Integrare Europeană, Relații Internaționale – la Ministerul Culturii şi Cultelor între 2001-2004. Întrebat în primăvara anului 2009 asupra originii termenului „rom", acesta declara că, în 2002, când era secretar de stat, citise într-un articol din ziarul „Cotidianul" că termenul de „roma" provine din maghiară, ungurii numindu-i astfel pe țigani. Se pare că acest singur articol i-a fost mai mult decât suficient pentru a se lămuri asupra implicării suspecte a ungurilor. „Am aflat că ungurii spun la țigani, roma. Fac o paranteză şi precizez că admir talentul ungurilor de a-şi promova ideile. După cum ştiți, fiecare popor are câte o denumire pentru țigani, dar se pare că domnul Soros a putut determina Uniunea Europeană să accepte denumirea de roma, care la început conținea doi de *r*, ce s-au pierdut între timp". Clarificat asupra problemei, i-a propus într-o audiență premierului Adrian Năstase modificarea prescurtării pentru naționalitate din „rom" în „ro". Premierul s-a declarat de acord cu „rou" de la franțuzescul Roumanie, dar evoluția ulterioară a lucrurilor nu l-a satisfăcut pe fostul secretar de stat, acesta conchizând: „Ideea este că, dacă nu se revine la cuvântul țigan, [...] toți românii vor fi considerați țigani"[79].

Foarte des apare menționată Europa, care ne-a impus termenul „rom". Dar ce urmăreşte de fapt? În principiu, să scape de proprii ei țigani. Cum nici ea nu a reuşit să-i integreze pe țigani (nici n-ar fi avut cum, întrucât țiganii ar fi needucabili), cea mai bună metodă rămasă este de a-i trimite undeva, de a le face o țară a lor sau de a-i încuraja să-şi facă una. Care este această țară? România, evident, dintr-acest motiv şi fiind promovată denumirea de rom, pentru a crea confuzii şi pentru a pregăti astfel preluarea României. Dacă s-ar fi gândit la o

78 *Dezbateri parlamentare. Şedința Camerei Deputaților din 27 noiembrie 1996,* (http://m.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=701&idm=1&idl=1, accesat 2010.5.6).

79 Iolanda Malamen, *În ungureşte la țigan se spune roma* (http://www.ziua.net/display.php?data=2009-03-04&id=250034&kword=tigan, accesat 2009.3.7), în „Ziua", 4 martie 2009.

altă țară, ar fi încurajat alte denumiri, de genul itali, franci, poli etc. Doar că ceilalți se apără, și pe bună dreptate, nu ca noi.

În ceea ce privește statul țiganilor în România, aici lucrurile diferă puțin. Unii afirmă că se dorește preluarea întregii țări. Reproducem în note câteva astfel de comentarii ale cititorilor care au urmărit campania „Jurnalului Național" pentru revenirea la denumirea de „țigan"[80]. Alții mai păstrează încă speranțe. Nu s-ar dori întreaga țară, ci doar o parte a României ar fi transformată într-un stat țigănesc. Părerea aceasta pare a fi împărtășită și de istoricul Adrian Majuru care, într-un articol din mai 2010, reia multe dintre argumentele de mai sus. Nu a auzit vorbindu-se decât despre țigani, doar în România este folosit termenul de rom, străinii folosind echivalentele din limbile lor pentru țigan. Despre rom, „această periculoasă și forțată substituire, cu lungă trimitere, dintre român și rrom", crede că a explodat artificial după 1990. Nu doar că românii au pierdut bătălia pentru etnonim, dar „regiunea Kosovo ne dovedește faptul că teritoriile zise naționale nu sunt ale celor care le revendică, ci ale celor care le stăpânesc demografic. În anul 1994, în zona Olteniei, adică triunghiul Craiova – Drobeta Turnu-Severin – Tg.Jiu, «împăratul țiganilor a vrut să proclame aici stat independent» (vezi «Adevărul», 24 XI 2000, p. 11). Cum Europa se confruntă cu un proiect secular nereușit pe măsura așteptărilor sale, privind socializarea comunităților țigănești de pe cuprinsul ei, asocierea dintre «român» și «rrom» ar trebui să ne pună pe gânduri. [...] În ultimii 10-15 ani avem în sfârșit specialiști care au drept preocupare lumea țigănească. Avem și catedre de limbă «rromă»,

80 Gabriela Antoniu, *Propunere Jurnalul Național: „Țigan" în loc de „rom" ...*: comentariul cu numărul 36: „Poporul lui Israel și-a plătit foarte scump teritoriul pe care și-au intemeiat de curând statul, țiganii vor o țară de furat. Foarte mulți europeni ar vrea asta"; comentariul cu numărul 153: „a spune „țigan" nu înseamnă discriminare, este corect politic [...]. Considerându-se că marea majoritate a țiganilor fiind localizați în România, este oarecum natural ca, la un moment dat, această etnie să se stabilească între granițele României, adunându-și fiii rătăcitori de prin lume [...]. Dealtfel, numai țiganii din România sunt, mai nou, numiți rromi de către presa occidentală, nu și etnicii țigani din alte state [...]. Iată că Occidentul se pare că a găsit teritoriul respectiv, cu aportul susținut al indiferenței românești"; comentariul cu numărul 296: „cred că acele confuzii dintre români și rromi din presa internațională NU SUNT ÎNTÂMPLATOARE. Poate că vor să ne convingă încetul cu încetul că asta este într-adevăr țara lor și o să îi deporteze pe toți aici (și pe aceia care erau deja în țările lor), așa cum au făcut cu evreii, cine știe?"; comentariul cu numărul 783: „e pierdut totul [...] „Nu știu dacă e Soros sau nu de vină, dar sigur că U.E. încearcă găsirea unui teritoriu național acestei etnii. [...] Cum poate U.E să ne oblige să-i chemăm romi? Cum zicea cineva mai sus să le explicăm că noi suntem de acord ca ei să se cheme italici, sau franci sau spani. [...] Țiganii vin din România, toți. Asta este patria lor pt asta trebuie să se cheme romi. Pt. că cineva acolo sus vrea ca asta să fie patria lor. [...] ei vor integrarea acestei etnii, oriunde, dar în țara lor nu. Așa că au creat rom -România- noi vom trăi în Romaniada".

cuvânt care dovedește că românii au pierdut bătălia până și la detaliul lingvistic, căci există tendința ca «român» să fie înlocuit cu «rromân»!"[81] Dar idei vag asemănătoare circulau deja înainte de Majuru, după cum o atestă comentariile cititorilor din martie 2009: „apariția denumirii de rom are un sens mai profund, fiind generat de preocuparea statelor occidentale și Ungariei de enclavizare a României după scenariul Yugoslaviei. În această idee, țiganii ar fi sprijiniți să cumpere terenuri în Muntenia pentru ca ulterior, prin politici coerente, toți țiganii din Europa să fie concentrați în această zonă, pasul următor fiind apariția unui nou Kosovo între Dunăre și Carpați"[82].

Explicit, evreii sunt relativ rar menționați în acest context[83]. Ei se pierd în spatele guvernului mondial și printre forțele mondiale vituperate în comentariile de pe forumuri.

3.3.3. Cozile de topor

Dar pe lângă toți aceștia (țigani, maghiari, europeni, ruși etc), mai există și cozile de topor, trădătorii dintre noi. În efortul de impunere a termenului rom, țiganii ar fi profitat de deciziile luate de unii oameni politici, ei înșiși identificați ca țigani: „numeroși membri ai etniei țigănești în guvernările României – sunt notorii Ion Iliescu, Adrian Năstase sau Andrei Pleșu"[84]. Acest lucru nu le poate

81 Adrian Majuru, *„Ceandalaua" ca destin istoric* (http://www.cotidianul.ro/ dosarele_de_presa_ cotidianul_ro_ceandalaua_ca_destin_istoric-113631.html, accesat, 2010.5.3), în „Cotidianul", 2 mai 2010.

82 Eugenia Mihalcea, Dana Piciu, *Cuvântul rom este un neologism...*, comentariul cu numărul 64: „Țigani sint problema europeană nu românească, deci ei trebuie să o rezolve. În anii`90 circulau în presa niste hărți cu noua conformație a Europei. Autor Otto de Hapsburg [sic!], în care se prefigura un stat țigănesc în România, care cuprindea Oltenia și o parte din Banat. Numele de *rrom* ne-a fost impus de ei. Oare nu se încerca să ne pregătească pentru ceea ce trebuia să urmeze ? [...] Deci confuzia s-a dorit de către Europa".

83 *Ibidem*, comentariul cu numărul 50: „Nu botezului cu brișca [...] Stâlcirea limbii române, furtul pe față și torturarea ei este făcută cu buna știință de exegeți oculți, dar pretinși docți botezați cu brișca! Nu este o întâmplare ! Kabala celor nouă camere vă dă motivul acestor atacuri la ceea mai puternică limbă de invocare a sursei divine-limba română! Eminescu a fost sacrificat pentru că a deslușit adevărata putere energetică a ei. Recunoașteți manevrele Pleșu, Patapievici, Tismăneanu, Mungiu etc.... Meditați, români!"

84 Ioan Abrudan (http://www.petitiononline.com/qd3xx666/petition.html, accesat 2010.8.27). Conducătorul antipatizat, exilat din rândurile românilor și „dovedit" a fi fost țigan. Emblematic este cazul lui Nicolae Ceaușescu tratat ca țigan sau ca tătar. Informații în acest sens oferă în studiul său Laszlo Foszto, *Geneza sferei publice postsocialiste: xenofobie în revoluția română din decembrie 1989*, în idem, *Colecție de studii despre romii din România,* Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2009, p.89-104.

fi iertat. Ei sunt fie incompetenți, fie suspectați că nu ar fi buni români: evreul Petre Roman, francmasonul Mugur Isărescu, țiganii Ion Iliescu, Adrian Năstase, Andrei Pleşu etc[85].

Probabil, includerea lui Ion Iliescu în acest grup se explică prin aceea că, după 1989, cât a fost preşedinte, a devenit vizibil etnonimul rom. Dar în imaginar, Iliescu este reprezentat ca şi când ar fi contribuit în mod activ la această apariție. Motivele pentru care ar fi procedat astfel diferă totuşi: este el însuşi țigan, este un politician cinic care, având nevoie de voturile țiganilor, i-a susținut să se numească romi, este comunist, deci mâna lungă a Rusiei etc.[86]

În ceea ce îl priveşte pe Petre Roman, lucrurile sunt mai simple: „Presiunile continuă şi în 2000, Petre Roman, ministrul de externe, semnează un nou Memorandum cu numărul D2/1094/29.02.2000 către prim-ministrul Mugur Isărescu, în care, în virtutea dreptului de autoidentificare al populațiilor, recomandă folosirea obligatorie în toate documentele oficiale române a denumirii de rom pentru a identifica etnia țiganilor. Mugur Isărescu îşi însuşeşte Memorandumul şi emite o hotărâre de guvern în acest sens"[87]. De ce a făcut-o? Suntem la câțiva ani după ce Uniunea Europeană începuse să folosească oficial etnonimul-umbrelă „rom", iar presiunile în acest sens erau tot mai mari. Dar

85 Gabriela Antoniu, *Propunere Jurnalul Național: „Țigan" în loc de „rom"...*, comentariul cu numărul 359: „Țiganii ne fac de râs în lume [...] Adoptarea denumirii de rom a fost o imbecilitate din partea cretinilor de naționalitate română care au condus România după 1989 sub presiunea unor elemente alogene care doreau intenționat confuzia român = rom. Nu e de mirare dacă avem în vedere faptul că unii din cei care şi-au bătut joc de România erau din această etnie: Iliescu, Năstase, sau alogeni: Severin, Roman etc."; la acelaşi articol, comentariul cu numărul 911: „E de observat totodată că demnitarii care au susținut utilizarea termenului *rom* au origini străine sau, cel mult, parțial române (Petre Roman, Adrian Năstase, Ion Iliescu, Tăriceanu...) cu susținerea ONG-urilor subvenționate de evreul Soros. Punct."

86 Gabriela Antoniu, *Reacții la propunerea Jurnalului Național/De la rom la referendum* (http://www.jurnalul.ro/stire-tigan-in-loc-de-rom/reactii-la-propunerea-jurnalului-national-de-la-rom-la-referendum-145486.html, accesat 2010.8.12), în „Jurnalul National", 14 martie 2009, comentariul cu numărul 22: „Rrom e un cuvânt persuasiv... [...] ca să creeze incertitudine. Este probabil o creație recentă (cam 18 ani) a laboratoarelor KGB sub blânda oblăduire a lui Ion Iliescu (zic gurile rele că nici el n-ar fi străin de etnia țigănească) spre a crea o confuzie care nu-i avantajează pe români. Dacă țiganilor li se pare că numele ăsta îi pune într-o lumină proastă să lupte pentru a o schimba, să se civilizeze deci, că asta vrea toată lumea"; Gabriela Antoniu, *Propunere Jurnalul Național: „Țigan" în loc de „rom"...*, comentariul cu numărul 984: „denumirea de rrom nu are fundament şi mi s-a părut o cacealma de când a fost introdusă, pe timpul lui Iliescu, care este şi el țigan precum şi mulți alții din conducere (Viorel Ursu, Mădălin Voicu etc, că nu i-am numărat niciodată)".

87 Ioan Abrudan, (http://www.petitiononline.com/qd3xx666/petition.html, accesat 2010.8.27).

de ce se crede că ar fi făcut-o? Evident, pentru că este străin, alogen, vândut, coadă de topor, jidan, evreu sefard etc [88].

Nu credem că putem vorbi despre conspirație. Există grupuri de interes, se face lobby, există naționaliști romi, dar acest etnonim nu este rezultatul unei conspirații. El există deja de mult, are o cu totul altă origine decât etnonimul „român" și este folosit nu doar în România, ci și în alte țări din estul Europei. Dar teoriile conspiraționiste sunt încurajate de mai mulți factori: marele număr de țigani din România, apariția recentă a acestui etnonim în sfera publică, confuziile care se fac în Occident, posibilitatea de a exploata diferențele dintre etnonimele promovate de elite și folosite de majoritatea țiganilor. Ar fi util să comparăm situația actuală cu perioada interbelică. Și atunci au existat organizații care se intitulau rome, care explicau de ce preferă rom și nu țigan etc, dar atunci nu a existat o controversă similară. Ne întrebăm care au fost cauzele pentru care există aceste diferențe între România interbelică și România actuală?

4. Etnonimele în perioada interbelică

De-a lungul istoriei lor în spațiul românesc, termenul cel mai des atestat în documente a fost acela de „țigan". Abia în secolul al XIX-lea au apărut studii care înregistrau pentru spațiul românesc etnonimul „rom" folosit de țigani. Reproducem câteva astfel de mărturii din secolele XIX-XX. Începem cu Mihail Kogălniceanu, care scria în 1837: „Mais les Cigains mêmes s'appellent dans leur langue Romnitschel (fils de la femme) ou Rome (hommes)"[89]. Foarte probabil Kogălniceanu se inspirase dintr-o sursă occidentală[90], în Moldova neexistând endonimul „romnitschel". Dar exista termenul rom, fapt probat de alți cercetători care au scris ulterior despre țiganii de la noi. Barbu Constantinescu documenta la 1878 existența cuvântului rom: „Rom-țiganul. Romnie țigancă. Țiganii către dânșii se numesc rom iar pe români îi numesc gagio. [...] Romanes-țigănește. Romano-țigănesc, romani"[91], iar Octav Lecca scria în

88 Gabriela Antoniu, *Reacții la propunerea Jurnalului Național/De la rom...*, comentariul cu numărul 66: „Pentru Petre Roman [...] Vina este a lui Petre Roman care a ținut morțiș la denumirea de rrom. Păi ce mai vreți de la un jidan sau altfel spus evreu sefard. El trebuie tras la răspundere. Acum se vede unde se ajunge dacă dai o funcție înaltă unui neromân!!! Ne meritǎm crucea".

89 Michel de Kogalnitschan, *Op.cit.,* p.563.

90 Vezi Friedrich August Pott, *Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographisch-lingustische Untersuchung vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache, Erster Teil (Einleitung und Grammatik),* Halle, 1844, p.23.

91 B.A.R., Manuscrise-carte rară, ms. rom. 3925, f. 260.

1898: „În limba lor, Țiganii, pe lângă acest nume sub care sânt cunoscuți, își mai dau și alte numiri, mai ales pe acela de om, în limbă Țigană exprimat prin [...] Rom”[92]. Pentru că sunt relativ numeroase atestările obiceiului de a folosi rom în spațiul românesc, continuăm să menționăm în text doar numele celor care au scris despre asta: Martin Block în 1923 și 1936[93], Calinic I. Popp Șerboianu în 1930[94] și Ion Chelcea care, în 1944, constata nu doar că unii țigani se numeau romi, dar și că „în timpul din urmă o minoritate conștientă dintre ei a preferat să li se zică în loc de țigani, romi”[95]. Prin aceasta, Chelcea se referea la mișcarea interbelică a romilor.

4.1. Mobilizarea politică a țiganilor/romilor și atitudinile față de etnonime

Perioada 1919-1949, corespunzând mișcării de emancipare a țiganilor/romilor, poate fi împărțită, în funcție de etnonimele folosite, în două mari etape: 1919-1933 și 1933-1949. Momentul de cotitură l-a reprezentat înființarea Uniunii Generale a Romilor din România (U.G.R.R.), în octombrie 1933, dată începând cu care endonimul rom a fost utilizat public. Ulterior au apărut și alte uniuni și asociații care au purtat etnonimul „rom”: „Asociația Uniunea Generală a Romilor din România” (A.U.G.R.R.), în 1934, „Redeșteptarea Romilor și Romițelor din România” (1936), „Uniunea Cetățenească a Romilor” etc. La fel s-a întâmplat și cu majoritatea ziarelor scoase de ei în anii ‘30: „O Rom” (1934), „Glasul Romilor” (1934-1941), „Foaia Poporului Romesc” (1935), „Țara Noastră. Ediție specială săptămânală pentru Romii din România” (vara 1937).

92 Octav Lecca, *Istoria Țiganilor,* Caransebeș, Tipografia Diecezană, 1898, p.38.

93 Martin Block, *Die materielle Kultur der rumänischen Zigeuner..,* p.39: „Die Zigeuner nennen sich selbst *rom, Mensch,* pl. *roma, die Menschen;* Martin Block, *Die Zigeuner. Ihr Leben und ihre Seele. Dargestellt auf Grund eigener Reisen und Forschungen*, Leipzig, Bibliographisches Institut, 1936, p.52-53: „Was sagen uns die Namen? Die Zigeuner nennen sich in der Mehrzahl *rom* oder *roma,* d.h. Menschen. Darin stimmen sie mit den meisten Naturvölkern überein, die sich alle als «die Menschen» bezeichnen und die «Artfremden» mit wenig schmeichelhaften Namen belegen”.

94 Calinic I. Popp Șerboianu, *Les Tsiganes. Histoire-Ethnographie-Linguistique-Grammaire-Dictionnaire*, Paris, Payot, p.23: „Quel est le vrai nom des Tsiganes? Naturellement, le vrai nom des Tsiganes ne peut être que celui qu’ils se donnent entre eux jusqu’aujourd’hui. Tous les Tsiganes du monde se disent entre eux *Rom* ce qui signifie dans leur langue <homme> et ils désignent seulement ainsi les Tsiganes [...] Les femmes tsiganes sont les <romnéa> en opposition avec les autres femmes, qui sont les <gagea>”.

95 Ion Chelcea, *Op.cit.,* p.8-9: „Numirile le sunt prea documentate spre a nu insista asupra lor. Au rămas la starea de geneză. *Rom,* (sing.), *Romi* (pl.) înseamnă bărbat; *Romni,* femeie. În timpul din urmă o minoritate conștientă dintre ei a preferat să li se zică în loc de țigani, *romi”.*

4.1.1. Perioada 1919-1933

Dar endonimul „rom" nu s-a impus ca o emblemă a mișcării de la bun început, el coexistând pentru o perioadă cu mai multe denumiri utilizate de țigani/romi pentru a se autoidentifica: „țigani", „neorustici", „țigani emancipați" și „romi". Aceștia, chiar și când erau conștienți de stigma asociată etnonimului „țigan", pentru o perioadă nu au știut cu ce să îl înlocuiască. Acest lucru este demonstrat de prima manifestare politică a lor din România. La 27 aprilie 1919, se reuneau la Ibașfalău (azi Dumbrăveni) delegați ai țiganilor din mai multe comune și județe ardelenești în „Adunarea Națională Țigănească a locuitorilor din Ardeal". Cu acest prilej, Adunarea țigănească a elaborat un memoriu, exprimându-și adeziunea la Unirea Transilvaniei cu România și solicitând anumite drepturi. Printre altele apare și atitudinea față de etnonime: „De asemenea, ne rugăm ca de aici înainte, în toate actele oficiale românești să nu se mai folosească pentru noi și următorii noștrii numirea (porecla) ca batjocură «țigan», ci aceasta, dacă nu se șterge cu totul chiar din uzul oficial, să se circumscrie cu o altă denumire care se va afla de corespunzătoare"[96]. Și-au exprimat rezervele față de denumirea lor ca țigani, dar adunarea lor s-a numit „Adunarea Națională Țigănească", și nu au venit cu propunerea concretă de a se numi romi.

Un alt termen folosit de țiganii din Ardeal pentru a se denumi a fost acela de „neorustic" („țăran nou"). Denumirea fusese dată țiganilor la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în cadrul politicii de asimilare a țiganilor[97] și, deși la origine exonim, fusese internalizată de către unii „țigani" întrucât, comparativ cu termenul țigan, nu era depreciativă, fiind folosită și de către majoritari cu dorința de a menaja[98]. În aprilie 1919, reprezentanții țiganilor din Velț se numeau „neorustici"[99], iar prima organizație a țiganilor/romilor din spațiul românesc a fost înființată în 1926, în județul Făgăraș, și s-a numit „Înfrățirea Neorustică". Ea a fost condusă de țiganul Naftanailă Lazăr care, câțiva ani mai târziu, în 1934-1935, va publica ziarul „Neamul Țigănesc", militând pentru folosirea

96 Marian Ștefan, *27 aprilie 1919. Adunarea Națională a țiganilor din Transilvania*, în „Magazin Istoric", XXIV, 9 (282), septembrie 1990, p.19; Petre Matei, *Adunările țiganilor din Transilvania din anul 1919* (partea I), în „Revista Istorică", XXI, (5-6), 2010, p.467-487.

97 Pentru detalii vezi Viorel Achim, *Op.cit.,* p.68-75; Marian Zăloagă, *Sub semnul absolutismului: imaginea țiganilor din Transilvania*, în „Caietele Gheorghe I. Brătianu", IV, 2001, p.25-30; idem, *Politica imperială austriacă și opiniile istoriografiei iluministe față de chestiunea țigănească din Transilvania în secolul la XVIII-lea*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene", II, 2003, p.119-128.

98 *Țiganiada de la Cohalm,* în „Unirea" XXIX, 32, 14 februarie 1919, p.3; Preot Valeriu Crișan, *Lupta pentru a avea o școală*, în „Gazeta Făgărașului", II, 43, 15 august 1928, p.2.

99 DANIC, fond Consiliul Dirigent. Administrația județeană și comunală, dos. 79/1919, f. 59.

etnonimului țigan şi nu rom. Termenul „neorustic" avea însă dezavantajul de a fi fost cunoscut şi folosit doar în zona fostei Austro-Ungarii (Transilvania), nu şi în Vechiul Regat. În momentul în care au apărut organizațiile centrale conduse de la București, adresându-se mai multor categorii de țigani/romi, acestea nu se puteau intitula decât folosind termeni umbrelă: fie țigan, fie rom.

4.1.2. Anul 1933 şi apariția publică a termenului „rom"

Prima asociație cu veleități de a-i organiza pe țigani la nivelul întregii țări a fost înființată în 1933, la București, de către preotul Calinic I. Popp Şerboianu, autorul unei cărți despre țigani publicată în 1930 la Paris. Această organizație încă nu purta etnonimul „rom", numindu-se „Asociația Generală a Țiganilor din România". La începutul anului 1933, Şerboianu şi-a atras sprijinul „Junimii Muzicale", o asociație profesională a lăutarilor țigani din București, înființată deja în 1927[100]. Această asociație a lăutarilor a oferit primul sediu al A.G.Ț.R., din rândurile ei recrutându-se şi primii lideri. Aceştia nu par să fi avut vreo rezervă față de denumirea de țigan[101]. În primăvara lui 1933, Şerboianu se adresează şi unui anumit G.A. Lăzurică, pe care îl cooptează în mişcarea țiganilor. Lăzurică, după cum se declarase în martie 1933, când a început să publice în „Adevărul Literar şi Artistic", era „țigan". În vara lui 1933 apăreau deja manifeste, erau organizate mitinguri prin cartierele bucureştene cu un număr mai mare de țigani, era făcut public programul A.G.Ț.R. pentru ameliorarea situației țiganilor etc.

În octombrie 1933, însă, a fost înființată „Uniunea Generală a Romilor din România", condusă de G.A. Lăzurică, unul dintre cei mai importanți lideri romi interbelici. Acesta a cunoscut o evoluție interesantă. A început prin a se declara țigan, dar în scurt timp s-a redescoperit ca „rom". Deşi el a fost cel care a acreditat şi practic a impus la nivelul autoreprezentării politice etnonimul „rom", Lăzurică nu pare a fi avut inițial intenția de a vorbi despre romi. Prima fază, cea țigănească, este evidentă în primăvara şi vara anului 1933, când lui G.A. Lăzurică i s-au publicat în „Adevărul Literar şi Artistic" diferite articole inspirate din viața țiganilor. În primele articole, opțiunea sa pentru etnonimul „țigan" era clară, articolele erau intitulate generic „Din literatura țigănească", iar personajele descrise în articolele sale erau menționate fără probleme ca țigani și țigănci. În aprilie 1933, se declara țigan „nu mi-e rușine să spun că sunt

100 *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, volum editat de Lucian Nastasă şi Andrea Varga, Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2001, doc. 21, p.94

101 Margareta Nicolau, *Țiganii lăutari au un „Conservator"*, în „Realitatea Ilustrată", 6 aprilie 1933, p.11, 13.

țigan"[102], iar în mai 1933, semnând o recenzie pentru cartea *Les Tziganes* scrisă de Calinic I. Popp Șerboianu, Lăzurică declara: „Ca țigan, am cetit această lucrare despre care presa străină, în unanimitate, a vorbit elogios"[103]. În același articol, Lăzurică afirma că vorbise împreună cu Șerboianu în limba țigănească (încă nu era romă) cultă.

Doar câteva luni mai târziu, în septembrie 1933, începea perioada romă a lui Lăzurică. Literatura țigănească devine literatură romă, țiganii din articolele sale se transformă în romi, iar Lăzurică renunță la colaborarea cu Calinic I. Popp Șerboianu pe care-l secondase în crearea Asociației Generale a Țiganilor din România. Mai mult decât atât, Lăzurică reușea să creeze Uniunea Generala a Romilor din România, declarând termenul de țigan jignitor, iar pe cel de rom ca adecvat să-i reprezinte. A explicat sensul termenului de rom atât în anumite articole ale sale, cât și la mitingurile organizate. Ce se întâmplase în acest răstimp? Sunt posibile două explicații: fie Lăzurică s-a inspirat din mișcările externe ale romilor, fie această opțiune s-a datorat unui concurs de împrejurări independent.

Chiar dacă mișcarea romilor din România este considerată acum a fi fost cea mai puternică în Europa interbelică, ea nu a fost singura. Au existat și alte manifestări „rome". Astfel, la Moscova, apăreau ziarul „Romany Zorya" și teatrul „Romen" în 1931[104], pentru ca în 1935, la Belgrad, să apară ziarul „Romano Lil"[105]. Similar, în 1946, în Bulgaria, apărea ziarul „Romano Essi" (Vocea Romilor)[106]. Aceste apariții surprind un fenomen mai amplu de organizare a țiganilor/romilor, dar nu credem că Lăzurică fusese influențat de aceste mișcări. Dat fiind antisovietismul românesc, modelul sovietic nu a contat, iar manifestările din Bulgaria și Iugoslavia fie nu au fost vizibile în România, fie au apărut ulterior celor de la noi, neputând servi ca model. Singurele mișcări relativ des menționate în presa românească erau cele ale țiganilor din Cehoslovacia și Polonia, dar ele nu puneau preț pe etnonimul rom.

102 G.A. Lăzurica, *Când păzeau străjerii*, în „Adevărul Literar și Artistic", 9 aprilie 1933, p.5-6.

103 Idem, *„Les Tziganes" O carte interesantă despre țigani*, în „Adevărul Literar și Artistic", 21 mai 1933, p.8.

104 Rajko Djuric, *Roma und Sinti im Spiegel der deutschen Literatur,* Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1995, p.313; O carte interesantă despre situația țiganilor din Rusia: Alaina Lemon, *Between Two Fires. Gypsy Performance and Memory from Pushkin to Postsocialism,* London, Duke University Press, 2000.

105 Dora Yates, *A Catalogue of the Gypsy Books Collected By the Late Robert Andrew Scott Macfie Sometime Editor and Secretary of the Gypsy Lore Society,* Liverpool, University of Liverpool, 1936, p.113-114.

106 Jan-Heeren Grevemeyer, *Geschichte als Utopie – Die Roma Bulgariens,* Berlin, Edition Parabolis, 1998, p.158.

De ce a înființat Lăzurică, care până atunci se declarase țigan, o organizație având numele rom în componența sa? Credem că au existat mai multe motive. În primul rând, Lăzurică dorea să își înființeze propria mișcare, proiect în care a fost sprijinit și de Biserica Ortodoxă Română. Cum A.G.Ț.R. a lui Șerboianu era suspectată că ar încerca să-i convertească pe țigani la catolicism, în septembrie 1933, Biserica Ortodoxă a încurajat o mișcare concurentă, dar ortodoxă. A existat deci o colaborare între Biserica Ortodoxă și Lăzurică, primul congres al romilor din octombrie 1933 fiind, de altfel, finanțat de Patriarhie[107]. Exceptând etnonimul „rom", programul lui Lăzurică pentru U.G.R.R. a fost copiat aproape integral din programul A.G.Ț.R., lucru care i-a fost reproșat de către foștii colaboratori[108]. La începutul lui septembrie a apărut, credem, și pretextul dorit sub forma unui articol publicat în „Adevărul" de N. Batzaria, care se declara uimit că există o Asociație care se intitulează țigănească și se adresează celor pe care spera să-i organizeze cu formula „Frați țigani".

Reproducem mare parte din articol, întrucât aceste idei se vor regăsi și în luările de poziție ulterioare ale lui Lăzurică: „Apelul începe cu cuvintele: «Frați țigani!». [...] Nu se vor simți oare jigniți, văzând ca li se dă numele de «țigani»? [...] Concetățenii noștri [...] nu se numesc între ei «țigani», atunci când vorbesc în limba lor maternă. [...] Denumirile de «bohemiens» și «gypsies» n'au în ele ceva jignitor. Însă, nu tot așa este cazul cu numele «țigani». Cuvântul acesta e de origină greacă. Anume, cu mai multe veacuri în urmă, luase ființă în Asia Mică o sectă creștină. Membrilor acestei secte li s'a zis «athingani», adică aceia de cari nu trebue să te atingi, de unde, prin o degenerare a cuvântului, a căpătat înțelesul peiorativ de spurcați, puțin curați. Și, pe semne, pentru motivul că din punctul de vedere al îngrijirii și curățeniei corpului, țiganii cam lăsau de dorit, denumirea de «athingani» – a cuprins și pe dânșii. Cu vremea, secta creștină, de care am pomenit, a dispărut fără urmă, numele ei a rămas însă ca denumire etnică a țiganilor. Prin urmare, «țigan» a însemnat la origină om care nu e tocmai curat. Așa fiind, țiganii n'au oare dreptul să se socotească jigniți, văzându-se denumiți în felul acesta? Care este însă numele ce și-l dau ei înșiși? E un nume frumos. Țiganul în traiul său își zice «rom». «Rom» în limba

107 Petre Matei, *Raporturile dintre organizațiile țigănești interbelice și Biserica Ortodoxă Română*, în Vasile Ciobanu și Sorin Radu (ed.), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Vol. V, Sibiu, Edit. Techno Media, 2010, p.159-173.

108 N. Nicolăescu, *Pe marginea unui... Congres*, în „Timpul", II, 15, 21 octombrie 1933, p.1-2: „Văzând că în asociațiune nu avuseseră prilejul de a-și realiza anumite ambițiuni personale — ambițiuni de natură politică — au pus bazele unei așa numite Uniuni cu titlul pompos de Uniunea Generală a Romilor din România. Înlocuind deci numai cuvintele Asociația și Țiganilor prin corespunzătoarele Uniunea și Romilor, au furat pe deantregul firma Asociației".

țigănească înseamnă om, adică om prin excelență, cei cari nu sunt țigani urmând a fi oameni oarecum inferiori. [...] Nu sunt puține popoarele cărora străinii le-au dat alt nume, decât acela cu care se numesc între ele. Nouă românilor bunăoară, străinii ne-au zis timp de mai multe veacuri «vlahi», pe când noi între noi ne-am numit totdeauna «români». Tot așa, poporul nostru întrebuințează cuvântul „neamț» pentru a desemna pe popoarele de origină germană. Cuvântul «neamț» însă, care nu este cunoscut de germani, e un cuvânt slav, provenind din cuvântul «nem», care înseamnă «mut». Pentru slavi, germanii erau muți deoarece nu le pricepeau graiul. Asfel de cazuri sunt și altele"[109].

Acesta credem că a fost pretextul căutat de Lăzurică pentru a se despărți de Șerboianu. La începutul lui octombrie 1933, acelaşi Lăzurică, până în urmă cu câteva luni mândru că era țigan, se adresa „romilor": „Frați Romi! Ne adresăm vouă nu cu titulatura de «țigani», pentru că este o denumire falsă şi batjocoritoare, ci pe numele nostru adevărat de «romi», adică oameni iubitori de libertate, jocuri şi muzică. Acest lucru trebuia să-l știe acel preot care se intitulează «arhimandrit» «preşedinte» al Asociației Generale a Țiganilor din România"[110].

Influența articolului lui Batzaria iese şi mai bine în evidență în articolele scrise de Lăzurică despre etnonime. Datorită similitudinilor, îl reproducem doar pe primul dintre ele. Regăsim aceleaşi idei: termenul de „țigan" nu aparține romilor, ei numindu-se în limba lor „romi". Ca şi la Batzaria, motivul pentru care grecii ar fi dat denumirea de țigan strămoşilor lor s-ar fi datorat mizeriei fizice, dar pe care Lăzurică şi-o explica prin drumul lung, neîntrerupt, din India. Ca şi la Batzaria, se face paralela cu lupta pe care ar fi dus-o şi românii, printre alții, pentru a-şi impune endonimul, înlocuind exonimele peiorative. Dar apar şi elemente noi, Lăzurică dezvoltând în perioada interbelică elementele unei mitologii naționale rome, cu accente indianiste, revenite la modă acum printre activiştii romi, cel mai probabil din nevoi identitare similare. Limba romilor ar fi indiană-sanscrită, iar termenul de rom nu provine din denumirea bizantină „romaios", desemnându-i pe bizantini[111], ci are o vechime onorabilă, pe care Lăzurică o asociază cu epopeea indiană Ramayana. „Noi,

109 N. Batzaria, *Cu prilejul congresului țigănesc*, în „Adevărul", 47, 15.235, 5 septembrie 1933, p.1.

110 *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, doc. 27, p.105.

111 Părerile erau împărțite: A.T. Sinclair credea că termenul rom este de origine bizantină: *The Word 'Rom'*, în „Journal of the Gypsy Lore Society", New Series, II, 3, 1909-1910, p.33-42; o părere diferită avea Martin Block care crede că rom este un cuvânt cu origine indiană: *Die Zigeuner. Ihr Leben und ihre Seele...,* p.52.

însă, suntem cei mai în măsură ca să ne cunoaştem numele, să ni-l alegem din vechea noastră limbă sanscrită, şi nu alţii ne pot alege şi impune un nume".

Reproducem articolul cu pricina: „Când s'a început mişcarea noastră, lumea a rămas surprinsă că ne zicem romi iar nu «ţigani», fără să ştie că acest din urmă nume nu ne aparţine şi nu l-am primit niciodată. Mai întâi că în limba indiană sanscrită, limbă vorbită de noi, nu există cuvântul «ţigani», oricum ar vroi s'o ia filologii şi poligloţii în limbi orientale. Cuvântul <ţigan>, dat de europeni romilor, cu un sens peiorativ de hulă şi dispreţ [...]. Când strămbunii noştri au fugit din India [...] primul popor european cu care au luat contact strămbunii noştri au fost Grecii din Imperiul Bizantin [...] Când au văzut Grecii acest popor fugar, zdrenţuit, prăpădit de lungul drum ce-l străbătuse [...], s'au întrebat: — Ce barbari or mai fi şi ăştia? Mai ales că nouii musafiri erau tuciurii la înfăţişare şi cu plete mari. [...] I-au denumit «athingani», aşa cum porecliseră o anumită sectă religioasă din Asia Mică, sectă care dăinueşte şi azi în Siria şi Palestina, sub numele de Copţi şi Maroniţi. În greceşte, cuvântul «athingan» însemnează om murdar, de care să nu te atingi. Strămbunii noştri nu şi-au dat la început seama de sensul peiorativ al acestei denumiri, şi nici nu se puteau opune acestei batjocure, decât mai târziu, când parte din ei au învăţat limba grecească. [...] Şi şi-au adus aminte strămbunii noştri că în limba lor indiană-sanscrită, la oameni se zic romi, adică făpturi ale lui Dumnezeu, cum sunt şi alte naţiuni. Deci, ei şi-au spus şi îşi spun Romi, nume care are un înţeles mai larg, adică: oameni superiori, întrucât ei iubesc libertatea, cântecile şi jocurile. Acest cuvânt de Rom are o rădăcină mai adâncă, el derivând de la cuvântul Romá, numele unui erou care a făcut răsboaie de cuceriri, de unde s'a format apoi cuvântul Ramajane, deci Romá (nume de erou) — Ajana — expediţie, cucerire. Antologia sanscrită vorbeşte de epopeia naţională Ramajana, care împreună cu Mahabharata sunt cele mai celebre rapsodii epice din literatura sanscrită. [...] Unii ţiganologi, prin confuzie, au crezut că noi am împrumutat numele de romi dela greci, cari îşi ziceau şi îşi zic şi azi romei. [...] Noi, însă, suntem cei mai în măsură ca să ne cunoaştem numele, să ni-l alegem din vechea noastră limbă sanscrită, şi nu alţii ne pot alege şi impune un nume. Românii nici odată n-au voit să fie denumiţi vlahi, bogdanlăi, caraormani, munteni, basarabi sau moldoveni, ci şi-au spus întotdeauna români, descendenţi ai dacilor şi romanilor. Germanii nu admit să li se zică teutoni sau nemţi; francezilor, gali; ungurilor, huni sau mongoli etc"[112].

112 G.A. Lăzurică, *De ce ne zicem Romi şi nu „Ţigani"*, în „Timpul. Oficiosul romilor din România", VI, 66, 17 august 1937, p.1. La scurt timp, acest articol a fost republicat sub alt nume: G.A. Lăzurică, *Ce trebue să ştie Romii*, în „Timpul. Oficiosul romilor din România", VI, 69, 28 februarie 1938, p.2.

Articolul lui Batzaria a fost o sursă de inspirație, dar mai ales un pretext pentru Lăzurică. El avea nevoie de un lucru care să-l diferențieze de Șerboianu, dar, pe de altă parte, din dorința de a avea succes cu Uniunea sa, a decis să folosească acest termen în care știa că oamenii se vor regăsi. Termenul „rom" nu a fost artificial, nefiind impus de sus în jos unor comunități care să nu fi auzit de el. Chiar dacă Uniunile Romilor conduse de la București au înființat în scurt timp filiale în numeroase regiuni, succesul preluării denumirii se explică prin existența unui număr apreciabil de oameni care agreau acest endonim. Datorită concurenței între organizații s-a impus acea denumire care avea șanse să fie considerată a-i reprezenta mai bine pe etnici.

4.1.3. Impunerea treptată a etnonimului „rom"

De ce a avut succes etnonimul rom și nu țigan? Pentru că „țigan" provoca unora rușine. În schimb, termenul de „rom" era lipsit de conotații negative și era utilizat ca endonim într-o proporție semnificativă în cadrul comunităților. Acestea credem că au fost motivele reale pentru succesul termenului „rom", iar nu ancorarea endonimului într-un trecut legendar, asocierea sa cu Ramayana etc, așa cum făcuse Lăzurică (și continuă să se întâmple și acum cu unii intelectuali romi). Mișcarea „romă" a făcut efortul de a articula un discurs menit combaterii rușinii de a fi țigan. Au existat și cazuri când, în cadrul mișcării, era asumat etnonimul „țigan", dar acestea sunt totuși rare. Reproducem un astfel de exemplu dintr-un articol publicat în „Neamul Țigănesc": „Fraților! [...] Numai noi, țiganii, trăim alungați și ocoliți de toți! Noi nu avem prieteni! Noi nu avem ocrotitori! [...] Cine să ne cunoască durerea noastră, dacă noi tăcem! [...] Cine să ne ajute dacă noi nu ne ajutăm! [...] Toți, dar absolut toți, sunt la fel huliți și ocoliți în societate, și chiar dacă un timp ni se uită originea, tot batjocoriți rămânem, căci noi ne rușinăm de originea noastră. Primul pas pe care trebue să-l facem noi în societate, dacă vrem să impunem respect și stimă, este să nu ne rușinăm că suntem țigani! Fiecare dintre noi să rostească limpede și curat cuvântul mândru de țigan, ca un protest și o prevenire pentru toți, cari au gustul să glumească cu noi, că nu ne e rușine, că suntem țigani, ba mai mult, suntem mândri. Mândria noastră transformă mentalitatea noastră și a lumei ce ne înconjoară"[113].

Termenul de țigan a fost acuzat că descuraja identificarea intelectualilor „romi" cu neamul pe care aceștia îl renegau, privându-i astfel pe romi de îndrumători: „Ne bucurăm până la lacrimi când ni se prezintă ocazii să auzim

113 Lazăr Naftanailă, *Către toți țiganii din Ardeall,* în „Neamul Țigănesc", I, 1, februarie 1934, p.1.

că «cutare om mare» e de neam rom. Recunoaştem însă că am rămas în urma tuturor popoarelor — şi aceasta nu din vina noastră. Cauza? Ţigani! Cuvânt de batjocură şi sfidare... compromitere. Iată de ce intelectualii noştri se feresc a ne veni în ajutor şi a se afişa în public ca îndrumători ai romilor"[114].

Alți lideri romi criticau termenul „țigan" pe motiv că ar fi descris nu o etnie, ci o categorie de oameni certați cu bunul simț, curățenia, indiferent de originea lor etnică, fie ei români, saşi, maghiari sau romi. Chiar dacă se admitea că mulți dintre romi, datorită situației lor sociale precare comparativ cu a majoritarilor, deveniseră „țigani", era considerată abuzivă generalizarea termenului de țigan „asupra întregii noastre națiuni". Termenul de țigan nu putea fi admis întrucât „reese în mod clar şi precis că cuvântul de «țigan» este numai o batjocură, căci națiunea țigănească nu există". Reproducem un articol publicat în octombrie 1935 în „Foaia Poporului Romesc", apărut la Rupea: „Se ştie de noi toți, cari trăim în țară, că numele de Țigan se dă la toți aceia cari, fie că din lenevie nu-şi păstrează curățenia corpului, fie că din lipsă de mijloace umblă îmbrăcați zdrențăros. Aceasta, indiferent de națiunea din care respectivul face parte. Pe lângă aceste două cazuri, în cari se dă cuiva numele de țigan, mai este un al treilea caz, şi anume: când cineva este lipsit de bună creştere şi bun simț, ocupându-se cu minciuni şi cu tot felul de lucruri cari le-aduc disprețul tuturor, acestora încă li se spun că sunt țigani. Deci, putem vedea din cele trei exemple care e rostul cuvântului «țigan» şi care se dă oricărui om, ce se poartă în condițiunile de mai sus, fie el Român, Sas, Ungur, Rom etc. Națiunea noastră, a Romilor, din cauză că a fost veşnic în criză şi foame, a rămas în întuneric din toate punctele de vedere, față de celelalte naționalități, cu cari au conviețuit. [...] şi astfel cuvântul de «țigan» a fost generalizat asupra întregii noastre națiuni, de altfel, fără niciun drept. Iată, deci, cari sunt cauzele pentru cari națiunei noastre i s-a dat numirea de Țigani, cauze, pe cari cu regret trebuie să recunoaştem că sunt adevărate.[...] Curățenia trupească, curățenia hainelor şi curățenia caselor în cari locuim, sunt cei trei stâlpi ai sănătății noastre. Pe lângă aceste trei griji, trebuie să căutăm a îndrepta şi caracterul nostru. În locul minciunei, să-şi facă loc adevărul, şi în locul înşelăciunii, cinstea. Făcând astfel, suntem siguri că şi națiunea noastră va câştiga un loc cât de modest în mijlocul celorlalte națiuni, cari tind tot spre o mai perfectă civilizațiune. Din cele relatate mai sus, reiese în mod clar şi precis că cuvântul de «țigan» este numai o batjocură, căci națiunea țigănească nu există"[115].

114 Preşedinte de vârstă, *Altădată şi acum*, în „Glasul Romilor", II, 1, august 1935, p.2-3.

115 Nicolae Duca, *Este cuvântul Țigan, cuvânt de batjocoră, sau nume de națiune?*, în „Foaia Poporului Romesc. Organ cultural, social şi economic al Romilor", I, 1, 21 octombrie 1935, p.3.

Tendința presei de a insista asupra infracționalității „țiganilor", întărind stereotipurile cu care se vedeau confruntați liderii romi, era și ea combătută sub forma unui comentariu apărut în 1937. Acesta fusese provocat de un articol din „Dimineața", intitulat neutru *Spargere la o biserică în Prahova. Hoțul a fost prins.* Comentându-l, liderii romi apreciau: „Dacă Sterie N. Enăchioiu ar fi fost rom, s'ar fi accentuat acest lucru scriindu-se «Țiganul Sterie N. Enăchioiu din Surani...», și s-ar fi pus titlul notiței: «Un țigan spărgător de biserică». Bine că s-a prins chiar asupra faptului spărgătorul și profanatorul, că altfel cădea bănuiala pe vreun țigan"[116].

Fiind dificilă crearea mândriei și a coeziunii în jurul etnonimului țigan, endonimul „rom" s-a impus ca o soluție. Presa romă interbelică abundă în astfel de îndemnuri de a nu te ruși na de propria origine, de a nu-ți renega neamul ci, dimpotrivă, de a-ți asuma identitatea de rom etc. Găsim în numărul din 23 septembrie 1934 al ziarului „O Rom", publicat la Craiova, următorul apel: „Ce trebue să facă un rom: Să nu-și ascundă origina lui de rom și să nu-i fie ruș ine de neamul din care își trage obârșia"[117]. Intelectualii romi, deja implicați în mișcare, simțeau probabil ceea ce scriau într-un limbaj cu certe tonalități naționale: „Sunt rom, vreau să-mi ridic neamul și să mă uit pe mine, călăuzit fiind de dorul de mai bine și dragostea de frate și de neam"[118].

Prin utilizarea endonimului rom se putea deci produce disocierea țiganilor/romilor de conotațiile negative conținute de termenul „țigan". Acest fapt întărea identificarea ca „rom", motiv pentru care liderii romilor și-au propus răspândirea endonimului nu doar în exterior, către majoritarii români, ci și în interior, către anumite comunități țigănești/rome. Deja în actul constitutiv de creare a U.G.R.R. din 16 noiembrie 1933 se menționa: „ținem ca printr-o atitudine demnă, prin publicitate și intensă propagandă, să obișnuim pe concetățenii noștri români a nu ne mai denumi «țigani», ci «romi» – adevăratul nostru nume, care înseamnă «om», iubitor de libertate"[119].

Prin presa romă, dar și prin mitingurile organizate, liderii romi explicau participanților că „adevăratul" lor nume era acela de „rom". G.A. Lăzurică, la

116 *Replici*, în „Țara Noastră. Ediție specială săptămânală pentru Romii din România", I, 1, 11 iulie 1937, p.3.

117 *Ce trebuie să facă un rom*, în „O Róm. Organ de îndrumare culturală și de revendicări sociale ale romilor din România", I, 1, 23 septembrie 1934, p.2. Aproape identic reprodus patru ani mai târziu: *Ce trebuie să facă un rom*, în „Glasul Romilor", III, 9-10, 21 aprilie 1938, p.3: „1 Să nu-și ascundă origina lui de rom și să nu-i fie ruș ine de neamul său."

118 *Congresul romilor de la Sibiu*, în „O Róm. Organ de îndrumare culturală și de revendicări sociale ale romilor din România", I, 1, 23 septembrie 1934, p.2.

119 *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944),* doc. 38, p.118.

întrunirea de la Diciosânmartin (11 octombrie 1934) „a făcut apoi apologia numirilor ce au avut țiganii până acum, când după o muncă istovitoare au putut afla că numele lor adevărat este rom și nu țigan”[120], iar la Ploiești (13 aprilie 1935) „le-a explicat apoi ce înseamnă cuvântul *rom* și de unde vine acest cuvânt, întrebând totodată pe cei din sală dacă vor să fie împroprietăriți. Majoritatea au răspuns că... nu, ei vor a fi liberi. Cuvântul *rom* vine de la libertate și înseamnă să fiți buni și cinstiți”[121]. Nu i se poate nega lui Lăzurică un anumit fler politic, dar el nu a fost singurul lider rom care oferea informații similare despre etnonime. Este și cazul lui Laurențiu Anghel de la AU.G.R.R. care, într-o conferință ținută romilor la Buzău, la începutul lui 1938, „a mai vorbit despre educație, atât în familie, cât și în afară. Le-a explicat cuvântul de rom, care înseamnă om liber”[122].

Chiar și liderii unor asociații locale, deși aflați în raporturi tensionate cu organizația „romă” a lui Lăzurică, și care au refuzat inițial termenul „rom”, au preluat după o perioadă acest etnonim. Vorbim aici în primul rând de mai vizibilele „Înfrățirea Neorustică” din Făgăraș care, între 1934-1935, a publicat „Neamul Țigănesc”, și de Cercul Oltenia al A.G.Ț.R., care a editat ziarul „Timpul” (între 1933-1938).

Cei de la „Înfrățirea Neorustică” nu par a fi fost deranjați de termenul „țigan”, pe care îl preferau celui de rom. Din acest motiv, ziarul lor s-a și numit „Neamul Țigănesc”: „Suntem mândri de cuvântul Țigan, pe care-l punem în fruntea ziarului nostru. Ceilalți conducători se rușinează azi că sunt țigani și caută să-și zică Romi. Sub acest nume de Țigani suntem cunoscuți în toată Europa și așa vrem să ni se zică. Admitem cuvântul de Rom, cum și se zice în limba țigănească «tu sam rom?» dar nu ne lepădăm nici de cuvântul Țigan. «Tu sam rom?» înseamnă tu ești țigan?”[123] În acest ziar, cele două etnonime, țigan și rom, erau interșanjabile. Reproducem mai multe exemple din numărul din aprilie 1935 al ziarului. În primul articol, intitulat „Apostolul țigănesc”, putem citi: „Naftanailă Lazăr se ridică prin munca și jertfa adusă de el cauzei de redeșteptare a Romilor deasupra tuturor, el este un apostol al ridicării neamului țigănesc din România”[124], iar în alt articol din același număr citim despre liderul țigan/rom că: „Un om de suflet este și prietenul nostru d. Brașoveanu de la Sibiu, pe care-l recomandăm Romilor, ca om deștept și cu dragoste de neamul țigănesc și pentru propășirea noastră”[125]. Explicația este dată în același nu-

120 *Ibidem,* doc. 67, p.172.
121 *Ibidem,* doc. 81, p.190.
122 *Ibidem,* doc. 130, p.242.
123 *Lămurire*, în „Neamul Țigănesc”, I, 2, 8 septembrie 1934, p.3.
124 Haralambie Luca, *Apostolul Țiganilor,* „Neamul Țigănesc”, I, 3, aprilie 1935, p.1.
125 *Informațiuni*, în „Neamul Țigănesc”, I, 3, aprilie 1935, p.3.

măr, în articolul special consacrat acestei probleme a etnonimelor şi numit chiar „Rom sau ţigan?”. În primul rând, liderii din jurul lui Lazăr Naftanailă, directorul ziarului „Neamul Ţigănesc” şi cel care înfiinţase în 1926 la Calbor „Înfrăţirea Neorustică”, prima organizaţie romă/ţigănească din România, nu erau afectaţi de termenul „ţigan”. În al doilea rând, aceşti lideri erau frustraţi de ascensiunea Uniunilor conduse de la Bucureşti, cu care nu colaborau suficient de bine. De aici şi iritarea faţă de liderii „romi” de la Bucureşti şi insistenţa de a folosi mai departe termenul de ţigan, deşi fuseseră şi ei influenţaţi de explicaţiile lui Lăzurică în ceea ce priveşte cele două etnonime.

Reproducem integral articolul cu pricina: „În ziarul nostru găsiţi ambele numiri, deşi unii fraţi ai noştri, cari ieri se ruşinau de cuvântul ţigan, azi socotindu-se mai emancipaţi, l-au caterisit şi-şi zic numai Romi, noi le întrebuinţăm pe amândouă, ba drepţi să fim ne mândrim mai mult cu numirea de ţigan, cum suntem cunoscuţi de toată lumea. Totuşi ţinem să arătăm ce se înţelege prin fiecare din aceste cuvinte. Cuvântul «ţigan» provine dela cuvântul grecesc «athingan», care înseamnă om nespălat, ciumat. Cuvântul «Rom» din vechea limbă sanscrită (indiană) înseamnă om doritor de libertate. Desigur că unor proaspeţi coconi cocoţaţi la conducerea noastră numai spre a ne specula durerile şi necazurile, nu le place numirea de ţigan, dar noi nu ne ruşinăm de ea. Suntem mândri, şi de aceea şi titlul ziarului nostru, care este primul ziar de redeşteptare a ţiganilor din România, poartă numele «Neamul Ţigănesc». Deşi înseamnă om murdar, cuvântul ţigan în româneşte reprezintă numirea sub care suntem cunoscuţi şi sub care vrem să fim şi de azi înainte”[126].

Mişcarea din Oltenia a început să activeze în toamna anului 1933. Iniţial i-a rămas fidelă lui Şerboianu, numindu-se Cercul Oltenia al A.G.Ţ.R., şi a optat pentru termenul de „ţigan”. În momentul apariţiei concurenţei, reprezentată de U.G.R.R. a lui Lăzurică, au ezitat să folosească termenul de „rom”. Evoluţia lor a fost de la „ţigan” la „ţigan emancipat” (toamna 1933-primăvara 1934)[127]

126 Răzvan Lazăr, *Rom sau Ţigan*, în „Neamul Ţigănesc”, I, 3, aprilie 1935, p.2.

127 *Vin lăeţii!..*, în „Timpul”, II, 17, 14 noiembrie 1933, p.1: „puternica acţiune pornită din sânul «statului major» al «ţiganilor emancipaţi» a prins trainice rădăcini peste întreaga massă a naţiei ţigăneşti din Oltenia”; *Informaţiune*, în „Timpul”, II, 13, 23 noiembrie 1933, p.2: „La Ministerul Muncei se află'n studiul d-lui Av. N. Ionescu reprezentantul ziarului nostru la Bucureşti, statutul «ţiganilor emancipaţi»; *Viaţa ţigănească*, în „Timpul”, II, 19, 8 decembrie 1933, p.1: „Mişcarea tigănească a luat o mare desvoltare în România, [...] cei mai vajnici luptători din Asociaţie şi cari luptă la «complecta» emancipare a naţiei ţigăneşti.”; *Succesul ziarului „Timpul”. Grandioasa manifestaţie din sala Vintilescu-Bucovăţ. Peste 1200 de votanti-ţigani „emancipaţi” provoacă venirea în mijlocul lor a fruntaşilor naţional-liberali* , în „Timpul”, II, 21, 20 decembrie 1933, p.1-2: „E prima întrunire de acest fel în istoria naţiei «ţiganilor emancipaţi» [...] când fruntaşii liberali se coboară în mijlocul ţiganilor «emancipaţi»; *Poetul Marin I. Simion „Voevodul ţiganilor” din Oltenia*,

pentru a ajunge, în cele din urmă, la „rom". Ziarul mișcării din Oltenia s-a numit până în 18 iulie 1934 „Timpul. Ziarul țiganilor din România", pentru ca din 29 iulie 1934 să devină „Timpul. Oficiosul romilor din România".

4.2. Atitudini românești interbelice față de etnonimul rom

4.2.1. Dezinteresul românilor interbelici față de „romi"

În România interbelică nu se manifestau temerile actuale față de romi și față de etnonim ca atare. În toamna anului 1933, opinia publică românească afla pentru prima oară că țiganii își zic romi. Tocmai se înființase Uniunea Generală a Romilor din România, urmată, în 1934, de Asociația Uniunea Generală a Romilor din România și, ulterior, și de alte organizații care aveau în titulatură etnonimul „rom". Deși au existat tensiuni între aceste organizații, manifestările lor (filiale în țară, mitinguri, baluri, sfințiri de steaguri ale „romilor" etc) au fost suficient de vizibile încât să aibă impact. În câțiva ani, termenul „rom" căpătase deja o anumită notorietate. Presa românească, deși – per ansamblu – a continuat să recurgă la termenul de țigan, a folosit și etnonimul „rom", mai cu seamă atunci când se vorbea despre eforturile lor de organizare. Acest fapt este cu atât mai remarcabil cu cât utilizarea era benevolă, nefiind atunci impusă legal.

De ce văd acum românii cu ostilitate etnonimul rom și atunci tratau subiectul cu dezinteres sau chiar cu bunăvoință? În primul rând, țiganii nu corespundeau temerilor naționaliste ale românilor interbelici, opinia publică nefiind sensibilizată de țigani în general. În al doilea rând, teama de confuziile români-romi (țigani) nici nu putea exista, întrucât termenul „rom" reprezenta în continuare doar o excepție.

În perioada interbelică, naționaliștii români se defineau prin antisemitism și nu prin atitudini ostile la adresa țiganilor/romilor. Iar în ceea ce privește utilizarea etnonimului „rom" de către aceștia, nu a existat în epocă nicio controversă. În toamna anului 1933, Corneliu Zelea Codreanu a ajutat la organizarea primului Congres al Uniunii Generale a Romilor din România, prima organizație din România purtând endonimul „rom". Din acest motiv, Codreanu a

în „Timpul. Ziarul țiganilor din România", III, 23, 17 februarie 1934, p.2: „Lăzărescu-Lăzurică [...] pune bazele unei Uniuni a Țiganilor din România [...] reușește să facă o mică adunare de țigani [...] unde transformă cuvântul de țigan în *rom.* [...] Acum să trecem la adevăratul apostolat pe cari îl duce poetul Marin I. Simion în Oltenia! [...] A hotărât înființarea unei biblioteci *O Rom* (țiganul) organ cultural și social al țiganilor din Oltenia. [...] Fiind puternic susținut de ziarul „Timpul" – în ziua de 15 Decembrie 1933, peste 1200 de de votanți – țigani «emanicipați» provoacă venirea în mijlocul lor a fruntașilor nat. liberali. A fost prima întrunire de acest fel în istoria nației „țiganilor emanicipați".

și fost declarat membru de onoare al Uniunii Romilor[128]. La fel, câțiva ani mai târziu, în vara anului 1937, antisemitul Partid Național Creștin nu a avut nicio problemă să pună la dispoziția unor lideri romi ziarul „Țara Noastră", care a publicat săptămânal o ediție duminicală consacrată romilor din România. Naționaliștii interbelici nu simțeau în romi primejdia pe care și-o imaginează actualii naționaliști români. Nu lipseau în presa naționalistă a vremii, altfel atât de antisemită, expresii în care romii (astfel numiți) erau tratați cu respect. Reproducem un text al unei naționaliste române în care empatia pentru cauza romă contrastează cu antisemitismul furibund: „Multă lume habar n-are ce vasăzică cuvântul: Rom. Poporul nostru știe numai cuvântul: Țigan, o poreclă dată în batjocoră, horopsitului și mult urgisitului popor: Rom"[129].

4.2.2. Confuzii?

Pe lângă faptul că țiganii nu corespundeau temerilor naționaliste ale românilor interbelici, nici etnonimul rom nu crea în epocă aprehensiunile pe care le întâlnim astăzi. Riscul apariției unor confuzii între români și romi era redus, motiv pentru care iritarea actuală provocată de impunerea endonimului rom nu exista. Deși în perioada interbelică au apărut și în alte țări europene organizații ale țiganilor/romilor, nici aceste organizații nu au fost mai omogene sau mai influente decât cele românești. Multe dintre aceste organizații, ca și în România, nu se declarau „rome", ci țigănești sau egiptene. Chiar și acelea numite „rome" nu au fost suficient de populare și de coerente încât să impună etnonimul „rom". Pe scurt, în Europa care conta, nu doar că țiganii/romii nu reușiseră încă, prin mișcările lor, să impună etnonimul „rom" în sfera publică, dar nu existau nici structuri europene interesate în susținerea țiganilor/romilor, așa cum se întâmplă în prezent (chiar și indirect), iar corectitudinea politică încă nu fusese inventată. În fine, pe de altă parte, prea puțini cetățeni români (etnici țigani/romi) circulau prin Europa, încât să determine prin asocialitatea atribuită lor confuzia actuală. În România primei jumătăți a secolului al XX-lea, teama că românii ar putea fi confundați cu țiganii, care ne-ar face țara de râs în străinătate, nu era întâlnită.

Au existat totuși și atunci anumite apropieri între țigani și români la nivel de etnonime, dar acestea nu erau de natură să creeze temeri. Astfel, în fostul Imperiu Otoman, denumirea de „lakho", provenind de la valah (român), era folosită pentru a-i desemna pe țiganii de religie creștină. Faptul se explică

128 *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, doc. 31, p.112.
129 *Scrisoarea unei vechi luptătoare naționaliste – Tița G. Pavelescu, Directoare – Proprietara ziarului românesc „Sentinela"-Focșan*i, în „Țara Noastră. Ediție specială săptămânală pentru Romii din România", I, 4, 1 august 1937, p.2.

prin diferențele confesionale dintre țiganii aflați în spațiul otoman, unde mare parte a țiganilor erau de religie musulmană, și cei din Țara Românească și Moldova care erau creștini. Prin extensie, lakho a devenit deci țigan creștin[130].

Se păstrează și mărturii confirmând situații în care românii au fost confundați cu țiganii, dar acestea erau rarisime și nu au provocat îngrijorare. În 10 aprilie 1913, basarabeanul Alexei Mateevici îi scria lui Ioan Bianu că „din copilărie am avut multă dragoste pentru poporul părinților mei, ignorat de stăpânii săi de astăzi și de știința lor oficială chiar până la tăgăduirea existenței sale etnice și până la confundarea lui ba cu tătarii, ba cu țiganii"[131]. Dar confuzia acuzată pare a se datora mai degrabă ignoranței și neglijării basarabenilor (eventual lui Puskin), decât vreunei asemănări de etnonime.

Existau însă și confuzii datorate asemănării etnonimelor *român-romnichel* (sau romanichel), un endonim întâlnit printre anumite grupuri de țigani din vestul Europei. Situația din Occident este cu atât mai interesantă, mai ales că o putem compara cu percepțiile actuale. Primul caz cunoscut nouă se petrece în Franța și îl are ca protagonist pe viitorul dramaturg Eugen Ionescu. Pe atunci copil de 10-11 ani, numele străin de Ionescu a reușit să provoace curiozitatea unei bătrâne. Primind răspunsul că este român (roumain), bătrâna, într-o mai mare măsură familiarizată cu „romanichel", a tras concluzia că Ionescu ar fi fost țigan, fapt care l-a iritat pe copil[132]. Asemănarea între români și romanicheli pare a se fi făcut vinovată și de alte confuzii, dar acestea au tins să fie tratate mai degrabă ca ciudățenii decât ca ceva îngrijorător, care să afecteze națiunea română. Citim într-un articol apărut în 1943, în revista „Siguranța": „Lângă Marsilia, în Camarga, țiganii sunt denumiți «Romanicelii». Această

130 Martin Block, *Die materielle Kultur der rumänischen Zigeuner...*, p.33-34: „Umgekehrt werden alle christlichen Zigeuner in der Türkei *lakho,* d.h. Walache genannt, denn fast alle Zigeuner der Walachei sind dem Namen nach Christen. [...] Heute ist lakho ein Ausdruck der Verachtung".

131 Alexei Mateevici, *Către Ioan Bianu*, în *Opere,* Chișinău, Edit. Știința, 1993, p.468-470.

132 Matei Călinescu, *Dacă eram francez, eram poate genial. Ionescu/Ionesco – între două mituri identitare* (http://www.cuvantul.ro/articol/?artID=15&nr=320, accesat 2006.8.1), în „Cuvântul", martie-aprilie 2004: „A fi român – un stigmat? Merită să notez aici o amintire-stigmat pentru identitatea de copil român de 10 sau 11 ani a lui Eugen Ionescu, pe când se afla în edenica «La Chapelle-Anthenaise». Ea este legată de numele lui ciudat într-un spațiu rural francez – nume identificat, de o femeie ignorantă, ca fiind de țigan (țiganii – sau romii, cum preferă ei să se numească – sînt, desigur, universal mult mai cunoscuți decît românii; iar cuvântul *romanichel,* cu o sonoritate nu foarte îndepărtată de *roumain,* are în franceză sensul neechivoc de *țigan*): «Bătrâna vagaboandă e uimită de numele meu. I se spune că sînt un copil român, spune ea [...] Ea replică: român, român, romanichel, e totuna. Mă supăr. Îi spun prostii, o insult. Sînt certat. Am remușcări. Îi cer iertare.» Copilul Eugen Ionescu se supărase că, după nume, era bănuit că ar fi țigan – știa deci diferența, era conștient de statutul de paria al țiganilor. Nu voia să accepte, copilărește, un stigmat. «Nu, eu sînt român»"

denumire a făcut pe unii răuvoitori să-i considere pe țigani ca exponenți ai Românilor — care ar fi de origină țigănească. Un fapt şi mai grav s-a petrecut acum câțiva ani pe vaporul «Resolut», cu care călătorea şi o doamnă româncă. Cum voiajul cu «Resolut» durează în jurul lumii între 4-6 luni, pe vapor se țin şedințe şi conferințe literare. La una din ele, un englez, prof. Lomp de la col. 4, vorbind de Români, a spus că ei se trag din țigani, deoarece «Romaniceli» sunt de origine românească – şi indiană. Atunci doamna româncă s'a suit pe scenă şi a combătut cu energie pe englez. Era doamna Severa Sihleanu"[133].

Atunci, confuzia pare a se fi datorat relativei asemănări dintre români şi romanicheli, nu dintre români şi romi. Totuşi, astfel de cazuri par a fi fost rare, neintrând în atenția publică. Într-o perioadă în care nu exista o mişcare politică a romilor care să fi impus oficial etnonimul rom şi care să fi captat atenția mass-mediei europene, doar câțiva inițiați ştiau ce endonime foloseau nişte țigani dintr-o regiune oarecare a Franței etc. Exonimele (tziganes, tsiganes, Zigeuner, Gypsies, gitanes etc.) erau mult mai des întâlnite, şi evident că ele nu riscau să creeze confuzii. Chiar şi un autor critic la adresa țiganilor, precum Ion Chelcea, scria în 1944 că țiganii în străinătate pot fi uneori confundați cu românii, dar mai puțin datorită similitudinii de etnonime, cât datorită conviețuirii lor cu românii[134].

5. Concluzii

Rom sau țigan? Credem că mai util ar fi să folosim țigan şi rom, țigan/rom etc. Chiar şi aşa, trebuie ținut cont de faptul că ambele etnonime sunt insuficiente, termeni-umbrelă, care nu pot surprinde (doar sugerează) vastul mozaic de grupuri umane reunite sub aceşti termeni.

Dar tendința este de a esențializa aceste denumiri. Opțiunile pentru un termen sau pentru celălalt nu sunt inocente. Pentru naționaliştii romi impunerea unui endonim înseamnă obținerea unei unități simbolice: un nume, deci un popor. În timp ce alternativele sunt discreditate („țigan" ar fi exclusiv peiorativ, similar cu jidan, nigger, bozgor etc), în jurul etnonimului „rom" s-a creat deja o mitologie legitimatoare (vechime, onorabilitate, autenticitate, puritate, India etc). Chiar dacă majoritatea se declară „țigani", activiştii preferă să ignore asemenea opțiuni. Acestea sunt explicate ca rezultat al ignoranței celor care se identifică astfel

133 Doctor Paulian, *Despre țigani*, în „Siguranța", decembrie 1943, p.13.

134 Ion Chelcea, *Op.cit.,* p.19: „Pâna departe, Țiganii pot trece drept Români, ca o consecință, pe deoparte a acestei simpatii, pe de alta a confuziei care se naşte depe urma numirii lor: (Rom-Romi) dar mai ales a unei ideale conviețuiri cu Românii. După spusa lui Z. C. Arbore «în guvernămintele de dincolo de Volga, populațiunea rusească îi consideră de Români» din cauzele pomenite mai sus".

(activiștii văzându-se ca deținători ai adevărului), iar numărul „deviaționiștilor" de la proiectul elitelor este prezentat ca redus („uneori", „unii romi", „în anumite contexte", „captatio benevolantiae" etc). În ciuda a ceea ce afirmă activiștii, „rom" nu este nici singura opțiune (există numeroase alte endonime), nici cea mai populară (mulți preferă să se numească „țigani"), nici „endonim" justificat de limbă. Ne putem întreba care mai este exonimul pentru cel care, deși insistă să se declare a fi „țigan", este totuși „recuperat" ca „rrom" de către activiștii care își arogă dreptul de a vorbi în numele său. Parțial, „rom" poate fi înțeles ca țigan politic.

În ceea ce-i privește pe români, aceștia se tem că, acceptându-se termenul „rom", străinii vor ajunge să-i confunde cu „romii". Ca atare, opoziția față de acest etnonim, acum, este foarte puternică. Acceptarea lui este văzută ca un mare deserviciu. Termenul „rom" este delegitimat: invenție recentă (după 1989), la care recurg doar elitele și numai în România. Există mari diferențe între ostilitatea cu care românii percep termenul „rom" acum și indiferența binevoitoare cu care îl vedeau în anii 30.

Termenul „rom" nu este o invenție, nu este folosit doar în România și nu doar de către elite. Și totuși, fără a fi fost la origine o invenție, din dorința de a-l prezenta ca fiind singurul adevărat și adecvat, pentru toți, „rom" ajunge să fie o invenție.

Uneori, și de o parte, și de alta, se recurge la metafore care obligă, implicând natura, rădăcinile, „sufletul neamului" etc, sugerând că a fi rom sau român ține de firea lucrurilor. Un exemplu ar fi acela al unui intelectual țigan care, afirmând că „țigănetul se împarte în două: 60% artiști, cum suntem noi, cei din neamul meu, iar restul de 40% hoți", a fost catalogat de activiștii romi ca „ducând cu sine conștiința încărcată, fie și inconștient, a vinei de a fi trădat sufletul rom"[135]. Celălalt exemplu este al lui Adrian Păunescu care, în primăvara lui 2009, fiind întrebat despre ideea de a se reveni la termenul „țigan", a răspuns: „este profund dăunător acest sistem de acaparare a rădăcinii numelui naționalității românești, a rădăcinii numelui națiunii române, a rădăcinii numelui țării și al cetățenilor români de către niște oameni care au prin istoria lor și ceea ce îi caracterizează, bun și rău, au un nume – numele de țigan"[136].

Sufletului rom și rădăcinilor neamului românesc le-am opune prozaica esență de rom de la „Dr. Oetker": propilenglicol, apă, colorant, caramel, aromă rom. Credem că există similitudini între etnonim și produsul alimentar. Și unul și altul sunt convenții, mai mult arome decât esențe.

135 Delia Grigore, Mihai Neacșu, Adrian-Nicolae Furtună, *Rromii... în căutarea stimei de sine: studiu introductiv,* București, Edit. Vanemonde, 2007, p.101. Deși nu i se dă numele, informațiile din notă „rrom lăutar, 79 ani, absolvent de studii superioare, București" și expresiile utilizate de acesta arată că este vorba, cel mai probabil, de Johnny Răducanu care avea 79 de ani în 2007.

136 Gabriela Antoniu, *Reacții la propunerea Jurnalului Național/De la rom...*

ANEXA I

Guvernul României, Secretariatul General, Agenția Națională pentru Romi, *Barometrul relațiilor interetnice. Mai-iunie 2009. Etnici romi-raport parțial*, p. 27.

RD1. Pe o scală de la 1 la 5, unde 1 înseamnă „deloc jignitor" şi 5 „foarte jignitor", vă rog să îmi spuneți cât de jignitor vi se pare termenul?

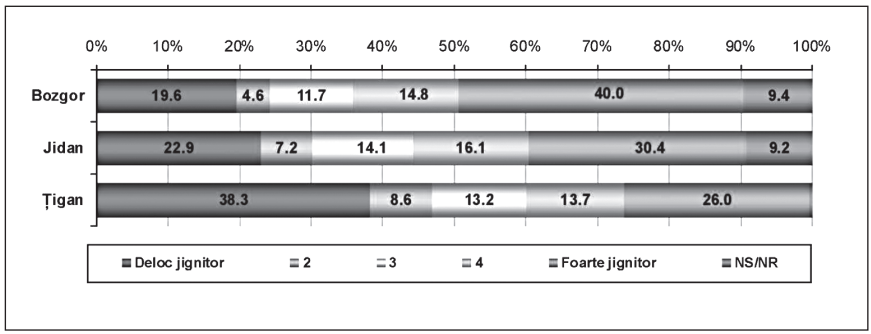

ANEXA II

Guvernul României, Secretariatul General, Agenția Națională pentru Romi, *Barometrul relațiilor interetnice. Mai-iunie 2009. Etnici romi-raport parțial*, p. 46

RD13. Dumneavoastră cum spuneți de obicei?

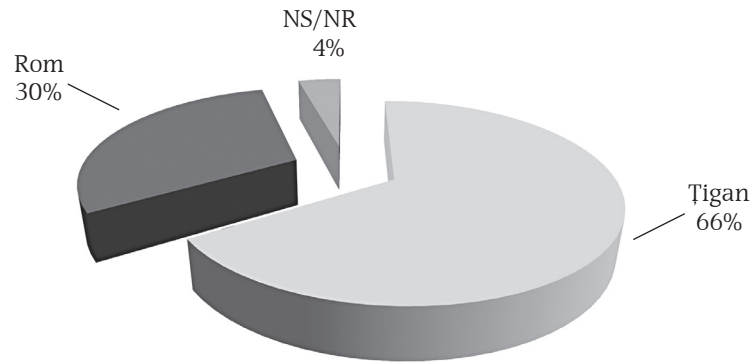

Baza: 608 (total eșantion)	Frecv.	%
Rom	181	29.8
Țigan	405	66.6
NS / NR	22	3.6
TOTAL	608	100.0

ANEXA III

Guvernul României, Secretariatul General, Agenția Națională pentru Romi, *Barometrul relațiilor interetnice. Mai-iunie 2009. Etnici romi-raport parțial*, p. 47.

RD13a. Când vorbiți în limba romani dumneavoastră cum spuneți de obicei?

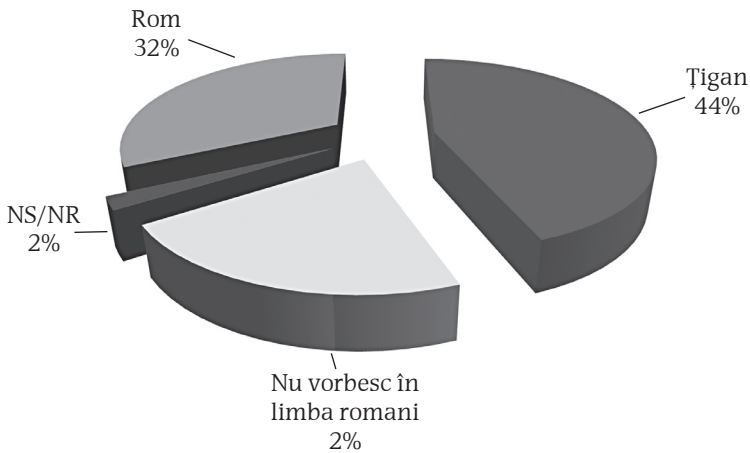

Baza: 608 (total eșantion)	Frecvența	%
Rom	197	32.4
Țigan	269	44.2
Altfel	0	0.0
Nu vorbesc în limba romani	129	21.2
NS / NR	13	2.2
TOTAL	608	100.0

Martin Olivera

Țiganii României

Istoria și utilizarea unei reprezentări moderne

Figura *țiganului* ocupă un loc central în imaginarul colectiv românesc de mai bine de două veacuri, cu alte cuvinte din epoca edificării unei conștiințe naționale românești «emancipate» de sub influențele slave și turco-grecești. Acest fenomen nu este propriu doar României: în realitate, apariția țiganilor în discursurile savante, literare și mai apoi politice este indisolubil legată de construcția statelor-națiuni la scara întregii Europe încă de la sfârșitul secolului XVIII. Cu toate acestea, cazul românesc frapează prin importanța acordată țiganilor în dezvoltarea ideologiei naționale și, mai mult chiar, în utilizarea cotidiană („intimitatea culturală" analizată de M. Herzfeld[1]), în toate straturile populației (din cele mai îndepărtate cătune până în cabinetele miniștrilor)[2].

Textul de față își propune să ofere câteva elemente menite a desluși mai bine rațiunile și formele acestei apropiate «intimități» dintre termenul de *țigan* și cel de *român.* În acest context, se va putea mai bine observa cum romii *reali,* adică membrii diverselor comunități numiți țigani, manipulează chiar ei această reprezentare națională a *țiganului* și – estompând frontierele etnice presupus naturale și permanente – participă activ la «intimitatea culturală» românească.

În lucrarea sa, *Etica protestantă și spiritul capitalismului,* Max Weber își ia ca punct de plecare pentru construcția tipului său ideal „un document al acestui 'spirit', în puritatea lui aproape clasică", și anume o predică a lui Benjamin Franklin. Păstrând proporțiile, voi proceda în aceeași manieră pentru a discerne mai bine ceea ce ar trebui să înțelegem prin termenul de *țigan* în românește.

1 M. Herzfeld, *Cultural intimacy, Social poetics in the Nation-State*, London, Routledge, 1997.
2 Din această perspectivă s-ar putea face o paralelă cu situația maghiarilor.

Erau odată doi prieteni, un român și un țigan, fiecare din ei cumpărându-și un teren pe aceeași stradă, pentru a-și construi casa.
Țiganul, care n-ar fi dorit să rămână mai prejos de român, făcea tot ceea ce vedea la acesta: românul a ridicat două etaje, hop !, și țiganul la fel; românul și-a construit un garaj, aidoma a făcut și țiganul.
Când au terminat, țiganul l-a căutat pe român:
– Hei ! Până la urmă, tot eu sunt cel care m-am instalat mai bine ...
– Păi cum așa? a întrebat românul.
– Eu n-am vecini țigani !

La fel cum există «povești belgiene» în Franța, la fel există un corpus semnificativ de «povești cu țigani» în România, mai mult sau mai puțin rafinate. Dacă o bună parte din ele sunt stupide dezvoltări «țiganofobe», cu toate acestea cele mai multe exprimă – prin ironie sau ridicol – profunda familiaritate care există între cei doi protagoniști: *românul* și *țiganul.* Ambele personaje își joacă rolul binecunoscut de toți, într-un duet comic care, dacă-l prezintă în mod obișnuit pe român (dar nu întotdeauna) într-o lumină mai bună decât pe țigan, n-are sens decât în jocul *comun* al acestor «eroi» naționali.

În exemplul ilustrat mai sus, românul și țiganul sunt fiecare proprietari de pământ, pe aceeași stradă. Suntem deja departe de reprezentările populare occidentale ale țiganilor: nu este problema caravanei sau a nomadismului, românul și țiganul fiind aici *în mod logic* și *natural* vecini, sedentari, și chiar mai mult decât atât, ei sunt *prieteni.* Iar dacă resortul comic provine dintr-o viziune negativă a *țiganilor,* el nu este eficient decât dacă, în mod exact, țiganul acestei povestiri, prieten al românului, este cel care o utilizează și o împărtășește cu românul: umorul funcționează prin familiaritatea fundamentală a acestor două personaje, mobilizând o prejudecată negativă comună.

Țiganul – partea sumbră a României

Cum numeroși observatori se interesează de țiganii din România, Katerina Matei apreciază că „acele grupuri percepute a fi defavorizate [în speță țiganii] au tendința de a accepta și de a interioriza opinia negativă a altora, mai ales dacă aceștia din urmă se bucură de prestigiu în ochii lor"[3]. Țiganul din amuzanta noastră povestire ar fi el pe cale de a se dezaprecia pe sine? Printre altele, explică acest lucru faptul că el se simte constrâns de a imita pe vecinul român?

3 K. Matei, *Entre lieux et ailleurs: l'image des tsiganes dans la presse roumaine,* în „Tsiganes d'Europe, Études tsiganes", no. 1, 1993, p.144.

Iar în felul acesta unii romi pe care i-am putut cunoaşte, râzând de această istorioară, nu făceau altceva decât să manifeste o viziune fundamental negativă faţă despre ei înşişi? Mie mi se pare că dimpotrivă, mai degrabă decât să manifeste o simplă şi neîndoielnică respingere a *ţiganilor* de către societatea românească, această „glumă" ne indică complexitatea realităţilor şi îndoiala intrinsecă a sentimentelor în ceea ce priveşte acest alt de sine care este *ţiganul.*

Spre deosebire de „ţiganul" francez (sau de „gypsi" englez), presupus să corespundă unei realităţi etno-istorice obiective (în contrast cu termenii populari ce au mai multe conotaţii, precum „bohémiens" sau „romanichels")[4], noţiunea de *ţigan* în româneşte este cu totul peiorativă, complet disociată de o judecată de valoare. În discursuri, *ţiganii* sunt ceilalţi, adeseori cu pielea închisă la culoare, care cerşesc, care fură, umblă prin gunoaie, nu muncesc, fac trafic etc, sau cei care se îmbracă ca nişte sălbateci, îşi mărită fetele înainte de pubertate, vorbesc tare pe stradă, tot timpul se bat, practică meserii arhaice ... În mod evident, lista stereotipiilor negative este departe de a fi exhaustivă.

Alături de această litanie depreciativă, aflăm totuşi câteva trăsături mai ambigui, care ar putea avea conotaţii mai mult negative decât pozitive, în funcţie de context: ţiganul este descurcăreţ, bun vorbitor, şmecher, bun muzicant etc. De altfel, este demn de reţinut că pentru a trece de la atribute definitiv negative la aprecieri mai puţin severe, a trebuit să fie abandonat pluralul în favoarea singularului. *Ţiganii* sunt cei care pun într-adevăr probleme românilor, ţiganii în ansamblul lor, ca o categorie (simbolică) negativă. Individual este o altă chestiune, asupra căreia voi reveni.

În articolul deja citat, asupra imaginii ţiganilor în presa românească, Katarina Matei arată că atitudinile „negative, injurioase, calomniatoare până la paroxism (incitare la pogrom)", exprimate prin stereotipuri negative, sunt puţin majoritare în eşantionul jurnalelor pe care le-a studiat. Însă dincolo de ceea ce ar putea sugera violenţa anumitor texte (îndeosebi în presa de extremă dreapta), din 93 articole aparţinând a nouă periodice, au fost identificate 45 care exprimă – după autoarea menţionată –, „o atitudine obiectivă, favorabilă, compătimitoare sau pitorească [ce abordează bunăoară aspectul exotic al unor *ţigani:* chiromanţia, muzica etc]"[5]. Astfel, atitudinile sunt aproape în mod egal repartizate de-a lungul eşantionului, chiar dacă cele mai mari cifre la găsim la extremităţile scalei: 32 articole „obiective, neutre sau favorabile" şi 30 articole „negative, injurioase şi/sau calomnioase".

4 În limba franceză, termenul de „ţigan" nu apare decât la începutul veacului XIX, fixându-se ca o noţiune savantă, în opoziţie cu reprezentările populare legate de „Bohémiens" şi „Romanichels".

5 K. Matei, *Op.cit.*, p.145.

Autoarea consideră că „în articolele cu atitudine negativă şi foarte negativă nu se caută niciodată explicaţii, nu se fac analize, autorii utilizând stereotipiile în mod automat. Aceste articole nu tratează problemele ţiganilor, ci problema frustrărilor non-ţiganilor: «suntem săraci», «trăim în incertitudine şi nesiguranţă»; ţiganii sunt vinovaţi pentru toate lucrurile. Ţiganii sunt doar pretextul ce permite descrierea tuturor lipsurilor şi greutăţilor non-ţiganilor”[6].

Katarina Matei şi-a publicat articolul ei în 1993, la puţin timp după confruntările dintre ţiganii şi locuitorii din mai multe localităţi rurale[7]: în octombrie 1990, în judeţul Constanţa (32 de case ale ţiganilor distruse); în aprilie 1991, în două localităţi ale judeţului Giurgiu, unde au fost incendiate aproape 40 de case; apoi, în vara aceluiaşi an, la Vălenii Lăpuşului (Maramureş); în sfârşit, în septembrie 1993, la Hădăreni (jud. Mureş), unde trei ţigani şi un român au fost omorâţi în cursul violenţelor dintre cele două comunităţi ale localităţii. Aşadar, altfel spus, autoarea menţionată a pus în circulaţie textul ei într-o perioadă în care incitările la pogrom şi la ură rasială erau la ordinea zilei: mişcările de extremă dreapta, precum Partidul România Mare, exploatau din plin tematica *„ţiganii,* rană naţională”.

Ieşită din marasmul revoluţiei şi în timpul războaielor din Iugoslavia, unii observatori occidentali au văzut România ca pradă violenţelor interetnice (ciocniri au existat deopotrivă între maghiari şi români vreme de câteva zile, în 1991, la Târgu Mureş): pentru unii, sfârşitul regimului comunist (în ochii căruia ţiganii nu existau ca minoritate) şi avântul unei anumite prese populiste, conjugate cu dificultăţile economice, au dat frâu liber resentimentelor seculare ale românilor faţă de ţigani: „Încăpăţânarea guvernanţilor de a nega orice caracter etnic este foarte dăunătoare în reglementarea acestor probleme (...). Astfel, prezentarea sistematică a situaţiei printr-o viziune cu totul socială ascunde o mare parte a cauzelor profunde şi reale ale problemei, neglijând fenomenul în creştere al respingerii unei întregi populaţii asimilate, în ansamblul ei, ca fiind un grup deviant şi antisocial” – apreciază de altfel E. Ponce[8], împreună cu alţii.

Tot în cursul anilor 1990 asistăm la dezvoltarea fundaţiilor şi asociaţiilor romilor, precum Federaţia Etnică a Romilor din România, Rromani Criss, Uniunea Democratică a Romilor din România etc. Susţinute de ONG-uri şi de instituţiile europene, activitatea acestor organisme a dus la recunoaşterea

6 *Ibidem*, p.147.
7 Cf. E. Pons, *„36 attaques violentes contre les Roms de Roumanie ont été enregistrées” entre 1989 et 1995*, în vol. *Tsiganes en Roumanie, des citoyens à part entière ?*, Paris, L'Harmattan, 1995, p.102.
8 *Ibidem*, p.119.

minorității rome drept o „minoritate națională", precum și numirea reprezentanților acesteia în diverse organisme de stat.

Tocmai aceste mișcări militante au impus în mod progresiv utilizarea termenului de *rrom* în limbajul oficial, în locul celui de *țigani,* disprețuit[9]. Însă nu-i suficient de a schimba vocabularul, trecând de la *țigan,* plagă socială definită în mod negativ, la *rromul* din uzul oficial, „minoritate etnică" definită pozitiv prin istoria ei (redescoperită), prin tradiții (muzeificate), pe scurt, prin identitatea ei „esențială", pentru a face să dispară reprezentările fundamental ambivalente și profund înrădăcinate. În fapt, ideea de *rromi* – avatarurile post-comuniste ale țiganilor din țiganologia apuseană – este cu totul neputiincioasă în fața unei realități socio-culturale multiseculare din care *țiganul* face parte integrantă.

Astfel, diversele recensăminte ce au avut loc din 1990 arată cum trecerea de la *țigani* la *rromi* în documentele oficiale nu ne ajută să înțelegem mai bine realitățile. Recensământul din 1992 a numărat 409.723 *țigani,* adică 1,8% din populația totală[10], în vreme ce Federația Etnică a Rromilor a estimat pentru aceeași perioadă o populație de 2,5 milioane de țigani, pentru ca în cele din urmă Elena și Cătălin Zamfir să evalueze în 1993 „numărul țiganilor care duc o viață tradițională sau aproape de aceasta" la cifra de 1.010.000[11]. Fie că se optează pentru recensămintele realizate pe baza declarațiilor proprii, fie pentru estimările făcute din exterior pe baza diverselor criterii, se obțin astfel rezultate care ajung până la de șase ori cifra mai mică... Din anii 1990, observatorii constată că, dat fiind caracterul mult prea peiorativ al termenului de *țigan,* mulți din aceștia preferă să se declare români sau maghiari, în funcție de regiunea în care se află.

9 De pildă, cf. articolului semnat de J. Tanaka, membru al asociației Rromani CRISS (Centrul Rromilor pentru intervenție socială și studii): *Rroma in Romania, struggle for self-identification,* 1995, document personal. Citând „Recomandările pentru Mișcarea Rromă, cu dublu 'r', membrii asociației rromilor au recomandat utilizarea cuvântului rromi cu dublu „r", care corespunde în mod specific pronunției din majoritatea dialectelor rromani. În egală măsură, o astfel de pronunțare poate evita confuzia dintre denumirea etnică și ceilalți termeni patronimici referitori la România, Roma, Romanda (regiune din Italia), romanism (romano-catolicism) etc. Este recomandat ca toți termenii referitori la populația rromani (țigani) și derivatele lor să fie eliminate. Procesul trebuie îndeplinit în etape, permițând îndeajuns de mult timp publicului ne-rromani să se obișnuiască cu termenul de «rrom». Bineînțeles, schimbarea discursului cotidian durează în timp, dar referințele din media și din alte documente internaționale pot începe utilizarea imediată a termenului «persoană de etnie rromă (țigan)» și după câțiva ani se poate renunța definitiv la termenul de «țigan»".

10 E. Pons, *Op.cit.,* p.9.

11 E. și C. Zamfir, *Țiganii: între ignorare și îngrijorare*, București, Edit. Alternative, 1993.

Recensământul din 2002 abandonează aşadar cuvântul *țigani*, oferind următoarele rezultate „după etnie”: 535.250 *rromi* (2,5% din întreaga populație a țării), 19.409.400 români (89,5%) şi 1.434.377 maghiari (6,6%). În schimb, rezultatele înregistrate pe temeiul „limbii materne”, aflăm 241.617 persoane ce au declarat a avea idiomul romani drept prima limbă[12]. Dacă ținem cont de estimarea medie a lui Elena şi Cătălin Zamfir, că ar fi un milion de țigani în România, se pare că înlocuirea noțiunii de *țigan* cu cea de *rrom* nu reprezintă o evoluție semnificativă pentru mai mult de jumătate din cei în cauză, care preferă să se declare „român” sau „maghiar”. Nu trebuie să căutăm în acest aspect semnele „ruşinii de a fi țigan”, experimentat personal, ci rațiunile pe care ancheta de teren permite înțelegerea, spre deosebire de statistici.

În cursul cercetărilor mele la romii gabori din Transilvania, am putut astfel constata că acestora nu le era ruşine să spună că sunt *țigani,* însă precizând imediat: „Atenție însă! Nu ca alții!” În românește, acești romi preferă chiar termenul de *țigan* în locul celui de *rrom,* apreciat ca fiind mult mai stigmatizant, cu totul detaşat de realitățile cotidiene. Unii gabori mi-au spus că în 2002 s-au declarat „maghiari” sau „români”, deoarece nu aveau nici un motiv să bifeze *rrom* pe formularul de recensământ. Şi tot gaborii sunt aceia care afişează în mod evident semnele exterioare ale identității rome: mustățile şi pălăriile lor mari, fustele lungi şi colorate ... Bifând pentru „maghiar” sau „român”, ei nu caută aşadar să-şi ascundă o „identitate ruşinoasă”, ci sugerează cu totul altceva.

În scris, ca şi la televiziune, *țiganii/rromii* sunt ceilalți, cei care nu sunt *nația* gaborilor, aceştia din urmă numindu-se în romanes *Ŕumunguri* (țigani „modernizați”, „românizați” sau „maghiarizați”) sau *Terhari* (țigani „exotici” sau „înapoiați”); şi se găsesc – ca în articolele analizate de K. Mattei – cele două figuri tradiționale ale *țiganilor* din imaginarul colectiv românesc, de la subproletariatul aculturat la sălbăticia folclorică.

Din această perspectivă, gaborul, „ai noştri” (*amare Ŕoma*, de pildă gaborii), nu constituie un grup permanent de la *Ŕumunguri* la *Țerhari,* ei alcătuind o «națiune» proprie şi suficientă, în mod natural diferită de *Gadgii,* ca şi de *Ŕumunguri*, de *Țerhari*, de *Africanuri* (africani) sau de *Chinezueri* (chinezi)[13]. În viața de zi cu zi, în relațiile avute cu vecinii români sau maghiari, gaborii

12 În vreme ce categoria celor care au declarat maghiara ca limbă maternă a depăşit numărul de 1 447 544, există 13 617 persoane în plus față de „etnicii” maghiari. Fără îndoială există printre ei şi un anumit număr de „rromi” care trăiesc în regiunile cu populație majoritar maghiară.

13 Pentru mai multe detalii asupra „frontierelor etnice” ale gaborilor vezi *Les Roms comme minorité ethnique ? Un questionnement roumain,* în “Études tsiganes”, Paris, vol. 39-40, 2011.

utilizează astfel foarte exact aceleaşi categorii „etnice" ca şi ceilalţi locuitori ai României, nereţinându-se să vorbească de rău pe *ţigani* şi reproducând stereotipiile şi clişeele răspândite la nivelul întregii populaţii.

Dacă exemplul gaborilor apare deosebit (ei au dezvoltat în cursul ultimelor trei decenii un discurs de tip „naţional" care le permite a se deosebi în mod eficace de ceilalţi ţigani[14]), aflăm aceeaşi logică şi motive la mulţi alţi romi din România; aceştia sunt departe de a fi ultimii care alimentează anti-ţiganismul, pentru că vorbind despre „ţigani", adică despre *alţii decât despre ei înşişi,* ei mobilizează aceleaşi clişee ca toţi locuitorii ţării, combinând mizerabilismul, folclorismul şi – încă într-o manieră mult mai frecventă – aprehensiunea repulsivă.

De unde provine o asemenea răspândire de imagini relative la *ţigani* şi, mai mult, cum explicăm *eficacitatea* lor cotidiană în cadrul raporturilor sociale din România? Dacă toţi locuitorii României (oricare ar fi apartenenţa lor „etnică") cad de acord asupra *cine* sunt şi *cum* sunt *ţiganii,* este într-adevăr un lucru deosebit că această imagine face parte integrantă din patrimoniul lor simbolic, iar asta încă de la început.

Ţiganii şi literatura naţională: rădăcinile intimităţii culturale

În decursul unuia dintre sejururile mele pe teren, un rrom de o anumită vârstă, respectabil şi respectat, mi-a vorbit despre o carte „foarte importantă" pe care a păstrat-o cu sfinţenie de-a lungul întregii sale vieţi. Era vorba, în viziunea lui, de o lucrare „preţioasă" în care se vorbea despre ţigani şi despre originile lor. În fapt, el însuşi nu a citit-o niciodată, dar acest lucru nu îl împiedica să creadă că această carte îmi va fi de un real ajutor în demersul meu. Chiar şi aşa, îi izvora din altă parte o mândrie nesimulată că un astfel de obiect „foarte vechi", care tratează istoria ţiganilor, există cu adevărat. Mi-a promis atunci că mi-o va arăta, dar lucrarea nu a ajuns nicicând în mâinile sale. Se va mulţumi la final doar să-mi spună titlul ei: *Ţiganiada.*

Am găsit, drept urmare, o serie de informaţii asupra temei care mă preocupa, deşi interesul iniţial era aproape de limita anecdoticului. Din punct de vedere etnografic, această lucrare nu prezenta efectiv nici un interes. Dar cu toate acestea, contextul scrierii ei, precum şi temele abordate ilustrează într-o

14 Pentru informaţii suplimentare, M. Olivera, *La tradition de l'intégration. Une ethnologie des Roms gabori dans les années 2000*, Paris, Petra, 2012.

manieră evidentă preocuparea noastră în acest caz: cunoaşterea locului special pe care îl ocupă ţiganii în imaginarul naţional românesc.

În jurul anilor 1800, Ion Budai-Deleanu (1760-1820), preot greco-catolic transilvan, filolog şi istoric, a compus marea operă literară, adesea percepută ca fiind prima din literatura română, intitulată *Ţiganiada* („sau epopeea ţiganilor, poem eroico-tragi-comic")[15]. Inspirându-se direct din Iliada, Budai-Deleanu a scris o epopee în versuri care, prin interpretarea ţiganilor, „evocă două momente importante din istoria provinciilor danubiene: lupta aprigă purtată de Vlad Ţepes (Dracula) împotriva turcilor în secolul al XV-lea şi preocupările naţionaliste ale acestor provincii neunificate încă spre sfârşitul veacului Luminilor". Manuscrisul acestui prim monument al literaturii române, scris în limba arhaică, va fi descoperit relativ târziu (1868) şi publicat în fragmente (1875-1877). A trebuit să mai treacă încă o sută de ani pentru ca textul complet să fie publicat (în 1925), iar prima mare ediţie critică apare abia între anii 1969-1975[16].

Poezia trasează drumul epopeei agitate a unei trupe de ţigani, recrutaţi şi înarmaţi de Vlad Ţepeş pentru a lupta împotriva turcilor. Ispititor, Prinţul îl pune la încercare pe liderul lor, Parpangel, pentru a se asigura de curajul lor şi de capacitatea de a se disciplina. Deşi probele nu vor fi în totalitate concludente, *ţiganii* continuă să lupte. După Vlad Ţepes, însuşi diavolul îl va pune la încercare pe Parpangel, care va trece prin Rai şi Iad, pentru ca spre final să revină (an de an) în lupta împotriva turcilor. Văzându-se recompensaţi cu un teritoriu, ţiganul „erou fără voia lui" încearcă să îşi instaleze semenii, dar aceştia se dovedesc incapabili de a se organiza şi sfârşesc prin a se dispersa.

De-a lungul multiplelor salturi care marchează călătoria alegorică a lui Parpangel şi a *ţiganilor* săi, Budai-Deleanu induce o critică satirică asupra societăţii feudale şi clericale a epocii sale. Inspirat direct din Secolul francez al Luminilor (Parpangel putea fi un erou voltairian, dacă Voltaire ar fi fost român), el exprimă prin incapacitatea acestor *ţigani* de a-şi organiza propria formă de conducere (aceştia ezită neîncetat între monarhie şi democraţie), ceea ce constituie în viziunea sa fundamentele statului modern. În final, se observă faptul că episodul istoric ales de autor nu are nimic anecdotic în el: Vlad Ţepeş este considerat în istoriografia română ca fiind unul din marii apărători ai independenţei Ţărilor Române (inclusiv Transilvania), într-un context istoric

15 I. Budai-Deleanu, *Ţiganiada, sau tabăra ţiganilor, poemation eroi-comico-satiric*, Chişinău, Biblioteca Şcolarului, 1998 (prima ediţie în 1925). Pentru o analiză a conţinutului literar al operei, vezi M. Lebarbier, *Ţiganiada. Les Tsiganes dans l'épopée de Ion Budai-Deleanu et dans les contes facétieux roumains, similitudes et différences*, în „Cahiers de Littérature Orale", nr. 30, Paris, 1991.

16 Argument al ediţiei franceze în publicare de către Wallâda.

zbuciumat. Faptul că Budai-Deleanu a ales *țiganii* pentru a ilustra această luptă națională de întemeiere a statelor[17] (chiar dacă sunt recompensați printr-un teritoriu, în ciuda lipsei lor de „bravură" și de disciplină), îmi pare că ilustrează integrarea profundă a acestor *țigani* în construcția imaginarului românesc. I. Budai-Deleanu, membru al școlii latiniste transilvane[18], afirmă astfel necesitatea unei națiuni române, moderne și unificate ... prin intermediul și mulțumită *țiganilor* lui Parpangel.

Într-un cu totul altul registru, invenția literară a termenului „țigan", rob mizerabil și obiect de dezgust, sau mai mult, de milă, datează din secolul al XIX-lea și vine din partea unor autori prin care, încă o dată, se deschide dorința de afirmare și de „modernizare" a unei națiuni în dezvoltare. Putem aminti aici pe unul dintre cele mai ilustre personalități ale epocii: Mihail Kogălniceanu (1817-1891). Acesta din urmă a publicat în 1837 lucrarea *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains connus en France sous le nom de Bohémiens*[19]. Militând cu înfocare pentru emanciparea „țiganilor", Kogălniceanu gândește asupra nevoii de de-feudalizare a societății românești, la fel de mult ca pentru construirea unei culturi naționale.

Mișcarea „anti-sclavagistă" care se manifestă și se afirmă începând cu anii 1840 are în spatele ei autori și politicieni proveniți din boierimea moldavă și valahă. Instruiți în special la Paris, aceștia vor deveni „pașoptiștii" români. Această revoluție națională va duce la unificarea principatelor moldo-valahe în 1859 și apoi la independența lor în 1878. Kogălniceanu, istoric romantic și om politic, a călătorit și studiat în Franța (pentru scurt timp) și la Berlin. Figură emblematică a revoluției de la 1848 în Moldova, este nevoit să se exileze în Bucovina, dar va continua să fie purtătorul de cuvânt al Comitetului Central revoluționar moldovean până la reîntoarcerea în Moldova, în 1849, când sultanul îl numește „Domn al Moldovei" pe Grigore Ghica, și el liberal și unionist. Kogălniceanu devine prim-ministru al Principatelor unite, între 1863-1865, și

17 Este vorba de perioada secolului al XV-lea, la care fac mereu trimitere istoricii români atunci când se referă la punerea bazelor istorice ale României Mari, reunificată la Trianon. Transilvania nu era în continuare sub dominație ungară, dar rămân Moldova și Valahia ca voievodate relativ independente.

18 Școala Ardeleană, animată de mândria originilor, a exprimat nevoia de corelare a limbii și culturii române cu Occidentul roman, italian și francez, și nu cu Orientul slav, grec (sau turc) Cf. *Mișcarea culturală în primul veac de dominație habsburgică asupra Transilvaniei,* în M. Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, București, România Press, 2001, p.172-181.

19 M. Kogălniceanu, *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains, connus en France sous le nom de Bohémiens (1837),* în *Opere,* vol. II, *Scrieri istorice*, ed. Alexandru Zub, București, 1976.

artizanul reformei agrare care va consacra definitiv abolirea sclaviei, precum şi secularizarea averilor mănăstireşti.

Prin lucrarea sa asupra „ţiganilor", Kogălniceanu schimbă soarta acestor „sclavi" (al căror număr era estimat la 200.000 în Principate), lăsaţi în „întunericul ignoranţei şi barbarie". Prin intermediul ţiganilor, el vizează noblețea boierilor care atârnă de privilegiile feudale. Întocmai ca I. Budai-Deleanu, cu deosebirea că în acest caz se ajunge la măsuri de ordin politic care au efecte concrete, Kogălniceanu foloseşte ţiganii – prin responsabilitatea comună – pentru a face din România o naţiune modernă.

În aceeaşi lucrare asupra *ţiganilor,* Kogălniceanu se mândreşte cu talentele lor muzicale: „Referitor la dans, muzica ţiganilor este preferată în locul celei europene; ei deţin arta jocului cu mai multă măsură şi cu mai multă satisfacţie oferită dansatorului decât muzicienii europeni". Prin termenul „european" el înţelege Europa Occidentală, cu alte cuvinte acest model de modernitate din care trebuie în mod neapărat să ne inspirăm pentru construirea unui stat nou, dar de care să ne demarcăm prin construirea unui discurs naţional propriu. Lăudând maniera de a dansa a *ţiganilor*, Kogălniceanu „valorizează Europa lui exotică în comparaţie cu o Europă clasică mai puţin creativă"[20], subliniind prin aceasta beneficiul unei muzici româneşti (în sensul geografic al termenului) şi nu a unei muzici „străine".

Alter ego-ul

Poate fi impresionant de văzut cum figura *ţiganilor* participă direct, chiar de la început, la afirmarea naţiunii române. Cu o prezenţă masivă în ţările române de mai bine de cinci secole, în momentul în care România se afirma ca un stat-naţiune modern, cei desemnaţi ca fiind „ţigani" sunt dificil de şters din acest peisaj: unii autori au estimat numărul lor ca fiind în jur de 200.000 de suflete în Principatele moldo-valahe, la un total de patru milioane de locuitori, şi aproximativ 105.000 în Transilvania, după recensământul din 1880 (adică cca 5% din totalul populaţiei)[21]. Cum să te faci că nu îi vezi?

Ţiganii sunt din acest moment ridicaţi simbolic în postura de rămăşite anacronice ale unei societăţi feudale, respinşi de intelectualii români din secolul al XIX-lea. Aceştia din urmă şi, bineînţeles, toţi conaţionalii lor îi privesc ruşinaţi, ca o parte necivilizată şi primitivă a identităţii lor colective, şi în acelaşi timp cu sentimentul de milă care merge mână în mână cu ideea unei conştiinţe

20 C. Durandin, *Histoire des Roumains*, Paris, Fayard, 1995, p.105.
21 A. Fraser, *The Gypsies*, London, Blackwell Publishers, 1992, p.211.

încărcate: abia atunci când își va „civiliza" țiganii, România va deveni o națiune modernă, afirmau unele voci ale epocii. Este exact același sentiment pe care îl regăsim și astăzi, profund ancorat în toate segmentele populației. Tema unei civilizații în construcție și/sau amenințate este un motiv recurent în imaginarul național românesc, de mai bine de un secol și jumătate[22]. Așa cum scria Lucian Boia într-o lucrare recentă: „Evul Mediu începe în Țările Române în secolul al XIV-lea, atunci când Occidentul se îndrepta către Renaștere. Un decalaj istoric considerabil: problema românilor a fost (și încă este) reducerea treptată a acestui handicap. În plus, erau state mici... Această condiție suficient de modestă, nu doar în raport cu Occidentul, ci și cu vecinii, a generat în conștiința modernă a românilor un complex de inferioritate și, în mod logic, diverse tactici de compensare"[23].

În momentul în care cuvântul „țigan" îmbracă, în Franța sau în alte țări europene, o dimensiune științifică, care abstractizează o populație reală în favoarea unei construcții pur „logice", termenul omonim *țigan* de origine română se afirmă ca o figură populară față de care sentimentele sunt structural ambivalente. Termenul de *țigan* devine un *alter ego* dezaprobator pentru românul modern, care se teme că această parte intimă a sa să nu devină din ce în ce mai copleșitoare[24]. Deși dorește să țină acest aspect cât mai departe de el, românul va îngădui mărturisirea unei identități mai profunde. În primul rând, o mărturisire din punct de vedere istoric și sociologic, pentru că *românul* și *țiganul* sunt amândoi moștenirea unei feudalități rurale care persistă până spre a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dar și pentru că românul are nevoie de țigan: ca să îl asculte cântându-și muzica și pentru ai întreține dansul la nuntă, pentru a-i spune povești din trecut pe care el le-a uitat ..., chiar și în modernitate ei fiind o oglindă unul pentru celălalt.

Precum cele două fețe ale zeului Ianus, așa este și România modernă, *românul* și *țiganul* trăiesc la fel de bine pe aceeași stradă și în aceeași casă.

22 Spre exemplu, S. Antohi, *Imaginaire culturel et réalité politique dans la Roumanie moderne. Le stigmate et l'utopie*, Paris, L'Harmattan, 1999. Vezi și V. Mihăilescu, *Nationalité et nationalisme en Roumanie,* în *En Europe, les nations,* «Terrain nr.17», 1991.

23 *La Roumanie, un pays à la frontière de l'Europe*, Paris, Les Belles Lettres, 2007, p.80-81. Dedicând în continuare câteva scurte pagini „țiganilor", L. Boia concluzionează: „Țiganii sunt astăzi principala obsesie a românilor. (În scopul de a reduce opoziția) nu există altă cale decât acceptarea și integrarea. Trebuie ca nivelul material și cultural al țiganilor să crească, progresiv, până la nivelul celui al românilor. Sunt necesare de o parte și de alta bunăvoință, imaginație și perseverență"; *Ibidem,* p.298-303.

24 Această angoasă românească se întrupează astăzi foarte explicit în forma acestor frici formulate regulat (în special în mass-media) de a fi copleșiți din interior, de-a lungul deceniilor viitoare, de către țigani, „care fac enorm de mulți copii". Dar dacă ar fi să ne încredem în cifre, din 1850 creșterea este aproape aceeași ca în secolul al XIX-lea: +/- 5%. Rămâne de văzut cui corespunde concret aceste cifre...

Singura diferență dintre aceştia este faptul că ţiganul nu are un vecin care să îi reamintească permanent de imaginea de speriat a ceea ce a fost el înainte de civilizaţie. Ţiganului nu îi este frică de sine însuşi şi aici poate fi cheia a ceea ce invidiază la el românul: această libertate naivă pe care a pierdut-o pe drumul devenirii moderne. Este aceeaşi libertate, tribut al primitivismului, care îl face să cânte atât de bine şi să spună atât de frumos poveştile ancestrale... Iată aşadar ce semnificaţie poartă aceste istorii, amuzante sau mai puţin amuzante, care descriu aceste personaje.

În realitate, istoria politică şi socială a Principatelor române şi a Transilvaniei nu a renunţat niciodată să acorde oricărei comunităţi de ţigani mijloacele de afirmare a diferenţelor esenţiale care există între ceilalţi şi *ţigani* în reprezentările naţionale[25]. Şi vecinii lor, români sau unguri, sunt întotdeauna acolo pentru a întări aceste afirmaţii: „Ah, dar ei nu sunt la fel ca noi! Îi cunosc de când m-am născut!".

Aceasta este o manieră eficientă pentru un non-ţigan de a-şi recunoaşte identitatea între semenii lui şi de a păstra între timp *ţiganii* ca o categorie a alterităţii. În cazul gaborilor, de exemplu, denumirea este pentru ei un mijloc esenţial de a se afirma pozitiv în contextul interacţiunilor săteşti, locale, regionale sau naţionale. Drept urmare, afirmaţiile unor autori conform cărora „mândria de fi rrom este un fenomen recent, o revoluţie veritabilă care se referă înainte de toate la elitele al cărui mod de viaţă se apropie de cel al unui român înstărit"[26], mi se par, în virtutea constatărilor etnografice de pe teren, profund neadevărate. A afirma acest lucru indică în mod clar o confuzie de termeni ce ţine de limbile diferite la care ne raportăm sau de diversele contexte ale discuţiilor de acest tip, este vorba de a opera o distincţie la nivel omonimic, termenul „*tsigane*" în franceză şi termenul „*ţigan*" în română, „*Řom*" în limba romani şi „rrom" în limba română. Nu sunt maniere diferite de a desemna aceeaşi „realitate", ci sunt elemente de discurs ataşate unui context istoric, social şi cultural diferit.

Gaborii nu au manifestat nici un fel de ruşine în faptul de a fi «romi romi», adică *řomane Řoma* în limba romani, ci dimpotrivă. Când se vorbeşte de rău despre ţigani şi discutând cu vecinii lor *Gaže* (*gagii*), constată între ei că „este evident, trebuie civilizaţi aceşti sălbatici, hoţi şi mincinoşi", că „ aceşti ţigani sunt ca o rană" sau „sunt ruşinea ţării" etc, ei nu sunt în pragul de a se desconsidera pe ei înşişi sau pe familiile lor suferind de „daune psihologice", centrate pe această viziune „post-sclavagistă" a lumii, de care ne vorbeşte

25 Cf. M. Olivera, *Introduction aux formes et raisons de la diversité rom roumaine,* în „Études tsiganes", vol. 38, Paris, 2009.

26 B. Houliat, A. Schneck, *Tsiganes en Roumanie*, Rodez, Edit. du Rouergue, 1999, p.23.

M. Courtiade[27] şi alţii. Şi nici nu dau dovadă de schizofrenie pronunţată şi nici de ipocrizie. Dimpotrivă, este un schimb de reprezentări cu cei care îi înconjoară (vecinii lor), alături de care ei se pot afirma ca *řomane Řoma.*

Satul Hădăreni, teatrul unor ciocniri violente între ţigani şi săteni în 1993, se află pe drumul dintre Turda şi Târgu Mureş. Am trecut pe aici de nenumărate ori în decursul ultimilor ani, în cea mai mare parte a timpului cu gabori în maşină. Aceştia, ca toţi locuitorii din regiune de altfel, sunt conştienţi de evenimentele majore care ar fi putut avea loc: mass-media raportează regulat progresele anchetei, al procesului, despre despăgubire şi de reconstruirea caselor incendiate. De multe ori, rromii veneau la maşină să vorbim despre evenimente, dar întotdeauna într-o manieră bazată pe fapte, discutând cele mai recente relatări mediatice. Drama satului nu a fost niciodată fluturată ca fiind un simbol al discriminării, a căror victime sunt ei în calitate de *ţigani*: era vorba de un fenomen total străin lor. Şi totuşi recunoscând că, deşi vecinii lor maghiari şi români au dat dovadă de nebunie, şi *ţiganii* din sat aveau partea lor de responsabilitate pentru cele petrecute. Nu au făcut atunci decât să constate că ei, populaţia rromă în general, nu aveau nimic de-a face cu incidentele apărute între unii vecini de-ai lor şi vechile lor răfuieli din trecut.

Concluzii

„Ţiganii", în rolul de categorie disprețuită demnă de milă, de ură sau, câteodată, de fascinaţie, nu există decât în imaginarul naţional şi în cadrul propriilor reprezentări. Dar toţi cei desemnaţi ca fiind ţigani din România sunt – istoric vorbind – naţiuni de câteva generaţii, indiferent de ce spun unii despre alţii. Chiar ei, de îndată ce le vorbeşti, arată că împărtăşesc în mod natural aceste reprezentări. *Ţiganul* este „celălalt", unul cu care nu întreţinem relaţii, pe care îl vedem de departe, la televiziune, în presa scrisă... Faptul că personajul în cauză aparţine sau nu unei comunităţi rrome nu are nici o importanţă, nu raportarea sa la realitate este cea care dă forţă acestei imagini, ci dimpotrivă, şi nimeni nu pare să verifice ceea ce este o evidenţă pentru toţi. După Revoluţia din 1989, românii spuneau despre Ceauşescu că era un *ţigan*, concret ei nu voiau să spună că este fiul unor ţigani, originar dintr-o anumită regiune etc; cu alte cuvinte, ei nu se refereau prin acest apelativ la vreun aspect al identităţii lui personale, ci voiau să spună că Ceauşescu a făcut atât de mult rău ţării încât nu putea fi decât un *ţigan.*

27 M. Courtiade, *Quelques repères psych(olog)iques dans l'histoire des Roms de l'Est*, în C. Auzias, *Les Familles roms d'Europe de l'Est*, Cahiers de l'IDEF, Alizé, 1993, p.17.

Iată de ce trebuie avut grijă a nu se confunda reprezentarea (şi rolul ei într-un anumit spaţiu simbolic) cu realitatea cotidiană sau frontierele sociale şi culturale care par să fie flexibile şi relative. Reprezentările negative asupra ţiganilor au consecinţe asupra vieţii sociale, în special asupra relaţiilor impersonale în viaţa aşa-numit „modernă" (la bancă, la tribunal, la spital, în faţa administraţiei etc). Dar în multe alte situaţii aceste stereotipuri sunt instrumente mobilizate contextual, care în final îşi lărgesc considerabil sensul original, fiind utilizat în circumstanţe particulare: atunci când un român, un rrom şi un maghiar mobilizează împreună aceleaşi reprezentări (de cele mai multe ori negative) despre ţigani, ei nu spun nimic despre ei, ci mai degrabă despre ei înşişi şi maniera în care aceştia formează societatea, în ciuda diferenţelor lor socio-culturale (reale sau imaginare). Manipulând simbolurile identităţii naţionale percepute ca fiind „esenţiale" şi „imuabile", conaţionalii lor nu ezită în realitate să le denatureze şi să le deghizeze, în funcţie de împrejurări, făcând astfel afirmaţii despre ei şi despre cei care îi înconjoară: „Ambiguitatea în sine devine o caracteristică definitorie a intimităţii culturale negate de ideologia oficială"[28].

Totul poate părea paradoxal: stereotipurile negative acceptate pe larg servesc la promovarea coeziunii sociale, dincolo de „frontierele etnice" sau culturale uneori contradictorii. Dar România este departe de a fi singura „naţiune" care se hrăneşte cu paradoxuri: dacă rămânem doar la exemplul ţiganilor, o bună parte din clasa mijlocie urbană din Franţa are o opinie pozitivă şi, câteodată, romantică asupra ţiganilor ... fără a întreţine în nici un fel relaţii sociale cu vreun rrom, ţigan sau călător. România şi Franţa ne prezintă astfel două situaţii diametral opuse: pe de o parte discursuri ţiganofobe larg răspândite şi asumate, dublate de o intimitate cotidiană, socială şi culturală indiscutabilă (îndeosebi în mediul rural), de cealaltă parte reprezentări ţiganofile afirmate (mai puţin în păturile sociale superioare), acompaniate de o absenţă cvasi-totală a relaţiilor sociale... În ambele cazuri, ţiganul este pentru sine însuşi o alteritate fantasmagorică, ceea ce nu am vrea să mai fie pentru unii sau ce dorim să poată fi pentru alţii. Dar pentru cei astfel desemnaţi, posibilitatea concretă de a scăpa de piedicile categorisirii în cadrul relaţiilor sociale cotidiene nu este neapărat mai mică în România decât în Franţa, ci dimpotrivă...

Acest fapt înseamnă renunţarea la lupta împotriva anti-ţiganismului? Evident nu. Cele de mai sus vor să arate simplu că, fără îndoială, nu este suficientă înlocuirea unor stereotipuri negative cu o imagistică pozitivă (de exemplu trecerea de la „ţigan" la „rrom") pentru a oferi actorilor primari interesaţi, victimelor ocazionale sau cotidiene ale prejudecăţilor, mijlocul de a scăpa de acestea.

28 M. Herzfeld, *Cultural intimacy,* citat, p.53. La fel şi R. Brubaker, *Nationalist politics and everyday ethnicity in a Transylvanian town*, Princeton University Press, 2006.

Repere istoriografice

Lucian Nastasă

Convergențe și disparități în definirea unei identități etnoculturale

Denominație și imagistică în epoca emancipării (secolul XIX)

Dezbaterile din ultima vreme – de la noi îndeosebi – pe tema etnonimului care să desemneze poate cea mai numeroasă minoritate din Bazinul Carpatic (și nu numai!), indică în mod evident faptul că istoriografia relativă la acest subiect încă mai are paşi importanți de făcut în direcția descifrării mecanismelor complexe în ceea ce priveşte construcțiile denominaționale a unor importante grupuri etno-culturale. Şi pentru că tema în discuție este cea a utilizării termenului de *țigan* ori, în contrapartidă, a celui de *rom,* constatăm că mereu și mereu sunt invocate diverse Convenții Cadru ori Recomandări, care din păcate nu au ca temei argumente de ordin istoric, etnologic şi lingvistic, singurele în măsură a convinge lumea de imperativul (măcar istorico-moral) de a folosi o denumire sau alta. Pentru că excluderea unui etnonim prin directive „de sus", doar pe temeiul unor invocate conotații peiorative și ca mecanism infailibil de combatere a rasismului, discriminării și intoleranței, ori că este exonim, devine o falsă iluzie, care în timp – cum dovedeşte practica infra-istoriei – nu doar îşi pierde din vigoare, dar orice puseu de criză (economică, politică, ideologică etc) atrage aproape întotdeauna și agitațiile naționaliste și rasiale. Bunăoară, mereu crizelor economice li se asociază și crizele naționale, mai toate traumele de prin a doua jumătate a secolului XIX european fiind relaționate cu funcționarea aproape impecabilă a teoriei „țapului ispăşitor" (*the scapegoat theory*)[1].

1 Roger Allen Hall, *The Scapegoat Theory of prejudice,* Colorado State University, 1968.

Dintr-o altă perspectivă, nu-mi pot reprima tentația de a invoca o falsă și chiar ironică dilemă: cine și-ar putea imagina totuși că în a doua jumătate a veacului XIX utilizarea etnonimului țigan ar fi putut părea cuiva plin de încărcătură peiorativă, devreme ce – să zicem – Victor Tissot publica volumul *Voyage au pays des Tziganes (la Hongrie inconnue),* un fel de memoriu de călătorie prin atotputernicul pe atunci Imperiu Austro-Ungar? În alți termeni, este cineva convins că până și un elvețian – chiar de pe un continent aflat într-o mare efervescență a rivalităților de putere – și-ar fi permis cumva să utilizeze pe coperta unui volum impresionant de 536 pagini[2], vândut nu în mii, ci în zeci de mii de exemplare, o denumire cu cea mai mică tentă peiorativă? Adică poate crede cineva că Imperiul habsburgic ori măcar o parte a lui, Ungaria, putea fi tratată ofensator?

Însă chiar și la mai bine de un veac distanță, spre zilele noastre, Henriette Asséo – poate cea mai dedicată cercetătoare pe această temă – nu a ezitat să publice în 1994 o excelentă lucrare intitulată *Les Tsiganes, une destinée européenne*[3], fără ca mediul academic să reacționeze în vreun fel în ceea ce privește utilizarea denumirii de „țigan". Și nu este singurul caz de construcție savantă care nu ține seama de mult invocatele Recomandări sau Convenții ale Consiliului Europei. Mai mult chiar, în anumite medii științifice – inclusiv cel „patronat" de Henriette Asséo[4] – se manifestă tranșant apetitul pentru utilizarea etnonimului *țigan,* invocându-se frecvent și răspicat faptul că termenul de *rom* este o construcție politică și nu una istorică, vocabula fiind impusă de Uniunea Europeană[5].

În acest context, intervenția de față nu dorește altceva decât să invoce câteva argumente istoriografice care să confere mult mai multă autoritate denumirii de *rom,* prin istoricitate, care chiar dacă nu are – poate – vechimea noțiunii de *țigan,* prin uzul generalizat, acumulează însă mult mai multă greutate semantică în desemnarea unui grup etno-cultural bine definit, cu deosebirea – dar și atuul – că cel din urmă este un exonim, pe când cel dintâi este un endonim.

2 Ne referim la ediția pe care am avut-o la îndemână, Victor Tissot, *Voyage au pays des tziganes (la Hongrie inconnue),* neuvième édition, Paris, Édit. E. Dentu, 1880.

3 Paris, Gallimard, 1994, 160 p. (reeditată în 2004).

4 Henriette Asséo este profesoară la École des Hautes Études en Sciences Sociales, membră în consiliul de conducere la Centre de Recherches Tsiganes al Universității Paris-Descartes, dar și în consiliul științific al unui grup de lucru al Academiei Britanice pe tema istoriei și antropologiei „țiganilor", autoare – pe lângă volumul invocat mai sus, tradus în mai multe limbi de circulație – și a altor lucrări având ca subiect istoria țiganilor, precum *Problèmes socio-culturels en France au XVIIe siècle. Marginalité et exclusion. Le traitement administratif des Bohémiens,* Paris, Klincksieck, 1974.

5 Cf. Liegeois Jean-Pierre, *Roms et Tsiganes*, Paris, La Découverte „Repères", 2009, 128 p.

Fără a relua aici discuțiile etimologice, statornicite în linii mari încă din a doua jumătate a veculuI XIX, trebuie subliniat totuși faptul că interesul major față de acest grup etno-cultural atestat documentar în principatele române încă din secolul al XIV-lea, iar în Europa apuseană începând cu primul pătrar al veacului următor, coincide fără îndoială cu epoca afirmării de sine a națiunilor, care ating un soi de paroxism în privința definirii propriilor identități, dar și în cercetarea altor popoare, cu mai puține disponibilități a fi numite „civilizate" după exigențele europene de la finele secolului XVIII și din tot veacul XIX. Iar acest fenomen este indisolubil legat de procesul modernizării, cu tot ceea ce a însemnat adjuvantul progreselor științifice, dar și al declicului și propășirii fără precedent a unor domenii umanistice precum istoria, lingvistica, etnografia, etnologia, antropologia, psihologia (în cazul nostru, „psihologia popoarelor") ș.a.

În tot acest context, al definirii celor mai diverse identități naționale și de exacerbare a cultului pentru concepte precum neam, popor, națiune etc[6], nu putea lipsi interesul pentru desluşirea şi cunoaşterea cât mai în profunzime a unuia din cele mai enigmatice grupuri etno-culturale, a unui popor transfrontalier care deși manifesta o identitate multiplă, se caracteriza totodată printr-o extrem de mare unitate în ceea ce privește trecutul, limba și modul de viață.

Însă câteva particularități marchează tot acest proces de identificare şi definire a unei identități, din care cel puțin două par fundamentale: pe de o parte, alții au lucrat la desluşirea caracteristicilor acestui neam şi a enigmaticei lui apariții în Europa, stabilindu-i atribute, particularități, stigmate; pe de alta, în descifrarea şi definirea de sine ca popor a lipsit aportul istoricilor profesioniști datorită faptului că trecutul mai îndepărtat al țiganilor/romilor nu putea beneficia de anchetele şi reflecțiile istoriografice fundamentate pe mărturii arhivistice şi alte surse palpabile ale trecutului, așa cum erau exigențele savanților veacului XIX, îndeosebi cei din „școala critică" (sau „metodică") ori adepți ai preceptelor lui Ranke. În plus, nu trebuie omis faptul că istoricii secolului menționat puneau rigurozitatea restituțiilor empirice ale trecutului în slujba evidentă a construcției identităților naționale, ceea ce făcea ca aceştia să aibă un puternic, exacerbat rol ideologic, prin crearea mitologiilor naționale. Așa se face că multe din încheierile „savante" în ce privește această populație „extra-teritorială" sunt cum sunt, cu multă încărcătură ideologică și fără nici o

6 Vezi Victor Neumann, *Neam, popor sau națiune. Despre identitățile politice europene,* ed. II, București, Edit. Curtea Veche, 2005; *Romantische Identitätskonstruktionen. Nation, Geschichte und (Auto)Biographie,* Glasgower Kolloquium der Internationalen Arnim-Gesellschaft, hrsg. Sheila Dickson, Walter Pape, Tübingen, Niemeyer, 2003.

funcție morală, ce se dovedește atât de importantă acum, în această epocă a deconstrucțiilor naționale[7].

Acesta ar fi contextul în care asistăm de pe la finele veacului XVIII la un interes deosebit în ceea ce privește definirea acestui grup etno-cultural și, în spiritul vremii, de recuperare și valorificare a moștenirii sale. Evident, nu stă în intenția noastră, acum și aici, de a reface un parcurs istoriografic suficient de bine articulat și cu evaluări bibliografice care să dea seama din când în când de evoluția domeniului. Din cele mai reprezentative bilanțuri se cuvin a fi însă menționate cele ale lui Paul Bataillard în 1872[8], George Black în 1914[9] ori François de Vaux de Foletier în 1970[10], la care nu putem omite alte sistematizări de dată oarecum recentă[11].

Aspectul care atrage luarea aminte încă din capul locului este faptul că această populație a beneficiat chiar de la începuturile atestării ei în Europa de o etnomie nu doar oscilantă, ci și foarte variată: în apusul continentului a căpătat numele de *egiptieni* (*egyptiens*), de aici derivând *gyspsies* în Anglia și *gitanos* în Spania, în vreme ce în Franța erau denumiți prin termenul de *bohémiens,* dar mai apoi și prin *gitans, manouches, romanichels, sintis* sau *tsiganes* (*tziganes*); în Italia îi întâlnim sub etnonimul *zincalis* sau *zingaras,* în spațiul germanofon fiind menționați ca *Ziegeuner, Zigeuner, Zingeiner, Zügeuner* etc[12]. La toate aceste etnonime cu o frecvență mai mare de circulație, se adaugă altele, multe derivate poate din latinescul *cingari* (zingari, cigani, cingai, zinge-

7 *Romani culture and Gypsy identity,* ed. Thomas Acton and Gary Mundy, Hertfordshire, University of Hertfordshire Press, 1997.

8 Paul Bataillard, *Les derniers travaux relatifs aux Bohémiens dans l'Europe orientale,* Paris, Librairie A. Frank, 1872 (reunește analizele sale din „Revue critique", 1870-1871, având în vedere mai tot ce s-a scris în Europa centrală și de est, dar și în Balcani, despre această populație).

9 George F. Black, *A Gypsy Bibliography,* London, Quaritch, 1914, în seria: „Gypsy Lore Society. Monographs, no. 1 (bibliografia acestuia cuprinde peste 4500 titluri).

10 François de Vaux de Foletier, *Mille ans d'histoire des tsiganes,* Paris, Fayard, 1970 (avem la finele cărții 32 pagini de bibliografie generală asupra subiectului, cu peste 350 titluri).

11 Vezi, de pildă, Joachim S. Hohmann, *Neue deutsche Zigeunerbibliographie. Unter Berücksichtigung aller Jahrgänge des "Journals of the Gypsy Lore Society",* Frankfurt am Main/ Berlin/ Bern/Wien etc, P. Lang Verlag, 1992 (în seria „Studien zur Tsiganologie und Folkloristik", Bd. 8); Peter Bakker, Yaron Matras, *Modern Romani Linguistics,* John Benjamins Publishing Company, 2003 ș.a. Pentru spațiul românesc vezi baza de date „Surse bibliografice despre romii din România" de pe situl Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală din Cluj (http://www.edrc.ro/).

12 Aceste denominații au fost sistematizate încă de la mijlocul veacului XVIII în *Grosses vollständiges Universallexikon aller Wissenschaften und Künste,* al lui Johann Heinrich Zedler, Bd. 62, Leipzig und Halle, 1749, Spalte 520.

neri etc) ori din grecescul *attigani.* Iar acest din urmă termen a generat de altfel, în împrejurări istorice oarecum lesne de circumscris, şi una din problemele denominaționale care acum își caută dezlegarea, în a fi sa nu menținut ca etnonim oficial îndeobște acceptat pentru acest neam.

Dacă sumedenia de texte începând cu a doua jumătate a veacului XVIII şi până în zilele noastre a contribuit enorm la reconstituirea multor aspecte din trecutul acestei populații (îndeosebi în privința originii), deopotrivă a adâncit şi multe enigme, generând mari probleme etimologiştilor, pentru că – de pildă – demonstrațiile sunt încă extrem de fragile în ceea ce privește denumirea de *țigan,* ca fiind o derivație din grecescul *aținganoi,* ce desemna în opinia lui Franz Miklosich o sectă eretică creştină[13]. La fel cum nici Charles G. Leland nu poate fi convingător când explică transformarea lui *dom* în *rom*[14]. Însă dacă chestiunile de ordin etimologico-lingvistic rămân oarecum închise pentru moment, din lipsa unor noi provocări metodologice (cele de acum rămânând parcă încremenite la nivelul ultimului pătrar al veacului XIX şi începutul celui următor, sau în cel mai bun caz doar tributare), problema atribuirii unui singur etnonim, recunoscut de toată lumea şi acceptat în primul rând de purtătorii lui – aşadar oficializat – pare a fi una mereu deschisă şi fără sorți de izbândă generalizată prea curând, oricâtă voință politică ar exista la nivelul întregii Europe.

În acest context, vreau să afirm cât se poate de simplu şi de răspicat că această problemă a „confruntării" denumirii de *țigan* cu cea de *rom* nu este nici pe departe una de dată recentă. Nu ne-am propus acum să sancționăm istoriografic pe toți aceia care în virtutea unei documentări superficiale afirmă pretutindeni şi cu ton destul de ridicat faptul că autoetnonimul *rom* ar fi o creație artificială, destul de recentă, uzuală îndeosebi după primul război mondial, şi că acesta ar avea ingrata sarcină de a camufla atributele peiorative dobândite de-a lungul vremii de termenul *țigan.* Nu, endonimul *Rom,* cu derivatul *romani* pentru idiomul vorbit de acest popor, poate fi presupus ca uzual şi caracteristic chiar sfârşitului de secol XVIII, devreme ce, de pildă, Antonin Puchmayer îşi intitula la 1821 scurta sa gramatică a limbii romani: *Románi Čib.*

13 Franz Miklosich, *Uber die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's*, I, Wien, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wiesenschaften, 1872 (vezi şi celelalte volume, până la al VI-lea, apărut în 1880).

14 Charles G. Leland, *The Gypsies,* Boston, Houghton, Mifflin and Company, The Riverside Press, Cambridge, 1882, p.331-347 (cap. *The origin of the Gypsies,* ce reunește ideile despre originea şi limba acestei populații, prezentate cu prilejul unei conferințe la London Philological Society, apoi la Congresul Oriental de la Florența din 1878, dar şi în publicația londoneză „Saturday Review").

Das ist Grammatik und Woerterbuch der Zigeuner Sprache nebst einigen Tabellen in derselben (Prague, 1821, 88 p.)[15].

Cum de la sine se înțelege, nu vom trece aici în revistă frecvența utilizării denumirii de *rom* în contrapartidă cu cea *țigan* pentru veacul al XIX-lea. Se impune însă a respinge tipologia simplistă promovată mai ales de François de Vaux de Foletier[16], susținută încă de alți câțiva „țiganologi" de marcă (printre care și Henriette Asséo), conform căreia denumirea de *rom* ar fi specifică îndeosebi Europei de sud-est, în vreme ce în restul continentului termenul corect ar fi cel de *țigan.* Iar etnonimul *rom* a ajuns mult mai târziu și în Franța, începând cu mijlocul secolului XIX, după emanciparea acestei populații în principatele române, Moldova și Valahia (1844, 1856), odată cu migrația unora din ei spre apusul continentului[17]. Totodată, în diverse ocazii, Henriette Asséo a lăsat să se înțeleagă faptul că această denumire – ce a dat adjectivul *romani,* din care a derivat *romanishel* – ar fi avut o conotație puternic peiorativă, aspect ce nu este probat în nici un fel.

Dimpotrivă, dacă ar fi să facem apel tot la un francez, Jean-Alexandre Vaillant, dar care a trăit în principatele române tocmai în epoca emancipării, obținând chiar și naturalizarea în 1864, lucrurile par ușor diferite. Este adevărat că el invocă încă din titlul studiului său apărut în 1844, *Origine, langage et croyances des Ro-Muni, Zind-Romes et Zind-Cali,* denumirea principală de „rom" pentru această populație, punând în paranteză alte apelative[18]. Însă el mărturisește interesul pentru această națiune încă înaintea apariției celebrei lucrări a lui Borrow asupra „romilor" din Spania[19], încă de la începuturile lungii lui perioade petrecute în principatele române („Dacia", cum spune el), de la finele anului 1829.

Dovedind o bună cunoaștere a subiectului pentru epoca aceea și enumerând alte 18 denumiri ce se atribuiau acestei populații în Europa și o

15 Cf. Paul Bataillard, *Les derniers travaux relatifs aux Bohémiens dans l'Europe orientale,* citat, p.4.

16 Mai ales în vol. *Mille ans d'histoire des tsiganes,* Paris, Fayard, 1970.

17 Iar în Franța existând un alt important grup de țigani, *manouches,* mult mai civilizați datorită îndelungatei lor prezențe *(Ibidem).* De altfel, lucrarea lui François de Vaux de Foletier se oprește cu cercetarea la mijlocul secolului XIX, tocmai perioada emancipării „țiganilor" din principatele dunărene.

18 [J.-A.] Vaillant, *Origine, langage et croyances des Ro-Muni, Zind-Romes et Zind-Cali (Bohémiens, Égyptiens, Gypsi, Gitanos etc),* în „Revue de l'Orient", Paris, t. IV, 1844, p.127-140 (semnează: Vaillant, de Bucharest).

19 Este vorba de George Borrow, *The Zincali, or an Account of the Gypsies of Spain,* with an original Collection of their Songs and Poetry, and a copious Dictionary of their language, 2 vol., London, John Murray, 1841 (o nouă ediție: New York, Repressed Publishing LLC, 2010).

parte a Asiei, J.-A. Vaillant se opreşte în mod special asupra exonimului *ţigani,* afirmând un principiu moral pe care până atunci mai nimeni nu-l pronunţase: „Si ce nom n'est pas le leur, et s'il leur en faut un, il est plus raisonnable de le chercher dans leur propre langue et d'adopter définitivement un de ceux qu'ils se donnent eux-mêmes volontiers". Şi mai adaugă el, „c'est par Dacie qu'ils se sont infiltrés dans tout le reste de l'Europe; c'est en Dacie qu'ils sont encore plus nombreux; c'est donc en Dacie qu'ils ont reçu pour la première fois ce nom dé Tsigani. Or, en Dacie ce nom ne signifie pas autre chose que païen; il est la plus grande injure que l'on puisse dire à un orthodoxe"[20].

Cu alte cuvinte, tocmai termenul de *ţigan* ar avea o încărcătură peiorativă, Vaillant pledând pentru utilizarea etnonimului *rom*: „Je m'abuse peut-être, mais il me semble voir dans cette appellation [*rom*] à la fois si simple et si superbe, un je ne sais quoi d'antique qui me les ferait prendre pour la race primitive"[21]. Iar argumentul este cât se poate de simplu: „Ils s'appellent eux-mêmes *rôm, rômni'cey, rô-muni, zind-cali* et *zind-çari; rôm,* c'est-à-dire homme, en remontant aux racines"[22].

Iar argumente de acest fel au fost invocate şi mai apoi, de acelaşi J.-A. Vaillant în masiva sa lucrare din 1857, *Les Rômes. Histoire vraie des Vrais Bohémiens,* dedicată în fond „celei mai nobile rase"[23], dar şi de alţii. Din semnificativa cazuistică, citãm aici lucrarea lui Friedrich Müller din 1869. intitulată, *Beiträge zur Kenntniss der Rom-Sprache* (Vienna, Gerold, 1869), în care oferă patru povestiri în limba originală *romani,* cu o tălmăcire în germană. Nu putem omite nici pe celebrul bizantinist Alexandre G. Paspati, care în impresionantul său volum despre „ţiganii" din Imperiul Otoman[24], apărut în 1870, pe care i-a studiat la faţa locului, ia în discuţie şi diversele denumiri atribuite acestei populaţii în Orientul Apropiat şi Balcani, afirmând cât se poate de tranşant: „Ce qui est d'un haut intérêt, dans l'histoire de ce peuple, c'est le nom *Rom* [s.n.], qu'ils se donnent, partout où ils se trouvent, soit en Turquie, soit dans les contrées

20 [J.-A.] Vaillant, *Origine, langage et croyances des Ro-Muni, Zind-Romes et Zind-Cali,* p.137.
21 *Ibidem,* p.138.
22 *Ibidem,* p.137.
23 Apărută la Paris, Libraire-Éditeur E. Dentu, 1857, 486 p. (aprecierea la p.4). Acestei lucrări, Vaillant i-a adăugat o alta, *Grammaire, dialogues & vocabulaire de la langue rommane des sigans, pour faire suite à l'Histoire vraie des vrais Bohémiens,* Paris, Tip. Pilloy, 1861, 160 p.
24 Alexandre G. Paspati, *Études sur les Tchinghianés, ou Bohémiens de l'Empire Ottoman,* Constantinople, Imprimérie Antoine Koroméla, 1870, 652 p.

les plus éloignées de l'Europe[25]. *Pour eux, toute autre denomination est étrangère, et ils évitent le terme Tchinghiané, qui est un terme d'opprobre"* [s.n.][26].

Luând în discuție cartea lui Paspati, mai sus invocată, Paul Bataillard reacționează aproape imediat, pledând pentru utilizarea etnonimului *țigan,* din motive pe care le explică astfel: „Si l'on veut avoir en français un nom générique meilleur que celui de *Bohémien,* qui certainement ne vaut rien, il faut adopter celui de *Tsigane,* qui reproduit les articulations essentielles du nom vulgaire le plus universel de cette race, de celui qui, sous des formes un peu diverses, est répandu dans toutes les contrées de l'Europe orientale, et même au-delà, et qui les reproduit sous une forme française qui est en même temps la plus typique, comme j'en ai eu dernièrement la confirmation. Des Bohémiens nomades de Hongrie que j'ai vus récemment à Paris prononçaient en effet le mot exactement comme je viens de l'écrire". Iar referindu-se concret la denumirea de *rom,* implicit recomandată de Paspati, Bataillard continuă: „Quant aux noms ethniques que les Bohémiens se donnent actuellement eux-mêmes, M. Paspati, qui retrouve celui de *Rom* usité en Turquie comme dans tous les pays d'Europe, dit qu'il s'est appliqué à en chercher d'autres, mais sans en trouver lui-même, ni parmi les Tchinghianés de la Roumélie ni parmi ceux de l'Asie-Mineure; et il est impossible de ne pas reconnaître la valeur d'un renseignement négatif donné dans de pareils termes par un homme si autorisé, mais il faudrait se garder de l'étendre au delà du cercle où se sont renfermées ses recherches"[27].

Cu alte cuvinte, nefiind de acord cu utilizarea numelui de *rom,* Bataillard forțează oarecum nota, pledând pentru exonimul *țigan,* și cum majoritatea textelor sale au fost prezentate și sub forma unor dicursuri, conferințe sau memorii în cadrul unor societăți savante extrem de influente, ce au dat tonul și au imprimat direcții în cercetarea științifică din Hexagon, denumirea de „țigan" – ce se regăsește în limba franceză doar de pe la începutul veacului XIX, dar cu o frecvența extrem de scăzută până spre anii 70 ai acelui secol – s-a impus ca un așa-zis termen „academic", uzual în terminologia științifică până în zilele noastre. Este și explicația pentru care, bunăoară, încă de la înființarea unui institut de profil la Paris, în 1980, denumirea lui oficială a fost „Centre de

25 Aici autorul îl citează pe A.F. Pott, *Die* Zigeuner *in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung ihrer Herkunft und Sprache nach gedruckten und ungedruckten Quellen,* II, Halle, Druck und Verlag von Ed. Heynemann, 1845, p.275.

26 Alexandre G. Paspati, *Op. cit.,* p.19.

27 Paul Bataillard, *Les derniers travaux relatifs aux Bohémiens dans l'Europe orientale,* Paris, Librairie A. Frank, 1872, p.38.

Recherches Tziganes", iar toți aceia care au gravitat în jurul acestuia[28] utilizează ca formulă consacrată etnonimul *țigan,* opunându-se oarecum legitimării endonimului *rom.*

Și pentru că mai sus am avut un citat în care Paul Bataillard invocă pe „nomazii" din Ungaria, pe care el i-a văzut la Paris și care s-ar fi denumit „țigani", nu cred a fi lipsit de interes de a menționa aici lucrarea lui Ferencz Liszt, nimeni altul decât celebrul compozitor și pianist, intitulată *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie,* din 1859, care pe lângă multe părți autobiografice ce au legătură cu acești concetățeni ai lui, se arată preocupat și de denumirile ce li se atribuie. Semnificativ este faptul că deși sub „inspirație" franceză, Liszt menționează pentru „bohemieni" și termenul de „rommy", ca fiind numele pe care și-l dau în limba lor, și poate nu întâmplător utilizează de nenumărate ori acest ultim termen, alături de cel de „bohemieni" și de „țigani" (cygan), iar foarte rar pe cel de „zigeuner"[29]. Mai mult chiar, unul din capitolele cărții lui Liszt se intitulează: *Romii și maghiarii* („Rommys et magyars"), unde consemnează și existența termenului „romano" ca endonim[30].

De altfel, Liszt este printre cei foarte rari europeni care în a doua jumătate a veacului XIX scriu despre această populație utilizând o aparentă inconsecvență în ce privește denumirea ei. În fapt, nu este vorba de o nestatornicie, ci avem de-a face tocmai cu dorința autorului de a se face cât mai bine înțeles, de a utiliza un limbaj cât mai „democratic", în sensul utilizării denumirilor uzuale în Europa, inclusiv endonimul acestora. Asta dacă facem abstracție de literatura savantă anglo-saxonă privitoare la această populație ! Pentru că operele produse pe această temă, fie din Anglia, fie de pe continentul nord-american, adoptă îndeosebi de pe la mijlocul veacului XIX o terminologie multiplă, menită a satisface exigențele cele mai circumspecte, îndeosebi din punct de vedere științific.

Dacă în 1816, John Hoyland beneficia de un orizont oarecum limitat în descifrarea istoriei, limbii și a modului de viață al acestei populații[31], încă din capitolul I enumerând o sumedenie de etnonime, mai puțin pe cel de *rom* (chiar și atunci când se ocupa de „țiganii" din principatele române și Transilvania),

28 Pentru directorul de atunci și consiliul de conducere vezi „Revue française de sociologie", XXI, 1980, no. 3. p.480.

29 F[erencz]. Liszt, *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie,* nouvelle édition, Leipzig, Breitkopf et Haertel, 1884, 538 p. (termenul de „rommy" apare începând cu p.26). Volumul a fost terminat în primăvara lui 1859.

30 *Ibidem,* p.412.

31 John Hoyland, *A historical survey of the customs, habits & present state of the Gypsies. Designed to develope the Origin of this singular people and to promote the amelioration of their condition,* York, Printed for the author, London, 1816, 265 p.

altfel vor sta lucrurile mai apoi. Poate că textul lui John Staples Harriot nu s-a bucurat de o suficientă circulație pentru a marca în vreun fel utilizarea lui *rom* (*Romnichal*)[32], însă Charles G. Leland, de pildă, unul din cei mai implicați cercetători ai acestui neam în a doua jumătate a secolului XIX, nu concepe să folosească în lucrările lui decât terminologia multiplă. În cartea sa de referință, intitulată cât se poate de simplu, *The Gypsies*[33], încă din Prefață avertizează cititorul că lucrarea s-a născut din propriile experiențe trăite printre acești oameni „misterioși" (din Rusia, Imperiul habsburgic, Anglia și SUA), pe care el îi denumește când „gypsies", dar mai frecvent „romanys" (la singular „rom"), pentru că din punctul lui de vedere termenul de „țigan" este foarte controversat[34]. Mai mult chiar, Leland vorbește de „romanologie", nu de „țiganologie", atunci când se referă la domeniul strict de cercetare pe această temă[35].

Tot o terminologie multiplă s-a utilizat și în „Journal of the Gypsy Lore", organul de expresie al lui Gypsy Lore Society, fondată în Anglia în 1888, care folosește frecvent pentru acest neam etnonimul *romany, romanly,* iar pentru limbă *romani.* Iar ceva mai devreme, poate în una din cele mai docte lucrări referitoare la idiomul vorbit de acest popor, semnată de B.C. Smart, H.T. Crofton[36], formula utilizată pentru „English Gypsies" nu este decât „English Romanes", limba fiind *romanes.*

Revenind însă la lucrarea lui Charles G. Leland, citată mai sus, se cuvine a aborda un aspect extrem de important, pe temeiul unei constatări care îi aparține: când se vorbește de „gypsi", de „țigani", de romi etc, mai ales în literatura științifică anglo-saxonă, literară, etnografică, filologică etc, nu prea avem de-a face cu atribute negative, sau oricum, nu mai multe decât se atribuie altor popoare, unele chiar cu pretenții de a fi „civilizate". Această populație este privită mai curând ca ceva ciudat, încă necunoscut (în ce privește originea), mult diferită de alte neamuri europene (începând de la ataşamentul religios până la

32 John Staples Harriot, *Observations on the Oriental Origin of the Romnichal, or Tribe miscalled Gypsey and Bohemian,* în „Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland", XXV, 1830, 2, p.518-558.

33 Charles G. Leland, *The Gypsies,* Boston, Houghton, Mifflin and Company, The Riverside Press, Cambridge, 1882, 372 p.

34 *Ibidem,* p.IV.

35 *Ibidem,* p.24. Charles G. Leland spune răspicat că „the gypsies called themselves and their language *Rom",* care în India desemnează pe adevăratul țigan (p.338).

36 B.C. Smart, H.T. Crofton, *The Dialect of the English Gypsies,* second edition, revised and greatly enlarged, London, Asher and Co., 1875, 302 p. În schimb, Walter Simson, *A history of the Gipsies: with Specimens of the Gipsy Language,* New York, M. Doolady/ London, Sampson Low, Son & Marston, 1866, 575 p. nu a utilizat deloc termeni precum „rom", „rommy", „rommani" etc.

ocupații). Cu alte cuvinte, nici o clipă nu ar rezulta că exonimele sau endonimul acestei populații ar avea ceva peiorativ!

Și pentru că tot am ajuns la acest punct, este cazul să ne oprim cu câteva observații nu lipsite de legătură în ceea ce privește utilizarea fie a termenului de *țigan,* fie a celui de *rom,* cu presupuse încărcături negative pentru secolul XIX, evident, cu excepția celor sugerate undeva, mai sus, în acest text.

Din capul locului trebuie să afirmăm faptul că nici unul din etnonimele ce au desemnat acest popor n-a avut până spre finele veacului XIX vreo conotație negativă. Abia odată cu campania anti-vagabondaj din Franța, de la cumpăna dintre secole putem vorbi de constituirea unei imagini defavorabile, multe din disfuncționalitățile Republicii a III-a fiind aruncate și pe seama țiganilor, care devin – în plan social îndeosebi –, asemenea evreilor – în plan economic mai ales –, drept „țapi ispășitori" ai relelor din hexagon.

În realitate, fără a avea la îndemână încă analize socio-istorice cât de cât articulate, se poate afirma – fără temerea de a greși – că până pe la mijlocul secolului XIX imaginea față de această populație este dacă nu eminamente pozitivă, atunci cel puțin una onorabilă, nu doar în virtutea unei doze de toleranță, ci chiar din profunde rațiuni ale evidenței. Se menționează chiar existența unei „epoci de aur" a „bohemienilor" începând cu veacul al XIV-lea, până pe la finele lui XVIII, pentru ca pentru secolul al XIX-lea să se vorbească de „figura poetică" a acestora, ca să parafrazez subtitlul unei cărți destul de recente[37]. De altfel, lucrarea invocată, care se ocupă doar de figurile feminine, lasă să se întrevadă preeminența evidentă a „țiganilor" în romanele mijlocului de secol XIX, în care universul acestora evocă în primul rând misterul, senzualitatea, buna dispoziție, dragostea pentru muzică și dans, plăcerea de a trăi clipa etc. Nu au lipsit nici clișeele mai curând groteşti, decât umilitoare[38], dar destul de rare, generând mai mult compasiune prin faptul că trăiau în mizerie și la periferia societății, în concepția oamenilor civilizați ai epocii. Însă *grosso modo,* s-ar putea spune fără ezitare că acest popor a exercitat un soi de fascinație asupra romancierilor din veacul XIX, poate nu fără legătură cu interesul și nostalgia europenilor în ceea ce privește Orientul mitic, pentru India etc.

Aflat în călătorie prin sud-estul continentului, în 1868, Émile Guimet oferă descrieri pline de admirație pentru malul românesc al Dunării, pentru ca ajungând la București, pe la începutul lunii iunie, să constate: „Les plus misérables

37 *La Bohémienne, figure poétique de l'errance aux XVIIIe et XIXe siècles,* Études réunies et présentées par Pascale Auraix-Jonchière et Gérard Loubinoux, Clermont-Ferrand, Presses Universitaires Blaise Pascal, 2005, p.17.

38 Emmanuel Filhol, *La Bohémienne dans les dictionnaires français (XVIIIe-XIXe siècle): discours, histoire et pratiques socioculturelles,* în vol. *La Bohémienne, figure poétique de l'errance aux XVIIIe et XIXe siècles,* p.39.

sont les Tziganes qui viennent de Bohême; ils s'emploient aux travaux les plus vils. Leurs femmes et leurs filles servent les maçons et, demi-nues, chargées de pierres et de mortier, grimpent au haut des échelles. Elles ont toujours la pipe à la bouche. Ces malheureuses sont très-gaies et promptes à la riposte. Je reconnais chez elles le type du fellah d'Egypte et je retrouve le même entrain dans la plaisanterie. Si l'on rapproche ce fait des nombreuses divinités égyptiennes exhumes en Hongrie, il est facile d'avoir l'origine de ces populations errantes qu'au moyen-âge on appelait *égyptiaques.* Du reste, je laisse à de plus savants que moi le soin de trancher ces questions. Les enfants de ces femmes grouillent à terre dans la boue, beaucoup n'ont pas de chemise, quelques-uns ne sont vêtus que d'un court gilet"[39]. Aşadar, primează în descriere sărăcia acestora, truda prin care îşi agonisesc cele necesare traiului, compasiunea, dar nimic din ceea ce ar putea fi disprețuitor.

Pe de altă parte, Mihail G. Obedenaru (1839-1885), celebrul medic şi diplomat român, prezenta în fața Societății de Antropologie din Paris, în şedința din 2 decembrie 1875, un soi de raport asupra prezenței acestei populații în România[40], nu doar cu un succint istoric, dar mai ales cu câteva caracterizări ce merită luare aminte: „Les Tsiganes ne sont pas dépourvus d'intelligence. Ils ont même beaucoup d'aptitude pour les quelques métiers qu'ils exercent"; „Nous connaissons un Tsigane, fils d'un cuisinier de grand seigneur, qui a étudié la médecine et qui a obtenu le diplôme de docteur"; „Nous pensons donc que, grâce à l'instruction et à l'émancipation, cette pauvre population tsigane, sympathique à bien des égards, arrivera à s'élever graduellement au niveau des gens du peuple des autres races. Ils ne feront pas de fameux cultivateurs, mais ils seront excellents forgerons et bons ménétriers"[41]. În plus, deşi această seminție „trăieşte clipa", fără a se gândi prea mult la ziua de mâine, excelează în profesii precum lăutari, fierari, potcovari, bucătari, aurari, cositorari, cărămidari, zilieri în construcții, în agricultură etc, însă „l'émancipé d'hier reconnaît qu'il ne serait pas en état de travailler s'il n'avait pas un stimulant continuel"[42]. Iar atunci când Obedenaru vorbeşte despre „țiganii" nomazi (care în Franța din acea epocă erau catalogați drept „vagabonzi"), nu are decât cuvinte mişcătoare: deşi inculți şi fără aplecare spre vreo religie, „totuşi aceşti țigani sunt de o onorabilitate perfectă. Niciodată hoți, niciodată jefuitori"[43].

39 Émile Guimet, *L'Orient d'Europe au fusain. Notes de voyage,* Paris, Édit. J. Hetzel, 1868, p.191-192.
40 [Mihail G.] Obédénare, *Sur les Tsiganes de la Roumanie,* în „Bulletins de la Société d'anthropologie de Paris", II° série, tome 10, 1875. p.597-603.
41 *Ibidem,* p.599.
42 *Ibidem,* p.598
43 *Ibidem,* p.601.

De un portret plin de afecțiune are parte acest neam și în „Journal of the Gypsy Lore" din 1891, din partea unei scoțiene, rezidentă în Bucureşti, care spune că „în mod cert, pentru a studia acest popor, nu poate fi aleasă o mai bună regiune decât România". „Țiganii formează cea mai interesantă parte a locuitorilor țării şi ei sunt pretutindeni de recunoscut prin tenul lor negricios, ochii şi dinții lor magnifici şi marea lor dragoste pentru muzică", continuând apoi cu descrierea trăsăturilor de caracter, a instrumentelor muzicale, a diverselor activități ce le desfășoară etc[44]. De altfel, Carla Séréna, aflată în călătorie pe la noi, venind de la Chişinău spre Iaşi, remarcă în mod deosebit nişte „bohemieni": „On voit de beaux types, parmi ces femmes à demi nues, ces hommes en haillons"[45]. Iar observațiile de acest gen sunt nenumărate la acei călători din apusul Europei, fie aflați în trecere pe la noi, fie stabiliți temporar aici.

În schimb, Th. Ribot – sub influența psihologiei popoarelor (*Völkerpsychologie*) a lui Moritz Lazarus şi Heymann Steinthal, dar şi într-o epocă în care chestiunea eredității a căpătat o mare importanță, îndeosebi datorită lui August Weismann, care a formulat teoria caracterelor „dobândite" – abordează şi el problema acestui neam în celebra sa lucrare *L'hérédité psychologique,* redactată prin 1871-1872. Mai mult chiar, Ribot asociază două popoare care au rămas relativ „închise" în ceea ce priveşte principalele trăsături etnopsihologice: evreii şi „țiganii". Deşi apropierea dintre cele două etnii ar putea părea bizară, autorul o consideră „funcțională", deoarece „una [evreii] reprezintă tipul cel mai vechi civilizat care există în Europa, cealaltă [țiganii] reprezintă rasa cea mai refractară la civilizație"[46]. Şi continuă: „Poporul evreu a conservat mai bine decât oricare altul caracterul său propriu; în alți termeni, acțiunea eredității s-a făcut mai bine simțită la el decât aiurea", exemplificând de la caracterul fizic până la cel psihologic. La fel şi „bohemienii" „oferă un exemplu foarte frapant în ceea ce priveşte conservarea ereditară a anumitor caractere psihice", existând „o structură fizică şi mentală care este aceeaşi la toți bohemienii, oricare ar fi țara în care locuiesc". Ceea ce-i caracterizează cel mai mult pe aceştia „este gustul, nevoia înnăscută de a vagabonda şi a vieții aventuroase. Civilizația îi revoltă precum sclavia; orice ocupație sedentară şi obişnuită le stârneşte disprețul". Totodată, „această rasă oferă un exemplu curios al incapacității native, conservată şi transmisă pe cale ereditară, de a se adapta

44 *Notes on the Roumanian Gypsies,* în „Journal of the Gypsy Lore", Edinburgh, II, 1891, no. 6, p.378-379.

45 Carla Séréna, *De la Baltique à la Mer Caspienne,* Paris, Édit. Maurice Dreyfous, [1880], p.37.

46 Th. Ribot, *L'hérédité psychologique,* V-ème édition, corrigée et augmentée, Paris, Félix Alcan, 1894, p.127.

la viața civilizată. Bohemienii sunt în lumea noastră morală și socială dronteul[47] sau ornitorincul în lumea noastră fizică: supraviețuitorii unei epoci dispărute"[48].

Până și din punct de vedere al aspectului fizic acest popor are parte de referințe ce ar putea stârni chiar invidia altora. Pentru celebrii antropologi Abel Hovelacque și Georges Hervé, ca pentru mai toții savanții acestei epoci, „les Tsiganes ou Roms, improprement appelés Bohémiens, sont des Hindous émigrés". Numai că „un grand nombre d'entre eux ont conservé le beau type de leur race: figure ovale, yeux noirs, nez saillant, cheveux noirs bouclés, traits particulièrement fins"[49].

Dar și în domenii mai ... speciale, ce scapă „științificității", mulți din membrii acestei seminții par a deține chiar monopolul, iar literatura veacului XIX este plină de referințe. De altfel, încă de la finele secolului anterior exista în mentalitatea populară – din diverse motive asupra cărora nu insistăm aici – o anumită legătură între practicile oculte și această seminție. Într-o dramă specifică acestei epoci „revoluționare", intitulată sugestiv *C'est le diable, ou la Bohémienne,* a cărei acțiune se desfășoară pe la începutul secolului XV, un personaj întreabă la un moment dat: „La ce sunt buni aceşti bohemieni"? Iar răspunsul lui Ulric vine, după o mică ezitare: „Bohemienii ... şi bohemienii ... încântători ... Se spune că aceştia ar avea un comerț secret cu spiritele infernale"[50].

În acest context, celebrul profesor catolic de la Universitatea din München, Joseph von Görres, în impresionanta sa lucrare *Die christliche Mystik,* în patru volume (prima ediție, 1836-1842), se oprește și el asupra acestui popor, atunci când ia în discuție practici superstițioase precum chiromanția, afirmând că aceasta, „sau facultatea de a ghici viitorul prin cercetarea mâinii, este din toate practicile magice singura ce aparține la propriu țiganilor". Numai că Joseph von Görres este destul de nuanțat când se referă la numele acestui popor: „Ei se numeau Zincalo, iar prin abreviere la plural Cales, oameni negri, sau Chai, *Romano,* uneori chiar Sinte, desemnând prin aceasta că India le-a fost leagănul" (s.n.). Iar „originea lor indiană este de altfel confirmată de limba lor, *romani,* ce vine în mod evident din sanscrită

47 *Dronte* – pasăre imensă din Insula Mauriţiu, incapabilă să zboare, exterminată de om prin veacul XVIII.

48 Th. Ribot, *L'hérédité psychologique,* ed. cit., p.133-137.

49 Abel Hovelacque, Georges Hervé, *Précis d'anthropologie,* Paris, Édit. A. Delahaye et É. Lecrosnier, 1887, p.555.

50 *C'est le diable, ou la Bohémienne,* Drame en cinq actes à grand spectacle, mêlé de pantomime, évolutions, combats, chants et sanses, paroles et combats de J.G.A. Cuvelier, Paris, Chez Barba, An Sixième de la République, p.8.

şi care şi-a însuşit un mare număr de cuvinte persane, slave şi greceşti moderne" (s.n.)[51].

Găsim în aceste descrieri şi caracterizări de mai sus, infime cantitativ dacă le-am raporta la bibliografia ce ar putea fi menționată, găsim aşadar ceva injurios, dezonorant? În fapt, abia de la cumpăna veacurilor XIX-XX asistăm la o politică de stigmatizare a acestei populații, iar tonul pare să fi fost dat în Franța. Cu alte cuvinte, imaginea lor negativă – sau mai curând pronunțat negativă – se conturează tot mai mult odată cu identificarea lor cu *vagabonzii.* Nu vom intra acum în detalii asupra unui subiect ce a dat naştere la o sumedenie de lucrări încă din epocă, însă cercetări de dată recentă dovedesc că nu romii („țiganii") au format grosul „vagabonzilor", a celor care formau „clasele periculoase" ale sfârşitului de secol XIX şi care au beneficiat de o legislație specială. Prostituatele, unii muncitori şomeri sau țărani pauperizați, invalizii, chiar „anarhiştii" ori evrei aflați în căutarea unui loc mai sigur de viață etc au alcătuit această categorie diabolizată a „vagabonzilor profesioniști"[52]. Doar neputința autorităților de a stârpi sau diminua vagabongajul le-au împins pe acestea să asimileze „țiganii" cu „vagabonzii", din simplul motiv că toate descrierile de până atunci îi arătau ca nonconformişti, devenind astfel „țapi ispăşitori".

De altfel, Alfred Lagrésille, substitut al procurorului Republicii franceze, în ancheta sa asupra „vagabondajului", din 1881, nu-i menționează pe „țigani" decât o singură dată ca parte a pribegilor, incapabili să muncească, fără domiciliu stabil şi fără acte de identitate[53]. Cu alte cuvinte, nicăieri romii n-au constituit preponderent o categorie periculoasă şi agresivă, chiar dacă uneori au putut fi întâlniți ca bande de aventurieri, dezertori, şmecheri de orice fel, dar uneori chiar ca justițiari[54].

Nici chiar la cumpăna secolelor XIX-XX, când un fost inspector general al Siguranței încearcă să argumenteze necesitatea măsurilor dure contra „vagabonzilor", incriminând pe *bohemieni* în primul rând, motivațiile par a ascunde mai curând prejudecăți şi un spirit al epocii închistat şi opac, care după normele juridice actuale ar părea ridicole: „La France, comme les autres pays d'Europe, est parcourue, depuis des siècles, par des individus absolument rebelles à tout esprit de civilisation et de société, n'aimant que la liberté de la

51 Ediția ce-am avut-o la îndemână: Joseph von Görres, *La mystique divine, naturelle et diabolique,* traduit de l'allemand par M.-Charles Sainte-Foi, III-ème partie, tom V, Paris, Poussielgue-Rusand Libraire, 1855, p.52, 56.

52 Jean-François Wagniart, *Le vagabond à la fin du XIXe siècle,* Paris, Belin, 1999.

53 Alfred Lagrésille, *Du vagabondage et de la transportation,* Nancy, Imprimerie Nancéienne, 1881, 111 p.

54 Cf. François de Vaux de Foletier, *Les Bohémiens en France au XIXe siècle,* Paris, J.-C. Lattès, 1981.

paresse et travaillant à leur aise et à leur fantaisie. Les Bohémiens ont en horreur toute occupation suivie et régulière. On les reconnaît facilement à leurs traits accentués et à leur teint brun-jaune, presque olivâtre. Du reste, les Parisiens connaissent bien ce type depuis que les musiciens tsiganes ont conquis à Paris leur droit de cité, en jouant dans les cafés du boulevard et dans les restaurants du Bois de Boulogne. Dans les orchestres en question on rencontre souvent des faux Tsiganes, des Juifs ou des Roumains". Și continuă autorul: „N'appartenant à aucune nation, les Bohémiens les haïssent toutes et passent leur existence à les exploiter les unes après les autres. Ce sont eux qui forment ces petites bandes, sortes de tribus nomades, composées de gens sans état civil ne connaissant les mairies que pour y aller mendier"[55]. Însă nu fără legătură cu titlul textului de față, „d-l" Jean aduce acestora și un elogiu nu lipsit de semnificație: „Les Bohémiens s'appellent dans leur langue *Romanittchels,* exercent des professions diverses et, d'une nature essentiellement errante, ils sont à l'occasion colporteurs, tireurs de bonne aventure, conducteurs d'animaux sauvages, afin de se livrer plus aisément à la mendicité"[56].

În fapt, diversele atribute predominant negative încep să se formeze de acum, acestea nefiind altceva decât imagini simplificatoare și deformate, sau în alți termeni stereotipii, dar care nu întotdeauna răspund scopurilor mai mult sau mai puțin obscur defăimătoare[57]. Așa s-a ajuns ca în 1932 Eugène Pittard să publice la Geneva o lucrare intitulată *Les Tsiganes ou Bohémiens,* în care afirmă că pretutindeni în sud-estul Europei aceștia sunt considerați criminali, atribuindu-li-se trăsături de caracter profund negative și chiar injuste, prin generalizare, la fel ca în cazul evreilor, cartea fiind în spiritul epocii, cu aparentă științificitate prin suma de „cercetări" antropometrice asupra „țiganilor"[58]. N-au mai trecut decât câțiva ani până când să asistăm și la holocaustul romilor.

Nici literatura propriu-zisă nu a stat departe de infestările rasiale, din imensa cazuistică menționând aici impactul emoțional provocat de romanul lui Alphonse-Louis Lally, *Hakkini Bougouri,* apărut în 1930[59], eroul cărții trăind de pe la 12 ani într-o comunitate de „țigani", pentru ca apoi să fie ridicat de

55 M. Jean, *Les Bas-fonds du crime et de la prostitution,* Paris, Bibliothéque du Journal „Fin de Siècle", 1899, p.167-168.

56 *Ibidem,* p.172.

57 Vezi bunăoară vol. *Stéréotypes nationaux et préjugés raciaux aux XIXe et XXe siècles. Sources et méthodes pour une approche historique,* ed. Jean Pirotte, Louvain-la-Neuve, Université de Louvain, Recueil de travaux d'histoire et de philology, 1982 (în care se află și textul lui Alain Reyniers, *Identité Tsigane. Stéréotypes et marginalité*).

58 Eugène Pittard, *Les Tsiganes ou Bohémiens. Recherches anthropologiques dans la Péninsule des Balkans,* Genève, Société Générale d'Imprimerie, 1932, 288 p.

59 Alphonse-Louis Lally, *Hakkini Bougouri,* Paris, Edit. Eugène Figuière, 1930.

poliție, reușind apoi să treacă granița în Anglia. Aici este luat în grija unei instituții anglicane, unde învață engleza și se instruiește, ajungând un om de vază. Niciodată însă nu-și va uita prietenii și îndeosebi iubita din copilărie. Aceasta ar fi în linii mari povestea, numai că ea inculcă o serie de idei negative despre „țigani", prezentați drept hoți de păsări, oameni care nu pot fi socializați, îi vede ca o populație inferioară, deși se desprind și o sumă de calități, precum sobrietatea, faptul că sunt temperați, fideli – cel puțin în dragoste – până la moarte, au o relație exemplară cu natura[60] etc.

Cum de la sine se înțelege, o asemenea tematică nu ar putea fi acoperită cât de cât convenabil într-un studiu supus anumitor rigori în ce privește întinderea. De aceea, el nici nu are decât putere de sugestie în direcția enunțată de titlu, urmând ca analize minuțioase, dintr-o perspectivă socio-istorică cât mai aplicată, să descifreze mecanismele utilizării etnonimelor multiple în ceea ce privește acest popor, în strânsă relație cu evoluția imagistică atât la nivelul vulgului, cât mai ales al categoriilor educate în epoca menționată.

Apoi, fiind vorba de o comunitate etno-culturală transnațională, ni s-a părut mult mai important de a depăși cu analiza cadrele strict naționale românești, în primul rând pentru că tema este de interes mai larg, dar și pentru a nu cădea în plasa unor tipologii oarecum forțate, așa cum s-a întâmplat acum mai bine de trei decenii, când pornindu-se tot de la etnonimul ce s-ar cuveni atribuit acestui neam, romii au ajuns la a fi incluși în „comunitățile peripatetice", formulă lansată în 1976 de G. Rosander[61], ce a făcut o oarecare carieră mai apoi[62].

60 Există pe această temă excelenta lucrare de etnologie a lui Leonardo Piasere, *Mare Roma. Catégories humaines et structure sociale. Une contribution à l'ethnologie tsigane,* Paris, chez Paul-Henri Stahl, 1985, 274 p. (în seria „Études et Documents balkaniques et méditerranéens", 8), în care ideea dominantă este relația om-natură, adică *rom-natură,* o analiză identitară, de fapt un soi de teorie a viziunii romilor asupra lumii.

61 G. Rosander, *Peddling in the Northern Countries,* în „Ethnologia Europea", IX, 1976, no.2, p.123-171.

62 Vezi îndeosebi Aparna Rao, *Des Nomades méconnus. Pour une typologie des communautés péripatétiques,* în „L'Homme", 1985, tome 25, no. 95, p.97-120; idem, *The Other Nomads. Peripatetic Minorities in Cross-Cultural Perspective,* Cologne, Böhlau Verlag, 1987; Aline Bouvy, John Gills, *Peripatetics, vagabonds and Other Shapes,* Berlin, Revolver Verlag, 2009 ș.a.

Marian Zăloagă

Între imagistică, cercetarea istoriografică și politică

Tradiții moderne și paradigme postmoderne în enunțarea etnicității țiganului/romului

Se poate afirma că schimbările politice ce a urmat anului 1989 au adus un suflu nou şi în cercetarea ştiinţifică din Europa central-răsăriteană. În noul context, asistăm la un reviriment al preocupărilor cu anumite teme ce au fost relativ sau total neglijate în spațiul științelor umaniste şi sociale din fostele țări comuniste. Un accent deosebit s-a pus pe aspectele legate de identitatea etnică. Date fiind noile posibilități de afirmare în contextul căderii Cortinei de Fier, aceasta a devenit tot mai interesantă în manifestările sale[1] şi, inevitabil, ca parte a tabloului social în plină prefacere, a invitat la cercetarea unor teme

1 Nu stă în intenția mea să expun o bibliografie a subiectului, acest lucru fiind realizat deja de alți autori. Din acest motiv, voi menționa doar câteva lucrări pe care le putem considera orientative. O listă a acestora poate fi găsită la Margit Feischmidt (ed.), *Ethnic Relations in Eastern Europe: A Selected and Annotated Bibliography*, Budapest, Open Society Institute, 2001. De consultat sunt şi lucrările: Thanasis D. Sfikas, Christopher Williams (Eds.), *Ethnicity and nationalism in East Central Europe and the Balkans*, Ashgate, Brookfield, VT, 1999; Ben Fowkes, *Ethnicity and Ethnic Conflict in the post-Communist World*, Basingstoke, Hamshire and New York, Palgrave, 2002; Mark R. Beissinger, *Nationalism and the Collapse of Soviet Communism,* în „Contemporary European History", 18, 3, 2009, p.331–347; Melanie H. Ram, *Democratization through European Integration: The Case of Minority Rights in the Czech Republic and Romania,* în „Studies in Comparative International Development", Vol. 38, No. 2, 2003, p.28-56; Lynn M. Tesser, *The Geopolitics of Tolerance: Minority Rights under E.U. Expansion in East-Central Europe,* în „East European Politics & Societies", Vol. 17, No. 3, 2003, p.483-532.

conexe. De aici, un apetit special pentru o atare tematică concretizat prin numeroase volume gata să exploreze, nu independent de agende politice, un teritoriu al identității sociale relevant, deoarece a fost mereu pus în relație cu un potențial exploziv, fapt probat şi de recurența unor evenimente concrete[2]. Se poate afirma că, de la acest moment, asemenea preocupări au devenit centrale în cercetarea Europei central-răsăritene. La această tendință, cercetarea privitoare la sau din România nu putea rămâne indiferentă, în principal, fiindcă compoziția etno-culturală a statului român era şi este suficient de mozaicată. Dacă în cazul unor grupuri etno-culturale ca cel maghiar sau german acest lucru nu a fost cu totul inhibat în cercetarea indigenă anterioară lui 1989, chiar dacă ea s-a desfăşurat sub amprenta ideologică a înfrățirii dintre clasele muncitoare constituită din membrii cu imposibil de negat proveniențe etnice dar având reprezentanți suficient de instruiți şi vocali în a-şi negocia un statut aparte, cel mai important fenomen rămâne reconsiderarea/recuperarea unei etnii asimilată unui statut social marginal, ca atare, considerată prea puțin demnă, în contextul statului comunist, de a i se oferi şansa unei voci de sine stătătoare. Pentru a fi mai concreți, acest interes este manifest în cercetarea din/despre România prin reluarea unor preocupări legate de grupul etno-cultural al țiganilor/romilor, o temă aproape total ocultată în cercetarea umanistă şi socială desfăşurată în perioada comunistă în România.

Mediul academic exogen a arătat o mare apetență spre asemenea subiecte, precum şi o mai mare libertate şi detaşare în a aborda tema. În ce priveşte acest subiect, la o privire razantă se poate constata că, adeseori, bibliografia istoriografică apuseană apărută sub forma unor sinteze, trata acest grup etno-cultural numai bazându-se pe materialele publicate în perioada secolului XIX, sau, în perioada interbelică[3]. Alteori, pur şi simplu, trecea cu vederea orice material provenind din spațiul României de astăzi, optând să îşi construiască argumentul pe baza unor monografii exclusiv apusene[4]. După 1989, cercetarea socială şi umanistă europeană sau cea americană au arătat un tot mai consistent entuziasm în a studia problema romilor/țiganilor din România, pe care trebuie să o fi perceput

2 A se vedea seria publicațiilor seriale ale Ligii Pro Europa. Programatic revista *Altera* este considerată de editori: „singura revistă teoretică din România dedicată alterității, multiculturalității şi drepturilor minorităților". Studiul lui Nicolae Gheorghe, *Roma-Gypsy Ethnicity in Eastern Europe, Roma-Gypsy Ethnicity,* în „Social Research", 58:4 (Winter), 1991, p.832-833, 836.

3 David M. Crowe, *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, New York, St Martin's Griffin, 1995, p.106-149; Rüdiger Vossen, *Zigeuner, Roma, Sinti, Gitanos, Gypsies zwischen Verfolgung und Romantisierung*, Frankfurt a. M., Berlin, Wien, Ullstein, 1983; Angus Frazer, *Țiganii*, Bucureşti, Edit. Humanitas, 1998.

4 Vezi Jean Pierre Liégois, *Gypsies and Travellers. Sociocultural data. Sociopolitical data*, Strasbourg, 1987.

şi ca un teritoriu „virgin" în care se puteau verifica sau rafina teorii „în rulaj", elaborate, desigur, în funcţie de propriile tradiţii sociale/naţionale/federale. În acest sens, o curiozitate specială a fost manifestată de figuri active în spaţiul academic apusean dar având evidente origini în Europa de est[5].

Nu trebuie omis nici faptul că, nu arareori, interesul pentru un subiect legat de etnicitate camuflează agende politice. Rezultatele sunt astfel, în mod indubitabil, influenţate şi de specificul activităţii unor agenţii (ne)guvernamentale[6]. Din acest motiv, cele mai multe studii dedicate ţiganilor/romilor zăbovesc asupra condiţiilor prezente, părând mai puţin entuziaste să se adâncească în trecut şi să caute acolo cauzele unei stări de fapt prezente, în special ale excluziunii sociale[7]. Când o fac, preferă referinţe sumare fără a se baza pe o

5 Preocupări de acest fel le-au avut: Zoltan Barany, *The East European gypsies: regime change, marginality, and Ethnopolitics*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2002, p.112-362; Rebecca Jean Emigh, and Iván Szelényi (eds.), *Poverty, Ethnicity and Gender in Eastern Europe During the Market Transition*, Westport, CT, Greenwood Press, 2001; Iván Szelényi and János Ladányi (eds.), *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe*, New York, Columbia University Press, 2006.

6 Vezi spre exemplu: *Minderheiten in Rumänien. Dokumentation einer Tagung 1992 in Tîrgu-Mureş*, Hrsg. von Heinrich Böll-Stifftung, Köln, 1992. De o deosebită importanţă pentru cazul romilor este lucrarea lui Sabine A Deiringer, *Applying Anthropology to the Situation of the Roma. An ethnography of NET, a project Addressing the Situation of the Roma of Central and Eastern Europe*, Fokus Kultur, Universität Trier, 2006. Autoarea propune o analiză discursivă antropologică aplicată asupra limbajului şi practicilor agenţiilor (ne)guvernamentale intrate în proiecte internaţionale pentru cauza romilor. Ea atrage atenţia asupra tropilor favoriţi din discursul promovat de aceste agenţii, reliefând ambiguităţile limbajului, eficienţa variabilă a ideilor valide doar în anumite spaţii dar care sunt uneori importate ca soluţii transnaţionale de către membrii unor reţele implicate în protecţia minorităţilor. Acest volum este important deoarece evidenţiază că o reală înţelegere asupra limitelor şi provocărilor în ce priveşte politicile publice faţă de romi nu poate pleca, deci, decât de la reflecţia critică asupra propriilor practici birocratice.

7 Interesante sunt materiale generale precum cel al lui Éva Blénesi, *Processes of Formation of Roma Identity in East Central Europe*, în Sheila Salo and Csaba Prónai (eds.), *Ethnic Identities in Dynamic Perspective. Proceedings of the 2002 Annual Meeting of the Gypsy Lore Society*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2003, p.203-210, sau altele limitate la un cadru naţional: Elena Zamfir, Cătălin Zamfir (coord.), *Ţiganii între ignorare şi îngrijorare*, Bucureşti, Edit. Alternative, 1993, p.37-44; Mălina Voicu, Monica Şerban, *Despre diferenţe: între toleranţă şi prejudecăţi,* în Cătălin Zamfir, Marian Preda, (coord.), *Romii în România*, Bucureşti, Edit. Expert, 2002, p.259-282; Marian Preda, *Caracteristicile excluziunii sociale specifice pentru populaţia de romi din România,* în Cătălin Zamfir, Marian Preda, (coord.), *Romii în România*, p.283-301, sau cele comparate: János Ladányi and Iván Szelényi, *The Making of Roma underclass – Comparative Perspectives – Bulgaria, Hungary and Romania,* în Salo and Prónai (eds.), *Op.cit.*, p.219-228. A se vedea şi supra nota 5.

documentare solidă. În acest domeniu de cercetare, cel mai la îndemână şi mai atrăgător ca potențial de a te plasa într-o postură intermediară, între știința istorică și activismul politic (disimulat sau nu), dar cu siguranță producător de notorietate sau legitimitate şi, de ce să nu admitem, de câştiguri materiale este concentrarea asupra perioadei interbelice şi analizei soluțiilor finale[8].

Domeniul acesta, numit până în prezent, chiar de către organizații ca *The Gypsy Lore Society,* „Romani/Gypsy studies", care în apus este extrem de prolific – beneficiind chiar de o revistă de profil *Romani Studies,* continuatoarea lui *Journal of Gypsy Lore Society* – este, poate, acela care a (re)adus România în atenția cercetării științifice umaniste și sociale mondiale, oricât de deranjant ar putea părea acest lucru unora dintre compatrioții activi în spațiul academic românesc. Trebuie recunoscut că a face „țiganologie/studii roma" este, aşadar, ocazia care a făcut ca spațiul românesc să devină un important loc de *„pelerinaj"* și pentru curiozitatea antropologilor străini. Dar ca și colegii lor activi din România, nici apusenii nu s-au lăsat captivați prea tare de mrejele trecutului, preferând, ca urmare a specificului disciplinelor din care provin, să își restrângă cercetarea la subiecte precise și de o relevanță imediată.

Deoarece, în prezent ca și în trecut, cercetarea subiectului a fost generată, instituționalizată, apoi exportată ca manieră de investigare dinspre apus către răsărit, în prezenta incursiune mă voi concentra asupra aspectelor centrale cercetării din prezent care au (re)deschis apetitul sau chiar au renovat un discurs științific față de temă. Unii au făcut-o plecând de la preocupări tangențiale, bine ancorate în programe cu finalitate politică uneori imediată, și care au avut efecte în ce privește elaborarea/înțelegerea identității grupului țintă.

Ca și în prezent, începuturile dezbaterilor, mai mult sau mai puțin științifice, din jurul acestui subiect trebuie căutate, întâi de toate, în spațiul apusean.

8 *Hidden Sorrows: The Persecution of Romanian Gypsies During WW II,* A film by Michelle Kelso. USA/Romania, 2005; Radu Ioanid, Michelle Kelso, Luminița Cioabă (coord.), *Tragedia romilor deportați în Transnistria, 1942-1945. Mărturii și documente*, Iași, Edit. Polirom, 2009; Franz Remmel, *Nackte Füsse auf steinigen Strassen. Zur Leidensgeschichte der rumänischen Roma*, Kronstadt, Aldus Verlag, 2003. De o pertinență academică superioară, deși am rezerve față de unele afirmații, sunt studiile lui Shannon Woodcook, *What's in a name? How Romanian Romani were persecuted by Romanians as Țigani in the Holocaust, and how they resisted,* în „Interstitio. East European Review of Historical and Cultural Anthropology", December 2010, Volume II, Number 2(4), p.29-50; Shannon Woodcook, *Resistance to Genocide in the Matrix of the Țigan Other,* în „Anthropology of East Europe Review", Volume 25, No.2, 2007, p.28-43; Susan Williams, *The "Civilized Trap" of Modernity and Romanian Roma, 1918-1934,* în „Anthropology of East Europe Review", Volume 25, No. 1, 2007, p.12-27; Benjamin M. Thorne, *Assimilation, invisibility, and the eugenic turn in the "Gypsy question" in Romanian society, 1938–1942,* în „Romani Studies", 5, Vol. 21, No. 2, 2011, p.177–206.

Germani şi britanicii par a fi fost cei mai influenţi din punct de vedere al consistenţei preocupărilor. Lor li s-au alăturat şi câteva nume din spaţiul francez. Descifrarea spaţiului răsăritean în cel apusean a fost intermediată deseori, datorită proximităţii/vecinătăţii, de literatura germanofonă. De aceea, accentul meu va cădea exact asupra acestui material. Un motiv suplimentar în ce priveşte insistenţa mea asupra acestor materiale este legat de faptul că scrieri canonice provin exact din acest mediu academic şi că tocmai paradigmele propuse de acestea au fost testate de către o categorie de cercetători revizionişti din anii '90. Într-o primă parte voi încerca să evidenţiez *„răscolirea"* produsă recent, să evaluez efectul acesteia în raport cu tradiţia istoriografică direct împricinată. De asemenea, mă voi referi la replicile primite de aceste inovaţii din partea activiştilor. Nu în ultimul rând, voi reflecta critic asupra impactului acestor studii în relaţie cu etnonimul legitim/agreabil în cercetarea ştiinţifică şi provocările pe care acesta le presupune. Cu alte cuvinte, mă voi plasa critic faţă de termeni ca *ţigan* şi *rom* pentru a releva legitimitatea dar şi slăbiciunile, preluări sau implementări formale a unor paradigme novatoare sau agreate de un grup sau altul.

Lipsa unei tradiţii, dorinţa de a întinde punţi între istoriografii în scopul sincronizării, chiar dependenţa de o literatură occidentală, ca şi relativa tinereţe a acestor studii în istoriografia românească post 1989, toate acestea pot tenta la intrarea în discursul cercetării apusene. Acelaşi lucru este valabil şi pentru şi mai pubera cercetare propusă de activiştii roma. Personal împărtăşesc conştiinţa că paradigmele importate necritic pot acţiona hegemonic şi vătămător prin simpla asumare a unor grile de lectură canonice[9]. În plus, tocmai discuţia din jurul acestor opere, altfel spus, propria-mi angajare în polemica actuală, poate permite explicarea utilizării alternative sau circumstanţiate a etnonimelor, precum şi evidenţierea atuurilor unei căi argumentative rezonabile pentru ambele tabere. Sper ca sugestiile mele să se poată constitui în argumente ce vor permite abordări pertinente care să ţină cont, în primul rând, de varietatea acestui grup etno-cultural în diverse contexte spaţiale, culturale şi temporale.

9 Notabil pentru chestionarea acestor grile de lectură şi evidenţierea unui discurs destul de eterogen la romi/ţigani şi la neţigani/romi este sinteticul studiu semnat de Andrea Boscoboinik, *Identităţi complexe ale comunităţilor de roma: Europa de est,* în „Interstitio. East European Review of Historical and Cultural Anthropology", Volume II, Number 2(4), December 2010, p.7-16.

Totul ni/li se trage de la Grellmann. Şcoli contemporane şi maniere de investigare. Scurtă incursiune critică

A scruta, cât de sumar, istoriografia actuală a subiectului, presupune nu doar simple referiri la metodologie, sursele utilizate şi relaţia discursului ştiinţific cu o agendă politică, ci obligă şi la reflectarea asupra efectelor concrete, asupra reprezentării subiectului cercetării.

Domeniul *ţiganologiei/studiilor romani* a fost şi este tributar unui imperativ al interdisciplinarităţii şi transdisciplinarităţii[10]. Prin urmare, configurarea identităţii subiectului e influenţată de opţiunile teoretice, de înţelegerea unor concepte ca cel de naţiune, etnicitate, anomie etc. Acest lucru este notabil de la instituirea domeniului, în care un rol de fondator l-a avut lucrarea lui Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann, în ale cărei pagini e notabilă pendularea între etnicitate şi heteroclite date sociografice. Lucrarea sa a influenţat decisiv abordarea subiectului în perioada secolelor XIX-XX. Paradigma propusă de el a prins contur şi vastă audienţă şi datorită cadrului intelectual şi ideologic general în care volumul a apărut şi a fost lecturat ulterior. În principal, concomitenta formare a identităţilor naţionale a influenţat producţia şi, totodată, înţelegerea ulterioară a textului grellmannian. Cu alte cuvinte, formularea sa etno-centristă a fost preluată ca schemă de analiză de diverse întreprinderi ale şcolilor istoriografice naţionale. O bună parte a şcolilor istoriografice germane, franceze, maghiare, româneşti etc au rămas, până în prezent, ataşate ideii unei etnicităţi proprii ţigăneşti, chiar dacă recunosc construcţia sa exterioară, discriminatoare şi ideologizantă în diverse producţii academice şi chiar în condiţiile în care se poate propune tratarea subiectului din perspectiva istoriei sociale integrate istoriografiei naţionale. Deşi poate fi considerată încremenită, izolaţionistă şi tributară unui tip de esenţialism cultural[11], această tentativă a fost constant tentată de a stabili puncte de legătură orişicât de fragile cu ştiinţele sociale şi, mai ales, cu etnografia secolului XIX şi a primei jumătăţi a secolului XX, deoarece împărtăşeau o optică organicistă. Prin urmare, etnicitatea ţiganilor/romilor e frecvent concepută ca un dat peren.

Acestei linii de explorare a istoriei şi identităţii ţiganilor i s-a alăturat, mai ales începând cu anii ’80, o tot mai consistentă bibliografie elaborată de o

10 Diferenţele sunt discutate de Sorin Mitu, „Recurs la metodă”, în *Imagini europene şi mentalităţi româneşti din Transilvania*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2000, p.264.

11 Joep Leerssen, *The Downward Pull of Cultural Essentialism,* în Michael Wintle (Ed.), *Image into Identity Constructing and Assigning Identity in a Culture of Modernity*, Rodopi, Amsterdam, New York, N.Y., 2006, p.37-43.

grupare de intelectuali r(r)omi[12] şi ne-romi dedicaţi creării unei conştiinţe comune şi care au preferat să discute despre o identitate roma transnaţională[13]. Ca şi cercetătorii ţiganologi ne-romi din secolele XIX-XX, ei au arătat adeziune aproape unanimă la demonstraţiile filologice ale lui Rüdiger, Grellmann, Pott, Miklosich, Schwicker, Wlislocki (pentru a numi doar pe cei mai sonori cercetători ai secolelor XVIII-XIX), considerând că originea şi etnicitatea ţiganilor trebuie căutată în limba lor, care dovedea afinităţi cu sanscrita, de unde şi o clamată genealogie indiană. Având ca susţinători pe Donald Kenrick, o pleiadă de intelectuali activişti roma cu formaţie sociologică sau filologică, ca Gratton Puxton, Thomas Acton, Nicolae Gheorghe, Ian Hancock, au îmbrăţişat această orientare, cultivând o perspectivă etnicistă cu obârşii în romantism. Ea a arătat că poate fi adaptată la teorii postmoderne cum a fost cea a diasporei[14], de mare audienţă şi sincronă momentului la care se desfăşura mişcarea de construcţie a unei naţiuni roma. Tradiţia care susţine discursul lor se fundamentează pe achiziţiile (pseudo-)ştiinţifice realizate în *Journal of Gypsy the Lore Society* iar în prezent e susţinută şi de implicarea unor reputaţi indologi[15].

Ce a motivat acest apel disperat la suportul unor filologi din secolul XIX sau contemporani? Pur şi simplu faptul că o viguroasă şcoală venită din direcţia istoriei sociale, a istoriei migraţiei şi a analizei post-colonialiste (saidiene) şi poststructuraliste (foucauldiene) a început ca în anii '90 să pună serios la îndoială paradigmele tradiţionale. După părerea reprezentanţilor acestei şcoli, paradigma frecventată de la Grellmann încoace nu ar mai avea altă valoare decât să indice captivitatea oamenilor epocii naţiunilor în argumentul filologic[16]. Ca urmare ce a urmat s-a constituit într-o adevărată „disecţie" a lucrării lui Grellmann.

12 Delegitimat dublul "rr" chiar de lingvistul Yaron Matras, dar susţinut de un alt filolog rom de mare notorietate ca Ian F. Hancock, *We are the Romani people*, Herfordshire, University of Herdforshire Press, 2005, p.xxii.

13 Nicolae Gheorghe, Thomas Acton, *Citizens of the World and Nowhere,* în Will Guy (Ed.), *Between Past and Future: The Roma of Central and Eastern Europe*, Hertfordshire, University of Hertfordshire Press, 2001, p.54-70.

14 Wim Willems, Leo Lucassen, *Gypsies in the Diaspora? The Pitfalls of a Biblical Concept,* în „Histoire sociale /Social History", Vol 33, No 66 (2000), p.253.

15 Yaron Matras, *The role of the language in Mystifying and Demystifying Gypsy Identity,* în vol. Nicholas Saul, Susan Tebbutt, *The Role of the Romanies. Images and Counter Images of "Gypsies"/ Romanies in European Cultures*, Liverpool University Press, 2004, p.61; Ian F. Hancock, *We are the Romani people*, Herfordshire, University of Herdforshire Press, 2005, p.9-14; Sir Angus Fraser, *The present and future of the Gypsy past,* în „Cambridge Review of International Affairs", Spring-Summer, Vol.XIII, No.2, 2000, p.24.

16 S-a constatat că filologia comparată a sistematizat limbile în sensul punerii în relief a diferenţelor şi stabilind corespondenţe care au funcţionat ca taxonomii etnorasiale. Vezi Joep Leerssen, *op.cit.*, p.41; Wim Willems, *In search of the true Gypsy: from Enlightenment to Final Solution*, Frank Cass Publisher, London, 1997, p.308.

Dacă o parte a istoricilor a preferat să rămână la nivelul unor simple jonglări cu interdisciplinaritatea sau a abordărilor amatoriste, apte, cel mult, să dea coerență sau să umple viduri acolo unde datele istorice – oricum segmentate – nu erau în stare a explica anumite recurențe particulare, contextuale sau regionale, reprezentanții acestei şcoli olandeze au „gustat" masiv din ceea ce se cheamă ştiințele sociale şi teoriile culturale. Deschiderea lor, am putea spune chiar necanonicitatea acestora, ține de mutații la nivelul discursului istoriografic din lumea apuseană, în general, şi al aceluia din Germania, în particular. Dintre acestea am menționa: interesul pentru istoria cotidiană (*Alltagsgeschichte*) – răspuns local la istoria mentalităților franceze ajunsă la stadiul de antropologie istorică[17]- şi mişcarea social – moralistă din spațiul german, în care romii/sinti[18] de acolo şi-au canalizat eforturile spre a pretinde compensații materiale şi morale derivate din recunoaşterea lor ca victime ale Holocaustului[19]. Rezultatul a fost o reorientare a discursului de la cel criminalizant, până atunci monedă curentă şi chiar nesurprinzătoare în contextul unei cunoaşteri prejudiciate şi a lipsei unei voci influente a grupului vizat, ajungându-se la deconstruirea limbajului actelor de urmărire şi a literaturii ştiințifice. Urmarea imediată, vizibilă la nivelul analizei istoriografice, a constat în delegitimarea exonimului *Zigeuner,* acesta ajungând să reprezinte numai o etichetă cu efect stigmatizant.

Astfel, în 1996, Lucassen analiza genealogia noțiunii birocratice (sau cum au tradus-o alții *master concept*[20] ori *obiect al acțiunii polițieneşti*[21]) „*Zigeuner*". El considera că ea reprezenta o categorie specifică actului birocratic polițienesc, utilizată începând cu secolul XVIII pentru a eticheta indivizi rătăcitori

17 Christoph Wulf, *Grundzüge und Perspektiven Historischer Anthropologie. Philosophie, Geschichte, Kultur,* în vol. Aloys Winterling (Hrsg.) *Historische Anthropologie*, München, Franz Steiner Verlag, 2006, p.287; Alf Ludke, *Alltagsgeschichte, Mikro-historie, historische Anthropologie,* în vol. Hans Jürgen Goertz (Hg.), *Geschichte. Ein Grundkurs*, 2 Auflage, Rowohlts Verlag, Hamburg, 2001, p.567-576.

18 Distincția este obligatorie ea făcând diferența între țiganii ce au existat secole de-a rândul pe teritoriul principatelor germane, romii referindu-se la masa de noi veniți din răsăritul Europei pe parcursul secolelor XIX –XX. Vezi definițiile separate din Donald Kenrick, *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies),* Second Edition, Maryland, Toronto, Plymouth, UK, The Scarecrow Press, Inc.Lanham, 2007, p.215, 247.

19 Wim Willems, Leo Lucassen, *Gypsies in the Diaspora?,* p.251-252.

20 Herbert Reinke, recenzie la Leo Lucassen, *Zigeuner. Geschichte eines politischen Ordnungsbegriffes in Deutschland 1700-1945*, Böhlau Verlag, Köln,Weimar, Wien, 1996, în „Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies", Numéro Vol. 4, no. 1 (2000), Varia, p.137.

21 Florian Freund, Gerhard Baumgartner, Harald Greifeneder, *Vermögensentzug, Restitution und Entschädigung der Roma und Sinti*, München, Wien, Oldenbourg Verlag, 2004, p.12.

şi a-i aduna sub umbrela unui popor[22]. La un an distanţă, un coleg olandez publica o lucrare capitală pentru modernizarea cercetării în acest domeniu, optând pentru aceeaşi viziune deconstructivistă, dar aplicând-o studierii discursului ştiinţific de factură istoriografică şi antropologică dedicat ţiganilor, începând cu apariţia studiului lui Grellmann şi ajungând la textele lui Robert Ritter. Grellmann era deconspirat că a inventat pe „*ţigani*" ca un grup etnic, prin simpla compilare de date preluate de la alţi autori, care s-ar fi referit la elemente mobile ale căror origini etnice ar fi dificil de apreciat[23]. Într-un volum de studii ulterior, apărut în 1998, ei au reluat paradigma lor. Editorii volumului Leo Lucassen, Annemarie Cottar şi Wim Willems, negau capacitatea lingvisticii de a aduce referinţe privitoare la originile grupului desemnat drept „*ţigani*" sau la înţelegerea etnonimelor atribuite. Se propunea, în schimb, ieşirea din „splendida izolare" generată de această orientare etnicistă şi reconsiderarea poziţiei ţiganilor prin raportare la tendinţele generale istorice specifice societăţilor europene[24]. Ei se plasau, astfel, în descendenţa lui Geremek. Conform istoricului polonez, progresiva marginalizare a acestui grup etnic şi a altor itineranţi, precum şi formarea unor atitudini populare proto-rasiste faţă de acest popor devenit, după el, indistinct pentru autorităţile din Europa preindustrială, ar fi rezultatul traiului la periferie şi al mixări cu elemente de diverse provenienţe[25]. Şi totuşi, aceasta nu explică de ce ei nu îşi pierd urma în masa de elemente eterogene şi, mai ales, de ce exonimul atribuit lor se extinde asupra tuturor practicanţilor mobilităţii spaţiale de tipul peripateticismului sau nomadismului. De reţinut rămâne totuşi că reprezentanţii şcolii olandeze au preferat relevarea perspectivei stigmatizării itineranţilor şi, pe de altă parte, au subliniat rolul grupurilor itinerante în viaţa economică, perspective ce sugerează evidenta influenţă şi dinspre spaţiul istoriografiei germane[26] (al istoriei conceptelor – evidentă în analiza dedicată vocilor din enciclopedii –, respectiv, a istoriei sociale din acest spaţiu).

Dincolo de alunecările semnalate chiar de Angus Frazer, a cărui sinteză rămâne poate cea mai echilibrată[27], marele merit al acestor teze este că ele au scos tema dintr-o specializare strictă şi au integrat-o într-un câmp mai larg

22 Leo Lucassen, *Zigeuner. Geschichte eines politischen Ordnungsbegriffes*, p.35-74.
23 Wim Willems, *In search of the true Gypsy,* p.3, 293, 72, 76.
24 Idem, *Ethinicity as Death – Trap: the History of Gypsy Studies,* în vol. Wim Willems, Leo Lucassen, Annemarie Cottar (Eds), *Gypsies and other itinerant groups. A socio-historical Approach*, New York, Macmillan Press London /St. Martin's Press, 1998, p.18-20.
25 Andre Liebich, *Roma Nation? Competing Narratives of Nationhood,* în „Nationalism and Ethnic Politics", 13, 2007, p. 543-544.
26 Sir Angus Frazer, *The present and future of the Gypsy past,* p.29; David Mayall, *Gypsy studies: A new era?,* în „Immigrants & Minorities", Vol.17, No.2, July 1998, p.61-62; 65.
27 Idem, *Ţiganii*, p.208-209.

de analiză, acela al proceselor legate de funcționarea aparatului polițienesc, de măsurile de disciplinare/supraveghere, de alternative legate de procesul muncii din perioada precedentă triumfului modernizării și, mai ales, de prejudecățile care au stat la baza elaborării unui limbaj științific, precum și al argumentelor ce au legitimat excluderile sau persecuțiile. În timp, cei doi au mai revenit asupra tezelor lor, rafinându-le prin inserarea în alte câmpuri de analiză specifice demersului istoriei sociale și culturale. Se ajungea ca în 2000 cei doi să semneze un articol în care spuneau că *„această abordare, în care țiganii și alte etichete similare sunt în principal privite drept construcții sociale, nu presupune că noi negăm că diversele grupuri itinerante au dezvoltat o conștiință de grup etnic"*, dar mențin că limba nu servește acest scop în mod convingător din cauza lipsei *„datelor istorice"*[28]. Chiar și așa, ei tot rămân în registrul abordării deconstructiviste, făcând o concesie numai plecând de la conștiința că o etnicitate se poate articula și pe un set de memorii comune născute din experiența persecuției[29].

Deși cu clare origini metodologice în antropologia culturală și socială, această inovație paradigmatică a fost privită cu îngrijorare de reprezentanți activiști, veniți tocmai din spațiul științelor sociale. Thomas Acton replica, într-un volum din 2004, celor trei editori că *„romii sunt cel puțin la fel de reali ca olandezii și că realitatea moderează reprezentările chiar dacă e adevărat că reprezentările, ca parte indisolubilă a realității, pot contribui în timp la remodelarea realității"*[30]. Opțiunea de a pune *țiganul* între ghilimele este însă, în mod clar, dovada că ceva (de exemplu, relativitatea producției de cunoaștere și instrumentalizarea politică a unor etnonime) din argumentația școlii olandeze era reținut ca argument demn de exploatat, paradoxal, chiar în condițiile în care miza identității etnice din contemporaneitatea imediată exploata și teze centrale vehiculate în defăimătorul tratat al lui Grellmann. Astfel, *„țiganii"* din tratatul acestuia sau cele ale epigonilor săi ar fi pentru activiștii roma nimic mai mult decât plăsmuiri ale *gadzii*-lor, dar admiterea acestui fapt nu însemna că se abandona argumentul filologic care era unul dintre liniile de forță ale argumentației lui Grellmann[31]. Totuși, în final, demonstrarea existenței etniei era

28 Leo Willems, Lucassen, *Gypsies in the Diaspora,* p.254.

29 *Ibidem.*

30 Thomas Acton, *Modernity, Culture and 'Gypsies': Is there a Meta-Scientific Method for Understanding the Representation of 'Gypsies'? And do the Dutch really Exist?*, în vol. Nicholas Saul, Susan Tebbutt (eds.), *The Role of the Romanies Images and Counter-Images of 'Gypsies'/ Romanies in European Cultures*, Liverpool, Liverpool University Press, 2004, p.98.

31 Dubii privind autenticitatea vocabularului cules de diverși autori celebri în secolul XIX și care au îmbrățișat și munca de teren sunt exprimate de Wim Willems. Acesta consideră că ele au fost, mai degrabă, compilații din mai multe surse. Vezi Wim Willems, *In search of true Gypsy*, p.108, 134, 298.

argumentată pe baza jocului cu reprezentările subiective ale romilor, văzută ca parte unui proces de etnogeneză[32].

Oricum am dori să vedem lucrurile, un fapt e cert, şi anume că neconvenţionalismul şcolii olandeze a reprezentat un pas major în a stabili canale de comunicare între activişti şi cercetarea ştiinţifică istorică. Deschisă unei critici la adresa propriei constituiri a societăţii europene, cu prejudecăţile culturale şi practicile exclusiviste sau persecutorii, cercetarea şcolii olandeze a reuşit să releve relaţia dintre discursuri şi problematici până atunci netratate global în istoriografie sau, în orice caz, prea puţin frecventate în legătură cu problema ţigănească. Una dintre pistele de cercetare deschise consta în explicarea procesului de criminalizare a ţiganilor ca rezultat al procesului de modernizare şi a unor aranjamente derivate din politicile de pomană/asistenţă socială ce au suferit ferme mutaţii după Reforma religioasă, subiect sugerat, dar poate mai puţin explorat în lucrările din 1996 sau 1998[33]. Astfel, în 2008, Leo Lucassen distingea în această sferă originile politicilor represive faţă de ţigani din spaţiul german[34]. Deşi au propus o analiză critică la adresa discursurilor cultural – cognitive ale societăţilor normative, prin relevarea tendinţei de a exagera alteritatea romilor/ţiganilor şi a o clasa, în ultimă instanţă, la nivelul limbajului nazist ca inferioară (*minderwertig*)[35], prin unele concluzii, şcoala olandeză a lezat agenda deja urmărită de activiştii roma.

La intersecţia dintre o retorică *politic corectă* cu analiza de discurs ştiinţific şi estetic se plasează realizările mai recente ale şcolii de la Trier. Cercetările demarate în proiectul general *Fremdheit und Armut*, au oferit catedrei de germanistică şansa de a explora pe *„străinul intern"*, să exploreze relaţia dintre producţia de cunoaştere şi subiectivitatea auctorială în reconstituirea unei lumi exotice, cu relevanţă auto-identitară pentru cultura normativă, dacă nu chiar *„din lăuntrul"*[36]său. Beneficiare ale unei experienţe anterioare, reprezentate de

32 Thomas Acton, *Modernity, Culture and 'Gypsies'*, p.113.

33 Leo Lucassen, *Zigeuner. Geschichte eines politischen Ordnungsbegriffes*, p.23, 107-116, 227; Idem, *Eternal Vagrants? State Formation, Migration and Travelling Groups in Western Europe, 1350-1914,* în Wim Willems, Leo Lucassen, A. Cottar, *Op.cit*., p.59.

34 Idem, *Between Hobbes and Locke. Gypsies and the limits of the modernization,* în „Social History", Vol. 33, No. 4, November 2008, p.433-441.

35 Freund, Baumgartner, Greifeneder, *Op.cit*., p.17.

36 În acest proiect au fost publicate câteva volume, cele mai importante fiind: Iulia-Karin Pătruţ, George Guţu, Herbert Uerlings (Hg.), *Fremde Arme – arme Fremde. ‚Zigeuner' in Literaturen Mittel- und Osteuropas,* Frankfurt a.M. u.a., Peter Lang Verlag, 2007; Maria Sass, Herbert Uerlings, Iulia-Karin Pătruţ, *Europa und seine ‚Zigeuner'. Literatur- und kulturgeschichtliche Studien*, Sonderheft: *Germanistische Beiträge* Band: 22 / I, 2007; Iulia-Karin Pătruţ, Herbert Uerlings (Hrsg.), *‚Zigeuner' und Nation Repräsentation – Inklusion – Exklusion,* Frankfurt a.M. u.a., Peter Lang Verlag, 2008.

studiile lui Claudia Breger[37] sau Stephani Kugler[38] (ultima, membră a acestui proiect), aceste consecvente demersuri ştiinţifice urmăresc sugestii propuse de Wim Willems în finalul lucrării sale. Studiile lor calitative, aplicate operelor unor personalităţi de prim rang din cultura germană, au fost capabile să releve legăturile producţiei de cunoaştere cu procesele auto-identitare, să arate, aşadar, că propria identitate (cu fragilitatea şi cotiturile care le-au definit) devine mai inteligibilă doar plecând de la analiza a ceea ce era străinul, anomicul, etc. Acesta ar fi unul dintre primele motive pentru ca şi reprezentanţii acestei şcoli să pună între ghilimele exonimul *Zigeuner*, fapt ce permite exprimarea limitelor cunoaşterii interculturale, conştiinţa biasării sale în funcţie de paradigme culturale. Acest teren a fost pregătit anterior şi prin lucrări apărute sub coordonarea unor membri ai mişcării activiştilor roma şi sinti din Germania, de amintit aici fiind lucrările colective coordonate de Anita Awousisi[39], W.H. Hund[40], Daniel Strauss[41]. Tratarea exonimului ca pe un simplu cuvânt cheie (*Stichwort*), ca urmare a unei analize aplicate scrierilor lexicografice sau ca pe o adevărată injurie (*Schimpfwort*) evidenţiată prin studii calitative rezultate din analiza unor materiale ficţionale, a scrierilor organelor birocratice de supraveghere sau a conotaţiilor expresiilor din limbajul colocvial[42], fac dovada influenţei unui curent specific istoriografiei germane, mai precis, a aceluia preocupat de semantica noţiunilor în context istoric (*Begriffsgeschichte*)[43].

37 Claudia Breger, *Orts(losigkeit) des Fremden. „Zigeunerinnen" und „Zigeuner" in der deutschsprachigen Literatur um 1800*, Köln, Wien, Weimar, Böhlau Verlag, 1998.

38 Stefani Kugler, *Kunst-Zigeuner: Konstruktionen des „Zigeuners" in der deutschen Literatur der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, WVT, Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2004.

39 Anita Awosusi (Hrsg.), *Stichwort Zigeuner. Zur Stigmatisierung von Sinti und Roma in Lexika und Enzyklopädien* (Schriftenreihe des Dokumentations- und Kulturzentrums Deutschlands), Heidelberg, Wunderhorn Verlag, 1998.

40 Wulf D. Hund (hrsg.), *Zigeuner. Geschichte und Struktur einer rassistischen Konstruktion*, Duisburg, DISS Verlag, 1996.

41 Wilhelm Solms, Daniel Strauß (hrsg.), *„Zigeunerbilder" in der deutschsprachigen Literatur*, Heidelberg, Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma, 1995.

42 Andrew Rocco Merlino D'Arcangelis, *Die Verfolgung der sozio-linguistischen Gruppe, der Jenischen (auch als die deutschen Landfahrer bekannt) im NS-Staat 1934-1944*, Hamburger Universität für Wirtschaft und Politik, Teză de doctorat, 2004; Jasmina Čirkić, *Rotwelsch in der deutschen Gegenwartssprache*, Johannes Gutenberg – Universität Mainz, Teză de doctorat, 2006.

43 Reinhart Koselleck, *Begriffsgeschichten Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 2006, p.9-32, şi mai nou studiile lui Melvin Richter, *Appreciating a Contemporary Classic: The Geschichtliche Grundbegriffe and Future Scholarship,* în vol. Hartmut Lehmann and Melvin Richter, *The Meaning of Historical Terms and Concepts New Studies on Begriffsgeschichte*, Occasional Paper No. 15, Published by the German Historical Institute, 1996 p.11. Aceste studii au demonstrat importanţa semanticii pentru istoria socială şi cea a ideilor.

Desigur, această opţiune ascunde şi prefaceri ale cercetării umaniste sau sociale din Germania aflate, chiar înainte de deceniul al optulea al secolului XX, în proces de reflexivitate asupra mesajului şi rolului său social. Într-un context în care apărea o adevărată preocupare privind minorităţile culturale, încă persistentă, cercetarea a trebuit să devină reflexivă asupra propriilor metodologii, tocmai fiindcă se conştientiza contribuţia sa în a susţine măsuri abominabile, orori şi persecuţii. Instrumentalizarea sau punerea ştiinţei în serviciul autorităţii statale de diverse orientări ideologice, în perioada modernităţii, cu repercusiuni în sensul susţinerii unor politici dezumanizante exercitate faţă de minorităţi obligă, aşadar, explorarea ştiinţifică umanistă să îşi ia un răgaz de reflexie asupra propriului parcurs şi efect societal.

Astfel, se ajungea, încă din 1979, în colecţia de studii a lui Joachim S. Hochmann et alii, la reflexii cu privire la rolul viciator pe care procesul de educaţie ca parte a diseminării cunoaşterii şi, în egală măsură, a socializării indivizilor unui grup îl are asupra reprezentării membrilor unei alte culturi. Se exprima conştiinţa că „ţiganul nu a fost niciodată judecat ca un individ, ci ca un tip al unui mod specific de a întrupa anumite trăsături. Ţiganul tipic fură şi înşeală, minte şi jefuieşte ca şi cum ţiganii ce stau dinaintea noastră ar face asta. Astfel, chiar mentalul colectiv al ţiganului este prejudiciat în a se percepe pe sine însuşi şi se manifestă în mod neanticipat asocial, după cum au menţionat în mod repetat autori mai noi sau mai vechi, fiindcă nu au fost în stare să respecte/recunoască cultura proprie a ţiganilor“[44]. Într-o societate democratică şi multiculturală, cum se voia/vrea Germania, acest lucru merita problematizat, dezbătut în spaţiul public şi cu implicarea actorilor din spaţiul academic, având, bineînţeles, un sens pedagogic faţă de proprii cetăţeni, aceia care se constituiau în majoritarii autohtoni.

Misiunea scrisului ştiinţific de a se detaşa de un discurs esenţialist era şi este recunoscută prin aceste mutaţii la nivelul metodologiei şi teoriei, cu efecte directe în planul înţelegerii hetero-reprezentării. Pe de altă parte, avansul din ştiinţele sociale şi a celor pedagogice a arătat cât de mare era riscul ca stigma codată în exonim să fie internalizată, consecinţa imediată fiind că cei incriminaţi puteau reproduce un comportament deviant cauzator de conflicte inter-grupale. În consecinţă, fantomele trecutului recent şi mişcarea activistă, suficient de acerbă pentru a fi luată în seamă de peisajul academic, au obligat la delegitimarea exonimului, la tratarea sa ca o irealitate, ca o construcţie socială, o nălucă sau un mit. Aceasta apare azi ca soluţia de compromis pentru

44 Joachim S. Hohmann, *Zigeunermythos und –vorurteile,* în vol. J.S. Hohmann, Roland Schopf (hrsg.), *Zigeunerleben. Beiträge zur Sozialgeschichte einer Verfolgung*, ms- edition, Darmstadt, 1979, p.106.

a releva fragilitatea, artificialitatea sau inconsistența rezultatelor unei hegemonii culturale, oricând pasibilă de a cădea în emotivități, cum e tentată a fi cercetarea umanistă. Intenția evidentă de a relativiza rezultatele producției de cunoaștere anterioare, privită ca o consecvență politică de legitimare a excluderii/persecuției, este cât se poate de evidentă, scopurile sale edificatoare la nivelul societății prezente fiind cât se poate de juste. Una dintre expresiile pe care le-a luat a fost cea a articulării unui discurs în oglindă cu antisemitismul denumit antițiganism[45].

Independent (?) de mizele discursului politic din lumea germană contemporană, dar legat de tradiția germanisticii în spațiul britanic, în 1998[46] Susan Tebbutt edita un volum care aduna studii ale narațiunilor dedicate istoriei țiganilor în spațiul german până în contemporaneitate, precum și altele preocupate de limba romani. Lucrarea mărturisește că paradigma antițiganismului istoric din spațiul social e posibil să se convertească într-o izbândă doar prin recunoașterea demnităților și drepturilor populației de romi, al căror proces de afirmare instituțională (*institutional assertiveness*) reușește să acapareze arii tot mai largi din spațiul politic. Aplecarea asupra unor teme precum recuperarea țiganilor în galeria victimelor demne de comemorat, când vine vorba de memoria Holocaustului, este o preocupare care ține în Marea Britanie de înțelegerea mai bună a național – comunismului (o școala influentă a subiectului rezidând în U.K.). În acest sens, comparația dintre producțiile culturale anterioare soluției finale pledează în favoarea faptului că evreii și țiganii sunt victime egale în martiriu. Nu putem, însă, să nu remarcăm prezența între lucrări a contribuțiilor unor lideri port – drapel ai drepturilor politice ale romilor din spațiul academic german ca Daniel Strauss, fapt ce demonstrează că schimbarea de paradigmă este motivată de transformările petrecute deja în spațiul german, mai precis cele demarate sub egida Centrului pentru studierea sinti și roma în Germania de la Heidelberg. Și în acest volum se simte accentul unor activiști care se arată preocupați de mișcarea pentru drepturi civile (Yaron Matras) sau explorează identitatea etnică aparte pe filiera lingvistică (Anthony P. Grant), ambele teme figurând ca importante borne în procesul de *affirmative action*. Dar aerul proaspăt venit din direcția *Ausslandgermanistik* depășește intenția lui Susan Tebbut de a observa contribuția la nivelul autodefinirii, autocunoașterii prin intermediul celuilalt, al străinului. Ca urmare a unui *mélange* cu provocările ideologice ce marcau discursul științific din

45 O analiză și un răspuns nuanțat dat acestei paradigme se regăsește în lucrarea lui Gilad Margalit, *Germany and Its Gypsies. A Post-Auschwitz Ordeal*, London, The University of Wisconsin Press, 2002, p.83-215.

46 Susan Tebbutt (ed.), *Sinti and Roma: Gypsies in German-Speaking Society and Literature* (Culture and Society in Germany, 2), Berghahn, New York and Oxford, 1998.

propria cultură britanică, reţinem sugestia lui Nicholas Saul, într-o recenzie la acest volum, ca investigarea comparativă a felului în care culturile roma au evoluat în relaţie cu alte culturi să se facă chiar printr-o citire în cheia hibridităţii culturale specifică teoriei post-coloniale avansate de Homi Bhabha[47].

Orientarea analizei din jurul subiectului spre acest câmp de dezbatere a fost realizată de colaborarea dintre Nicholas Saul şi Susan Tebbutt, coordonatori ai unui volum publicat în 2004[48] care reuneşte studii critice referitoare la specificul studiilor romani în cadre instituţionalizate academic, ca centrul de la Liverpool şi relaţia dintre noile paradigme şi politicile de acţiune afirmativă ale grupului în cauză. Un loc semnificativ este, aşadar, rezervat tocmai discuţiilor din jurul reperelor fundamentale în procesul de construcţie al unei identităţi etnice conştiente de sine. De asemenea, se insistă asupra răspunsurilor la paradigme mai vechi sau mai noi de cercetare, pentru ca, în final, să se justifice legitimitatea unei voci interne apte să emită un răspuns la adresa modurilor hegemonice de cunoaştere anterioare sau contemporane. Doar astfel se concepea restabilirea unui echilibru în raport cu provocările paradigmatice ale „*avangardistei*" şcoli olandeze. Într-un sens, accentul asupra hibridităţii acestei construcţii a ţiganului/romului (folosite ca sinonime tocmai pentru a se asigura de o genealogie suficient de capabilă a întreţine o viziune etnicistă opusă celei exclusiv sociale propuse de Lucassen, Willems şi Cottar) este central multor studii reunite aici, volumul fiind ocazia excelentă a unui eşalon elitar al inteligheţiei rome de a replica la raptul unei identităţi etnice şi de a elabora un spaţiu de întâlnire între discursurile ţiganologilor cu cel al romanologilor.

Tot Nicholas Saul publica în 2007 un volum de autor în care analiza literaturii germane era făcută prin filtrul teoriei post-colonialiste[49]. În volumul său, pe urmele colaboratorilor din volumul din 2004, el stabileşte o sinonimie între exonimul şi etnonimul agreat de mişcarea preocupată cu construcţia unei (trans)naţiuni, desigur, admiţând ca expresie a relativismului, că *Gypsies* nu sunt neapărat realii indivizi, ci imaginea acestora în imaginarul germanilor. Central în demonstraţia sa este proiectarea diverselor texte literare şi ştiinţifice pe fundalul orientalismului german, practicat *acasă* (de pildă în Europa), care a permis exotizarea ţiganilor în chiar interiorul

47 Nicholas Saul recenzie la Susan Tebbutt, *Sinti and Roma: Gypsies in German-Speaking Society and Literature.* (Culture and Society in Germany, 2), în „Modern Language Review", July 2000 http://findarticles.com/p/articles/mi_7026/is_3_95/ai_n28818854/?tag=content;col1 accesat la 28.06.2011.

48 S. Tebbutt & N. Saul, *Op.cit.*

49 Nicholas Saul, *Gypsies and Orientalism in German Literature and Anthropology of the Long Nineteenth Century*, London, Legenda, 2007.

propriei culturi. Cercetarea în această cheie a orientalismului este justificată de similitudinea dintre stereotipurile din limbajul dedicat cunoaşterii *celuilalt* din colonii şi cel rezervat *celorlalţi* din proximitate. Saul reuşeşte chiar să nuanţeze abordarea monolitică a orientalismului cum a fost proiectat de Said, arătând că există şi exemple de autori care, deşi prelucrează mituri populare, în ansamblu negative, unii au putut opta pentru o viziune umanitaristă[50]. Bineînţeles, toate aceste producţii sunt privite ca lente acumulări, semnale anticipative ale pe drept denunţatului Holocaust, în a cărui rememorare romii îşi caută încă locul. Cu acest argument în minte, scrisul său se apropie extrem de mult de cel al abordărilor şcolii de la Trier cu care, de altfel, Saul a şi colaborat.

Paşi similari cu cei întreprinşi de Nicholas Saul, de a căuta identitatea ţiganilor/romilor la intersecţia contactelor culturale dintre cele două grupuri, dar şi a întâlnirii dintre diversele culturi normative europene, au fost urmaţi şi de Valentina Glăjar şi Domnica Rădulescu în 2008[51]. În lucrarea coordonată de cele două autoare americane cu origini etnice româneşti se tratează critic producţii literare, dramatice sau cinematografice, provenind din diverse arii culturale. Holocaustul rămâne o temă importantă, la fel şi explorarea identităţii de gen. Scopul mărturisit al lucrării rămâne, însă, acela de a compara locul diverşilor tropi din jurul imaginarului *ţigan* în culturile estului, respectiv ale vestului[52] şi de a arăta, prin grupajele de texte făcute, fina linie dintre *ţigan* ca *marker* al alterităţii – relevat de analiza descrierilor din prima parte a volumului – şi transformarea sa în expresie a duşmăniei[53]. Apărute la puţini ani diferenţă sau chiar contemporan, lucrările lui Karin Iulia Pătruţ şi Herbert Uerlings *„Zigeuner" und Nation* sau *Fremde Arme – Arme Fremde* şi culegerea lui Glăjar şi Rădulescu împărtăşesc interesul comun pentru a releva cum „*ţiganul* ca exotic *neeuropean* a contribuit la definirea şi întărirea paradigmei naţionale"[54] a popoarelor europene.

Aceste lucrări, ca şi cea a lui Nicholas Saul, fac în mod transparent dovada trecerii de la *literary studies* la *cultural studies*, prin aceea că arată un interes special pentru implicarea cercetării în critica faţă de proiecţiile, prejudecăţile

50 Todd Kontje recenzie la Nicholas Saul, *Gypsies and Orientalism in German Literature and Anthropology of the Long Nineteenth Century*, în „Modern Language Review", Oct., 2008, http://findarticles.com/p/articles/mi_7026/is_4_103/ai_n39397366/?tag=content;col1 accesat la 28.06.2011.

51 Valentina Glăjar, Domnica Rădulescu, *"Gypsies" in European Literature and Culture Studies in European Culture and History*, Palgrave, 2008.

52 *Ibidem*, p.34.

53 *Ibidem*, p.35.

54 *Ibidem.*

şi discriminările vehiculate în propria societate europeană. Accentul studiilor culturale asupra *„problematizării definirii identităţii şi culturii naţionale”*[55] sau pentru *„aspectul imanent nu pentru cel transcendent, pentru artefacte nu pentru meşteşugul artistic, pentru producţie şi nu pentru creaţie”*[56] şi, totodată, intenţia acestui curent de a-şi *„introduce subiectul în critica academică şi teoretică a cotidianului”*[57] au făcut ca explorarea alterităţii (a ţiganului) să capete relevanţă societală imediată.

Oricât de hulită ar fi, pentru că prin concluziile sale a atentat la adresa proiectului identităţii etnice în plină desfăşurare a activiştilor roma, şcoala olandeză deconstructivistă a făcut un pas decisiv, contribuind masiv la reevaluarea vederilor şi tratarea subiectului într-un câmp de analiză mai larg, acela al istoriei europene, al devenirii aparatelor birocratice ale statelor europene supraveghetoare şi regulatoare. Uzând de această experienţă, studii mai recente din istoriografia germană demonstrează că o cale de mijloc, o sinteză, care să nu meargă *in extremis* până la a nega o viziune etno-lingvistică, este totuşi posibilă. Se poate invoca în acest sens sinteza semnată de Thomas Fricke, o solidă lucrare de istorie socială[58], în care se discută amplu momente ale persecuţiei, dar şi contactele dintre populaţia sedentară şi cea de ţigani peripatetici, sau cea a lui Ulrich Friedrich Opfermann, o lucrare similară, de mari dimensiuni, care face remarcabile distincţii între discursul livresc academic şi praxisul cotidian poliţienesc[59].

Cum se poate constata, studiul temei în scrisul ştiinţific apusean germanofon sau al germanisticii din Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii ţine cont de o agendă politică ce a primit suport şi din partea lumii academice, care a convenit să ofere consistenţă discursului *self assertive* al activiştilor roma sau sinti, prin criticismul producţiilor ştiinţifice şi, legat de acesta, exerciţiului puterii din propria cultură. Judecând lucrurile din perspectiva încercării de a stabili o comparaţie, dacă nu chiar o similitudine între antisemitism şi

55 Antony Easthope, *Literary into Cultural Studies*, Routledge, London and New York, 1991, p.168.
56 *Ibidem*, p.165.
57 *Ibidem*, p.171.
58 Thomas Fricke, *Zigeuner im Zeitalter des Absolutismus. Bilanz einer einseitigen Überlieferung. Eine sozialgeschichtliche Untersuchung anhand südwestdeutscher Quellen* (Reihe Geschichtswissenschaft, Bd. 40), Pfaffenweiler, Centaurus-Verlags-Gesellschaft, 1996.
59 Ulrich Friedrich Opfermann, *„Seye kein Ziegeuner, sondern kayserlicher Cornet“. Sinti im 17. und 18.Jahrhundert. Eine Untersuchung anhand archivalischer Quellen* (Reihe Dokumente – Texte – Materialien, Bd.65), Berlin, 2007.

antițiganism[60], nu putem să nu identificăm o abordare teleologică, notabilă în numeroase studii, care urmăresc să demonstreze că acumularea de stereotipii şi prejudecăți culturale a condus indubitabil la *soluția finală.* Din această perspectivă, putem aprecia că, într-o măsură, scrisul pe această temă e marcat de o penitență discursivă, parte a procesului de asumare conştientă a trecutului (*Vergangenheitsbewältigung*), dublată de o necesară pedagogie de mase, care doreşte să submineze adeziunea la un (*neo-)esențialism cultural*[61] tot mai prezent. Neîndoielnic, dincolo de această tentație, chiar misiune asumată, a practicanților studiilor umaniste (nelipsită în orice context socio-cultural şi istoric) de a servi mişcări ideologice, în domeniul la care ne referim acest exercițiu a condus, totuşi, şi la lămuriri şi rafinări ale anchetelor ştiințifice, fie că ele au fost întreprinse de istorici, antropologi, sociologi, pedagogi. Pe de altă parte, au stabilit şi o punte de comunicare cu intelighenția roma, aflată în plină afirmare în spațiul public politic şi/sau intelectual internațional, legitimând indirect programul lor.

Despre mizele şi consecințele narațiunilor etnogenezei şi problema desemnării

Azi, în mai toate sectoarele argumentului ştiințific sau social – politic se accentuează devalorizarea termenului de *țigani*, valoarea sa peiorativă ca urmare a unor politici de stat anterioare sau chiar contemporane perioadei postcomuniste. În literatura de specialitate din domeniul social se pomeneşte, adesea de pogromuri, discriminare, de lezarea dreptului minorităților la auto-desemnare ca prim pas în a combate un limbaj al urii şi a întreține elaborarea unei identități emancipate de discursul hegemonic al externilor[62]. Utilizarea etnonimului agreat „rom" ar fi, după unii specialişti preocupați de procesele istorice ale formării identități rome, un prim pas în emanciparea de sub autoritatea discursiv-clasificatoare a externilor[63]. Din punctul meu de vedere,

60 Hund, *Op.cit.*; Jacqueline Giere, *Die gesellschaftliche Konstruktion des Zigeuners. Zur Genese eines Vorurteils* (Wissenschaftliche Reihe des Fritz Bauer Instituts, Bd. 2), Frankfurt/Main u. a., Campus Verlag, 1996; Anneke Winckel, *Antiziganismus: Rassismus gegen Roma und Sinti im vereinigten Deutschland*, Münster, Unrast Verlag, 2002.

61 Joep Leerssen, *Op.cit.*, p.44-45.

62 György Csepeli, Dávid Simon, *Construction of Roma Identity in Eastern and Central Europe: Perception and Self-Identification,* în „Journal of Ethnic and Migration Studies", 30, 1, 2004, p.132-133.

63 Nicolae Gheorghe, *The Social Construction of Romani Identity,* în Thomas Acton (ed.), *Gypsy Politics and Traveller Identity*, Hatfield, University of Hertfordshire Press, 1997, p.153-163; Csepeli & Simon, *Op.cit.*, p.135.

spunând că un exonim este biasat şi că el e principala consecinţă a unei perpetue discriminări, marginalizări este totuşi o tuşă prea groasă. La fel de exagerat sau naiv este, deci, să credem că simpla sa interzicere ar facilita transgresarea graniţelor impuse de stereotipii seculare. Dimpotrivă, în acest sens, se poate constata şi un efect nedorit, şi anume acela al exacerbării unui conţinut eminamente negativ, evident în condiţiile în care „romii" sunt percepuţi de majoritarii din unele culturi ca responsabili pentru proasta percepţie a propriei lumi în culturile partenere occidentale[64], dovadă a rolului de ţap ispăşitor[65] care le-a fost atribuit în diverse culturi.

Face parte din strategia activiştilor să pretindă imperativ ca exonimul să fie considerat nelegitim. Ei argumentează că *ţiganii* au fost o creaţie a culturilor dominante naţionale sau sociale, configurată de o manieră care să contrazică toate valorile după care acestea s-au ghidat[66]. Aceste păreri sunt împărtăşite de intelectuali externi grupului, care practicând o analiză a surselor istorice şi literare s-au arătat autocritici faţă de producţia univocă şi externă de cunoaştere academică sau populară, demarând chiar o abordare cu sensuri pedagogice în interiorul propriului grup[67]. Din punctul de vedere al activiştilor roma, nu se poate iniţia şi înainta cu demnitate un proiect (trans-)naţional în numele ţiganilor care să corespundă scopurilor formatorilor unei conştiinţe comune. Fiind consideraţi doar ca parte a reprezentării alterităţii, *ţiganii* au fost judecaţi a le lipsi însăşi bazele unui discurs de acest tip prin nerecunoaşterea unei memorii colective comune[68], fără de care un proiect colectiv de tip (trans)naţional ar fi inimaginabil. Ei au fost imaginaţi ca „escapiştii de serviciu" care, cel puţin pentru anumiţi literaţi şi artişti şi pentru publicul lor, permiteau reverii şi

64 Gy. Csepeli, D. Simon, *Op.cit*., p.134.

65 Slawomir Kapralski, *Identity Building and the Holocaust: Roma Political Nationalism,* în „Nationalities Papers", Vol. 25, No. 2, 1997, p.271.

66 Ca la orice popor din Europa medievală, la început au contat referinţele religioase, apoi cele etnice şi sociale. Desemnarea ţiganilor a fost un mod de a îi menţine distincţi, deşi în cazul lor trebuie recunoscut că *ab initio* implică un tip de stigmatizare. Vezi Jim MacLaughlin, *The gypsy as 'other' in European society: Towards a political geography of hate,* în „The European Legacy", 4, 3, p.44.

67 Vezi Tami Ensinger, *Die Minderheit der Roma und Sinti – unter besonderer Berücksichtigung der Kategorie der Frendheit*, Darmstädter Studien zur Pädagogik und Bildungstheorie, Darmstadt, 2005.

68 Slawomir Kapralski, *Ritual of Memory in Constructing the Modern Identity of Eastern European Romanies,* în vol. N. Saul, S. Tebbutt, Op.cit., p.208-225; Huub van Baar, *From 'Time-Banditry' to the Challenge of Established Historiographies: Romany Contributions to Old and New Images of the Holocaust,* în Michael Stewart, Márton Rövid, *Multi-Disciplinary Approaches to Romany Studies*, Budapest, Central European University Press, 2010, p.153.

subiectiv-idealiste autoidentificări[69]. Acest joc cu alteritatea țiganului alimenta critici la adresa *establishment*-ului social sau politic.

În prezent, lipsa unei memorii colective (temă recurentă la etnografii din veacurile XIII-XIX prin care se clasifica țiganul în afara progresului istoric) este tot mai contestabilă. Exprimându-se tot mai vocal, elita roma a început să își elaboreze un proiect (trans)național prin raportarea propriei istorii la istoria universală, la episoadele conflictuale și, mai concret, la episodul Holocaustului. În loc de a construi prin apelul la figuri istorice exemplare, fondatoare sau eroice, constructorii acestui proiect cu esențiale mize identitare, bat monedă pe tema unei eroice istorii a marginalizării și persecuției, Porj(i)amos-ul fiind doar momentul de vârf al persecuției suferite de la momentul pătrunderii în Europa[70]. Eroul este în acest discurs unul colectiv, iar grandoarea sa rezidă nu în fapte de vitejie, ci în reziliența în fața secolelor de persecuție. Transformarea Holocaustului într-un reper, pentru unii chiar un *capital*[71], are ca miză identificarea cu soarta altor victime ale civilizației europene în pașii săi spre modernizare. Ea permite inculcarea unui sentiment de vinovăție societăților europene și naționale.

Și totuși, în materialele naziste sau ale aliaților regimului nazist care au pus în practică deportările, deși se convenea asupra unei definiții biologiste, dar și organiciste prin apelul la argumentul lingvistic, nu se scăpau din vedere aspectele sociografice, în principal, mobilitatea celor care trebuiau să facă obiectul internărilor[72]. Atare fapt naște și îndoieli cu privire la coerența discursului istoriografic ulterior propus de romi. Dacă ar fi să uzăm doar de termenul de romi nu ne găsim oare într-o capcană a vremurilor noastre, a limbajului politic corect? Prin urmare, devine legitim să ne întrebăm în ce măsură *rom* poate fi echivalat cu *țigan*, concept operativ în actele de urmărire ale statelor fasciste interbelice. Acest lucru este important deoarece în acest joc cu mize politice, atât în sensul recunoașterii printre victime, cât și al compensațiilor materiale adiacente, cantitativul rămâne un argument care contează. În general, încadrarea unui grup etno-cultural la categoria victime ale genocidului implică un joc cu numerele[73].

69 N. Saul, *Gypsies and Orientalism in German literature*, p.43; Lou Charnon-Deutsch, *The Spanish Gypsy: the history of a European obsession*, The Pennsylvania State University Press, University Park, PA, p.207; Deborah Epstein Nord, *Op.cit*, p.92.

70 Kapralski, *Identity building and the Holocaust*, p.276.

71 *Ibidem*, p.277-278.

72 Lucian Nastasă, Andrea Varga (ed.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919–1944)*, Cluj-Napoca, CRDE, 2001.

73 Vezi definițiile compilate din mai mulți autori de Adam Jones, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, Routledge, London and New York, 2006, p.15-20.

La fel, cantitativul contează exact în proiectul de construcţie naţională propus de elita roma. Pe bună dreptate putem să ne întrebăm: dar cine sunt romii, pentru a cunoaşte în ce bază solicită recunoaşterea între naţiuni? Dacă ne-am mărgini la un răspuns echivoc, am putea afirma simplu că rom-ul a fost şi este un necunoscut, un *celălalt radical* în Europa, indiferent de exonimul cu care au fost desemnaţi (e.g. *ţigani, tataren, bohemien, cale, gitanos, gypsies, sinti*, etc). Preferinţa activiştilor dedicaţi proiectului (trans)naţional pentru termenul rom este, totuşi, problematică. După cum s-a observat, denumirea este prevalentă în principal între ţiganii din Europa răsăriteană, în apus ei purtând/asumând etnonime precum: cale (negru), manush (om), romanichal (om de etnie roma), pentru ca la unele grupuri termenul *rom* să fie restrâns la sensul de „soţ"[74]. Sesizăm un balans între etnicitate, rasă şi profilul social care i-au fost reproşate lui Grellmann chiar de către adepţii unui discurs defavorabil inserării ţiganilor între minorităţile naţionale.

Mai putem adăuga cunoscuta linie de demarcaţie asumată de sinti din Germania, a căror miză era recunoaşterea în corpul naţional german, fapt care vine să pună probleme legitimităţii expansiunii termenului rom la ţiganii din întreaga Europă[75]. Avizi să adune o masă critică cât mai largă, în baza căreia să îşi poată argumenta un discurs etno-genetic, cei care îmbrăţişează nereflexiv termenul de rom sau cei care îl utilizează doar pentru a fi conformi unui tip de corectitudine politică trebuie să reţină că nici măcar datele statistice – considerate categorii obiective – nu rezolvă această chestiune în mod satisfăcător[76]. Ba mai mult, statisticienii, nu arareori activişti ai unor ONG-uri sau agenţii statale sau europene, creează categorii statistice cu care respondenţii pot sau nu să se identifice[77]. Efortul de legitimare al etnonimului agreat, de inserare a lui în mintea societăţii civile, parte a obiectului de activitate agenţiilor activiste, a întâmpinat nu doar rezistenţă venită din partea majorităţilor naţionale unde acestea îşi elaborau şi urmăreau agenda, ci chiar a generat, în momente concrete, o adversitate

74 A. Frazer, *The present and future of the Gypsy past,* p.17-18.

75 Katrin Simhandl, *Beyond Boundaries? Comparing the Construction of the Political Categories 'Gypsies' and 'Roma' Before and After EU Enlargement,* în vol. Nando Sigona and Nidhi Trehan (Eds.), *Romani Politics in Contemporary Europe Poverty, Ethnic Mobilization, and the Neoliberal Order,* Macmillan Palgrave, 2009, p.83-84; A. Fraser, *The present and future of the Gypsy past,* p.18; Kapralski, *Identity building and the Holocaust,* p.274; N. Gheorghe, *The Decade of Roma Rights. Interview with Nicolae Gheorghe,* în „Roma Rights Quarterly", 23 / 2006, p.30.

76 Judit Durst, *What Makes Us Gypsies, Who Knows...?!: Ethnicity and Reproduction,* în vol. Stewart and Rövid, *Op.cit.*, p.14.

77 *Ibidem*, p.15.

acerbă[78]. Pe de altă parte, dintr-o perspectivă care se referă tocmai la subiecții acțiunii de emancipare și agregare într-un proiect (trans)național, s-a putut observa o rezistență a acestora la ceea ce poate fi considerat „o nouă impunere”[79].

Prin urmare, chiar la momentul actual este mai propriu să considerăm *rom* ca desemnare legitimă și sigură a unei părți a elitei activiste din prezent, eventual la o inteligheția *in making* care este în plin proces de afirmare și inserare instituțională. Acest punct de vedere găsește suport chiar în afirmațiile unui lider al mișcării activiste roma, Nicolae Gheorghe care, într-un interviu din 2006, afirma că mișcarea roma și organizațiile roma sunt manifeste mai degrabă ca „secte” pentru că le lipsește masa critică de aderenți. Fragmentarea în „organizații guvernamentale, familii, partide născute pe bază de clan și oficiile guvernamentale, chiar grupurile corespondenților din agenda de email”, pune sub semnul întrebării forța de atracție a mișcării roma[80] și, aș adăuga eu, justețea utilizării univoce a etnonimului agreat și instrumentat de către grupurile de activiști.

Nu trebuie uitat că postura subalternă, sau altfel spus, dependența acestui proiect transnațional de agendele statelor naționale face ca balansul între exonim și endonim, să fie cât se poate de naturală și, teoretic, tolerabilă la nivelul argumentului științific. Prin urmare „lucrul în structurile de putere ale celorlalți”[81], fie naționale sau internaționale, influențează în sens obstrucționist succesul politicilor de maximală independență în ce privește afirmarea de sine sub umbrela etnonimului rom. Indeciziile și/sau reformulările, (re)categorizările care oferă fundament acțiunilor politice ale activiștilor pentru cauza roma în chiar forurile europene relevă, de asemenea,

78 Vezi campania ziarului *Jurnalul național* din 2009 căreia romii i-au răspuns printr-un colocviu cu largă participare națională a agenților guvernamentale și ONG-urilor, a liderilor locali, organizată la Sibiu sub titlul *Migrația Romilor în spațiul european, între integrare și infracționalitate*, 17 martie 2009, la Academia Evanghelică Transilvania. Cu această ocazie, amfitrionul Florin Cioabă a reclamat campania demarată de cotidianul menționat cu privire la strângerea de semnături în ideea de a statua legal diferența dintre rom și român prin desemnarea grupului care ar leza imaginea românilor din diaspora cu exonimul *țigan* pentru ca străinii să poată face o distincție netă între un grup integrabil și unul considerat asocial. Chiar dacă și alți vorbitori și-au propus să abordeze această temă (e.g. Gheorghe Răducanu, Vasile Ionescu, Marius Tucă – ultimul lipsind), acest lucru nu s-a întâmplat efectiv, de aceea reținem doar cuvintele lui Cioabă, care a calificat această inițiativă percepută ca manipulare politică pentru câștig de capital electoral și ca „segregaționistă sau xenofobă”. (Vezi: Mapa de colocviu, fila 3).

79 A. Boscoboinik, *Op.cit*., p.12.

80 N. Gheorghe, *The Decade of Roma Rights,* p.33; Jim MacLaughlin, *Op.cit*., p.48.

81 Kapralski, *Identity building and the Holocaust,* p. 272.

diferenţe care nu susţin sub nici o formă triumful indiscutabil al desemnării roma. O privire panoramică asupra ultimelor 4 decenii a relevat tranziţia prin trei faze al procesului de desemnare oficială. Dacă în anii 70-80 discursul se referea la *ţigani* şi *travellers*, iar scopul era găsirea unor soluţii practice la problema nomadismului, într-o a doua etapă s-a recurs la introducerea unei noi etichete, aceea de *roma*, categorie concepută ca o minoritate din Europa de est, diferită de ţiganii din apusul continentului, acţiunea politică fiind concentrată asupra găsirii unor soluţii politice adiacente la integrarea statelor est europene în UE. În fine, după lărgirea UE persistă accentul asupra Europei de est, cu efectul că *romii* devin subiecţi nu doar obiecte sau teme de discuţie[82].

Dobândirea rolului de subiecţi oferă şansa activiştilor roma să propună propriile viziuni asupra etnogenezei grupului pe care pretind că îl reprezintă şi încearcă să îl emancipeze de sub hegemonia intelectuală – politică a culturilor europene. Narativa despre etnogeneză este importantă fiindcă poate facilita rezolvarea unei o probleme legate de a opta între variatele opţiuni posibile. De asemenea, de ea se leagă şi şansa emancipării. Prin inventarea unei proprii narative se poate întrevede/anticipa calea în funcţie de care, la nivel simbolic, se poate avansa şi negocia o anume agendă care să fie instrumentată în sens identitar atât in-group, cât şi out-group. Pe lângă dimensiunea victimară, profilul etnic aparte este argumentat prin apelul la discursul filologic şi istoric cu propensiuni în spaţiul indian. La rândul lor, acestea sunt instrumentate pentru a da consistenţă legitimităţii endonimului *roma*. Din punct de vedere politic, legăturile cu spaţiul indian pot fi privite ca apte pentru a susţine cauza unei minorităţi naţionale aparte, a unei diaspora, chiar dacă un discurs monogenetic şi linear al originilor roma pare destul de controversat şi vag[83]. Oricât de atipic s-ar vrea, demersul activiştilor roma trădează faptul că genealogia rămâne şi în vremuri egalitare[84] parte componentă a oricărui discurs intrinsec procesului de construcţie naţională. Captivitatea într-un şablon clasic al narativei construcţiei naţionale este evidentă şi din elaborarea unor proiecte lexicografice care să dea consistenţă recentului proces de etnogeneză şi afirmare identitară[85] prin propunerea unui idiom accesibil câtor mai numeroase

82 K. Simhandl, *Op.cit*., p.87; A. Liebich, *Op.cit*., p.545.
83 A. Liebich, *Op.cit*., p.540-541.
84 *Ibidem*, p.541.
85 Vezi eforturile lui Gheorghe Sarău, *Rromii, India şi limba rromani*, Editura Kriterion, Bucureşti, 1998; Idem, *Curs de limba rromani*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000.

comunități, promovat prin manuale, lucrări literare şi ştiinţifice tot mai numeroase[86].

Numai că de această dată proiectul roma se dovedeşte la fel de precar prin lipsa unei consistente definiții a ceea ce înseamnă a fi roma[87]. Dacă ar fi să ne uităm la definițiile de dicționar agreate de *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)* al lui Donald Kenrick – un acerb activist al cauzei romilor -, lucrare ajunsă la a doua sa ediție, constatăm avansarea următoarei definiții: „Rom. Numele folosit pentru a se descrie pe sine de către majoritatea etnicilor țigani în propria lor limbă. Etimologia e neclară dar termenul poate proveni din vechiul cuvânt indian *dom*, al cărui sens originar era «om» [...] Termenul este menționat atunci când presa vest europeană scrie despre Europa de est [...] Principalele concepte unificatoare ale poporului rom sunt conştiința unei istorii şi a unui destin şi a unei limbi (chiar dacă nu a fost vorbită un timp îndelungat) " [...] „Cultura țigănească conservă un spirit al nomadismului, fie că e practicat sau nu, o preferință pentru practica independentă a unei meserii, şi pentru cele mai multe grupuri – legile igienei (Magenripen)"[88]. E străveziu cât de echivocă e definiția. Dacă în prima parte preferă o cheie organicistă, invocând argumente istorico-filologice care permit vagi asocieri, în partea a doua se recunoaşte operativitatea sintagmei în sens de categorie la dispoziția membrilor *outgroup*-ului, menită a diferenția între comunitățile din estul şi vestul Europei, pentru ca, în final, să opteze pentru un mixaj de argumente filologice şi altele sociografice. Realizatorul vocii trimite doar la noțiunea de *Romani.* În dreptul său găsim o explicație seacă, „inițial un adjectiv feminin derivat din Rom, termenul pe care cei mai mulți țigani îl utilizează pentru ei înşişi", urmată de trimiterea la limba romani care „aparține grupului nord indian şi e apropiată de pundjabi şi hindi. A fost adusă în Europa de țigani şi, în comparație cu limbile indiene moderne, a conservat cea mai mare parte din structura sa anterioară", fiind studiată şi la universități ca INALCO Paris, Universitatea Carol din Praga, Universitatea Bucureşti, Universitatea din Manchester[89]. Valoarea

86 Dacă manualele pot atinge o categorie de vârstă către care sunt orientate programele educaționale cu evidentă agendă etnocentristă servind proiectul etnopolitic demarat, lucrările literare sau ziarele în limba romani par relativ inapte a provoca mutații pe orizontală sau verticală. Alte tipuri de media s-au demonstrat a fi mai eficiente, numai că, şi în privința emisiunilor televizate, de pildă, s-a constat un apetit pentru zonele de *entertainment,* mai degrabă decât pentru discuțiile de alt gen, pe teme istorico – cultural – identitare cum ar fi originea sau desemnarea. Vezi: Peter Gross, „A Prolegomena to the Study of the Romani Media in Eastern Europe", în *European Journal of Communication*, Vol 21, Nr.4, 2006, p.477–497.

87 K. Simhandl, *op.cit.,* p.80.

88 D. Kenrick, *Historical Dictionary*, p.256.

89 *Ibidem*, p.219, 220.

globală a exonimului ţigan este cât se poate de clară chiar şi în această tentativă de a aduce sub aceiaşi umbrela grupuri din Europa de est şi vest şi a invoca o dimensiune perenă şi organicistă a idiomului. În mod suplimentar, studierea sa, indicată aici, sugerează instituţionalizarea şi legitimitatea sa în procesul desemnării potenţialului grup vorbitor. Doar că, e o legitimitate argumentată deloc independent de exonim, fapt ce nu pare să provoace tensiune, dimpotrivă trimiterea la exonim fiind tratată ca dată obligatorie cu valoare de lămurire.

Pentru autorul dicţionarului nu e o problemă să folosească cele două desemnări „ca sinonime", lucru evident dacă ne raportăm la vocea „Gypsy. [care] în acest dicţionar este utilizată ca sinonim pentru Romany", fiind explicat ca un „termen care se aplică nomazilor industriali (peripateticienii), în principal, de origine indiană". Reţine „în principal, natura nomadă" a grupului desemnat cu acest etnonim în apusul european, sesizând şi paradoxul că „în Europa de est nomadismul nu e văzut ca o trăsătură fundamentală a echivalentului *Gypsy* (de regulă ţigan)"[90]. Tentativa de a delegitima termenul *ţigan* este făcută prin afirmaţia că termenul „nu e un cuvânt *ţigănesc* (s.n.) şi nu există nici un cuvânt pentru ţigan în toate dialectele romani". Deloc de trecut cu vederea e faptul că, după ce recunoaşte că „*nu toţi ţiganii se numesc romi"(s.n.)*, autorul vocii afirmă că, pe de altă parte, există un cuvânt universal pentru *ne-ţigan* şi anume *gadjo.* Aşadar, termenul rom rămâne să fie definit prin relaţia sa cu ne-romii.

Independent de aceste date lexicografice, după cum s-a afirmat şi de către alţi cercetători, ne găsim într-o situaţie similară cu cazul exonimului ţigan. Ca atare, este la fel de dificil să se deosebească criterii precise în a trasa graniţele dintre rom şi ne-rom[91]. De aici şi dificultatea de a convinge chiar pe membrii vizaţi de acţiunea activiştilor romi de însemnătatea desemnării agreate ca endonim.

Un alt aparent paradox constă în invocarea contribuţiilor *ţiganologilor* din secolul XIX, chiar dacă, îndeobşte, se denunţă poziţia lor hegemonică. Pentru mulţi dintre aceştia, limba era principalul instrument al dovezii apartenenţei la un grup etnic al ţiganilor. Pentru unii ca Miklosich, cu cât vorbitorul utiliza mai coerent limba, cu atât era perceput mai autentic[92]. Să nu uităm nici poziţia lui Wlislocki care considera că veritabilii ţigani din răsăritul Europei sunt cei nomazi, chiar dacă ei erau o minoritate. Corturarii, vorbitori ai limbii şi totodată nomazi, deveneau emblematici pentru autenticitatea ţigănească, ei fiind contrapuşi gletecorre (*limbă săracă*), adică celor care abandonaseră limba

90 *Ibidem*, p.104.
91 K. Simhandl, *op.cit*., p.80.
92 A. Frazer, *The present and the future of the Gypsy past*, p.22.

și erau sedentari. „*Țiganii din Ardeal* [afirma el] *se împart în două neamuri principale: corturarii și țiganii gletecorre (limbă săracă). În Ardeal omul simplu le spune țiganilor pe ungurește pharao népe (poporul faraonului), phurde (goi, dezbrăcați) și cigány; Kortrasch le spune sasul corturarilor, românul le spune cigánu; ei înșiși își dau numele de rom (lume, popor)*"[93]. Wlislocki e totuși echivoc, pentru că, în alt rând, el remarca: „*La corturari și gletecore (se pronunță Gletetschore) limba și credințele moștenite sunt comune, doar modul de viață diferă (s.n.), dar acesta e suficient pentru a ține cele două grupuri principale separat unul de altul*"[94].

Acest mixaj între limbă și modul de trai nomad, poate fi o concesie între starea de fapt transilvăneană marcată de o varietate mai mare a grupurilor desemnate ca țigani și tradițiile în reprezentarea țiganului din literatura apuseană. Era nevoie de așa ceva, deoarece materialele lui Wlislocki s-au vândut în întreaga Europă, tipărirea lor în apusul Europei, unde țiganii erau percepuți ca nomazi, condiționând argumentul autorului. La momentul respectiv, fascinația sa față de starea de nomadism nu avea mizele sociale din agendele prezente, ci doar, interesul de a exotiza și identifica un filon de autenticitate în plan etnic, fie el și izolat la un subgrup primitivizat. Coabitarea unor etnonime sau utilizarea preeminentă a exonimului nu aveau intenția de a insulta.

Bineînțeles, etnografii și lingviștii din veacul XVIII – XIX, secolele de naștere ale *țiganologiei academice*, au recurs uneori la generalizări, unele sinteze compilând date eterogene care vizau grupuri cu un stil de viață semi – sedentar sau total sedentarizat, sau grupuri care abandonaseră idiomul ori erau pe cale să o facă. Realmente, provocarea pentru producțiile academice din prezent este să țină cont de nuanțe, de agende politice și de varietatea din teren, dar opțiunea pentru un etnonim sau altul poate genera controverse justificate. De pildă, în a stabili cine sunt romii și cine nu, în funcție de accesul la limbă, atunci când își elaborează discursul etno-genetic, elita activiștilor roma se găsește în fața unei probleme serioase, deși arată o aderență aproape necondiționată la rezultatele demonstrațiilor filologilor din veacurile anterioare. Lucrând după un șablon etnicist, recunoscând că inițial endonimul rom era atribuit/identificat doar la grupurile din Europa de est[95], eforturile lor de a generaliza acest etnonim se fac prin intermediul unor canale clasice.

Elaborarea unei limbi normate „universale" și tentativa distribuției sale la indivizi care o vorbesc mai bine sau mai puțin bine sau nu au vorbit-o

93 Heinrich von Wlislocki, *Zur Volkskunde der transsilvanischen Zigeuner*, Hamburg, 1887, p.8.

94 Idem, *Von wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der Siebenbürger Zigeuner Geschichtliches, Ethnologisches, Sprache und Poesie,* Hamburg, 1890, p.53.

95 A. Frazer, *The present and the future of the Gypsy past,* p.17; Liebich, *op.cit*., p.539, 545, 547; K. Simhandl, *op.cit*., p.79, 82, 87; Durst, *op.cit*., p.28;

vreodată, face dovada unui tradiționalism în a concepe proiectul național, dar relevă şi marea problemă a proiectului, pretins legitim dar în sine globalizant, nivelator. Activitatea promotorilor ideii de națiune romani şi a endonimului se manifestă uneori excesiv atunci când listează cât mai mulți indivizi în categoria pe care consideră că o reprezintă. Tocmai pentru că datele cantitative cu care operează rămân de domeniul speculației[96], ocazional, unii apelează nu neapărat la date rezultate din procesul de auto-desemnare, ci la desemnările celorlalți, care recunosc/confirmă etnicitatea diferită a celor vizați şi îi desemnează ca *țigani* chiar dacă aceştia nu vorbesc limba[97]. Această atitudine relevă dispoziția de a amesteca etnonime diferite, date socio-culturale mozaicate, unele extrase de la membrii *outgroup*-ului care arată, în mod conservator, preferință pentru utilizarea exonimului.

Dacă există această larghețe în a opera în două planuri, obligatorie pentru a asigura legitimitatea reprezentării atât pentru grupurile din est dar şi pentru cele din vest, de ce atâta încrâncenare în a delegitima termenul *țigan*, când tocmai el oferă argumente pentru o istorie victimară şi tot din rândurile lor sunt numărați membrii capabili a constitui o masă critică a mişcării activiste? S-a răspuns acestei întrebări prin aceea că limba nu e un mediu imun la intruziuni ideologice, dimpotrivă, că aceasta le (re)produce sau perpetuează discriminarea. Astfel că, din punctul de vedere al activiştilor romi şi a celor care consideră să intre în această dialectică[98], s-a ajuns să se creadă că simpla utilizare a exonimului are a face cu relații de putere, că duce imediat la asocieri negative sau care pun pe cel vizat într-o postură de inferioritate. Unii au spus că favorizează excluderea pentru că ar reaminti de relațiile de sclavie[99], alții afirmând că folosirea sa în culturile din vestul Europei atacă exact identitatea etnică distinctă tocmai fiindcă aici, la nivelul discursului juridic, s-a ajuns la a echivala termenul țigan cu nomadismul şi problemele cauzate de acesta

96 Abundă afirmații de genul „suntem peste numărul înregistrat în recensăminte". Un exemplu elocvent ar fi referința http://ro.wikipedia.org/wiki/Romii_din_România.

97 Pe aceştia îi consideră rezultat al asimilării forțate nu al lipsei unei identități rezultând din ne-coagularea politică. Este, de asemenea, desconsiderată propria opțiune a indivizilor sau grupurilor de se a se integra prin abandonul unor semne ale etnicității, în care nu văd nici un atu în interacțiunea cotidiană.

98 Vezi de exemplu: Michael Zimmermann, *Die nationalsozialistische Verfolgung der Ziguener.Ein Überblick,* în vol. Yaron Matras, Hans Winterberg, Michael Zimmermann (Hrsg.), *Sinti, Roma, Gypsies: Sprache – Geschichte – Gegenwart*, Berlin, 2003. Autorul, celebru pentru preocupările sale pe persecuția „țiganilor" în perioada nazistă, accentuează aici schimbarea sensului termenului de țigan (p.116) recunoscând că desemnați ca „țigani" denotă relații de putere (p.117).

99 Iulius Rostas, *The Romani Movement in Romania: Institutionalization and (De)mobilization,* în N. Sigona and N. Trehan (eds.) *op.cit.*, p.178-179; Woodcook, *What's in a name?,* p.30-32.

dar golit de conținut etnic[100]. Și cum, adesea, cercetarea științifică socială sau umanistă se aliniază relativ ușor unui discurs politic sau altul, s-a constatat că tratarea în grile prea largi, globalizante face ca *țigan* să fie un termen care are șansa să-i transforme pe cei vizați într-o categorie socială problematică[101], acționând contra demersului politic al activiștilor roma.

De aici, furibundul atac la adresa concluziilor și mai puțin la maniera de cercetare a lui Wim Willems și a lui Leo Lucassen. Studiul lor dedicat *țiganilor* tratați ca o categorie analitică în acte polițienești sau în cele antropologice ale autorităților externe, au lezat tocmai datorită mizelor etniciste ale activiștilor romi din prezent, interesați să nu rupă cu totul cu grupurile identificate anterior ca *țigani.* Cadrul în care olandezii preferă tratarea subiectului e clar ancorat în tradițiile apusene, neținând cont de migrația unor elemente din răsărit și eventualele probleme pe care le putea naște desemnarea în chiar procesul de repertoriere, supraveghere sau persecuție. Nu putem, însă, să nu acceptăm că demonstrația olandezilor afișează un tip de criticism orientat spre interiorul lumii producătoare de discurs, de unde un potențial recunoscut chiar de activiștii roma. Derapajele sunt însă inevitabile. Captivitatea într-un tip de paradigmă sau concentrarea asupra unei teme de cercetare au putut influența argumentul lor. Atenți la ce se întâmplă în spațiul academic, activiștii roma s-au văzut nevoiți să replice, intuind că aceste studii realizate pe tipuri de surse specifice, necorelate unele cu altele, puteau ranforsa ideea țiganilor ca elemente deviante/criminale. Dacă, în virtutea unei stricte aderențe la un limbaj politic corect nu ar fi asimilat pe țigani romilor, pe care pretind că îi reprezintă, acest tip de sensibilitate nu ar fi justificată. Predispozițiile intrinseci endonimul agreat azi de activiștii vizibili și în plan academic, de a recupera și ce e(ra) desemnat ca *țigan* – chiar dacă termenul e considerat ofensator -, devin explicite tocmai prin această sensibilitate față de o relativizare prea excesivă. Este în consecință limpede că asistăm la un comportament comparabil cu cel a țiganologilor, activiștii roma tinzând să subordoneze elementele apusene occidentale, îndeobște cunoscute sau asumând diverse desemnări, sub un entonim unic. Iată cum, problemele actuale ale estului pot marca categoriile operative ale vestului.

Din punctul meu de vedere, roma nu e, nici pe de parte, un termen primenitor în ce privește relaționarea culturilor normative cu o minoritate adesea marginalizată sau/și incriminată. Dimpotrivă, așa cum s-a afirmat țigan ca

100 A. Liebich, *op.cit*., p.543.

101 Sociologic vorbind, asimilarea lor între ultimii „indisciplinați”/„necivilizați” ai Europei a întreținut credința că alteritatea lor etno-culturală era ireconciliabilă cu standardele societăților normative europene cu care au venit/fost în contact. Vezi Jim MacLaughlin, *Op.cit*..p.39.

şi roma reprezintă categorii esenţializate care nu sunt tocmai convingătoare când se pune problema elucidării factorilor distinctivi[102]. De unde deducem că uzul lor indică mai degrabă o relaţie, că ele sunt identităţi construite la graniţa dintre grupuri[103]. Cu alte cuvinte, ţigan ca şi rom sunt definibile numai în relaţie cu alt grup etnic, după cum o confirmă şi definiţiile lexicografice. Fiind construcţii sociale, ele pot fi privite şi ca nimic mai mult decât concepte operative în procesul desemnării, nefiind unul sau altul mai inocente sau echitabile din punct de vedere strict analitic, dimpotrivă, manifestându-se globalizant şi politizant. Bineînţeles, ceea ce le diferenţiază este modul cum sunt ranforsate în a susţine punctul de vedere, respectiv, aspiraţiile unui grup.

Ne putem întreba şi din ce motiv endonimul propus ca legitimă desemnare de activişti romi nu a fost, decât arareori, stipulat în titlurile sintezelor? În mod cert, el a fost repertoriat frecvent în scrierile lingviştilor. Desigur, preferinţa pentru exonim relevă externalitatea agentului cunoscător în raport cu grupul studiat. Dar nu se poate susţine că prin folosirea sa toţi trădau xenofobia sau anti-ţiganismul lor. Au făcut-o, probabil, tocmai din cauza familiarizării publicului, adesea având un background academic, cu desemnarea şi nu neapărat cu un scop stigmatizant declarat. Mulţi s-au raportat la ei, ca şi la alte popoare pe care le-au cercetat, ca depozitari ai unor mostre lingvistice interesante pentru cercetarea filologică, relevante, eventual, chiar pentru cunoaşterea grupului căruia îi aparţinea agentul cunoscător[104]. Wlislocki, personaj cu dispoziţii vădit filantropice şi influenţat de puternice accente romantice, adera la Pott sau Miklosich în virtutea recunoscutei lor pertinenţe pe tărâm filologic, probată şi în cercetarea altor limbi.

Având expertiză recunoscută în plan internaţional şi fiind, în primul rând, tentaţi de demonstraţii academice comparate, fie ele şi marcate de orientalism sau trădând ierarhii naţionale, autorii *ţiganologi* din exteriorul etniei fac un serviciu enorm discursului coeziv pe care îl propune azi elita roma şi, din acest motiv, trebuie ca demonstraţiile filologilor de secol XIX să nu fie văzute ca simple, sterile exhibiţii academice. În acest sens, retorica propusă de cercetătorii olandezi nu poate fi cauţionată. Exclusivismul lor, modul destul de arbitrar în care reprobau demonstraţia filologică nu pot fi convingătoare, nici măcar pentru un cercetător neangajat în mişcarea activistă. Ea ni se pare o cale cât se poate de legitimă, cu rezultate evidente şi în elaborarea genealogiilor naţionale ale altor popoare, datele adunate fiind utilizate chiar cu funcţia de

102 K. Simhandl, *Op.cit*., p.77.

103 Fredrik Barth (Ed.), *Ethnic Groups and Boundaries: The social organization of culture difference*, Boston, Massachusetts, Little Brown and Company, 1969.

104 Iulia-Karin Pătruţ, *Wlislocki's Transylvanian 'Gypsies' and the discourses on Aryanism around 1900*, în „Romani Studies", Vol. 17, No. 2 (2007), p.181-204.

argument alternativ acolo unde narațiunile istorice mușteau. Cercetarea filologică comparată a limbilor clasice sau antice orientale a alimentat, fie şi prin artificii imaginate, construcția sau explicitarea unui parcurs istoric, social şi cultural particular al fiecărui popor, reflectând şi asupra desemnării diverselor grupuri etno-lingvistice studiate în sursele produse în afara etniei. De aici, o varietate de forme ale exonimelor ce pot evidenția un inevitabil corelativ sociografic concretizat prin subiective şi, nu totdeauna, gratulante caracterologii naționale[105].

Această situație, uneori ingrată pentru anumite grupuri etnice, nu a dus, însă, neapărat la ocultarea exonimelor. Totuşi, trebuie recunoscut că acest proces a fost posibil, el derivând din împlinirea unui proiect național şi constituindu-se într-o replică la un discurs hegemonic propus anterior de externi. În cazul subiectului de față lucrurile sunt şi mai complexe. Datorită emergenței tardive a propriei narative etno-genetice, endonimul *rom* şi deopotrivă exonimul *țigan* reține o proprietate difuză. În principal, lipsa consensului dintre grupuri adunate sub această umbrelă cu privire la asumarea etnonimului rom, arată fragilitatea procesului de construcție (trans)națională. Tehnic vorbind, termenul rămâne problematic, operativ numai în contexte temporale, culturale şi sociale bine precizate.

S-a mai reproşat că şi în narațiunile externe romanțate termenul *țigan* colectează imagerii care nu au nimic de a face cu realitatea. De aceea, s-a optat pentru utilizarea sa între ghilimele sau s-a operat rapida înlocuire a sa cu *rom*, uneori realizată pripit sau fără nici o explicație[106]. Într-o măsură aceasta este o altă expresie a conştiinței că limba conservă date de factură socială şi tinde să le reproducă cu efect discriminator. Dar ce popor nu a avut parte de aşa ceva? O imagine romanțată e mai bună decât nimic, aş zice, mai bună

105 Franz K. Stanzel (Hrsg.), *Europäische Völkerspiegel. Imagologisch –ethnographische Studien zu den Völkertafel des frühen 18. Jahrhunderts*, Heidelberg, Winter Verlag, 1999.

106 În această situație este şi lucrarea lui Cristian Suciu care înlocuieşte fără nici o explicație țigan cu rom, chiar atunci când analizează opera lui Grellmann, cel care e, îndeobşte, acuzat că, abuziv, a strâns sub acelaşi etnonim *țigan* informații referitoare la diverse grupuri de peripatetic ieni. Vezi Cristian Suciu, *G.H.M. Grellmann and the Enlightenment's Discovery of the Roma,* în „Studia Universitatis Babes Bolyai, Studia Europaea", LIII, 1, 2008, p.189-200. Mai rafinați, cei din spațiul literar şi unii istorici, optează pentru utilizarea între ghilimele pentru a sugera plăsmuirea din exterior a reprezentării şi în principal calitatea stereotipală şi ilegitimă a a exonimului. Vezi colecția de articole coordonată de Valentina Glăjar, Domnica Rădulescu (eds.), *"Gypsies" in European Literature and Culture Studies in European Culture and History*, Palgrave Macmillan, 2008, în care punerea în ghilimele semnifică construcția mitică sau imageria societății sau claselor societăților europene din jurul tropului țigan în literatură şi film. De asemenea, vezi supra nota 36.

decât nerecunoaşterea, ignorarea lor în perioada comunistă. În loc să supralicităm efectele nefaste ale unui exonim, putem mai degrabă să cercetăm cum elaborate romanţate din jurul său pot fi asimilate şi instrumentate în noua reprezentare de sine, din nou cu dublă finalitate şi impact atât în interiorul (prin creşterea stimei de sine) cât şi în exteriorul grupului (prin relevarea intoleranţei, duplicităţii din trecut sau prezent). Iar dacă pomeneam de duplicitate, aici nu numai externii pot fi direct incriminaţi, ci şi activiştii pentru modul ambivalent în alegerea argumentelor când se află în postura de a replica (*write back*).

Concluzii

Refuzul de a utiliza exonimul ţigan sau de a-l trata pur şi simplu ca o expresie derogativă, aparent fără corespondent în realitate, ar trebui, conform unei logici simple, să priveze pe activiştii romi tocmai de posibilitatea de a avansa o genealogie coerentă cu trimitere la un grup precizat[107]. Ambiguităţile discutate şi presiunile politice invită pe istoric la precauţie. Dar nu până la subordonare totală. Consider că istoricul nu se află în nici un fel în eroare sau într-o postură discriminatoare dacă face apel la exonimul ţigan. Excesele trebuie căutate şi amendate la nivelul concepţiei narativei istorice propuse, lucru posibil numai prin citirea contextualizată a materialelor. Prin urmare, sugerez o analiză calitativă şi nu una doar preocupată de un formalism care să vină în întâmpinarea unor agende politice de orice fel. După cum arătam în altă parte, în decursul timpului, în modernitatea clasică, ţigan a putut deveni o categorie relativ neutră suficient de influentă în a exprima o etnicitate aparte (e.g. spre deosebire de *Neubauern* termen primit cu rezervă de externi şi aproape sigur neasumat de interni). De asemenea, au existat permanent alternative cu valoare derogativă mult mai puternică, de factură socială sau rasială[108], decât exonimul ţigan.

De aceea mă pronunţ pentru o utilizare alternativă, bine contextualizată şi nu pur formalistă. Ce trebuie să preocupe este o lectură calitativă, pluridimensională a variatelor surse, precum şi a rezultatelor cercetării şi nu primatul unui dictat al corectitudinii politice de la un moment dat. Simpla statuare a unui endonim nu asigură asupra afirmării şi emancipării unei etnicităţi aparte, de altfel, intrinseci şi exonimului mult famat. Totodată, ea nu aduce o

107 Marian Zăloagă, *Ethnic defaming and the historical research. On the case of Gypsies' designation in Transylvanian Saxons culture of the 19th to the 20th centuries,* în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Studia Europaea", LVI, 1/2011, p.39.

108 *Ibidem*, p.42-53.

rezolvare în relațiile cu potențial conflictual care trebuie considerate în contextul lor narativ bine circumscris. Impunerea ei prin diverse mijloace poate fi percepută de cei mai refractari la idee și ca o constrângere, de unde și posibila repliere pe poziții mai puțin tolerante, dacă nu chiar xenofobe. Disputabilă chiar în interior, asumarea silită a auto-desemnări agreate de un grup activist relativ anonim[109], anticipează o situație hilară aceea de a schimba un lucru cu altul, cel puțin la fel de hegemonic și politizat, fără efecte majore și imediate (cum caută orice politică publică) asupra reprezentării celuilalt.

109 Anonimitatea lor în comparație cu alți lideri locali, explică lipsa unei conștiințe politice orientate către o asemenea cauză a grupurilor desemnate roma și/sau țigănești, totodată, activitatea activiștilor influențând doar vag experiențele de viață concrete ale grupurilor țintă. Vezi și Jim MacLaughlin, *Op.cit.*, p.48.

Florin Manole

Țigan-rom
Perspective istorice comparative

1. Semnificația social-istorică a termenului „țigan”

La 3 octombrie 1385, mănăstirea Tismana primește dania voievodului Dan I, printre care și „40 sălașe de aținganí” – această primă atestare a „țiganilor” în spațiul românesc[1] a reprezentat punctul de plecare a două dezbateri între istorici: prima se referă la vechimea acestei populații la nord de Dunăre, la data acestei atestări; iar a doua vizează statutul cu care romii au ajuns aici, dacă ținem cont că primul document îi amintește deja ca robi ai voievodului și ai Bisericii.

Bineînțeles, clarificările legate de statutul juridic și de cronologie sunt importante, însă istoriografia s-a preocupat prea puțin de aspectele de istorie socială a acelei perioade, de ceea ce însemna, pentru oamenii acelor vremuri, „țigan”. În ciuda dificultăților metodologice ale demersului, considerăm că analizarea semnificațiilor sociale ale termenului „țigan” este fundamentală în înțelegerea relațiilor dintre romi și români de-a lungul secolelor.

Pentru cea mai mare parte a prezenței romilor în spațiul românesc, absența surselor interne privitoare la această etnie obligă la o definire, îndeosebi în raport cu *celălalt*, în raport cu ceea ce reprezenta cultura română și cea europeană. Referitor la primele contacte dintre valahi și comunitățile nomade de romi, nu s-au păstrat, din păcate, nici un fel de mărturii documentare. Așa că, pentru a ne putea reprezenta aceste „întâlniri”, putem recurge doar la utilizarea tiparelor imaginarului medieval.

În primul rând, sosirea romilor în spațiul românesc se petrece într-un context dominat de frământările începuturilor coagulării statelor medievale Valahia și Moldova, a instituțiilor acestora, sub o autoritate voievodală

1 *Documenta Romaniae Historica,* B, Țara Românească, vol I, București, Edit. Academiei, 1966, p.19-22.

neconsolidată încă. Țările române se aflau în zorii existenței lor, cu Biserici ortodoxe noi, a căror hegemonie era amenințată de catolicism și bogomilism[2].

În același timp, trebuie să ținem cont că societatea autohtonă era una sedentară, iar pentru majoritate „lumea cunoscută" se mărginea la hotarele satului. Spațiul de „dincolo" era unul al necunoscutului, al haosului generator de teamă. Cu alte cuvinte, condiția naturală a omului medieval era de a trăi pe pământul natal, cu care are o continuitate istorică, dată de mormintele strămoșilor, vechi legături de rudenie și vecinătate[3]. Teama față de străini nu era limitată nici măcar de ospitalitatea creștinească, cu atât mai mult cu cât, din secolul al XIV-lea, pe fondul pandemiei de ciumă, în întreaga Europă atitudinile față de călători, de săraci și față de ospitalitate sunt reconsiderate. Străinul era așadar un indezirabil. Pe lângă faptul că erau „ex-solum", romii erau și nomazi, găsindu-se astfel pe o treaptă superioară de marginalitate, în afara modelului social și comportamental acceptat. Contactul rătăcitorilor cu zone nestăpânite încă de om și existența în perimetrul pădurilor (spațiu al duhurilor rele, al demonilor etc) trezeau spaima și exprimau – din perspectiva creștină – negarea vieții sociale. Faptul că romii exprimau prin călătorie un mod de viață, socialmente respins, îi transforma în percepția sedentarilor în excluși. Nomadismul, ca mod de viață condamnabil și manifestare a asocialului, se menține timp de secole ca o trăsătură a marginalității[4].

Văzut ca o amenințare pentru ordinea socială, nomadismul romilor s-a aflat timp de secole printre preocupările statului în ceea ce privește eradicarea, fiind considerat ca o caracteristică a acestui popor, deși el era și este, după opinia noastră, unul conjunctural, datorat excluderii, interdicțiilor și necesităților de adaptare economică. În Europa Occidentală, nomadismul are – în viziunea societății – o valență „pozitivă" (echivalența dintre nomadism, libertate, exotism, romantism) și una negativă (nomadismul ca sălbăticie, primitivism, anarhie, spionaj, transmiterea de boli). În Țările Române, valența „pozitivă" a nomadismului nu s-a regăsit decât izolat, la câțiva dintre reprezentanții curentului aboliționist din secolul al XIX-lea și în lucrări ale pictorilor români de la începutul veacului XX, de pildă prin reprezentarea sexualității exotice a femeilor rome. După perioada medievală, luându-se ca model comunitățile sedentare de romi (agricultori, nevorbitori de limbă

2 Pentru detalii, vezi V. Costăchel, A. Cazacu, P.P. Panaitescu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII),* București, Edit. Științifică, 1957; N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea,* București, Edit. Academiei, 1971.

3 Bronislaw Geremek, *Marginalul*, în vol. *Omul medieval*, coord. Jacques Le Goff, trad. Ingrid Ilinca și Dragoș Cojocaru, Iași, Edit. Polirom, 1999, p.320

4 Cf. *Ibidem.*

romani, asimilați), s-a încercat mereu impunerea acestui mod de viața nomazilor: „Vătrașii au locuințe așezate și nu seamănă cu ceilalți țigani; ei și-au uitat limba, au pierdut obiceiurile lor ... Vătrașii sunt cei mai civilizați și merită toată libertatea”[5].

Dintre caracteristicile atribuite romilor nomazi, cele mai vizibile sunt: hoția, răspândirea molimelor[6] și goliciunea ca manifestare a sălbăticiunii[7]. Din jurnalele călătorilor străini, au rămas însemnări care exprimă indignarea, teama și repulsia omului civilizat față de nomad: „sunt țiganii așa-numiți «de șatră», care nu sunt stabili și cutreieră toată țara. Aceștia sunt o adevărată calicime, stau mai mult prin păduri, cioplesc câteva lucruri de lemn, cutreieră peste tot în cete și cerșesc, pe jumătate goi, de la oamenii de pe drumuri”[8]. Goliciunea, ca semn al alterității, este în contradicție cu educația religioasă și rigoarea morală, iar viața în păduri reprezintă forma extremă de negare a vieții sociale, izolare impurificatoare ca urmare a contactului cu sălbăticiunile și duhurile pădurilor.

În secolul al XIX-lea, în Țara Românească și Moldova, au existat mai multe încercări de reglementare a problemei nomazilor. Principala metodă a reprezentat-o sedentarizarea, pentru care s-au dat diverse circulare și porunci, prevederi în acest sens regăsindu-se și în Regulamentele Organice[9]. Modalitatea extremă de încercare de rezolvare a problemei nomazilor de către autorități a reprezentat-o expulzarea netoților din Principatul Țării Românești în Turcia, în 1832, operațiune care însă nu a reușit datorită opoziției pașalelor de graniță[10].

Probabil, faptul cel mai important pentru limitele cronologice la care ne referim este receptarea romilor ca necreștini, mai ales că, până la apariția identității naționale ca factor de solidaritate, religia era liantul comunităților din Europa. Deși pentru secolele XIV-XV nu există documente care să evidențieze distanța socială dintre romii necreștini și neromii creștini, tonul documentelor

5 Mihail Kogălniceanu, *Schiță despre țigani,* trad. Gh. Ghibănescu, Iași, Tip. Dacia, 1900, p.19-23.

6 Pentru acuzațiile de aducere a molimelor vezi Pompei Gheorghe Samarian, *Din epidemiologia trecutului românesc. Ciuma*, București, 1932, p.89, 174, 283-284, 446, și V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, tom I, București, Gutenberg, 1891, p.518

7 Mihail Kogălniceanu, *op cit.*

8 *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, București, Edit. Academiei, 2000, p.747.

9 Pentru problema nomadismului romilor în perioada regulamentară vezi I. C. Filliti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, București, Socec, 1915, și *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei,* ed. P. Negulescu și G. Alexianu, București, 1944.

10 *Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond Vornicia Temnițelor,* dos. 15/1832.

târzii şi intensitatea preocupărilor statului şi Bisericii faţă de creştinarea romilor reprezintă argumente importante.

Lăsând deoparte relatările călătorilor occidentali şi catolici[11], relevante sunt câteva documente care ne-au parvenit de la clericii ortodocşi ai vremurilor, fie ei pământeni sau călători prin Ţările Române. Astfel, în jurul anului 1746, Neofit Cretanul, criticând şi enumerând câteva dintre obiceiurile păgâne din Valahia, spune: „Deval ce iaste căpăţână de râmători şi umblă ţiganii cu dânsa în ziua ajunului Sfântului mare ierarh Vasilie"[12]. În acelaşi an, Neofit, mitropolitul Ungrovlahiei, într-un document în care pledează pentru desfiinţarea rumâniei, subliniază contradicţia dintre dogma ortodoxă şi „jugul robiei": „Domnul nostru Iisus Hristos în Sfânta Evanghelie ne învaţă zicând: Iubeşte pre de aproapele tău ca însuţi pre tine. Ci de vreme că să cade să fim supuşi acestei porunci şi învăţături, nu trebuie să punem pre fraţii noştri cei întru Hristos supt jugul robiei (...) Dar deci cunoscând şi noi cu toţii de obşte, că acest lucru, a avea supuşi robiei pe pravoslavnicii creştini, care sânt întru o credinţă cu noi, nu iaste lucru creştinesc, ci de mare pagubă sufletelor noastre, socotit-am cu toţii pentru rumânii ce i-am avut până acum la stăpânirea noastră ... care dintre noi va vrea den bună voinţa lui ca să-i ierte pentru a sa pomenire, bine va face" (5 august 1746)[13].

Faptul că între „fraţii noştri cei întru Hristos" din document se regăsesc doar rumânii (în rândul cărora sunt doar vlahi), iar robia romilor nu face, în opinia mitropolitului, obiectul vreunei contradicţii dogmatice, sugerează perceperea romilor în afara comunităţii ortodoxe. Aceasta pare să fie, din punctul de vedere al clericilor ortodocşi din perioada robiei romilor în Ţările Române, motivaţia care legitimează robia, pe lângă, bineînţeles, motivaţia economică, robii fiind o sursă semnificativă de venituri.

Problema religiei romilor a intrat şi în atenţia puterii laice, care a colaborat cu Biserica pentru propovăduirea creştinismului printre robii domneşti. Motivele acestui interes sunt integrarea romilor în societatea românească şi asimilarea lor din punct de vedere religios (ca etapă premergătoare asimilării depline). Astfel, la 13 august 1786, N. Mavrogheni emite un document „către ţiganii

11 Giovan Andreea Gromo (1564), în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. II, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1970, p.337 – „ei se trag din India şi mai trăiesc încă până în timpul de faţă în religia ţării lor de baştină <deşi> mărturisesc <pe faţă> religia creştină".

12 Pavel-Mircea Florea, *Obiceiurile populare de sorginte păgână şi drept canonic în Ţara Românească la jumătatea secolului al XVIII-lea*, în „Hrisovul". Buletin al Facultăţii de Arhivistică, Bucureşti, s.n., VIII, 2002, p.147

13 *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, ed. Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu şi Corneliu Istrati, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., 1961, p.463.

lăieşi domneşti, că au trimes Vodă duhovnici să-i boteze şi să-i sfătuiască a merge la biserica, că n-au nici o lege şi nici o rânduială până acum. Duhovnicii vor primi leafă de la vistierie ca să-i înveţe pravoslavnica credinţă şi fără nici o cheltuială să-i boteze şi să-i îngrijească"[14].

În secolul al XIX-lea, problema era încă nerezolvată, legislaţia Principatelor urmărind „îmbunătăţirea soartei ţiganilor", inclusiv prin creştinarea lor. În Regulamentele Organice există prevederi speciale în acest sens:

"Art. XIII – În privire că depărtarea ţiganilor de dogmile sfintei noastre relighii este una din pricinile sălbăticiunii şi a nelegiuitelor lor fapte, drept aceia, Preaosfinţitul mitropolit cu episcopii eparhioti vor da parohilor adinsă instrucţii în ce chip să aducă cătră sufleteasca lor mântuire şi întru împlinirea datoriei lor către aproapele său.

Art. XIV – În urma acestor sfinte dogme, ţiganii vor fi îndatoriţi a să împărtăşi de botezul, de cununie şi îngropare bisericească, pentru care în mitrica satului va fi o osăbită foae înadins rânduită pentru dânşii, unde parohul, după rânduială va înscrie pe acel ce să naşte, pe acei ce se căsătoresc şi pe acei morţi, care mitrice vor sluji de acturi..."[15].

Iată aşadar cum poziţia la marginea sau chiar în afara comunităţii creştine comportă, în opinia contemporanilor, diferite situaţii, precum sălbăticiunea sau „nelegiuite fapte", cu alte cuvinte vieţuirea în afara societăţii ordinii. Dat fiind că la baza solidarităţilor medievale stă în primul rând religia, iar romii sunt priviţi ca externi comunităţii bazate pe acest criteriu, se poate explica astfel tratarea lor ca marginali.

Dacă am văzut pe scurt istoricul preocupărilor autorităţilor laice şi ecleziastice, trebuie să amintim că vrăjitoria şi „păgânismul" romilor au rămas şi în folclor. Credinţele populare despre romii cărămidari, care prin vrăji sau descântece „leagă ploile", s-au manifestat în diverse forme în secolul al XIX-lea (în 1884, în comuna Mihai Viteazu din Ialomiţa, două cărămidărese au fost acuzate de comunitatea satului că au oprit ploile clocind şapte cărămizi timp de două luni. Procesul care a urmat le-a achitat pe „vrăjitoare") şi se mai întâlnesc şi astăzi în folclorul copiilor (incantaţiile pentru ieşirea soarelui)[16].

Un alt factor cu influenţă asupra mentalului autohtonilor a fost culoarea tenului romilor, fapt reţinut în numeroase scrieri. În lumea creştină, simbolismul culorilor consacrat de Biserică făcea din negru culoarea păcatului, iar în

14 V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, tom II, Bucureşti, Gutenberg, 1892, p.50.
15 *Regulamentele organice al Valahiei şi Moldovei*, ed. Paul Negulescu şi George Alexianu, p.259.
16 Andrei Oişteanu, *Mithos & Logos. Studii şi eseuri de antropologie culturală*, Bucureşti, Edit. Nemira, 1998, p.89-91.

credințele populare românești, diavolul și alte spirite rele sunt de asemenea negre. Pe lângă acestea, un „negru", pentru majoritatea autohtonilor nord-dunăreni, era un „tătar" sau un „sarazin" (unele din numele sub care, mai târziu, vor fi cunoscuți romii și în Occidentul european), iar contactele foarte recente sau chiar în plină desfășurare cu aceste popoare erau în principal violente. Mai mult, cruciadele, a căror epocă nu era încă apusă, au avut un rol decisiv în influențarea mentalităților medievale în sensul transformării „negrilor" în eretici, dușmani ai lumii creștine[17] (care trăia profund complexul asediului și în secolul XIV). Cu alte cuvinte, avem de-a face cu un stigmat infam înnăscut – culoarea pielii –, agravat și de concepția conform căreia caracteristicile fizice (aici negrul valorizat negativ) sunt definitorii pentru profilul moral[18].

Acestea sunt, pe scurt, câteva din premisele unei convietuiri începute acum peste 600 de ani. Evoluția ulterioară a percepției autohtonilor despre grupurile de romi a rămas în limitele a ceea ce E. Goffman numea „alteritate anticipativă"[19] – clișeul stabilit inițial aplicându-se atât grupurilor sosite mai târziu, cât și generațiilor următoare.

Din păcate, ceea ce ar fi putut fi un „mediator" care să atenueze în timp impactul întâlnirii acestor două culturi, creștinismul, a avut un efect contrar. În principiu, învățăturile sale tind spre eliminarea diferențelor, prin promovarea egalității oamenilor. Însă tot creștinismul le-a agravat, în măsura în care „ceilalți" nu se pliau pe ceea ce era acceptabil din punct de vedere social și religios[20]. Putem vorbi chiar de o convergență între evoluția statului, Bisericii și a structurilor sociale și tendințele în marginalizare. În plus, menținerea, din 1385 și până la 1856, a statutului juridic de robi, are un efect de conservare, de perpetuare a mentalităților medievale legate de romi.

17 În perioada medievală, în spațiul românesc, asistăm la o semnificativă inovație privind modul de reprezentare a grupurilor de damnați care apar în tema iconografică a Judecății de Apoi. În cortegiile damnaților se remarcă oameni cu chipurile negre, îmbrăcați în haine de epocă, turcești și tătare, marcându-se astfel dușmanii de atunci ai țării și ai credinței creștine. Acest mod de reprezentare este specific mediului artistic românesc, iar biserica ortodoxă din acele vremuri le socotea a fi nici necanonice, nici condamnabile ca eretice, așadar acceptabile. Tot în Judecățile de Apoi, pe lângă imaginea clasică, de ființă neagră, diavolul apare și ca un urs mare și negru. Vezi Vasile Drăguț, *Pictura murală din Moldova (secolele XV-XVI),* București, Edit. Meridiane, 1982, și Sorin Ulea, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare românești,* [II], în „Studii și cercetări de istoria artei", tom XIX, I, 1972, p.37-53.

18 Lucian Boia, *Între înger și fiară. Mitul omului diferit din antichitate până astăzi,* București, Edit. Humanitas, 2004, p.16.

19 Cf. Sorin Antohi, *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, Iași, Edit. Polirom, 1999, p.254.

20 Lucian Boia, *Op.Cit.*, p.69.

2. „Țigan" vs. „rom" după primul război mondial

Perioada anilor 1930-1945 este una plină de evenimente în istoria romilor din România. Aceştia sunt anii din istoria României cel mai puternic marcaţi de extremismul de dreapta care se manifestă în rândurile intelectualităţii, politicienilor, clerului şi oamenilor de rând, culminând cu Holocaustul, care încheie în mod tragic această etapă istorică. Pe de altă parte, în acest interval de timp apar organizaţii şi ziare ale minorităţii (în limbile romani şi română), care susţin discursul identitar rom.

Aşa cum am arătat în prima parte a acestui text, peste şase secole de istorie a romilor în spaţiul românesc sunt accesibile cercetătorului doar prin intermediul izvoarelor istorice din afara minorităţii. Avem, pentru această perioadă, documente care reflectă perspectivele Bisericii, administraţiei, persoanelor private (români sau străini), aşadar o dimensiune complexă, care dă măsura imaginii „ţiganului" în societatea românească de-a lungul vremii.

Începând din anii 30, odată cu presa acestui grup etno-cultural, în România apare o nouă categorie de surse, şi anume documentele emanate din chiar interiorul acestei comunităţi. Mai ales prin intermediul ziarului „Glasul romilor" (1934-1941) se poate contura, într-o bună măsură, o opinie despre cum alege minoritatea să se autodefinească, să se promoveze, să vorbească despre sine.

„Glasul romilor" a fost organul de presă al Uniunii Generale a Romilor din România (UGRR) şi a apărut în intervalul noiembrie 1934-aprilie 1941, chiar dacă nu într-o continuitate desăvârşită. De altfel, din această perioadă s-au păstrat doar 15 numere. Dincolo de temele – secundare – de dispută cu alte organizaţii ale romilor, care se regăsesc în paginile ziarului, acesta reflectă în detaliu programul organizaţiei, opţiunile sale politice şi nu în ultimul rând preocupările pentru construcţia identităţii rome.

Analiza articolelor şi imaginilor din interiorul publicaţiei conduce către o serie de concluzii referitoare la UGRR şi la felul în care elitele rome ale vremii vedeau şi defineau minoritatea şi pe ele însele.

Astfel, prima pagină a primului număr al publicaţiei conţine – într-un veritabil articol program – reperele generale ale mesajului central al organizaţiei: „Emanciparea şi redeşteptarea tuturor Romilor din România, pe tărâmul social, cultural, moral, economic şi spiritual (...). Ceasul emancipării şi redeşteptării neamului Rom a sunat"[21].

21 *Fraţi Romi,* în „Glasul Romilor", anul I, nr. 1, 1-15 noiembrie 1934, p.1.

Acest discurs, amintind de secolul al XIX-lea şi „primăvara popoarelor", este menținut în toate numerele „Glasului Romilor" şi întărit prin recursul la istorie şi plasarea creştinismului şi a valorilor sale în centrul construcției ideii naționale rome. Confirmând această orientare, în fotografia centrală a aceluiaşi număr, alături de liderul organizației, Gheorghe Niculescu, se regăsesc patriarhul Miron Cristea şi primarul Bucureştiului, Gheorghe Manolescu, prezenți la botezul colectiv a 100 de romi nomazi. Putem desprinde de aici două preocupări majore ale UGRR:

Prima – mai puțin importantă din punctul de vedere al interesului acestui articol – este că UGRR a fost o apropiată colaboratoare a Bisericii Ortodoxe şi a administrației statului român în procesul de creştinare şi „civilizare" a romilor. Sunt reluate, cu această ocazie, preocupările şi proiectele perioadelor medievală şi abolițională, cu diferența că de această dată există, în plus, un parteneriat cu o organizație care reprezintă vocea minorității rome. Totodată, este de remarcat faptul că Uniunea a colaborat intens cu patriarhul Miron Cristea şi îşi exprima deschis simpatiile pentru regele Carol al II-lea şi generalul Ion Antonescu, ignorând rasismul şi antisemitismul de care aceştia dădeau dovadă şi care le influența decisiv acțiunile politice şi administrative[22]. Aceste colaborări au adus UGRR o serie de beneficii concrete, de poziție sau prestigiu, dar ele au fost nişte erori impardonabile din perspectiva contextului politic al epocii cât şi din punctul de vedere al observatorului de peste decenii.

Însa cea mai consistentă dintre preocupările UGRR reflectate de articolele din „Glasul Romilor" şi acțiunile organizației ține de crearea unei noi identități a romilor din România. Aceasta avea trei elemente componente fundamentale: istoria, creştinismul şi etnonimul.

Recursul la istorie este parte componentă a tuturor discursurilor identitare, indiferent de poporul sau de epoca la care ne referim. În cazul de față însă, probabil şi pentru că demersul era la începuturile sale, discursul istoric este unul lipsit de elemente importante, precum construirea unor mituri, teze despre origini şi un cult al eroilor. În interiorul publicației se regăsesc texte despre istoria romilor şi fragmente din cartea *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România,* de George Potra[23], iar unii dintre autorii articolelor fac referiri la etape istorice tragice, precum robia. Varietatea şi dimensiunile reduse ale temelor istorice abordate de UGRR pot fi puse pe seama perioadei scurte de timp – raportat la timpul necesar pentru construirea unei identități şi a unui discurs istoric complex – în care aceasta se manifestă.

22 *Conducătorul statului,* în „Glasul Romilor", VII, 1941, nr.1, p.1.

23 Este vorba de G. Potra, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, Bucureşti, Fundația Regele Carol I, 1939, 376 p.

În ceea ce privește raportarea la creștinism, ca valoare națională fundamentală, aceasta reiese din două tipuri de manifestări: discursul public și oficial al UGRR și fundamentarea credibilității organizației pe colaborarea cu înalți ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române, iar în al doilea rând prin acțiunile de misionariat (numeroase botezuri colective): „Prin credința nestrămutată în sfânta Biserică Creștina Ortodoxă și sub înalta oblăduire a I.P.S. Patriarh dr. Miron Cristea pornim la muncă cinstită, pentru emanciparea oropsitului popor rom”[24].

În cel de-al treilea rând, preocuparea UGRR pentru numele poporului pe care îl reprezintă reiese foarte clar din titlul ziarului – „Glasul Romilor” – și este explicat într-un fragment al unui articol care analizează cauzele „înapoierii” romilor: „Recunoaștem însă că am rămas în urma tuturor popoarelor – și aceasta nu din vina noastră. Cauza? Țigani! Cuvânt de batjocură și sfidare ... compromitere. Iată de ce intelectualii noștri se feresc a ne veni în ajutor și se feresc a se afișa în public ca îndrumători ai romilor”[25].

Identificarea etnonimului ca principal motiv al „rămânerii în urmă”, precum și utilizarea în toate textele UGRR a cuvântului „rom”, reprezintă în sine expresia unui program politic etnic, dar și singurele manifestări ale unei componente identitare fundamentale – alteritatea.

Discursurile despre istorie și religie dovedesc în principal o perspectivă integratoare pe care elita romă a anilor 30 o construiește pentru minoritatea pe care o reprezintă, încercând să atenueze diferențele dintre romi și societatea românească. În schimb, eliminarea cuvântului „țigan”, justificarea acestui demers și utilizarea termenului „rom” constituie o dublă diferență: atât între trecut și prezent – țigan și rom –, cât și între „noi” și „ceilalți” – romi și români. Această temă individualizează UGRR și „Glasul Romilor” în peisajul organizațiilor rome și al presei din România din perioada interbelică.

Este interesant de remarcat că în perioada la care ne referim, spre deosebire de timpurile recente, utilizarea etnonimului „rom” nu provoacă reacții negative nici măcar din partea eugeniștilor români.

Din punctul nostru de vedere, utilizarea etnonimului „rom” după 1989 are, din perspectiva istorică prezentată mai sus, două semnificații majore.

Prima, este aceea a dreptului la autodefinire al unui popor. În cazul romilor, manifestarea târzie a vocii comunității (abia în secolul XX) face ca acest proces să fi început mai târziu decât s-a terminat el în cazul tuturor celorlalte popoare europene.

24 *Din activitatea noastră misionară,* în „Glasul Romilor”, nr 3, p.3.
25 *Altădată și acum,* în „Glasul Romilor”, II, nr. 1, august 1935, p.2-3.

A doua semnificație este cea a continuării unui program politic început de elita romă din perioada interbelică. În conflict cu tradiția seculară a termenului „țigan" – promovat cu resursele administrative, de persuasiune, și bazat pe credibilitatea și impactul unor instituții precum Biserica și statul –, termenul „rom" câștigă tot mai mult teren. Greutățile și întârzierea finalizării acestui proces țin de aceeași problemă pe care o întâlnim în anii 30 – lipsa de consistență a discursului istoric identitar rom.

Concluzii

Pe parcursul acestui articol am încercat să analizăm din punct de vedere istoric două etnonime care desemnează același popor – *țigan* și *rom.* Am avut în vedere trei caracteristici ale acestora: semnificația fiecăruia dintre ele, cum sunt promovate și raportul minoritar-majoritar cu care ele sunt asociate.

Putem concluziona, la final, că „țigan" este etnonimul pentru un popor văzut prin prisma imagologiei, ca însumând cele mai importante atribute ale marginalității. Necredincioși, nomazi și sălbatici, „țiganii" – din evul mediu și până la finele modernității românești – au fost cunoscuți lumii prin intermediul a ceea ce alții au scris despre ei. Discursului construit, transmis și întreținut de Biserică, stat și învățații vremurilor despre această minoritate nu i-a fost opusă nici o perspectivă venită din rândurile minorității. „Țigan" este, pentru istoria romilor din România, etnonimul a 500 de ani de tăcere și sclavie.

Pe de altă parte, acest popor se prezintă pe sine, încă de la începuturi, ca „rom" și, cum am arătat mai sus, se construiește un contrast cu „țigan", văzut ca un „cuvânt de batjocură și sfidare". Primul plan asupra căruia se concentrează construcția identitară începută de UGRR este cel religios. Colaborarea cu Biserica Ortodoxă Română, apariția publică alături de ierarhii acesteia și botezurile în masă zugrăvesc portretul unui „rom" creștin. Tocmai în contrast cu definirea „țiganului" ca necredincios! Preocuparea constant reflectată în „Glasul romilor", pentru educarea și „civilizarea" romilor, se opune „țiganului" văzut ca sălbatic. Avem de-a face în anii 30 cu un adevărat proces integrator și totodată de redefinire, prin care romii încearcă să-și asume mai mult decât rolul clasic al marginalului – acela de a vorbi societății despre „normalitatea" și respectabilitatea sa.

Proiectul construirii identității etnice rome, început în perioada interbelică, a fost însă întrerupt și deconstruit de Holocaust și comunism. El a fost reluat după 1989 și se află, încă, în plină desfășurare. Dacă privim din perspectivă lexicologică, putem considera că disputa țigan-rom reprezintă numai o parte din acest proiect. Însă, având în vedere implicațiile sociale și psihosociale, se poate spune că această dispută este, de fapt, centrul proiectului identitar rom.

Discurs și controverse

Dezideriu Gergely

Romi sau țigani?

Controversa denominării

În România problema denominării romilor a preocupat deopotrivă pe aceştia, însa pare că în aceeaşi măsură a interesat şi opinia publică, şi mass media, dar chiar şi pe legiuitorul român. De cele mai multe ori motivele invocate s-au putut rezuma în ideea următoare: „chiar cu sprijin guvernamental, s-a trecut la promovarea deliberată a unei confuzii (...) între ţigani şi români, prin înlocuirea etnonimului ţigan cu acela de rom (...), dându-se astfel posibilitatea străinilor să-i confunde cu românii; (...) contravenţiile şi mai ales infracţiunile săvârşite de către unii ţigani originari din România au fost atribuite comunităţilor româneşti”[1]. Prezentul articol nu îşi propune să analizeze corectitudinea sau incorectitudinea unor asemenea aserţiuni şi nici justificarea sau nu a unor termeni în denominarea unei minorităţi. Premisa de la care porneşte studiul nostru are în vedere faptul că în România s-a propus reglementarea pe cale legislativă a denominării „ţigan” pentru persoanele aparţinând unei minorităţi naţionale recunoscute oficial, respectiv s-a solicitat constatarea unei discriminări a populaţiei majoritare prin utilizarea termenului de „rom”. Aceste demersuri pot ridica o serie de întrebări care prezintă relevanţă din punct de vedere juridic.

Aşadar, în textul de faţă ne-am propus să explorăm o serie de chestiuni pe care le credem a fi de importanţă majoră: în primul rând, cui îi revine posibilitatea de a alege să fie tratat sau nu ca membru al unei minorităţi naţionale? Care sunt condiţiile stipulate în legătură cu această posibilitate? Există un drept la identitate în Constituţia României? Cine determină şi cum este asumată apartenenţa la o minoritate naţională? Cine este subiectul obligaţiei de recunoaştere şi garantare a dreptului la identitate? Există o interdependenţă

1 Citat din propunerea legislativă nr. L44/2008, înregistrată la Senatul României pentru dezbatere sub nr. b621 din 23 octombrie 2007.

între dreptul la exprimarea identității şi dreptul de a alege în mod liber de a fi tratat sau nu ca atare?

Răspunsul la aceste subiecte ne duce mai departe, iar în legătură cu minoritatea romă se nasc întrebări subsecvente: este comunitatea de romi marcată de diversitate? Se transpune această diversitate şi în ceea ce priveşte denominarea? Cât de importantă este recunoaşterea acestei diversități şi care este factorul determinant în denominarea persoanelor aparținând minorităților naționale? Cum s-a reflectat acest factor determinant la nivelul instituțiilor internaționale (Uniunea Europeană, Consiliul Europei, OSCE, ONU)? Nu în ultimul rând, un alt subiect relevant este legat de problematica discriminării în legătură cu imputarea originii etnice: poate căpăta caracter discriminatoriu utilizarea, în anumite condiții, a termenului „țigan"? Poate constitui această imputare, în anumite condiții, o discriminare prin asociere?

Oferind o perspectivă juridică asupra acestor întrebări, vom încheia studiul prin invocarea motivelor pentru care comisiile de specialitate şi în mod particular Consiliul Legislativ au avizat negativ propunerile de lege privind reglementarea denominării minorității rome. Se pune întrebarea: la o analiză ce ține nu numai de litera, ci şi de spiritul legii, ar exista vreo tentativă de discriminare pe cale legislativă în legătură cu aceste propuneri? O serie de răspunsuri în legătură cu toate aceste întrebări pot fi desprinse din paginile ce urmează.

I. Denominarea romilor – subiect de dezbatere parlamentară şi de analiză pe rolul instituției de egalitate din România

Inițiative parlamentare privind „terminologia folosită pentru etnia țiganilor"

În data de 23 octombrie 2007 la Senatul României s-a înregistrat prima propunere legislativă prin care se reglementa terminologia folosită „pentru etnia țiganilor"[2]. În expunerea de motive se arată că „pentru membrii acestei etnii, s-a folosit etnonimul țigan, care nu are nimic injurios, fiind denumirea cu care au intrat în Europa". Între altele, „după anul 1989 (...), chiar cu sprijin guvernamental, s-a trecut la promovarea deliberată a unei confuzii, atât în țară, cât mai ales în străinătate, între țigani şi români, prin înlocuirea etnonimului

2 A se vedea Senat, propunerea legislativă L44/2008, înregistrată pentru dezbatere sub nr. b621 din 23.10.2007.

țigan cu acela de rom". În legătură cu acest aspect se indică faptul că „în anul 1998, Comisia Europeană împotriva Rasismului și Intoleranței (...) solicită statelor membre să se asigure că denumirea utilizată în mod oficial pentru diversele comunități de țigani/romi este cea prin care comunitatea respectivă dorește să fie desemnată" . Pe de altă parte, se arată că „începând cu anul 1990 (...) numeroși țigani au plecat și s-au stabilit în vestul Europei (...) unii dintre ei s-au declarat romi, dându-se astfel posibilitatea străinilor, cu mai puține cunoștințe de istorie și geografie, să-i confunde cu românii. În mai multe țări europene, din eroare sau nu, contravențiile și mai ales infracțiunile săvârșite de către unii țigani originari din România au fost atribuite comunităților românești", iar țiganii expulzați din România au fost „confundați în mass-media cu românii". Așadar, „pentru a se stopa această confuzie dintre români și romi, inițiatorii consideră că încă nu este prea târziu pentru a se reveni oficial, la folosirea corectă a termenului de țigani pentru reprezentanții acestei comunități".

O propunere legislativă similară a fost înregistrată tot la Senatul României în data de 8 septembrie 2010[3]. Expunerea de motive pornește de la premisa că „nu poți interzice existența unui cuvânt prin lege, dar poți emite norme care să «filtreze» utilizarea abuzivă a unor formule". Cuvântul „rom" este de origine țigănească, în perioada interbelică au existat organizații și publicații care foloseau endonimul *rom,* în paralel cu altele care-l utilizau pe cel tradițional, *țigan.* Motivația de atunci era similară cu cea invocată după 1990: încercarea de scoatere a etniei de sub incidența conotațiilor peiorative ale cuvântului „țigan". Totodată, inițiatorul arată în continuare că „în ceea ce ne privește, ca națiune, cuvântul generează confuzie pe plan internațional; (...) în documentele românești oficiale (inclusiv manuale școlare etc) termenul de utilizat să fie *țigan,* fără nici o nuanță depreciativă. Este ilogic să impui limbii române să numească o etnie cu un cuvânt al acelei etnii", iar „problemele comunității țigănești (sau/și, de ce să n-o spunem: problemele create de mulți din această etnie) nu dispar dacă schimbăm numele".

Sesizarea pe cale administrativ-jurisdicțională în constatarea discriminării față de populația majoritară prin utilizarea denominării „rom" în locul celei de „țigan"

În data de 24 ianuarie 2008, o organizație neguvernamentală a sesizat Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, solicitând să constate că folosirea neutră a termenului „țigan" în loc de „rom" nu este o discriminare și

3 A se vedea Senat, propunerea legislativă L731/2010, înregistrată pentru dezbatere sub nr. b515 din 09.09.2010.

să dispună măsuri specifice prin care să statueze folosirea termenului „țigan" în loc de „rom". Premisa discriminării era invocată prin faptul că folosirea sintagmei de „rom" produce serioase confuzii în Occident cu privire la populația românească majoritară, considerând că obiectivitatea folosirii terminologiei de „țigan" în loc de „rom" vine din considerente precum: majoritatea populației româneşti suferă grave prejudicii de imagine prin confuzia terminologică creată; membrii acestei etnii folosesc întotdeauna între ei apelativul „țigane..."; reprezentanți ai acestei etnii în Parlamentul României folosesc termenul de „țigan", cu multă mândrie[4].

Elemente de reglementare în inițiativele ce vizau denominarea minorității rome

Propunerea legislativă din anul 2008, inițiată de senatorii Gheorghe Funar, Mircea Costache şi Rus Aurel, viza reglementarea a patru subiecte distincte. În primele două articole ale actului normativ se consacra „denumirea oficială privind diversele comunități de țigani/romi" prin „aceea de țigani", precum şi obligația ce incumba primului ministru al României de a „înştiința oficial toate guvernele din toate țările lumii, că în România denumirea oficială pentru această etnie este aceea de țigani". Cel de-al treilea articol dispunea că „în actele oficiale din România, (...) se va utiliza etnonimul tradițional de țigan", iar ultimul articol instituia în sarcina guvernului obligația să „asigure, în toate documentele folosite (...) la primul recensământ al populației, care va avea loc în anul 2012 (...) posibilitatea declarării etniei de țigan"[5]. Spre deosebire de aceasta, propunerea legislativă din anul 2010, inițiată de senatorul Silviu Prigoană, reglementa într-un articol unic că „în documentele emise de instituțiile din România cu referire la persoane de etnie romă/țigănească denumirea utilizată va fi de țigan/țigancă". De asemenea, se preciza în a doua teză a aceluiaşi articol că „atribuirea de conotații negative la folosirea cuvântului este interzisă"[6].

Pe de altă parte, plângerea adresată CNCD se fundamenta, în mod esențial, pe faptul că folosirea termenului de „rom" produce confuzii cu privire la populația românească. În opinia petentei, majoritatea populației româneşti suferă grave prejudicii de natură a fi în prezența unei discriminări indirecte, în sensul

4 A se vedea Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, hotărârea 384 din 22 aprilie 2008, disponibilă la www.cncd.org.ro sau „Noua Revistă de Drepturile Omului", București, nr. 4/2008, vol.4.

5 A se vedea Senat, propunerea legislativă L44/2008, înregistrată pentru dezbatere cu nr. b621 din 23.10.2007.

6 A se vedea Senat, propunerea legislativă L731/2010, înregistrată pentru dezbatere cu nr. b515 din 09.09.2010.

art. 2 alin. 3 din O.G. nr. 137/2000 republicată[7]. Din acest punct de vedere, petenta argumenta că ar trebui să se reţină obiectivitatea folosirii terminologiei de „ţigan" în loc de „rrom", existenţa unui scop legitim în acest sens, ceea ce ar determina statuarea folosirii termenului „ţigan" în loc de „rom" ca metodă adecvată şi necesară.

Se impune a preciza că în sistemul Constituţiei României, art.74 reglementează iniţiativa legislativă ce presupune abilitatea unor subiecte de drept calificate de a sesiza una din Camerele Parlamentului cu proiecte de acte normative. Desigur, unul din aceste subiecte sunt senatorii şi deputaţii, care pot depune propuneri legislative ce pot fi adoptate sau respinse de Parlament. În acelaşi sens, beneficiul petiţionării este garantat, aşa încât potrivit art. 51 din Constituţie „cetăţenii au dreptul să se adreseze autorităţilor publice prin petiţii". Aşadar, exercitarea dreptului de petiţionare este o modalitate eficientă de rezolvare a unor probleme care privesc inclusiv o colectivitate.

În mod evident, iniţierea unor propuneri legislative de către membrii Parlamentului şi, în aceeaşi măsură, petiţionarea de către o organizaţie neguvernamentală în legătură cu o posibilă discriminare reprezintă manifestarea exercitării unor drepturi constituţionale. Întrebarea care se naşte în legătură cu obiectul unor propuneri legislative similare celor discutate mai sus are legătură cu mai multe chestiuni. În primul rând, cine este subiectul îndrituit a alege să fie tratat într-un anume fel, în al doilea rând ce consecinţe pot decurge dintr-o asemenea alegere, şi nu în ultimul rând ce obligaţii se nasc în sarcina unor terţi prin alegerea în cauză.

II. Cui îi revine posibilitatea de a alege să fie tratat sau nu ca atare?

Condiţii stipulate în Convenţia Cadru privind protecţia minorităţilor naţionale

Prin legea nr. 33 din 29 aprilie 1995 publicată în „Monitorul Oficial" nr. 82 din 4 mai 1995, România a ratificat Convenţia Cadru pentru protecţia minorităţilor naţionale adoptată la Strasbourg la 1 februarie 1995. Potrivit art. 3 alin.

7 Potrivit art. 2 alin.3, „discriminatorii (...) prevederile, criteriile sau practicile aparent neutre care dezavantajează anumite persoane (...) faţă de alte persoane, în afara cazului în care aceste prevederi, criterii sau practici sunt justificate obiectiv de un scop legitim, iar metodele de atingere a acelui scop sunt adecvate şi necesare".

1 al Convenției: „*Orice persoană aparținând unei minorități naționale are dreptul să aleagă liber dacă să fie tratat sau nu ca atare și nici un dezavantaj nu poate rezulta dintr-o asemenea alegere ori din exercițiul drepturilor legate de acesta*”. În Raportul Explicativ al Convenției Cadru, la capitolul Comentariu asupra prevederilor Convenției-Cadru, în legătură cu art. 3 se arată: „Paragraful 1 garantează, în primul rând, oricărei persoane aparținând unei minorități naționale libertatea să aleagă să fie tratat sau nu ca atare. Această dispoziție lasă fiecărei asemenea persoane opțiunea de a decide dacă dorește sau nu să beneficieze de protecția ce decurge din principiile Convenției Cadru. Acest paragraf nu implică dreptul vreunui individ de a alege arbitrar să aparțină oricărei minorități naționale. Alegerea subiectivă a individului este inseparabil legată de criterii obiective, relevante pentru identitatea persoanei. Paragraful 1 prevede, în plus, că nici un dezavantaj nu trebuie să rezulte din libera opțiune pe care o garantează, ori din exercițiul drepturilor legate de acesta. Această prevedere are drept obiectiv să asigure că beneficiul libertății de alegere nu face obiectul unor atingeri indirecte”.

Dreptul la identitate a persoanelor aparținând minorităților naționale în România

Din perspectiva articolului 3 coroborat cu articolul 5 al Convenției Cadru[8], Constituția României, în art. 6, dispune că „Statul recunoaște și garantează persoanelor aparținând minorităților naționale dreptul la păstrarea, la dezvoltarea și la exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase”. Din formularea textului constituțional decurge faptul că persoanele care se bucură de dreptul la identitate sunt cele care aparțin „unei minorități naționale”, iar acest drept este unul individual. Textul art. 6 din Constituție trebuie interpretat extensiv în sensul în care dreptul la identitate este un drept al persoanelor aparținând minorităților etnice, lingvistice, culturale sau religioase, adică grupurilor primare de identificare constituite pe unul din criteriile enumerate[9]. Obiectul acestui drept îl constituie identitatea etnică, culturală, lingvistică și religioasă.

8 Art. 5 alin.1: „Părțile se angajează să promoveze condițiile de natură să permită persoanelor aparținând minorităților naționale să-și mențină și să-și dezvolte cultura, precum și să-și păstreze elementele esențiale ale identității lor, respectiv religia, limba, tradițiile și patrimoniul lor cultural”.

9 A se vedea Dan Claudiu Dănișor, *Constituția României comentată,* Titlul I, Principii generale, București, Edit. Universul Juridic, 2009, p.222.

Determinarea subiectivă a apartenenței la o minoritate în contextul Convenției cadru

Revenind la Convenția Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale, din interpretarea teleologică a frazei cuprinse în art. 3, „Orice persoană (...) are dreptul să aleagă liber să fie tratat sau nu ca atare", rezultă orientarea legiuitorului înspre direcția preferinței individuale. Acest fapt conduce la ideea că determinarea apartenenței unei persoane este de ordin subiectiv. Astfel, după cum arată și Raportul explicativ la Convenție, alegerea subiectivă a individului este inseparabil legată de criterii obiective, relevante pentru identitatea persoanei. Din acest motiv, art. 3 nu instituie dreptul vreunui individ de a alege arbitrar să aparțină oricărei minorități naționale. Cu alte cuvinte, se acordă întâietate atitudinii subiective a individului pornind de la trăsăturile obiective ale grupului de apartenență.

Comitetul ONU privind Eliminarea Tuturor Formelor de Discriminare Rasială, în Comentariul general nr. 8/1990, luând act de rapoartele țărilor parte cu privire la modalitatea în care indivizii sunt identificați ca membrii unui grup etnic, își exprimă opinia că „o astfel de identificare, în măsura în care nu există o justificare contrară, trebuie să se bazeze pe auto-identificarea individului în cauză". Această abordare plasează problematica identificării în câmpul de discuție al justificării și argumentului în legătură directă cu alegerea subiectivă a individului și transferă totodată sarcina de a justifica nerecunoașterea apartenenței unui individ către autoritățile statului[10]. Cu alte cuvinte, în măsura în care statul nu recunoaște apartenența unui individ, este în sarcina statului să justifice respectiva nerecunoaștere. Pe de altă parte, nu se poate nega faptul că, în practică, subiectul apartenenței este unul dificil. Să urmărim cel puțin două chestiuni relevante, din acest punct de vedere.

Subiectul obligației de recunoaștere și garantare a dreptului la identitate în Constituție

În legătură cu acest aspect, trebuie să revenim la formularea cuprinsă în art. 6 din Constituție ce face din stat subiectul unor obligații specifice în legătură cu dreptul la identitate: „statul recunoaște și garantează persoanelor aparținând minorităților naționale dreptul la ...", respectiv „Măsurile de protecție luate de stat pentru". Pe de o parte, statului îi incumbă o obligație negativă, de abținere, de a nu aduce atingere dreptului la identitate, iar pe de

10 A se vedea Patrick Thornberry și Maria Amor Martin Estebanez, *Minority rights in Europe,* Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2004, p.97.

altă parte, statului îi incumbă o obligaţie pozitivă, de promovare şi de garantare a dreptului la identitate. În alţi termeni, statul prin autoritatea legiuitoare nu poate introduce dispoziţii legale prin care să restricţioneze dreptul persoanelor aparţinând minorităţilor naţionale la păstrarea, la dezvoltarea şi la exprimarea identităţii lor etnice, lingvistice şi religioase. De asemenea, statul este obligat să ia măsuri pentru păstrarea, dezvoltarea şi exprimarea identităţii persoanelor aparţinând minorităţilor. Dezvoltarea identităţii presupune asigurarea de către stat a cadrului necesar, iar identitatea trebuie să poată fi exprimată de persoanele respective. Această exprimare a identităţii trebuie realizată în condiţiile art. 30 din Constituţie[11].

Interdependența dintre dreptul la exprimare a identității şi dreptul de a alege în mod liber de a fi tratat sau nu ca atare

Este relevant a stabili dacă între obiectul art. 6 din Constituţie, în speţă „dreptul la exprimarea identităţii", inclusiv a identităţii etnice, şi obiectul art. 3 din Convenţia Cadru, „dreptul de a alege în mod liber de a fi tratat sau nu ca atare", există o oarecare interdependenţă. În doctrina de specialitate se arată că „Identificarea etnică nu este niciodată doar o problemă internă a grupului; ea ţine în mod esenţial de cum anume celelalte grupuri îi identifică pe membrii grupului etnic. De aceea, dreptul la identitate etnică presupune, pe de o parte, dreptul membrilor grupului etnic de a fi desemnaţi de ceilalţi membri ai societăţii prin trăsăturile pe care ei le consideră definitorii pentru identitatea lor şi, pe de altă parte, dreptul de a refuza să fie desemnaţi prin unele trăsături pe care nu le consideră esenţiale sau le consideră stereotipuri devalorizante"[12]. În Avizul privind România, publicat la 6 aprilie 2001, în Capitolul III, Comentarii specifice privind articolele 1-19, parag. 20, Comitetul Consultativ al Convenţiei Cadru arată *expresis verbis* că „Articolul 3 al Convenţiei-cadru consacră dreptul, pentru o persoană aparţinând unei minorităţi naţionale, de a alege în mod liber de a fi tratată sau nu ca atare. *Posibilitatea de a se recunoaşte sau nu în denumirea adoptată pentru a desemna minoritatea constituie unul din aspectele esenţiale a acestui drept".*

În acelaşi Aviz, Comitetul Consultativ al Convenţiei Cadru, în parag. 21, arată că la recensământ persoanele aparţinând minorităţilor naţionale ar trebui încurajate să folosească posibilitatea pe care o au de a se identifica. În acest context, Comitetul consultativ constată că numeroşi reprezentanţi ai

11 A se vedea Dan Claudiu Dănişor, *Constituţia României comentată,* Titlul I, Principii generale, citată, p.240.
12 *Ibidem,* p.228.

comunității rome refuză să fie denumiți „țigani", în principal din cauza conotației peiorative legată de perioada de robie. Această remarcă este plasată în raport cu comentariile cuprinse cu referire la art. 4 din Convenția Cadru (dreptul de a nu fi supus discriminării), Comitetul consultativ atrăgând atenția că „este esențial ca guvernul român să verifice ca autoritățile locale, indiferent de marja de apreciere de care dispun, să aplice Legea nr.67/1995 cu respectarea principiilor egalității și nediscriminării și astfel să se achite de responsabilitățile pe care le au față de populația romă".

Această observație face trimitere la Rezoluția 16 (1995) a Congresului Puterilor Locale şi Regionale asupra contribuției romilor (țiganilor) la construirea unei Europe tolerante, la paragraful 7 (i). Paragraful în speță stipulează că: „autoritățile locale şi regionale să își îndeplinească rolul corelativ responsabilităților față de comunitățile de romi (țigani), în particular prin: i. Respectarea dreptului la identitate culturală a romilor (țiganilor); aceasta presupune că în orice referință din viața publică față de aceştia se utilizează denominarea acceptată de ei şi nu are conotații pe care aceştia, sau oamenii în general, le privesc ca peiorative"[13]. În cel de-al doilea raport al României cu privire la implementarea Convenției Cadru depus la Consiliul Europei în 6 iunie 2005, în legătură cu precizarea Comitetului consultativ de la paragraful 20 respectiv 21 din Avizul consultativ, se arată că „recomandarea a fost integrată pe parcursul recensământului din 2002, în chestionare fiind inclusă formularea: rom (țigan) pentru a se evita confuziile"[14]. Aceste modificări au fost considerate un element pozitiv în raportul de implementare al Convenției, Comitetul consultativ precizând acest aspect în a doua Opinie publicată în 24 noiembrie 2005[15].

Aşadar, se poate conchide că între exprimarea identității etnice şi dreptul de a alege liber a fi tratat ca atare există o interdependență, inclusiv sub aspectul denominării, ce presupune în primul rând dreptul persoanei ce aparține grupului etnic de a fi desemnat de alții prin trăsături pe care le consideră definitorii, respectiv dreptul de a refuza să fie desemnat prin trăsături ce constituie stereotipuri devalorizante.

13 A se vedea Comitetul Consultativ al Convenției Cadru, Avizul privind România, 6 aprilie 2001, Consiliul Europei.

14 A se vedea al doilea raport al României cu privire la implementarea Convenției Cadru, depus în conformitate cu art. 25 al.1 din Convenția Cadru, 6 iunie 2005, Consiliul Europei.

15 A se vedea Comitetul Consultativ al Convenției Cadru, a doua Opinie privind România, 25 noiembrie 2005, Consiliul Europei.

III. Diversitatea comunităților de romi şi/sau travellers în Europa şi a denominării acestora

Factorul determinant în denominarea persoanelor aparținând minorităților naționale

Comisia Europeană împotriva Rasismului şi Intoleranței (ECRI) din cadrul Consiliului Europei a adoptat la 6 martie 1998 Recomandarea de Politică Generală nr. 3 privind combaterea rasismului şi intoleranței împotriva romilor/țiganilor. Prin acest instrument internațional de îndrumare, ECRI face trimitere directă la subiectul denominării comunității rome şi adresează o recomandare explicită în legătură cu această chestiune. ECRI *„recomandă statelor membre ale Consiliului Europei să asigure că denumirea utilizată oficial pentru diferitele comunități de romi/țigani reprezintă denumirile prin care comunitățile în cauză, doresc să fie cunoscute".* Comisarul pentru Drepturile Omului din cadrul Consiliului Europei, Alvaro Gil-Robles, în Raportul Final din anul 2006 privind situația romilor, sinti şi travellers în Europa din perspectiva drepturilor omului, la capitolul Introducere, parag. 12 arată că *„în mod natural, atunci când se discută situația unui grup minoritar aparte, dorința acestei minorități cu privire la denominare trebuie privită ca un factor determinant".*

Înaltul Comisar pentru Minorități Naționale din cadrul Organizației pentru Securitate şi Cooperare în Europa, în Raportul privind situația romilor şi sinti în spațiul OSCE din 10.03.2000, Capitol I, nota 1, arată că prin referința la „comunitățile rome" se cuprinde extraordinara diversitate a grupurilor reflectate în termenii „romi"... se foloseşte termenul „rom" în loc de „țigan", termenul din urmă fiind considerat de majoritate peiorativ, „în considerarea preferinței multor romi care sunt activi în cadrul mişcărilor internaționale şi naționale privind drepturile romilor". Înaltul Comisar precizează în acest sens: „Doresc să subliniez importanța respectării alegerii făcute de persoanele aparținând grupurilor respective. Astfel, atunci când se vorbeşte despre un grup care se identifică pe sine prin mai multe denominări, inclusiv «țigani», acest raport foloseşte termenul care apare a fi preferat de majoritatea din cadrul acestui grup".

Importanța recunoaşterii diversității comunităților de romi din Europa

Consiliul de Miniştri al Consiliului Europei a adoptat la 20 februarie 2008, cu ocazia celei de a 1018-a reuniuni, Recomandarea CM/Rec(2008)5 adresată statelor membre cu privire la politicile pentru romi şi travellers în Europa.

La capitolul 3, Principii generale, Recomandarea vizează „*considerarea recunoaşterii diversităţii comunităţilor romilor şi/sau travellers precum şi nevoile lor diferite pentru a asigura abordări diverse şi flexibile*". Din punctul de vedere al recunoaşterii diversităţii comunităţilor de romi, precum şi a nevoilor diferite ce presupun răspunsuri flexibile şi diverse, în Europa există o varietate de grupuri în cadrul minorităţii romilor cu rezonanţă din punctul de vedere al denominării, ceea ce a constituit un subiect abordat atât la nivel internaţional, cât şi la nivelul statelor. Pe de altă parte, terminologia utilizată cu privire la minoritatea romilor a cunoscut modificări la nivelul statelor membre şi în plan internaţional la nivelul Consiliului Europei, a Uniunii Europene, a Naţiunilor Unite sau a Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa. Modificările survenite au reprezentat rezultatul manifestării de voinţă a reprezentanţilor minorităţii în cauză.

La nivelul Consiliului Europei, spre exemplu, Recomandarea Consiliului de Miniştri 5 (2008) adresată statelor membre cu privire la politicile pentru romi şi travellers în Europa, la capitolul Definiţii, parag. 1 arată că termenul „romi şi/sau travellers (...) se referă la romi, sinti, kale, travellers şi alte grupuri asociate în Europa, şi are scopul de a acoperi larga diversitate de grupuri, inclusiv cele care se identifică drept ţigani".

Glosarul de terminologie elaborat la nivelul Consiliului Europei arată că „majoritatea romilor vorbesc limba romani (*romani chib*) şi sunt divizaţi în sub-grupuri («endaïa»): kelderash, lovari, gurbeti, ciurari, ursari, etc. În Balcani sunt de asemenea grupuri care se identifică romi dar nu vorbesc limba romani. Acestea includ *boyash* (beash, bayash, banyash, băieşi sau rudari, în funcţie de ţară) a căror limbă derivă din română, şi unele grupuri Ashkali, care vorbesc limba albaneză. Alte grupuri, care seamănă romilor în unele privinţe, precum Egyptians (denumiţi astfel deoarece ar proveni din Egipt, vorbesc limba albaneză) şi alte grupuri *ashkali,* insistă ca având diferenţe etnice faţă de romi". Sinti, respectiv Sinto este un termen ce provine din vesiunea germanizată a limbii romani. Grupurile de sinti sunt regăsite în general în regiunile de limbă germană ale Elveţiei, Austriei, Germaniei precum şi în Benelux şi unele state Scandinave, în Franţa, în zona de est, în particular Alsacia, unde sunt numiţi «Manouches», termen ce provine din limba romani, însemnând „fiinţă". Există de asemenea o sub-branşă a Sinti în nordul Italiei, în zona Piemont, Lombardia şi Proventa. Kale (mai comun *Gitanos* sau „Spanish Gypsies") în Pensinsula Iberică şi sudul Franţei mai mult sau mai puţin au renunţat la folosirea limbii romani. Ei vorbesc *kaló* ce derivă din spaniolă (vocabular şi gramatică) cu termeni împrumutaţi din limba romani. Sunt două variante (*Kaló Spanioli* şi *Kaló Catalani*). Travellers se regăsesc pe teritoriul Irlandei şi Marii Britanii şi sunt un grup etnic distinct de romi/sinti/kale.

Același glosar elaborat la nivelul Consiliului Europei arată că „binomul „romi/țigani" a fost utilizat pentru mulți ani de Consiliul Europei, devreme ce a acoperit majoritatea domeniilor și situațiilor în Europa. „În fapt, termenul *romi* este în mod corect larg răspândit în Europa Centrală și de Est, în timp ce termenul *țigani* are un sens peiorativ pentru majoritatea romilor și sinti europeni, care îl resping considerându-l un termen alienat, corelat stereotipurilor negative, paternaliste care încă îi urmăresc în Europa"[16].

Fostul Centru European de Monitorizare a Rasismului și Xenofobiei din Uniunea Europeană, actualmente transformat în Agenția de Drepturi Fundamentale a Uniunii Europene, în raportul privind „Femeile rome și accesul la serviciile publice de sănătate" din anul 2003, arată în capitolul Sumar, lit. i, nota 1 că „folosirea termenului *rom* se referă la grupurile etnice care se identifică pe sine drept romi sau cei precum sinti, țigani (Gypsies) și travellers în Marea Britanie, Irlanda sau în altă parte și care împărtășesc aspecte similare culturale, istorice și cel mai important, se confruntă cu aspecte de discriminare și excludere socială similare. Menționea sinti, țigani, travellers și alte grupuri s-a menținut acolo unde sursele de informare s-au axat în mod specific asupra acestora". În același sens este și raportul comandat de Comisia Europeană, prin Directoratul General pentru Angajare și Afaceri Sociale, în anul 2004, intitulat „Situația Romilor în Uniunea Europeană lărgită".

IV. Situația comunității rome și denominarea utilizată de instituțiile internaționale

Denominarea minorității romilor la nivelul Uniunii Europene

În primul rând, se impune a preciza că la nivelul Uniunii Europene a fost adoptată Directiva Consiliului 2000/43/CE privind aplicarea principiului egalității de tratament între persoane, fără deosebire de origine rasială sau etnică, publicată în Jurnalul Oficial al Comunităților Europene (JOCE) nr. L180 din 19 iulie 2000. Paragraful 6 din Directivă subliniază cât se poate de clar că „Uniunea Europeană respinge orice încercare de a determina existența unor rase umane separate. Astfel, utilizarea sintagmei «origine rasială» în această Directivă nu implică acceptarea unor astfel de teorii".

16 A se vedea Consiliul Europei, http://www.coe.int/T/DG3/RomaTravellers/source/GlossaryRoma.doc.

Parlamentul European a adoptat o serie de Rezoluţii privind situaţia minorităţii rome încă din anul 1984. În ultimii 10 ani denominările utilizate în actele oficiale ale Parlamentului se referă în mod explicit la „romi". În acest sens este „Rezoluţia Parlamentului European privind discriminarea împotriva Romilor", B4-0975 din 1995, publicată în Jurnalul Oficial al Comunităţilor Europene, C 249/156 din 25 septembrie 1995. Prin Rezoluţie, Parlamentul European „A. Recunoaşte romii ca persoane transnaţionale care se confruntă cu probleme sociale", şi „B. recunoaşte că o larg răspândită discriminare se manifestă împotriva romilor în toate ţările în care sunt aşezaţi".

În acelaşi sens este „Rezoluţia Parlamentului European privind situaţia Romilor în Uniunea Europeană" adoptată la 28 aprilie 2005 şi publicată în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene, C 45 E/129 din 23 februarie 2006. Din acest punct de vedere, este de precizat că întregul text al rezoluţiei utilizează denominarea „romi". Parlamentul European, la punctul D, spre exemplu, „recunoaşte că eşecul autorităţilor, în special al autorităţilor publice, de a combate discriminarea şi xenofobia împotriva romilor, reprezintă un factor care încurajează persistenţa problemelor în societate". La punctul 4 din Rezoluţie, Parlamentul recomandă „Comisiei să includă problematica anti-ţiganismului/romafobiei în Europa între priorităţile anului 2007 (...), şi se adresează partidelor politice şi societăţii civile la toate nivelele pentru a întări ideea că ura rasială împotriva Romilor nu poate fi în nici un caz tolerată în societatea europeană". La punctul 8, Parlamentul „se adresează statelor membre şi statelor candidate pentru a întări legislaţia naţională şi măsurile administrative care în mod expres şi specific vizează anti-ţiganismul/romafobia şi interzic discriminarea rasială şi intolerantă, directă sau indirectă, în toate sferele vieţii publice".

Rezoluţia Parlamentului European privind situaţia femeilor rome în Uniunea Europeană adoptată la 1 iunie 2006 şi publicată în Jurnalul Oficial al Uniunii Europene, C 298 E/283 din 8 decembrie 2006, foloseşte termenii de „romi" şi „femeile rome". Rezoluţia Parlamentului European privind aplicarea Directivei 2004/38/EC referitoare la dreptul cetăţenilor UE şi a membrilor familiilor lor de a se mişca şi a-şi stabili reşedinţa liber pe teritoriul statelor membre, P6_TA(2007)0534, adoptată la 25 noiembrie 2007, la paragrafele L şi M precum şi la pct. 12 şi 13 utilizează denominarea „romi", „minoritatea romă", „drepturile romilor", „strategie pentru incluziunea socială a romilor", „comunitatea romă". În acelaşi sens, prin Rezoluţia Parlamentului European privind combaterea creşterii extremismului în Europa P6_TA(2007)0623, adoptată la 12 decembrie 2007, parag. A, Parlamentul îşi exprimă „îngrijorarea serioasă cu privire la resurgenţa în Europa a mişcărilor extremiste, a grupurilor şi partidelor paramilitare, unele chiar având responsabilităţi guvernamentale,

care își bazează ideologia, discursul politic, practici și conduite discriminatorii, incluzând rasism, intoleranță, incitare la ura religioasă, excludere, xenofobie, anti-semitism, anti-țiganism, homofobie, misoginism și ultranaționalism", precum și cu privire la F. „neo-naziști, paramiliari și extremiști care își direcționează atacurile violente împotriva unei largi categorii de grupuri vulnerabile, incluzând migranți, romi, homosexuali, activiști anti-rasism". Similar, Rezoluția Parlamentului European privind o strategie europeană pentru romi, P6_TA-PROV(2008)0035, adoptată la 21 ianuarie 2008 utilizează denominarea „romi", „comunități de romi". Printre altele, ținând cont de faptul că „antițiganismul sau romafobia sunt încă răspândite în Europa și sunt promovate de extremiști", la punctul 1 al Rezoluției, Parlamentul condamnă ferm și „fără echivoc toate formele de rasism și discriminare cu care se confruntă Romii și ceilalți priviți drept «țigani»".

Recentele documente ale Parlamentului European sau Comisiei Europene utilizează în mod exclusiv termenul *romi*. Este cazul, spre exemplu al Rezoluției Parlamentului European din 11 martie 2009 referitoare la „situația socială a romilor și îmbunătățirea accesului acestora pe piața muncii din UE", a Rezoluției Parlamentului European din 25 martie 2010 referitoare la „al doilea Summit european privind romii", Comunicarea Comisiei Europene către Consiliu, Parlamentul European, Comitetul Economic și Social European și Comitetul Regiunilor din 14 aprilie 2010 privind „Integrarea socială și economică a romilor în Europa", Comunicarea Comisiei Europene către Consiliu, Parlamentul European, Comitetul Economic și Social European și Comitetul Regiunilor din 5 aprilie 2011 privind „Un cadru UE pentru strategiile naționale de integrare a romilor până în 2020".

Denominarea minorității romilor la nivelul Consiliului Europei

Terminologia utilizată în prezent de Consiliul Europei s-a modificat considerabil începând cu anii 1970, însă în ultimii 10 ani, denominarea minorității este cu predilecție „rom/romi", „comunități de romi". Inițial s-au utilizat termenii de „țigani și alți nomazi"/travellers" (în Recomandarea 563/1969 a Adunării Consultative privind situația țiganilor și a altor nomazi în Europa (1969). De asemenea, s-a utilizat termenul „nomazi" (în Rezoluția nr. (75)13 a Comitetului de Miniștri privind situația socială a nomazilor în Europa (1975) și Recomandarea nr. (83)1 a Comitetului de Miniștri a nomazilor apatrizi și a nomazilor cu cetățenie nedeterminată (1983)). Ulterior, s-a utilizat termenul „populații de origine nomadică" (în Rezoluția 125/1981 a Congresului Autorităților Locale și Regionale în Europa privind rolul și responsabilitatea autorităților

locale şi regionale referitor la problemele culturale şi sociale ale populaţiilor de origine nomadică).

Termenul izolat „ţigani" a fost utilizat pentru o scurtă perioadă de timp (în Rezoluţia nr. 249/1993 a Congresului Autorităţilor Locale şi Regionale din Europa privind Ţiganii în Europa: rolul şi responsabilitatea autorităţilor locale şi regionale (1993) şi Recomandarea nr. 1203 a Adunării Parlamentare privind Ţiganii în Europa (1993). După folosirea scurtă a termenului de „ţigan", Consiliul Europei a utilizat termenii „rromi (ţigani)" (în Rezoluţiile 11 şi 16 din 1995 ale Congresului Autorităţilor Locale şi Regionale în Europa „Către o Europă Tolerantă: contribuţia rromilor (ţiganilor)", 1995). Ulterior, s-a trecut la utilizarea termenului „romi" (în Rezoluţia 44/1997 a Congresului Autorităţilor Locale şi Regionale „Către o Europă Tolerantă: contribuţia Romilor" (1997) şi Recomandarea nr. 1557 a Adunării Parlamentare privind situaţia juridică a Romilor în Europa, 2002).

De asemenea, s-a utilizat binomul „romi/ţigani" (în Recomandarea nr. R(2000)4 a Comitetului de Miniştri privind educaţia copiilor romi/ţigani în Europa, 2000; Co-ordonatorul Consiliului Europei pentru Romi/Ţigani şi Grupul de Specialişti privind Romii/Ţiganii, 1995; Recomandarea de Politică Generală a ECRI privind combaterea rasismului şi intoleranţei împotriva Romilor/Ţiganilor, 1998). Ulterior, s-a utilizat binomul „romi/ţigani" împreună cu termenul „travellers" (în Recomandarea nr. R(2001)17 a Comitetului de Miniştri privind îmbunătăţirea situaţiei economice şi a angajării romilor/ţiganilor şi travellers, 2001; Grupul de Specialişti privind Romii, Ţiganii şi Travellers, 2002).

În prezent se utilizează termenii romi şi travellers (în Recomandarea nr. R (2004)14 a Comitetului de Miniştri privind mişcarea şi camparea Travellers (nomazi *n.n.*) în Europa, 2004; Formul European al Romilor şi Travellers, 2004, Coordonatorul activităţilor privind romii şi travellers, 2004; Recomandarea nr. R (2005)4 a Comitetului de Miniştri privind îmbunătăţirea condiţiilor de locuit a romilor şi travellers în Europa, 2005; Recomandarea nr. R(2006)10 a Comitetului de Miniştri privind îmbunătăţirea accesului la sănătate pentru Romi şi Travellers în Europa, 2006; Comitetul de Experţi privind Romii şi Travellers – MG-S-ROM, 2006; Recomandarea nr. R (2008)5 a Consiliului de Miniştri privind politicile pentru romi şi travellers în Europa, 2008; Rezoluţia Adunării Parlamentare 1740/2010 privind „Situaţia romilor în Europa şi activităţi relevante ale Consiliului Europei"; Recomandarea Adunării Parlamentare 1941/2010 privind „romii solicitanţi de azil în Europa" şi altele).

Denominarea minorității romilor la nivelul OSCE

Între 5-29 iunie 1990 s-a desfăşurat Reuniunea de la Copenhaga a OSCE, la data respectivă CSCE, privind Dimensiunea Umană în spaţiul CSCE. Documentul adoptat în cadrul acestei reuniuni, la paragrafele 40-40, 40.1. şi 40.2, face referire expresă la „problemele particulare ale Romilor (ţiganilor)" şi la măsurile angajate de statele participante în acest sens. În cadrul Reuniunii Experţilor CSCE privind Minorităţile Naţionale, organizată la Geneva, în 1-19 iulie 1991, statele participante CSCE „reafirmă recunoaşterea problemelor particulare ale Romilor (ţiganilor)". Documentul reuniunii utilizează o singură dată în paranteză termenul „ţigani", redat mai sus, şi ulterior doar noţiunea *Romi.* Cu ocazia Conferinţei CSCE privind Dimensiunea Umană din 10 septembrie-4 octombrie 1991, la Moscova, prin documentul adoptat de statele participante, la paragraful 42.2 „recunosc că educaţia privind drepturile omului contribuie la combaterea intoleranţei, a urii şi prejudecăţilor religioase, rasiale şi etnice, inclusiv împotriva romilor, xenofobiei şi antisemitismului".

Documentul CSCE de la Helsinki, intitulat „Provocările Schimbării", adoptat cu ocazia Deciziilor de la Helsinki, la 12 iunie 1992, subliniază în paragraful 35 că statele participante „reafirmă (...) nevoia de a dezvolta programe corespunzătoare care să adreseze problemele cu care se confruntă cetăţenii lor ce aparţin Romilor şi altor grupuri care tradiţional sunt identificaţi drept ţigani şi de a crea condiţii pentru a beneficia de oportunităţi egale în vederea participării depline în societate". Documentul adoptat în cadrul Reuniunii OSCE de la Budapesta, din decembrie 1994, în paragraful 23, cuprinde decizia statelor participante de a numi un punct de contact pentru problemele romilor şi sinti (ţiganilor). Consiliul Ministerial OSCE, prin Decizia nr. 5 din decembrie 1998, cu ocazia celei de a 7 a reuniuni de la Oslo, a decis „întărirea capacităţii Punctului de Contact pentru Problemele Romilor şi Sinti", utlizând în cadrul textului, la punctul 1, aliniatele 1, 2, 3, 4, termenii „romi şi sinti", „comunităţi de romi şi sinti", „problemele romilor şi sinti" în mod exclusiv.

Cu ocazia Summit-ului OSCE de la Istanbul, din noiembrie 1999, preşedinţii statelor sau guvernelor participante, astfel cum rezultă din documentul reuniunii, la paragraful 31 „regretă violenţa şi alte manifestări de rasism şi discriminare împotriva minorităţilor, incluzând romii şi sinti". De asemenea, „subliniază importanţa atenţiei particulare ce trebuie acordată problemelor de excludere socială a romilor şi sinti". Cu aceeaşi ocazie a fost adoptată şi Carta pentru Securitate Europeană, ce menţionează romii în paragraful 20, prin care statele participante „recunosc dificultăţile particulare întâmpinate de romi şi sinti şi nevoia de a adopta măsuri efective pentru a atinge o egalitate

de oportunități deplină, în conformitate cu angajamentele OSCE pentru persoanele care aparțin romilor și sinti".

Înaltul Comisar pentru Minorități Naționale din cadrul Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa a elaborat Raportul intitulat *Romii (țiganii) în Regiunea CSCE,* prezentat în cadrul Reuniunii Comitetului Oficialilor Seniori în septembrie 1993. Denominarea utilizată, astfel cum rezultă din Raport, este cu precădere „romi". Ulterior, „Raportul privind situația romilor și sinti în spațiul OSCE" din 10 martie 2000, la Capitolul I, nota 1, Înaltul Comisar OSCE pentru Minorități Naționale, arată că „se folosește termenul *rom* în loc de *țigan,* termen considerat de majoritate peiorativ, în considerarea preferinței multor romi care sunt activi în cadrul mișcărilor internaționale și naționale privind drepturile romilor". De altfel, Consiliul Permanent al Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa, prin Decizia nr. 566 din 27 noiembrie 2003 (publicată în Jurnalul nr. 479, PC, Agenda pct. 4) a adoptat Planul de Acțiune privind îmbunătățirea situației romilor și sinti în spațiul OSCE pentru „a întări eforturile statelor participante, a instituțiilor și structurilor OSCE în vederea asigurării că romii și sinti sunt capabili să joace un rol deplin și egal în societățile noastre și de a eradica discriminarea împotriva lor". Întregul text al Deciziei utilizează denominarea „romi și sinti".

Denominarea minorității romilor la nivelul Organizației Națiunilor Unite

Comitetul Economic și Social în Rezoluția nr. 6 din 31 august 1977 face un apel către statele în a căror teritorii locuiesc romi (țigani) să asigure că drepturile acestora sunt respectate. Rezoluția Comitetului Economic și Social nr. 21 din 1991, E/CN.4/Sub.2/1991/L.9, adoptată la 19 august 1991, privind protecția minorităților, face referire expresă la Rezoluția nr. 6/1977: „luând act că, în multe state, diverse obstacole există în fața realizării depline a drepturilor civile, politice, economice, sociale și culturale a persoanelor aparținând comunității rome și că astfel de obstacole constituie discriminare în mod specific îndreptată împotriva acestei comunități, care este în particular vulnerabilă". De asemenea, Comitetul își exprimă „îngrijorarea cu privire la existența manifestărilor împotriva comunității rome" și „situația vulnerabilă a comunității rome".

Prin Rezoluția 65/1992 din 4 martie 1992 privind protecția romilor, E/CN.4/1992/L.11/Add.5, parag. 1, Comisia privind Drepturile Omului „Solicită Raportorului Special din cadrul Sub-Comisiei privind Prevenirea Discriminării și Protecția Minorităților să acorde o atenție specială și să prezinte informații cu privire la condițiile specifice în care romii (țiganii) trăiesc", iar la parag. 2 „invită statele să adopte toate măsurile corespunzătoare pentru a elimina orice formă de discriminare împotriva romilor (țiganilor)".

Comitetul pentru Eliminarea Discriminării Rasiale (CERD) a adoptat un document distinct, Recomandarea Generală nr. 27 (XXVII) din 16 septembrie 2000, privind discriminarea împotriva romilor prin care „se recomandă statelor parte la Convenție, (Convenția Internațională cu privire la Eliminarea tuturor Formelor de Discriminare Rasială n.n.) să adopte, *inter alia,* măsuri în beneficiul membrilor comunităților de romi, având în vedere situația lor specifică". Întregul text utilizează denominarea „romi". În Capitolul 1. Măsuri de natură generale, pct.3 al Recomandării, CERD subliniază importanța „*respectării dorințelor romilor cu privire la desemnarea care vor să le fie atribuită și a grupului de care vor să aparțină*".

V. Problematica discriminării în legătură cu imputarea originii etnice

Utilizarea denominării „țigan" și potențialul caracter discriminatoriu, în contextul legislației antidiscriminare din România

În iunie 2000 Consiliul Uniunii Europene a adoptat Directiva 43/2000/CE și ulterior Directiva 78/2000/CE, Directiva 113/2004/CE și Directiva 2006/54/CE. Directiva rasială, astfel cum este cunoscută Directiva 2000/43/CE, constituie primul instrument legislativ european care interzice discriminarea pe bază de origine rasială sau etnică în toate domeniile vieții, aplicându-se „tuturor persoanelor, atât din sectorul public, cât și din cel privat, ori organismelor publice". Directiva rasială și cele ulterioare constituie un punct de referință major în dezvoltarea standardelor juridice în materia combaterii discriminării în Uniunea Europeană. În vederea transpunerii Directivelor europene, Guvernul României a adoptat Ordonanța nr. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare, act normativ ce a suferit numeroase amendamente tocmai pentru a se asigura alinierea la standardele prevăzute de *acquis.*

Încă de la înființarea sa, Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării a fost sesizat cu privire la utilizarea unor sintagme, termeni, exprimări folosite la adresa unor persoane aparținând unor minorități etnice sau altor minorități, care au considerat că sunt discriminate sub aspectul dreptului la demnitate personală. Nu puține au fost cazurile în care s-a invocat imputarea originii etnice prin referire expresă la termenul „țigan". Deși primele soluții ale CNCD nu au cuprins motivele care au dus la constatarea sau neconstatarea unei discriminări prin referire la originea etnică sau utilizarea in extremis

a sintagmei „țigan", ulterior jurisprudența Consiliului a oferit repere clare cu privire la contextul în care termenul „țigan" poate primi o conotație discriminatorie sau poate produce un efect discriminatoriu.

Primul caz în care Consiliul s-a pronunțat cu privire la o asemenea situație datează din anul 2003. CNCD a fost sesizat în legătură cu declarațiile publice ale unui ales local care arăta, între altele: „Vă puteți da seama ... că *romanes* derivă din limba română. Cine a încercat cu romanes să se bage în seamă! Romanes nu există, este o chestiune inventată de unii... Nu că nu-i iubesc, dar eu vreau să fac niște delimitări în limba, cultura și istoria poporului român..., dar să-și vadă fiecare de treaba lui. Eu nu pot să accept să fiu scris în pașaport Rom și el să-și zică rrom. Ori e țigan, ori e român... Efortul lor trebuie să se îndrepte către aceștia – să pună apa, săpunul, școala, cartea ca instrumente de bază în educația lor și trecerea lor la lumea civilizată". Prin hotărârea nr. 9 din 4 februarie 2003, CNCD a constatat că, în ansamblul lor, declarațiile încalcă dispozițiile art. 2 alin.1 și art. 19 din Ordonanța nr. 137/2000, constituind o discriminare prin atingerea demnității persoanelor aparținând comunității rome. O hotărâre similară a fost adoptată în legătură cu un articol de presă publicat într-un cotidian local în care autorul făcea referire, în mod repetat, la „un grup de țigani jegoși". Prin hotărârea nr. 75 din 11 martie 2003 s-a constatat că referirea la „țigani jegoși" constituie o discriminare prin care se aduce atingere dreptului la demnitate, marjându-se exclusiv pe ideea că articolul a depășit limitele exercițiului dreptului la libertate de opinie și exprimare.

În ceea ce privește utilizarea unor sintagme asociate termenului țigan, similar cazului „țigani jegoși", în hotărârea nr. 309 din 14 noiembrie 2006, Consiliul a reținut caracterul discriminatoriu al apelativului „țigan prost" întrucât promovează o prejudecată referitoare la etnia romă, fiind de natură ofensivă. Același caracter a fost apreciat prin hotărârea nr. 101 din 18 decembrie 2008 vizavi de afirmațiile „țigani jegoși, țigani spurcați, nespălați, ciori, cracra", prin hotărârea nr. 162 din 11 martie 2008 față de afirmațiile „ciurdă de țigani, să nu mai rămână piatră pe piatră și nici un țigan", prin hotărârea nr. 114 din 24 februarie 2009 față de „țiganca dracului ... ar trebui dusă la Bug", prin hotărârea nr. 373 din 02 iulie 2009 față de „țigancă borâtă și jegoasă", prin hotărârea nr. 558 din 19 noiembrie 2009 față de etichetarea „țigani burtoși", prin hotărârea nr. 40 din 05 mai 2010 față de afirmația „țigan împuțit, leneș"[17].

17 A se vedea Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, „Raport privind implementarea Directivei rasiale în România (2003-2010)", Dezideriu Gergely, Partea a II a, Secțiunea VIII, Jurisprudența CNCD sub incidența legii naționale de transpunere a Directivei 2000/43/CE, CNCD, București, 2010, p.32-56, raport disponibil la: http://cncd.org.ro/files/file/Raport%20D43_2000_CNCD_final.pdf.

Articolele de presă ce prezentau subiecte în legătură cu persoane aparținând comunității rome au făcut obiectul multor sesizări la CNCD. Spre exemplu, s-a imputat faptul că un cotidian central făcea trimitere la „țigani", despre care se relata că „procrează cu maxim simț de răspundere, mai ales atunci când este vorba să parcurgă și ei o tranziție nesfârșită ca a noastră". Un alt cotidian relata că „țiganii din Craiova s-au răsculat împotriva lumii interlope din oraș, pentru că – susțin ei – nu sunt lăsați să intre în discoteci sau baruri". Un alt cotidian relata că „un pui de urs salvat de săteni a fost fugărit și maltratat de o liotă de țigani", sau că „localitatea (...) este o amestecătură pitorească de pescari, lipoveni, români, tătari, țigani" sau „copiilor de țigani li se oferă posibilitatea să intre la facultate grație însești condiției lor etnice".

În legătură cu acest tip de relatare, Consiliul a opinat că nu se pot reține fapte de discriminare. În hotărârea nr. 126 din 28 ianuarie 2004 și hotărârea nr. 128 din 28 ianuarie 2004 s-a considerat că nu constituie discriminare referirea la „țigani" în legătură cu simțul procreerii ori a nemulțumirilor exprimate față de anumiți prestatori de servicii. În hotărârea nr. 160 din 22 iunie 2005, Consiliul a arătat că articolul de presă ce descrie localitatea ca „o amestecătură pitorească" face referire la etnia romilor însă nu are caracter de defăimare, nu creează o atmosferă umilitoare la adresa etniei[18], ci pur și simplu enumeră printre alte minorități și pe aceea a romilor. În hotărârea nr. 369 din 10 decembrie 2004, pornindu-se de la ideea că termenii „o liotă de țigani" ar putea avea caracter discriminatoriu, s-a constatat că articolul per ansamblu se înscrie în categoria celor de informare a cititorilor[19], sensul termenilor, așa cum rezultă din întreg articolul neavând caracter peiorativ[20]. Pe de altă parte, în hotărârea nr. 274 din 17 mai 2005, legat de articolul ce relatează subiectul locurilor distincte pentru romi la facultăți, Consiliul a arătat că limitarea dreptului la

18 Aceeași idee este reiterată în hotararea CNCD nr. 27 din 31 ianuarie 2006 prin care se arată că limitele libertății de exprimare în cazul jurnalistului sunt mai largi, fiind contrapuse de dreptul la demnitate personală. În legătură cu acest aspect, se arată că atunci când nu se crează o atmosferă ostilă, degradantă sau umilitoare cu privire la comunitatea romă ori nu se incită la ură rasială sau națională nu se poate reține un abuz în exercițiul libertății de exprimare.

19 Ideea caracterului informativ al unui articol de presă a fost reiterată ulterior în practica CNCD. De exemplu, în hotărârea nr. 343 din 30 noiembrie 2005, Consiliul a reținut că în speță „conținutul articolelor invocate...este unul pur informativ fără a face referiri cu conotații negative la adresa etniei romilor, fiind doar relatări a unor evenimente petrecute în municipiul P."

20 Ideea lipsei caracterului peiorativ al termenului „țigan" a fost reținută și în hotărârea CNCD nr. 338 din 28 noiembrie 2005 în legătură cu un articol intitulat „Ei sunt țiganii fotbalului". În acest caz, Consiliul a reținut că „sensul peiorativ al termenului țigani nu a fost utilizat în raport de persoane aparținând acestei etnii, sau cu o comunitate romă, astfel încât, dacă ar fi fost așa, s-ar fi putut reține o culpă".

libertate de exprimare se impune atunci când, puse în balanţă cu vătămarea dreptulor omului, afirmaţiile imputate incită la ură rasială[21].

Consiliul a constatat fapte de discriminare în măsura în care comunitatea romilor per ansamblu era catalogată printr-o serie de stereotipuri şi prejudecăţi de natură a afecta dreptul la demnitate, în legătură cu apartenenţa etnică. A fost cazul articolelor de presă ce conţineau referiri la etnia romă prin asocierea între imaginea comunităţii şi activităţi care contravin legii şi moralei precum hoţia, lenea, murdăria, asociere ce creează o atmosferă ostilă sau ofensatoare, îndreptată împotriva unei comunităţi. Este cazul, între altele, a hotărârii nr. 316/23 august 2005, hotărârii nr. 271 din 12 septembrie 2006, hotărârii nr. 593 din 24 noiembrie 2009, a hotărârii nr. 20 din 4 mai 2010, a hotărârii nr. 87 din 2 iunie 2010 în care comunitatea romă este asociată cu acte antisociale, infracţionalitate, traficul de droguri, prostituţia etc. Spre exemplu, s-a reţinut caracterul discriminatoriu al unor asocieri prin imputarea comportamentului „ţiganilor" care „spurcă oraşele" sunt „avorturi ale societăţii", „ţiganii" care „puiesc de prostie, doar pentru a pune laba lor jegoasă pe alocaţia unor amărâţi de copii", în hotărârea nr. 416 din 28 noiembrie 2007 sau 91 din 18 februarie 2008[22].

Raportarea la subiectul auto-identificării prin denominare a membrilor unei comunităţi etnice în relaţie cu problema discriminării rasiale o regăsim, pentru prima oară, în considerentele hotărârii Consiliului Naţional pentru Combaterea Discriminării nr. 200 din 06 iunie 2006. Fiind pusă problema conţinutului unor scandări discriminatorii pe bază de origine etnică („Am avut şi vom avea mereu boală pe ţigani")[23], s-a marjat, esenţialmente, pe două repere: standardul internaţional privind interzicerea opiniilor şi ideilor cu caracter rasist în contextul libertăţii de exprimare şi auto-identificarea membrilor comunităţii etnice în cauză. Relativ la primul reper s-a reţinut că „în opinia Comitetului ONU privind interzicerea discriminării rasiale, prohibiţia diseminării

21 În hotărârea nr. 429 din 21 decembrie 2010, Consiliul a reţinut că din ansamblul articolului de presă rezultă o abordare obiectivă menită a prezenta situaţii de fapt concrete, respectiv probleme ce afectează comunitatea romă, ori condiţiile sociale în care trăiesc. În acelaşi sens, nu s-a putut constata că scopul urmărit prin materialul publicat a fost acela de a aduce atingere demnităţii persoanelor aparţinând comunităţii rome.

22 A se vedea Consiliul Naţional pentru Combaterea Discriminării, „Raport privind implementarea Directivei rasiale în România (2003-2010)", Dezideriu Gergely, Partea a II a, Secţiunea VIII, Jurisprudenţa CNCD sub incidenţa legii naţionale de transpunere a Directivei 2000/43/CE, CNCD, Bucureşti, 2010, p.32-56, raport disponibil pe: http://cncd.org.ro/files/file/Raport%20D43_2000_CNCD_final.pdf.

23 Pe parcursul unor manifestări sportive, suporterii unei echipe au scandat diferite sloganuri la adresa suporterilor echipei adverse, între altele „Am avut şi vom avea mereu boală pe ţigani!", „Ne pişăm pe ei la infinit-muie lui ...!"

ideilor bazate pe superioritatea rasială sau ură este compatibilă cu dreptul la libertatea de expresie şi opinie. Acest drept este conţinut în articolul 19 al Declaraţiei Universale a Drepturilor Omului şi este reinstituit în art.5 (d) (viii) al Convenţiei Internaţionale privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială".

Pornind de la această premisă, analiza cazului s-a raportat la modul în care se auto-defineşte comunitatea de persoane aparţinând minorităţii romilor, în mod special la distincţia dintre heteroidentificare („ţigan") şi autoidentificare („rom"). S-a reţinut că prin termenul ţigan se înţelege: „Termen folosit pentru a denumi grupuri etnice formate prin dispersia grupurilor comerciale, nomade sau de alt fel din India în secolul al X-lea, şi amestecarea lor cu europeni şi alte grupuri în perioada Diasporei lor. (...) Termenul *romi* este folosit pentru că, în general, acesta este preferat pentru a denumi acestă comunitate în Europa Centrală şi de Est. Termenul de ţigani poate fi jignitor pentru romii din Europa Centrală şi de Est. (Vezi Minority Rights Group International, Jean-Pierre Liegeois şi Nicolae Gheorghe, *Romii/ţiganii: O minoritate europeană,* Minority Rights Group International, 1995, p.6). În ceea ce priveşte denumirea de "rom" sau "romi", cu toate că nu include toate grupurile în discuţie, este din ce în ce mai folosit în sfera politică şi are avantajul unei demarcări clare faţă de termenii impuşi din afară. Mai mult, acest termen este auto-definirea unui număr semnificativ de astfel de grupuri şi corespunde cel mai bine realităţii socioculturale şi voinţei politice a grupurilor din Europa Centrală şi de Est, ceea ce însumează 70% din populatia identificată ca ţigani în Europa. (vezi Jean Pierre Liegeois, *Romii/ţiganii. Calatorii,* Consiliul Europei, Publicaţii, Strassbourg, 1994)"[24].

Aşadar, a prezentat relevanţă faptul că termenul „ţigan" poate fi jignitor pentru romii din Europa Centrală şi de Est. În al doilea rând, asocierile sintagmei „ţigani" sunt nu doar peiorative cât pot fi mai ales insultătoare. În al treilea rând, afirmaţiile imputate au caracter de instigare având ca efect atingerea demnităţii unei comunităţi de persoane în legătură directă cu apartenenţa etnică. În acest sens s-a reţinut: „Chiar dacă s-ar admite caracterul peiorativ al scandarilor (...), ceea ce se şi poate constata, dincolo de aspectele de natură insultătoare de genul «muie la ţigani» sau «Ne pişăm pe ei la infinit», scandările de genul «Am avut şi vom avea mereu boală pe ţigani!» în întreg contextul proliferărilor, reprezintă un comportament manifestat în public cu caracter de

24 A se vedea Consiliul Naţional pentru Combaterea Discriminării, „Raport privind implementarea Directivei rasiale în România (2003-2010)", Dezideriu Gergely, Partea a III a, Concepte interpretate în jurisprudenţa CNCD incidente domeniului de aplicare al Directivei 2000/43/CE, CNCD, Bucureşti, 2010, p.59-76, raport disponibil pe: http://cncd.org.ro/files/file/Raport%20D43_2000_CNCD_final.pdf.

instigare prin care se aduce atingere demnității ori creează o atmosferă umilitoare sau ofensatoare, care, în ciuda faptului că se susține că este îndreptat împotriva suporterilor echipei adverse sau echipei adverse în sine, este în fapt legat de o comunitate de persoane și în strânsă legătură cu apartenența acestora la o anumită etnie, fiind vizate în mod implicit prin însăși natura scandărilor, având acest din urmă efect". Prin urmare, a prevalat măsura în care membrii unei minorități se disociază de denominarea ce li se atribuie, caracterul asociat respectivei denominări (licențios, insultător, jignitor etc), precum și natura acesteia, anume de a instiga la adresa unei comunități sau minorități etnice.

Discriminarea prin asociere cu originea rasială sau etnică și imputarea noțiunii „țigan"

Curtea Europeană de Justiție în cauza Coleman vs. Attrige Law a statuat că prevederile Directivei cadru trebuie interpretate în sensul că interzicerea discriminării directe nu este limitată la persoanele care au ele înseși un handicap. Pentru prima oară, Curtea a stabilit pe cale jurisprudențială elementele unui concept nedefinit explicit în Directiva cadru (discriminarea prin asociere), dar acoperit prin definiția discriminării directe. Arată în acest sens Curtea, în cazul în care un angajator tratează diferențiat un angajat care nu are el însuși un handicap și este dovedit că tratamentul defavorabil a cărui victimă este acest angajat se întemeiază pe handicapul copilului său, căruia angajatul îi acordă cea mai mare parte a îngrijirilor de care acesta are nevoie, un astfel de tratament este contrar discriminării directe[25].

Cu alte cuvinte, Curtea Europeană de Justiție a statuat faptul că discriminarea se poate produce nu doar în relație directă cu o caracteristică pe care o are o persoană cât și în legătură cu o caracteristică asociată acesteia. În cazul nostru, angajatul nu era o persoană cu handicap însă avea în îngrijire un copil cu handicap, ceea ce a constituit elementul declanșator al discriminării, însă prin asociere cu handicapul copilului acestuia. În mod similar, discriminarea se poate produce prin asociere cu originea rasială sau etnică a unei persoane.

Conceptul discriminării prin asociere a fost pus în discuție, pentru prima oară, în considerentele hotărârii C.N.C.D. nr. 251 din 7 iunie 2006, în contextul în care Consiliul a fost chemat să se pronunțe asupra unor declarații făcute public, între altele: „Nu cred că o cioară, adică M.V., poate să fie purtător de cuvânt al partidului nostru. Nu este corect așa ceva". Analiza acestor afirmații

25 A se vedea CEJ, cauza C 303/06, Coleman vs. Attridge Law, Steve Law, Hotărârea din 17 iulie 2008.

a fost corelată unor vectori de referință din domeniul lingvistic precum și din spațiul public pentru a reliefa în ce măsură conotația sintagmei „cioară" este asociată cu originea rasială sau etnică. Al doilea element de referință l-a constituit persoana vizată, în esență, asumarea sau nu a apartenenței etnice, respectiv dreptul acestei persoane de a fi tratată în consecință, fără a rezulta un dezavantaj din propria alegere.

Din perspectiva reperului lingvistic, în hotărârea CNCD s-a constatat că „în Dicționarul explicativ al limbii române (...) prin cioară se înțelege și „2. Epitet dat unui om brunet". În același sens, pe DEX on line (DEX on line este transpunerea pe Internet a unor dicționare de prestigiu ale limbii române în cadrul căruia definițiile sunt preluate textual din sursele menționate) disponibil la adresa (...) prin cioară se înțelege și „s.v. rom, țigan", ca sursă fiind menționat Dicționarul de sinonime, ediția 2002. În ceea ce privește spațiul public, „se pot reține diverse situații în care utilizarea sintagmei «cioară» este asociată cu apartenența etnică, rasială sau culoarea unor categorii de persoane într-un context care a avut ca efect crearea unei atmosfere umilitoare. De exemplu, relatările media privind scandările în cursul manifestărilor sportive («Suspendați-ne, urâm ciorile!», «Un milion de ciori, o singură soluție – Antonescu!", «Mori, țigane!», «Ce cioroi, ce cioroi, cei mai negri din peluză sunteți voi!», «Liga Campionilor interzisă ciorilor!»)". Ca atare, „rezultă fără echivoc că în spațiul public *sintagma «cioară» este asociată unui stigmat identificat în fapt cu rasa, culoarea sau apartenența etnică a unor persoane.* De altfel și dicționarele explicative asociază în secundar termenul cioară cu «epitet dat unui om brunet» sau *rom; țigan.* Folosirea acestei sintagme a făcut obiectul unor sancțiuni vizavi de persoanele care l-au utilizat, datorită caracterului rasist, discriminatoriu, umilitor și ofensator al acestora prin asocierea cu rasa, culoarea sau apartenența etnică".

În ceea ce privește persoana vizată de afirmațiile în cauză, în motivarea hotărârii, se evidențiază câteva chestiuni: aceasta „se bucură de notorietate în viața publică și politică iar în ceea ce privește apartenența sa etnică, națională (...), este de asemenea cunoscut că au fost puse în discuție în mod public aceste aspecte asupra cărora dl. M.V. nu a considerat necesar să se justifice, însă în privința cărora s-au făcut diverse speculații în mass-media". Or, ceea ce prezintă relevanță în cauză nu este legat de notorietatea unei persoane în viața publică ori de speculațiile în legătură cu apartenența acesteia. Dimpotrivă, devine relevant faptul că apartenența etnică este imputată de terți și cu atât mai mult nu este asumată de persoana vizată. Așadar, ceea ce primează în acest caz, așa cum rezultă din motivarea hotărârii, „este dreptul oricărei persoane de a se auto-identifica ca aparținând unui grup sau altuia și nu revine altora această prerogativă de a considera o persoană ca fiind de o etnie sau alta". În

concluzie, prin afirmația imputată, se reține în hotărârea nr. 251 din 7 iunie 2006, utilizarea sintagmei „cioară" în legătură cu M.V. constituie „un comportament care are ca efect atingerea demnității și crearea unei atmosfere umilitoare îndreptate împotriva *unei persoane legate prin asociere de apartenența la o anumită etnie sau de culoare"*[26].

În hotărârea CNCD nr. 92 din 23 mai 2007, în legătură cu conținutul afirmației: „Cât era de agresivă țiganca asta împuțită", Colegiul a reținut că aceasta este bazată pe asocieri etnice în legătură cu un comportament reprobabil, fiind „ofensatoare și [de natură] a aduce atingere demnității, constituind o apreciere jignitoare strâns legată de o percepție stereotipă asociată (...) etniei rome, similar unor percepții subiective generalizate cu caracter discriminatoriu, de tipul celor cu care etnia romă este asociată, spre exemplu: romii (țiganii) sunt împuțiți, jegoși, nespălați, hoți etc"[27]. CNCD a considerat că persoana fața de care s-a făcut afirmația în cauză a fost asociată în mod implicit cu o caracterizare legată de apartenența etnică, fără ca identitatea etnică să se fi cunoscut ori să se fi asumat. Ca atare, afirmația respectivă a constituit o discriminare prin asociere cu originea etnică, prin însăși natura imputațiilor[28].

Într-un caz recent, în fața Consiliului s-a pus în discuție un incident desfășurat în centrul unei localități, în speță o tamponare soldată cu avarii ușoare între autoturismele conduse de petent și partea reclamată. Aflându-se în apropiere, în exercitarea atribuțiilor de serviciu, agentul de poliție a fost chemat la fața locului. Părțile implicate discutau în contradictoriu cu privire la vinovăția accidentului. La un moment dat, în prezența agentului de poliție, partea reclamată s-a adresat petentului, spunându-i repetat: „Ești un țigan!". Chemat a se pronunța cu privire la aceste afirmații, în considerentele hotărârii C.N.C.D. nr. 228 din 8 septembrie 2010[29], s-a marjat pe analiza legitimității aserțiunii în cauză, a relevanței acesteia precum și a consecințelor produse sub aspectul demnității, prin asocierea noțiunii *țigan* cu o persoană a cărei apartenența etnică nu era cunoscută și nici relevantă.

Premisa de la care s-a pornit în analiza cazului a fost aceea că faptele au fost de natură a permite reținerea unor prezumții în legătură cu originea etnică. Imputarea sintagmei „ești un țigan!" a creat o asociere directă cu originea

26 A se vedea Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, „Raport privind implementarea Directivei rasiale în România (2003-2010)", Dezideriu Gergely, Partea a III a, Concepte interpretate în jurisprudența CNCD incidente domeniului de aplicare al Directivei 2000/43/CE, CNCD, București, 2010, p.59-76, raport disponibil pe: http://cncd.org.ro/files/file/Raport%20D43_2000_CNCD_final.pdf.

27 Citat din hotărârea CNCD nr. 92 din 23 mai 2007.

28 *Ibidem.*

29 A se vedea CNCD, hotărârea nr. 228 din 8 septembrie 2010, la www.cncd.org.ro.

etnică. În legătură cu această afirmație s-a pus problema legitimității. Se reține în motivare: „întrebarea care se naşte în legătură cu utilizarea acestei sintagme este legată de legitimitatea unei asemenea imputații, în condițiile în care asumarea apartenenței etnice constituie unul dintre drepturile subiective strâns legate de individ". „Orice persoană aparținând unei minorități naționale are dreptul să aleagă liber dacă să fie tratat sau nu ca atare şi nici un dezavantaj nu poate rezulta dintr-o asemenea alegere ori din exercițiul drepturilor legate de acesta" (a se vedea art. 3 alin. 1 Convenția Cadru pentru protecția minorităților naționale)". Sub aspectul relevanței imputației, a contextului în care s-a realizat şi a efectului produs s-a reținut că a fost „evident că părțile s-au aflat într-o poziție contradictorie, însă aceasta a fost în legătură cu producerea unui eveniment rutier, fără nici o legătură cu eventuala apartenență etnică a vreuneia din părți. Astfel, cum a statuat în jurisprudența sa (între altele Hotărârea nr. 613 din 13 noiembrie 2008, Hotărârea 593 din 24 noiembrie 2009, Hotărârea nr. 20 din 4 mai 2010, Hotărârea nr. 87 din 2 iunie 2010) apartenența etnică a unei persoane nu poate fi privită ca relevantă în legătură directă cu modul în care o persoană sau o comunitate de persoane exercită o anumită funcție sau cu privire la faptele pe care le săvârşeşte".

Ca atare, se conchide în motivația hotărârii, este evident că în contextul dat (eveniment rutier cu avarii uşoare) „referința la apartenența etnică nu era absolut deloc relevantă, nefiind capabilă de a duce la nici un progres al momentului relațiilor între părți. Această asociere a fost de natură a produce efecte nedorite, în mod gratuit, asupra petentului, creând un cadru cel puțin ofensiv sub aspectul demnității, prin asocierea cu originea etnică. Or, este evident că utilizarea acestei sintagme a condus la atingerea dreptului la demnitate personală constituind un comportament în legătură cu originea etnică respectiv asocierea cu originea etnică ce a fost de natură a conduce la crearea unui cadru ofensiv"[30].

Instanțele de judecată au reiterat caracterul potențial discriminatoriu al sintagmei „țigan" statuând, spre exemplu, că „asocierea termenilor «agresivă» şi «împuțită» cu termenul de «țigan» are evident conotație negativă" fiind de natură a crea o „situație de inferioritate, de umilire sau de atingere a demnității"[31]. Similar, s-a considerat că „utilizarea termenului de țigan în sensul peiorativ este de natură să aducă atingere demnității etniei, acreditând ideea că apartenența la etnia respectivă reprezintă o ruşine, membrii etniei fiind persoane ce trebuie desconsiderate"[32].

30 A se vedea CNCD, hotărârea nr. 228 din 8 septembrie 2010, la www.cncd.org.ro.
31 A se vedea Înalta Curte de Casație şi Justiție, Decizia civilă nr. 1960 din 15 mai 2008.
32 A se vedea Curtea de Apel Bucureşti, Sentința civilă nr. 4290 din 2 noiembrie 2010.

De altfel, problematica modalității în care, în anumite circumstanțe, reprezentanții autorităților statului au catalogat persoanele aparținând minorității romilor prin sintagma „țigan" a fost ridicată și în fața Curții Europene a Drepturilor Omului. Curtea Europeană a constatat în anumite condiții că referirile exprese la anumite persoane drept „țigani" asociate cu modul de viață, comportamentul social aplicarea unui anumit tratament ori refuzul acordării unor drepturi, precum și remarcile tendențioase privind originea etnică, pot fi esențialmente discriminatorii, în absența oricărei fundamentări. (Spre exemplu cauzele Moldovan și alții împotriva României, Hotărârea nr. 2 din 12 iulie 2005 definitivă la 30 noiembrie 2005, cauza Gergely vs. România, Hotărârea din 26 aprilie 2007 definitivă la 26 iulie 2007, cauza Kalanyos și alții vs. România, Hotărârea din 26 aprilie 2007 definitivă la 26 iulie 2007, cauza Vasile Tănase și alții vs. România, Decizia Finală de admisibilitate, 19 mai 2005, cauza Cobzaru vs. România, Hotărârea din 26 iulie 2007 definitivă la 26 octombrie 2007, cauza Stoica vs. România, Hotărârea din 4 martie 2008).

VI. Respingerea propunerilor legislative privind „terminologia folosită pentru etnia țiganilor" și plângerea în fața CNCD privind utilizarea denominării „țigan" în loc de „rom"

Întorcându-ne la propunerile legislative la care făceam referire la începutul articolului, trebuie precizat că ambele inițiative au fost respinse de Parlamentul României, desigur, nu fără aprinse dezbateri. Propunerea înregistrată cu nr. L44/2008 a fost respinsă de Senat în 6 mai 2008 și de Camera Deputaților în 15 octombrie 2008. Propunerea înregistrată cu nr. L731/2010 a fost respinsă de Senat în 9 februarie 2011 și de Camera Deputaților în 5 aprilie 2011. Proiectul legislativ din anul 2008 a primit aviz negativ atât de la Consiliul legislativ, cât și de la Guvern. Comisiile de specialitate din Senat (Comisia de Egalitate de Șanse, Comisia pentru cultură, artă și mijloace de informare în masă, Comisia pentru drepturile omului, culte și minorități), precum și cele din Camera Deputaților (Comisia Juridică și Comisia pentru drepturile omului) au avizat negativ propunerea. În ceea ce privește proiectul din anul 2010 Consiliul legislativ a avizat negativ proiectul, însă guvernul nu a comunicat nici un aviz. Comisia pentru administrație publică din Senat a acordat aviz negativ în timp ce Comisia pentru Drepturile omului și Comisia pentru egalitate de șanse au acordat aviz favorabil cu amendamente. La Camera

Deputaților, Comisia pentru egalitate de șanse și Comisia pentru Drepturile omului au acordat aviz negativ.

În ceea ce privește ambele propuneri, Consiliul legislativ a acordat aviz negativ fundamentându-se pe câteva idei esențiale care merită menționate: „Propunerea legislativă având ca obiect de reglementare schimbarea denumirii oficiale din romi în țigani contravine Recomandării generale nr. 3 adoptată de Comisia Europeană împotriva Rasismului și Intoleranței, acest act fiind invocat chiar de către inițiatori în Expunerea de Motive. (...) recomandarea respectivă solicită statelor membre să se asigure că denumirea utilizată în mod oficial (...) este aceea prin care comunitatea respectivă dorește să fie desemnată[33]. „Începând cu anul 1971, când a avut loc (...) primul Congres Mondial al Romilor, în documentele internaționale predomină utilizarea termenului de rom (...) Această din urmă denumire pare să aibă totuși utilizare preponderentă în ultimul deceniu, în special, în documentele internaționale, întrucât contribuie la facilitarea identificării corecte a întregii etnii (care datorită caracterului anumitor categorii: ursari, aurari, fierari, sau alte categorii) poate fi prezentă în tot spațiul Uniunii Europene și nu poate fi localizată după termenul național consacrat, caz în care termenul de rom reprezintă denumirea generică”[34].

„Reglementarea propusă de inițiator [din 2008] este de natură a crea o delimitare/separare a populației de etnie romă/țigani de populația română, ceea ce la o analiză aprofundată, ce ține nu numai de litera ei ci și de spiritul legii, constituie o tentativă de discriminare etnică ce nu poate fi acceptată din perspectiva legislației internaționale și comunitare consacrate drepturilor fundamentale ale omului”[35]. „Punerea în aplicare a propunerii legislative [din 2010], va conduce de o manieră subtilă la ideea existenței unei populații speciale, diferite de celelalte populații conlocuitoare majoritare, populație care prezintă trăsături proprii ce îi conferă un statut social/moral diferit și care trebuie să aibă un tratament juridic/moral deosebit, nu conform principiilor de egalitate consacrate de dreptul internațional și dreptul Uniunii Europene”[36]. „Pe de altă parte (...) nici acțiunea de impunere din exterior a unui apelativ pentru o anumită etnie, fără implicarea directă a subiecților cărora li se adresează, nu este

33 A se vedea Consiliul legislativ, aviz negativ nr. 621/27.11.2007 la propunerea legislativă B621/02.11.2007.

34 A se vedea Consiliul legislativ, aviz negativ nr. 515/12.10.2010 la propunerea legislativă B515/16.09.2010.

35 A se vedea Consiliul legislativ, aviz negativ nr. 621/27.11.2007 la propunerea legislativă B621/02.11.2007

36 A se vedea Consiliul legislativ, aviz negativ nr. 515/12.10.2010 la propunerea legislativă B515/16.09.2010.

în concordanță cu documentele care consacră principiul dreptului la identitate proprie și dreptul la liberă exprimare"[37].

În ceea ce privește plângerea depusă la Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, prin hotărârea nr. 384 din 22 aprilie 2008, Colegiul CNCD a considerat că susținerile petentei nu pot fi primite și nu pot fi interpretate ca intrând în câmpul de incidență al discriminării indirecte, ceea ce ar determina, *per a contrario,* obiectivarea utilizării termenului de „țigan" sau alt termen decât „rom" ca metodă unică și adecvată pentru atingerea scopului obiectiv în cauză. De altfel, soluția adoptată de CNCD nu a fost contestată în fața instanței de contencios administrativ, sub aspectul nelegalității ori netemeiniciei.

VII. În loc de concluzii

Articolul 3 al Convenției-cadru consacră dreptul, pentru o persoană aparținând unei minorități naționale, de a alege în mod liber de a fi tratată sau nu ca atare. Posibilitatea de a se recunoaşte sau nu în denumirea adoptată pentru a desemna minoritatea constituie unul din aspectele esențiale a acestui drept. Determinarea apartenenței la o minoritate națională este o chestiune ce ține de fiecare persoană acordându-se întâietate atitudinii subiective a individului pornind de la trăsături obiective ale grupului de apartenență. Statul prin autoritatea legiuitoare nu poate introduce dispoziții legale prin care să restricționeze dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale la exprimarea identității lor etnice sau lingvistice.

Între exprimarea identității etnice și dreptul de a alege liber a fi tratat ca atare există o interdependență, inclusiv sub aspectul denominării, ce presupune în primul rând dreptul persoanei ce aparține grupului etnic de a fi desemnat de alții prin trăsături pe care le consideră definitorii, respectiv dreptul de a refuza să fie desemnat prin trăsături ce constituie stereotipuri devalorizante. Statele trebuie să asigure că denumirea utilizată oficial pentru diferitele comunități de romi/țigani reprezintă denumirile prin care comunitățile în cauză doresc să fie cunoscute. În mod natural, atunci când se discută situația unui grup minoritar aparte, dorința acestei minorități cu privire la denominare trebuie privită ca un factor determinant.

În Europa există o varietate de grupuri în cadrul minorității romilor cu rezonanță din punctul de vedere al denominării, ceea ce a constituit un subiect abordat atât la nivel internațional, cât și la nivelul statelor. Terminologia utilizată cu privire la minoritatea romilor a cunoscut modificări în plan național,

37 *Ibidem.*

la nivelul statelor membre și în plan internațional la nivelul Consiliului Europei, a Uniunii Europene, a Națiunilor Unite sau a Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa. Modificările survenite au reprezentat rezultatul manifestării de voință a reprezentanților minorității în cauză.

În jurisprudența sa, atât Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, cât și instanțele de judecată au constatat că, în anumite circumstanțe, imputarea termenului țigan poate constitui discriminare. Utilizarea termenului „țigan" poate căpăta un potențial caracter discriminatoriu în condițiile în care termenii prin care se definesc persoane aparținând unor alte minorități nu au, în mod necesar, un impact asemănător. Termenul de „țigan" poate fi jignitor, în unele condiții produce efecte discriminatorii inclusiv prin asociere și este considerat de majoritatea romilor ca unul cu conotație peiorativă[38]. În mod similar, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a constatat în anumite condiții că referirile exprese la anumite persoane drept „țigani" asociate cu modul de viață, comportamentul social, aplicarea unui anumit tratament ori refuzul acordării unor drepturi, precum și remarcile tendențioase privind originea etnică, pot fi esențialmente discriminatorii, în absența oricărei fundamentări.

38 A se vedea în acest sens Înaltul Comisar pentru Minorități Naționale din cadrul OSCE, Raport privind situația Romilor și Sinti în spațiul OSCE, 2000, Capitol I, nota 1. Similar, Comitetul Consultativ al Convenției Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale, Avizul privind România, publicat la 6 aprilie 2001, Capitolul III, Comentarii specifice privind art. 1-19, parag. 20 și 21.

István Horváth

Etnonimul de rom ca instrument al politicii identitare

Dezbaterea legată de utilizarea termenului de rom în locul etnonimului de țigan este la prima vedere doar un simplu exercițiu de corectitudine politică și de toleranță. Se dorește înlocuirea unui termen cu multiple conotații negative cu unul care are rezonanțe mai neutre, chiar pozitive. Și este indubitabil că tematizările în legătură cu această problemă sunt mai degrabă de ordin lingvistic, eventual sunt formulate în sfera moralității publice. Dar încercarea de promovare a termenului de rom ca etnonim oficial și ca denumire de largă răspândire publică trebuie văzută într-un context mai larg, constituindu-se ca un element major al unui proiect identitar având menirea dublă să mobilizeze acest grup etnic și să normalizeze statusul acestui grup minoritar răspândit în toată Europa. Articolul de față se constituie ca un șir de argumente în acest sens. În prima parte a articolului sunt enumerate argumentele referitoare la valențele mobilizatoare ale promovării termenului de rom, iar în cea de a doua parte sunt argumentate eforturile ce converg în direcția normalizării statusului acestui grup etnic.

Etnonimul și unitatea grupului etnic

Etnonimul, eticheta folosită pentru a desemna un grup etnic, reprezintă o dimensiune esențială a conștientizării, asumării, comunicării și recunoașterii diferenței[1]. Prin faptul că un anumit număr de indivizi utilizează un etnonim identic pentru a se identifica în termeni de apartenență culturală sau comunitate de origine grupul etnic devine un obiect al realității sociale. Vehicularea generalizată (în același sens și de către marea majoritatea a unei societăți) a

1 R. Narrol, *On ethnic unit classification*, în „Current Anthropology", 1964, nr.4, p.288.

unui aceluiași etnonim reflectă, pe de o parte, experiența și asumarea asemănărilor (culturale sau a condițiilor de viață) de către cei incluși într-un grup etnic, pe de alta, marcarea și recunoașterea diferențelor de către cei care nu sunt incluși în acest grup[2]. Așadar, categorizarea etnică (utilizarea unui etnonim pentru a marca asemănările și diferențele) este o parte esențială a existenței unui grup etnic.

Relația dintre utilizarea unui etnonim și existența unei entități socio-culturale distincte este reiterată și de Anthony Smith. El consideră că absența unei denumiri proprii, sau confuzia creată de utilizarea mai multor categorii alternative și cu sensuri diferite (cum este cazul romilor) sugerează un grad relativ redus (sau incipient) de coeziune a unei comunități, punând sub semnul îndoielii existența ei ca și comunitate etnică[3]. El nu susține că în sens istoric și etnografic asemenea populații nu pot fi considerate etnii, ci afirmă că lipsa unei singure denumiri dominante utilizate cu același sens de membrii grupului și de cei din afară sugerează în sens sociologic lipsa unei conștiințe de grup. În acest context Smith face trimitere la ideea că, luat în sens istoric, etnicitatea (ca identitate culturală colectivă asumată de segmente semnificative ale societății) nu este un dat peren și fixat, ci este mai degrabă un proces. Sub aspect istoric sensul relativ difuz al unei origini comune și al aproprierii culturale nu se transformă în mod automat în conștiința reflexiv asumată a unității, acesta fiind un proces istoric îndelungat, poate cel mai bine ilustrat de metafora trezirii la conștiința unității ca popor.

Din punct de vedere sociologic, metafora ne conduce către un fapt istoric incontestabil: analizând modul în care își concepeau conștiința propriei unități, comunitățile etnice (naționale) contemporane diferă de modul în care predecesorii lor (cam până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX) își concepeau apartenențele și identitatea lor colectivă.

Privite în perspectivă istorică grupurile etno-naționale[4] (așa cum în mod aproximativ le delimităm în prezent), în pofida unui profil cultural relativ apropriat și/sau al unei origini istorice (istoriografic dovedite, dar nu neapărat asumate de mase), cultivau un sens radical diferit al apartenenței comune față de urmașii lor (comunitățile etnice de azi). Să nu fim greșit înțeleși, identitatea premodernă se axa, tot ca și identitățile etnice contemporane pe *diferență*. Experiența unor diferențe (de mod de viață, lingvistice, religioase etc) crea un sens de „noi" (care suntem așa) și „ei" (care sunt diferiți). Numai că aceste

2 Richard Jenkins, *Social Identity*, London, Edit. Routledge, 1996, p.106.
3 A.D. Smith, *The Cultural Foundations of Nations. Hierarchy, Covenant and Republic*, Malden (USA), Oxford (UK), Carlton (Australia), Blackwell Publishing, 2008, p.33-34.
4 Predecesoarele comunităților etnice.

experienţe produceau şi reiterau un sens limitat, local (regional) al apartenenţelor comunitare. *Asemănările* care existau dincolo de acest orizont teritorial (al localului sau regionalului) aveau un impact redus în ceea ce priveşte formarea eului colectiv.

Pe de altă parte, pe lângă aproprierile culturale şi o eventuală conştiinţă mitologică a originii istorice comune (dacă exista aşa ceva) în configurarea identităţilor colective, existau o sumedenie de alte criterii de referinţă (subordonare politică, apartenenţa juridic definită la una dintre stări, specializarea în cadrul diviziunii sociale a muncii etc), care concurau şi chiar puteau să surclaseze importanţa legăturilor etnice aşa cum le definim azi (o conştiinţă a identităţii comune a unor populaţii extinse care cultivă un sens al originii comune, şi prezintă un profil cultural relativ unitar). „Trezirea" în sens sociologic înseamnă că ideea originii comune a devenit un fapt de conştiinţă marcant la nivelul maselor[5], respectiv aspectele comune ale culturii devin sursa majoră pentru cultivarea identităţilor comune. Astfel că metafora trezirii la conştiinţa unităţii se referă la procesul de trecere de la fragmentarea identitară, de la identităţile structurate pe mai multe nivele şi logici la identităţile colective cuprinzătoare ce caracterizează actualul spectru etnic al Europei.

Din punct de vedere epistemologic, metafora trezirii ne relevă anumite presupoziţii referitoare la modul de formare a identităţilor colective de tip etnic specifice erei contemporane. Trezirea ca metaforă invocă o schimbare radicală a stării de conştiinţă. O trecere de la o existenţă pentru care originile şi sensurile comunitare profunde ale unor înrudiri culturale nu intră în orizontul reflexiei şi sunt prea puţin conştientizate ca factori de importanţă majoră, la o fiinţare al cărei rezultat este un „eu" pentru care înrădăcinarea în trecut şi asemănarea culturală reprezintă fundamentele cele mai profunde ale identităţii colective. *Înrudirea* în sens istoric profund (aşa cum a fost conturată de istorici) şi *asemănarea* în sens cultural (aşa cum este scoasă la iveală de lingvişti şi etnografi) devin criterii prin care indivizii gândesc sinele lor colectiv şi astfel iau naştere forme de solidaritate ce transcend teritorialitatea limitată (localul şi regionalul) a identităţilor.

> *Un exemplu elocvent în acest sens poate fi relevat cu ajutorul conceptului de conştiinţă lingvistică al lui Joshua Fishman. El, bazându-se pe analize de documente (procesele-verbale întocmite de autorităţile americane cu imigranţii care la sfârşitul secolului al XIX-lea intenţionau să emigreze în America), prezintă o situaţie, considerată tipică, a nivelului scăzut de conştiinţă*

5 T.H. Eriksen, *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, London, Pluto Press, 1993, p.89.

lingvistică a imigranților din Estul Europei, mai precis din ținutul istoric al Galiției[6]*. Țăranii proveniți din această regiune doritori să imigreze în Statele Unite, când au fost întrebați de autorități care este limba lor maternă, ce limbă vorbesc răspundeau aproape invariabil „limba locală vorbită la noi" sau „limba oamenilor simpli". Ei erau conștienți de diferența varietății lingvistice vorbite, dar nu le denumeau, cel puțin nu în sistemul de categorii lingvistice cu care se opera pe atunci (poloneză, rusă, ucraineană). Pe de o parte, pentru că din orizontul lor cognitiv lipsea acest sistem de clasificare, pe de alta, pentru că (în eventualitatea în care ei erau conștienți de existența unor varietăți lingvistice cultivate: poloneza, rusa sau ucraineana), nu știau cum să plaseze dialectul vorbit de ei, care prezenta atât asemănări, cât și diferențieri față de varietățile cultivate amintite anterior. Ulterior, după generalizarea sistemului de învățământ unitar, cât și după răspândirea în masă a unor produse jurnalistice și literare într-una din aceste varietăți lingvistice cultivate, ei deveneau treptat conștienți de denumirea sau apartenența dialectului vorbit la o limbă sau familie lingvistică*[7]*. Și concomitent crește și gradul de conștientizare lingvistică și ideea unității profilului etno-cultural, cu populațiile care vorbeau dialecte asemănătoare.*

Până la acest moment al analizei, metafora *trezirii* în sens epistemologic concordă cu modalitățile științifice de înțelegere a procesului de transformare a identităților colective specifice modernității. Totuși metafora trezirii are o conotație care cu greu poate fi considerată ca descriind cu acuratețe acest proces. Și anume ideea de spontaneitate implicată metaforei trezirii. Trezirea este un proces spontan, firesc, parte naturală a unui ciclu vital cotidian. Luând această semnificație a metaforei trezirii, este la îndemână să gândim transformarea mai sus descrisă a identităților colective ca fiind un proces natural, supus unor legi ale evoluției istoriei, legi care-și exercită influența în mod ineluctabil, dincolo de voința umană. Astfel, trecerea de la o relativă fragmentare comunitară la unitatea de voință și solidaritate a unor mari comunități devine interpretată ca un proces istoric natural.

Tocmai spontaneitatea aproape naturală a acestor transformări trebuie pusă sub semnul întrebării. Nu contestăm: legăturile primordiale (familiaritatea aproape naturală a contactelor sociale bazate pe o limbă, sau mai larg, cultură

6 Vezi în acest sens și B. J. Boeck, *What's in a Name? Semantic Separation and the Rise of the Ukrainian National Name*, în „Harvard Ukrainian Studies", 2004, 27(1-4), p.33-65.

7 J.A. Fishman, *Az „etnicitás" és a nyelvi tudatosság változatai*, în vol. M. Pap & S. György (eds.), *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*, Budapest, Edit. Gondolat, 1975, p.321-334; mai vezi și E. Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914*, Stanford, Stanford University Press, 1976.

comună[8]) în formarea şi întărirea unor legături şi identităţi sociale[9], dar trebuie subliniată şi importanţa proceselor de modelare identitară instituţionalizate de către statul modern (sau de alte elite influente). Cu alte cuvinte, metafora trezirii, în măsura în care sugerează spontaneitatea procesului de transformare identitară, de la identităţi fragmentare, neconştientizate, nemobilizate[10] ce funcţionează în mai multe contexte referenţiale, la identităţi ample constituite pe baza logicii originii istorice comune şi a unităţii culturale, nu descrie cu acurateţe acest proces. Proiectele diferitelor centre de putere şi elite influente au marcat pregnant acest proces, acesta fiind mai degrabă dirijat, decât spontan şi automat.

În acest sens şi populaţiile rome din Europa (inclusiv din România) sunt caracterizate mai degrabă de un sens destul de vag al unităţii. Elitele rome (mai mult sau mai puţin sprijinite de state sau alte centre importante de putere) încearcă să promoveze un proces de mobilizare identitară a acestor populaţii, similar cu altele care au fost iniţiate începând din secolul al XIX-lea. Utilizarea dominantă şi exclusivă a unei anumite denumiri este un indicator al procesului de mobilizare etnică. Văzută în acest sens identificarea la recensământ cu termenul de rom se poate considera ca un indicator la succesului acestui proiect de mobilizare[11].

Standardizarea etnonimelor şi logici identitare alternative

Această întreprindere de mobilizare identitară este extrem de dificilă datorită a două contexte specifice: pluralismul neordonat al diferitelor etnonime utilizate şi logicile identitare alternative prezente la multe dintre comunităţile de romi.

8 De exemplu, închegarea unei relaţii sociale apropiate cu o persoană care vorbeşte un grai pe care l-am însuşit şi vorbit acasă poate fi mult mai facilă (şi sentimentul de intimitate cu acea persoană mult mai intensă) tocmai datorită ataşamentului emoţional profund ce ne leagă de graiul respectiv.

9 Clifford Geertz, *The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States*, în vol. Clifford Geertz (ed.), *Old Societies and New States. The Quest for Modernity in Asia and Africa*, New York, Free Press, 1963, p.105-157.

10 J.A. Fishman, *Language Maintenance and Ethnicity*, în vol. J.A. Fishman (ed.), *The rise and fall of the ethnic revival. Perspectives on language and ethnicity*, Berlin, New York, Edit. Mouton, 1985, p.71.

11 În practica recensămintelor din România, categoria de rom/ţigan include toate etnonimele particulare prin care cei identificaţi drept romi se autodesemnează. Oricine se identifică cu o denumire de neam de romi este inclus în această categorie, indiferent dacă utilizează sau nu pentru autodefinire categoria de rom. Aşadar, în acest sens, este un construct statistic şi nu are întocmai calitatea de indicator al gradului de mobilizare.

În sens istoric, situația de fragmentare identitară se putea constata și ca un pluralism neordonat al categoriilor utilizate pentru a descrie apartenențe sau loialități, identități colective. Nu este vorba de faptul că oamenii utilizau diferite denumiri pentru a desemna diferite tipuri de apartenențe, ci de faptul că aceste etichete își schimbau conotațiile în funcție de contextul în care erau utilizate. Variatele etichete (categorii) utilizate marcau diferențieri sociale semnificative, cum ar fi: apartenență religioasă, regională, condiție socială, apartenență la o rețea de rudenie (la un clan sau neam), apartenență la o comunitate definită prin practici culturale (comunitate lingvistică[12]), subordonarea politică[13], denumiri ce marchează diviziuni funcționale, ocupații specifice unor grupuri (ergonime[14]) sau chiar apartenență etnică luată în sensul actual etc.

> *La începutul secolului al XIX-lea, ucrainenii de azi se identificau mai degrabă în termeni religioși sau de clasă (diferențiindu-se de elitele cvasi-feudale, cele urbane sau militar-administrative, care dominau spațiul social). Pentru a desemna apartenența la o identitate colectivă populația rurală utiliza o sumedenie de denumiri: Lemko, Huțul, Boiko, Podolian, Poltavan, sau termenul (considerat azi derogator) de khokhol. Acestea aveau atât un sens etnic (văzut în prezent ca unul destul de imprecis), cât și unul geografic. Chiar și elitele cultivate ucrainene utilizau mai degrabă termenul de maloros în detrimentul etnonimului de ucrainean*[15]*.*

Văzut din perspectiva modului în care în prezent etnonimele funcționează ca indicatori identitari acest pluralism era problematic din mai multe puncte de vedere. Aceste denumiri folosite de către, sau în relație cu persoane aparținând uneia și aceleiași comunități desemnau poziția lor specifică într-o lume complexă a diferențierilor ocupaționale, sociale, regionale, politice sau de altă natură. Prin utilizarea acestor criterii nu se evidenția unitatea culturală sau originea comună, ci dimpotrivă, prin aceste etichete se desemna și comunica

12 Cum era exonimul (etnonim utilizat de către persoane din afara grupului) de *walach* utilizat, între alții, de germani pentru a desemna vorbitorii unor dialecte neolatine din Estul Europei.

13 Cum era de exemplu termenul de *ungurean,* adesea folosit pentru românii din Transilvania de către cei din Moldova și Țara Românească, marcând faptul că ei erau subiecții regatului maghiar.

14 Vezi și diviziunea pe neamuri a romilor din România care își are originile în diviziunea ocupațională din timpul sclaviei romilor. M. H. Beissinger, *Occupation and ethnicity. Constructing Identity among Professional (Gypsy) Musicians in Romania*, în „Slawic Review", 2001, 60(1), p.29.

15 B.J. Boeck, *art.cit*., p.38-39.

poziţia specifică (eventual chiar unică) a unui grup bine delimitat într-o structură socială complexă, structurată pe mai multe niveluri şi în conformitate cu mai multe logici. De exemplu, utilizarea termenului de sas respectiv de şvab desemna statutul diferenţiat (politic, geografic, economic, istoric) al celor două populaţii germanofone de pe teritoriul Transilvaniei. Şi chiar în eventualitatea în care membrii acestor comunităţi aveau experienţa proximităţii culturale (să zicem cândva la începutul secolului al XIX-lea), aceasta nu întemeia în mod neapărat practica utilizării dominante a etnonimului de deutsch (german) pentru a desemna identitatea lor colectivă, trecând pe plan secundar. Nu vorbim aici de măsura şi formele în care ei se considerau sau erau consideraţi germani (ceea ce ar fi destul de dificil de evaluat dintr-o asemenea perspectivă istorică), ci doar de probabilitatea (intuitiv considerată foarte mică) ca în perioada respectivă persoanele aparţinând colectivităţilor de şvabi şi de saşi să utilizeze cu aceeaşi semnificaţie etnonimul de deutsch/german.

Situaţia cu diferitele denumiri utilizate de romi pentru a se decela ca grupuri distincte se potriveşte situaţiei de lipsă de standardizare a etnonimelor. Să nu fim greşit înţeleşi: sunt câteva taxonomii ale populaţiei rome care scot în evidenţă aproprierile şi diferenţierile dintre diferitele subgrupuri (de pildă cele lingvistice ale dialectelor şi ale altor varietăţi ale limbii romani), dar aceste modalităţi de a grupa şi ordona grupurile sunt exterioare grupurilor (diferenţa dintre etic şi emic). Populaţiile de romi nu au aceeaşi viziune a ordinii, pe care unii cercetători (bunăoară, pe baza evidenţelor furnizate de aproprieri dialectale) le observă. De exemplu romii Gabori de lângă Târgu Mureş sunt clasificaţi de cercetători ca făcând parte din neamul Căldărarilor şi din grupul mai mare al romilor vlahi[16]. Dar modul în care ei se percep în relaţia cu ceilalţi romi nu corespunde deloc cu această viziune a specialistului. Ei se definesc ca naţia Gaborilor, distingându-se atât de *gadje,* cât şi de ceilalţi romi (dar nicidecum pe baza argumentelor lingvistice). Ei se referă la ei înşişi prin *ame Roma* (noi Romii), dar utilizarea termenului de rom la ei nu trimite la asumarea unei idei de comuniune cu toţi cei care sunt consideraţi sau se consideră romi, ci se referă în mod exclusiv la grupul lor[17]. Deci pluralismul de termeni prin care ei se descriu ca grup accentuează tocmai situaţia lor particulară, inclusiv termenul de rom nefiind utilizat în sensul de categorie comună care ar include toţi romii. Utilizarea dominantă şi în acelaşi sens integrator al termenului de rom şi asumarea subordonării denumirilor de

16 Denumiţi aşa pentru că limba lor a fost semnificativ influenţată de limba română. S. Tesfay, *Wearing Gypsy identity in a Gábor Gypsy community in Tîrgu Mureş*, în „Romani Studies", 2009, 19 (June), p.3.

17 M. Olivera, *Ethique et gestes de la Chance: la baxt des Gabori de Transylvanie*, în „Études Tsiganes", 2007, 31-32 (3-4), p.142-159. Idem, *Romanès ou L'intégration traditionnelle des Gabori de Transylvanie,* Paris, Université Paris X, 2007, p.35-38.

neam acestei categorii generale ar însemna funcționarea identificării în logica standardizată a denumirilor ce trimit la apartenență etnică, ceea ce este încă un deziderat, sau funcționează numai la anumite segmente ale populației rome.

Al doilea aspect al univocității utilizării categoriilor ține de *logica non-alternativă* a raportării identitare la diferitele categorii etnice. În viziunea dominantă asupra etnicității asumarea unor etnonime se bazează pe o logică dihotomică și consecventă. Alegerea identificării printr-un etnonim exclude în mod logic și pentru orice alt context restul opțiunilor posibile, și este asumat că alegerea identificării printr-un etnonim persistă indiferent de contextul în care persoana se va identifica. De exemplu, dacă o persoană s-a identificat maghiar la recensământ, se presupune că se exclude prin această alegere posibilitatea oricărei alte opțiuni, respectiv că va fi consecvent cu această alegere indiferent de circumstanțele în care va fi obligat să declare apartenența sa la o categorie etnică. Deci în această logică practica asumării mai multor categorii etnice (identitare) în contextul unor plasări în sisteme referențiale diferite (numit și polytaxis) este total exclusă[18]. Practica identificării romilor în multe cazuri se poate descrie prin termenul de polytaxis. De exemplu, Margaret Beisinger descrie situația lăutarilor (înțeleși în dublul sens, de *neam* de romi și categorie ocupațională) din România (din Oltenia), care în autoidentificarea lor alternează între etnonimele de rom, român, lăutar, țigan. De exemplu în relația lor cu alți romi lăutarii se pot identifică lăutari sau chiar români, unul dintre subiecții citați afirmând: „Diferențe de rasă dintre noi și români nu există, și mă refer aici la țiganii *lăutari* (...) dar între români și ceilalți țigani există"[19]. Identificarea prin diferitele categorii, în totală neconcordanță cu gramatica identitară dominantă în România, depinde de sistemul de referințe la care un lăutar se raportează. Dacă se referă la sistemul diviziunii muncii, al relațiilor funcționale și culturale cu românii, el se va considera lăutar sau rom, dar dacă se referă la modul de viață, la sistemul stratificării sociale, se va distanța de ceilalți romi, tocmai datorită poziției marginale și se va identifica cu categoria care desemnează grupul mai prosper, tocmai pentru a sublinia succesul lor economic și prestigiul lor social mai elevat față de romii mai săraci[20]. Acesta în sine reflectă faptul că în cadrul populațiilor de romi există o varietate a strategiilor identitare, sau chiar situații de hibriditate socio-culturală, ce indică un anumit grad de integrare/asimilare a unor segmente ale acestei populații.

18 Despre polytaxis vezi G. Elwert, *Switching identity discourses. Primordial emotions and the social construction of we-groups*, în G.N. Schlee (ed.), *Imagined differences. Hatred and the construction of identity*, Münster, New York, Lit Verlag & Palgrave, 2002.

19 M.H. Beissinger, *Occupation and ethnicity: Constructing Identity among Professional (Gypsy) Musicians in Romania,* în „Slawic Review", 2001, 60 (1), p.24.

20 *Ibidem,* p.26.

Aşadar, romii utilizează un sistem de categorii etnice neordonate, nestructurate pe o logică ierarhică univocă. Chiar utilizarea de către unele grupuri a termenului de rom nu înseamnă întotdeauna o referire la toţi cei care se consideră şi sunt consideraţi romi. Pe de altă parte, gramatica identitară a multor comunităţi de romi diferă de logica dominantă, în funcţie de sistemul de referinţe în care se situează ei pot alege să se descrie prin variate etnonime.

Politici ale denumirilor

Dat fiind acest context al fragmentării identitare, reflectat şi de pluralismul neordonat al categoriilor identitare utilizate pentru a descrie apartenenţe colective, una dintre măsurile promovate de diferitele elite şi centre de putere a fost tocmai ordonarea sau standardizarea categoriilor identitare. Acest proces al cererii de taxonomii are două aspecte relativ distincte:

– Alegerea etnonimelor generice, care în principiu includeau toate cazurile de aceeaşi natură
– Crearea de taxonomii ale diferenţierilor interne, prin subordonarea unor categorii particulare.

Acest proces de clasificare, ordonare a diferitelor denumiri este adeseori prezentat ca un demers fundamentat ştiinţific, fiind argumentat de etnografi, istorici, lingvişti, etc. Astfel se acreditează ideea că sistemul de categorii prin care se descrie diversitatea identităţilor colective este un sistem obiectiv, este o descriere exactă a unei realităţi existente la nivelul societăţii. În fapt, statele utilizează autoritatea discursului ştiinţific pentru a încerca promovarea unei ordini dezirabile a identităţilor colective, negând legitimitatea utilizării unor categorii, impunând sau eliminând etnonime generice, incluzând preferenţial anumite etnonime la categorii etnice generice etc[21].

> *Cazul pomacilor poate fi citat pentru prima situaţie, deci ca un caz în care nu se recunoaşte denumire de pomac ca fiind o categorie etnică. Pomacii*[22] *sunt o populaţie ce trăieşte pe teritoriul Bulgariei, limba lor maternă fiind un dialect slavic f, ca apartenenţă religioasă sunt musulmani, respectiv şi prin*

21 D.I. Kertzer, D. Arel, *Censuses, identity formation, and the struggle for political power*, în vol. D.I. Kertzer, D. Arel, D.P. Hogan & e. al. (eds.), *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

22 M. Neuburger, *Pomak borderlands: Muslims on the edge of nations*, în „Nationalities Papers", 2000, 28 (1), p.181-198; H. Poulton, *The Balkans. Minorities and States in Conflict*, London, Minority Rights Publications, 1993, p.111-115.

alte elemente ale culturii lor relevă conexiuni culturale puternice cu islamul şi cu populaţiile turce. Bulgarii îi consideră coetnici convertiţi fie cu forţa fie din interes la islamism. Cu toate că pomacii manifestă afinităţi faţă de minoritatea turcă din Bulgaria (votând masiv cu partidul acestei minorităţi), sunt consideraţi o subdiviziune etnică a bulgarilor, poziţia oficială fiind că categoria de pomac consemnează doar o diferenţă religioasă în cadrul etniei bulgare, şi nicicum nu se referă la diferenţe etnice, deci categoria de pomac nu este considerată un etnonim. Sau putem considera exemplul categoriei de bosniac care, cel puţin pentru o perioadă, a fost exclusă din taxonomia etnică oficială a recensămintelor din fosta Iugoslavie, considerându-se că musulmanii de pe actualul teritoriu al Bosniei nu pot fi consideraţi o etnie separată[23].

Aşadar, standardizarea etnonimelor devine un act politic în care este folosită autoritatea ştiinţificităţii. Desigur, statul ca centru de putere nu este (cu excepţia statelor totalitare) o entitate izolată care dirijează o societate, ci mai degrabă un sistem instituţional controlat în funcţie de echilibrul schimbător de putere de la nivelul politicului. Astfel, taxonomiile etnice pot fi şi sunt adeseori modificate, reconfigurate. Ca atare, putem afirma că sistemul oficial al categoriilor etnice reflectă dinamica relaţiilor de putere existente între diferitele forţe care încearcă să promoveze politici identitare. Impunerea unei denumiri nu ţine de acurateţea argumentării ştiinţifice, ci de suportul de putere ce există în legătură cu promovarea unei anumite categorii ca etnonim generic. Dar faptul că la nivel oficial sunt excluse câteva categorii de la înregistrarea oficială şi se impun altele nu înseamnă neapărat faptul că ele nu sunt utilizate la nivel cotidian. Faptul cel mai problematic în acest context va rămâne discrepanţa dintre taxonomiile oficiale şi cele populare.

La capitolul standardizare intră şi problema alegerii denumirii adecvate pentru un anumit grup. În contextul utilizării mai multor denumiri care în aceeaşi măsură pot deveni denumiri generice, adeseori se pune problema: care să fie denumirea utilizată în scopuri oficiale? De foarte multe ori alternativele sunt între exonime (denumiri folosite de către cei din exterior pentru a denumi grupul) şi autonime (denumiri folosite de către membrii unui anumit grup etnic pentru a se referi la ei înşişi).

23 S.P. Ramet, *The three Yugoslavias state-building and legitimation, 1918-2005*, 2006, p.287-288 (http://hdl.handle.net/2027/heb.05038.0001.001).

Populația indigenă Sámi, care trăiește în nordul Scandinaviei, a fost cunoscută foarte mult timp sub denumirea de Laponi. Populația, deși unită printr-o soartă istorică comună (confruntată din Evul Mediu cu coloniștii sprijiniți de regatele Norvegiei și Suediei) și prin mod de viață (până de curând era o populație dominant pastorală), este diferențiată lingvistic (varietățile dialectale ale limbii Sámi, deși apropriate în sens lingvistic nu sunt întotdeauna reciproc inteligibile), și numai în mod recent și-a afirmat în mod simbolic și politic un anumit sens al unității. Un proiect transfrontalier (majoritatea Sámilor trăiesc în Norvegia, dar comunități semnificative sunt și în Suedia și Finlanda) menit a promova un sens al unității a fost inițiat în primele decenii ale secolului douăzeci, dar mobilizarea politică a început la sfârșitul anilor șaptezeci, începutul anilor optzeci, când mulți Sámi s-au mobilizat ca să împiedice construirea unui baraj, care afecta modul de viață tradițional al unei părți semnificative a acestei populații[24].

În contextul acestei mobilizări Sámi au insistat asupra schimbării denumirii de Laponi (dominantă până atunci) pe considerentul că aceasta este o denumire utilizată de colonişti, purtând anumite conotații peiorative și invocând un context istoric nefericit. Ei au preferat să fie numiți cu autonimul de Sámi (sabme, saamig etc) ce înseamnă în limba lor ființă umană[25]*. Deși s-au confruntat cu o anumită rezistență, inclusiv din partea comunității științifice, până la urmă au reușit să impună această denumire, inclusiv în uzajul oficial.*

Dezbaterile legate de alegerea ca denumiri generice pentru grupuri etnice a unor exonime sau autonime reflectă asimetriile de putere între grupurile etnice dominante şi dominate. Cei care pledează pentru utilizarea ca denumire generică a grupului etnic a unui autonim invocă în primul rând contextul în care un anumit exonim s-a impus, în al doilea rând lipsa de acurateţe cu care termenul este utilizat, şi în al treilea rând semnificaţiile negative ataşate de exonimul respectiv. În ceea ce priveşte primul argument, al contextului în care un exonim s-a impus sau a fost utilizat se invocă contextele istorice nefericite (colonizare, de exemplu) în care s-a încetăţenit sau a fost utilizat exonimul respectiv (vezi contestarea în Germania a termenului de *Zigeuner* tocmai datorită modului în care acesta a fost utilizat de regimul nazist!).

24 B. Melkevi, *Autochtones et droit: le nouveau droit norvégien des Samés (Lapons)*, în „Les Cahiers de droit", 1991, 32 (1), p.35.

25 G. Ligi, *Le fonti che non parlano. Ipotesi per un'etnografia del paesaggio in Lapponia*, în „La Ricerca Folklorica", 2002 (45), p.71.

Referitor la lipsa de acuratețe a unui anumit etnonim poate fi invocată dezbaterea teoretică mai amplă referitoare la modul de utilizare a exonimului de țigan/gypsy[26]. Mulți cercetători susțin că de fapt termenul de țigan/gypsy este un exonim folosit de neromi pentru a descrie un anumit stil de viață (populații nomade, anumite grupuri marginale, etc) indiferent de originea lor etnică, istorică. O atare utilizare a termenului de țigan (trimițând la un mod de viață, fără a considera originea etnică) a fost consemnat și pentru România[27]. Legat de al treilea argument, cel al conotațiilor unor exonime, acesta este des invocat în contextul în care multe dintre minoritățile care încearcă să impună utilizarea unui termen sunt minorități stigmatizate, având un status social scăzut. În contextul în care un exonim comportă multe conotații negative (cum este și termenul de țigan), acesta va marca modul cum indivizii incluși în această categorie sunt tratați, indivizii (ca o consecință a tratamentului diferențiat) manifestând rețineri în a se identifica prin această categorie, iar pentru a evita consecințele nedorite ale includerii în categoria stigmatizată ei chiar încearcă să se excludă din această categorie[28].

Argumentele grupului dominant în favoarea utilizării unor exonime (cum este în cazul nostru cel de țigan) invocă de obicei faptul că un anumit autonim are o uzanță administrativă de durată și funcționează deja ca și denumire cu semnificație pentru majoritate, pe când un autonim alternativ este mai rar uzitat și în cazul specific al României poate crea confuzii. Mai mult, partizanii utilizării unui anumit exonim invocă faptul că exonimul, pe lângă faptul că este răspândit la nivelul majorității este frecvent utilizat inclusiv de membrii grupului etnic respectiv. Acest argument face confuzia între impunerea unei categorii prin care se asumă alteritatea într-o situație de contact interetnic și autonimul cu care ei se identifică în comunitate. Altfel formulat: membrii unei comunități minoritare pot utiliza (se pot identifica) cu un anumit exonim, asumându-l ca o formă de alteritate alocată/impusă de către grupurile dominante. Astfel funcționează și termenul de țigan. Multe grupuri de romi, chiar tradiționali acceptă denumirea de țigan și o folosesc în contactul cu gadje pur și simplu pentru că constată că în sistemul de categorii cu care

26 Y. Matras, *The role of language in mystifying and de-mystifying Gypsy identity*, în N. Saul, S. Tebbutt (ed.), *The role of the Romanies: images and counter-images of ‚Gypsies'/ Romanies in European cultures*, Liverpool, University of Liverpool Press, 2004.

27 J. Ladányi, I. Szelényi, *The social construction of roma ethnicity in Bulgaria, Romania and Hungary during market transition*, în „Review of Sociology", 2001, 7 (2), p.79-89; L. Péter, *„Romák, szegények, senkik vagyunk". Elemzési kísérlet egy szegény roma közösség etnikai identitásépíto stratégiáiról*, în „Erdélyi Társadalom", 2005, 1, p.25-49.

28 H. Eidheim, *When Ethnic Identity Becomes a Social Stigma*, în vol. Frederik Barth (ed.), *Ethnic groups and boundaries - the social organization of culture difference*, Bergen, Universitetsforlaget, 1969, p.39-52.

cei externi operează ei aşa sunt denumiţi, ceea ce nu înseamnă că între ei folosesc această denumire ca autonim. Mai mult, ei înşişi pot utiliza termenul de ţigan pentru a desemna alte grupuri de romi, îndeobşte aflaţi în poziţii sociale mai marginale[29]. Această denumire se poate impune ca un autonim, mai ales în contextul unor comunităţi care s-au asimilat lingvistic şi în care autonimele tradiţionale nu mai sunt în uz.

> *Ca exemplu aş menţiona o notă de teren înregistrată într-o comunitate de romi (ciurari) de lângă Miercurea Ciuc. În comunitate bărbaţii vorbeau româneşte în anumite ocazii, dar doar între ei, femeile având mai degrabă o competenţă lingvistică pasivă, ele vorbind doar ungureşte. Probabil că situaţia se datora patrilocalităţii, a faptului că nevestele erau venite din alte comunităţi, din afara localităţii, unde fie că s-au socializat cu alte dialecte, fie că în comunitatea respectivă nu se mai utiliza deloc limba. Deci bărbaţii rămâneau ataşaţi locului, pe când fetele (în majoritatea lor) plecau în, respectiv nevestele (în majoritatea lor) erau venite din alte comunităţi. În discuţia cu femeile autonimul de* ciurar (restás) *sau de* rom *nu apărea aproape deloc, fiind folosit aproape exclusiv termenul de ţigan (cigány). Îm schimb, bărbaţii foloseau (discuţiile s-au purtat în ungureşte) alternativ termenul de rom sau de ţigan, şi chiar cel de restás (ciurar) când se distingeau de cealaltă comunitate de romi din localitate.*

Impunerea unui exonim este o situaţie ce reflectă asimetria de putere dintre cei care definesc şi cei care impun o categorie pentru a desemna o populaţie, refuzul utilizării unui exonim este un exerciţiu de putere, prin care pe de o parte se argumentează superioritatea reprezentărilor despre lumea socială a celor dominanţi („*voi sunteţi ţigani pentru că aşa vă numim noi*"), respectiv se reiterează lipsa de suveranitate a celor dominaţi, deci se constituie ca o formă de dominanţă simbolică[30]. În acest context faptul că inclusiv anumiţi reprezentanţi romi declară că preferă să utilizeze termenul de ţigan în defavoarea celui de rom se poate considera ca o formă de dominanţă hegemonică. O situaţia în care cel dominat îşi însuşeşte punctul de vedere al celui dominant, chiar dacă acest lucru nu serveşte neapărat intereselor proprii.

29 M. Olivera, *Romanès ou L'intégration traditionnelle des Gabori de Transylvanie,* citat, p.61.
30 Pierre Bourdieu, *Social Space and Symbolic Power*, în „Sociologycal Theory", 1989, 7(1), p.14-25.

Concluzii

Romii din Europa sunt (poate) ultima populație europeană a cărei elite se angajează la o mobilizare etnică a populației. Nu discut oportunitatea acestui proces, față de o posibilă strategie a integrării individuale, ci doar constat că în subsidiarul diferitelor politici publice sau acțiuni ale organizațiilor neguvernamentale există această motivație. Se urmărește o trecere de la situațiile actuale ale unor identități structurate pe mai multe straturi și în conformitate cu mai multe logici la identitățile etnice consolidate, specifice celor mai multor etnii consacrate (și, ca atare, considerate de referință). În acest proces un element central (și un indicator) al succesului acestui demers îl reprezintă utilizarea dominantă, într-o logică exclusivă și cu aceeași semnificație a unui singur termen pentru a desemna grupul și calitatea de membru de grup. În România acest termen a fost cel de rom. În contextul analizat în articol: pluralismul neordonat al denumirilor respectiv fenomenul descris de polytaxis (alternarea între identități etnice considerate mutual exclusive în funcție de contextul identificării) rămâne de văzut ce sorți de izbândă va avea acest demers.

Dar cert rămâne că promovarea denumirii de rom este un pilon central al politicilor identitare al elitelor rome din România, și atât demersul în sine, de promovare a unui etnonim generic unificator cât și alegerea făcută (cel de rom) sunt juste și pe deplin justificabile din perspectiva obiectivului acestei întreprinderi de mobilizare etnică. Acesta este autonimul generic cel mai consacrat la nivelul unor segmente largi ale populației rome (deci are potențial unificator), respectiv utilizatorii atribuie acestei categorii numai valențe pozitive (deci poate fundamenta o identitate pozitivă). În același timp, proiectul comportă și o dimensiune de normalizare, de renegociere a statusului acestui grup. Conotațiile negative atașate sau invocate de termenul de țigan cu greu pot fi puse în paranteză sau eludate. Astfel că acceptarea utilizării termenului de rom poate deveni ușor din partea ne-romilor ca un gest de civism prin care subscriu la aspirația la demnitate și apreciere colectivă a acestei populații, respectiv termenul de rom poate deveni un proiect care oferă șansa asumării unei identități nemarcate de stigmat.

În demersul de impunere în uzajul oficial și în limbajul public a autonimului de rom și marginalizarea în cea mai mare măsură posibilă a celui de țigan, promotorii acestor politici identitare au întâmpinat o rezistență publică de o destul de mare amploare și vehemență (în mod extensiv descris în restul articolelor). În spatele argumentului pueril de omonimie (chiar dacă parțială), generatoare de confuzii dintre etnia de rom și cea de român, se ascunde o problemă mult mai mare. Preferința pentru un etnonim sau altul, respectiv utilizarea în conversație a unui anumit etnonim „generează sau reiterează

anumite relaţii sociale cu interlocutorii, stabilesc sau revizuiesc attitudini" şi prin utilizarea unui anumit etnonim, interlocutorii „îşi comunică concepţiile despre universul socio-cultural comun", despre locul şi rolul fiecăruia în acest univers[31]. Din această perspectivă preferinţa, chiar militantismul pentru utilizarea termenului de ţigan – este mai mult decât neralierea la proiectul identitar promovat de elitele rome din România. Utilizarea voit ostentativă a termenului de ţigan reprezintă o formă de scepticism înrădăcinat în prejudecăţi, o neîncredere totală faţă de posibilitatea (şi reţinere faţă de eventualitatea) unei schimbări.

31 F. Porschan, *„We are all Kmhmu, just the same": ethnonyms, ethnic identities, and ethnic groups*, în „American Ethnologist", 1998, 24, p.94.

Iulius Rostaş

Identitatea romani.

Discurs, organizare şi proiect politic

Multe din problemele şi neînţelegerile dintre romi şi neromi derivă din înţelegerea a cine şi ce sunt romii. Pentru o lungă perioadă de timp, monopolul asupra definiţiei a cine şi ce sunt romii a aparţinut neromilor. Această identitate era una impusă din afară. În ultimele decenii, activiştii pentru drepturile romilor au început să chestioneze acest monopol şi au încercat să se autodefinească în spaţiul public. Disputele recente prilejuite de proiectul legislativ a unui deputat privind denominarea romilor reprezintă o ocazie de a analiza identitatea romilor. Prezentul studiu explorează câteva dimensiuni ale identităţii etnice a romilor în spaţiul public românesc.

Pornind de la analiza dificultăţilor conceptuale în privinţa identităţii etnice, prezentul studiu abordează identitatea etnică a romilor din perspectiva discursului public despre romi la nivelul diverselor centre de putere relevante pentru acest caz – mediul academic, factori de decizie, media, opinia publică şi activiştii romi – din perspectiva modului în care identitatea organizată în spaţiul public precum şi din perspectiva unui proiect emancipator pentru romi.

Studiul este structurat în patru părţi. În prima parte se realizează o trecere în revistă a celor mai importante cercetări despre romi în România în privinţa relaţiilor cauzale cât şi diferitele categorizări ale romilor, o analiză a discursului despre romi a unor înalţi demnitari ai statului şi a opiniei publice despre romi, precum şi o analiză critică a discursului activiştilor romi. În partea a doua este analizat modul în care identitatea romilor este organizată în spaţiul public, ca identitate politică, ca factor mobilizator al maselor pentru atingerea unor scopuri politice. Partea a treia a studiului cuprinde însemnările autorului privitoare la identitatea romani pe baza observaţiilor şi implicării sale în ultimii cincisprezece ani în problematica romilor. Partea a patra schiţează elementele de bază ale unui proiect politic pentru romi în afara statelor naţionale, care sunt avantajele şi obstacolele în calea realizării unui asemenea proiect.

1. Perspective asupra identității etnice

Max Weber a definit grupurile etnice ca „acele grupuri umane care mențin o credință într-un descendent comun datorită similitudinilor fizice, cutumiare sau al amândurora, în fine datorită memoriei colective privind colonizarea sau migrația”[1]. Prin această definiție Weber subliniază trei aspecte importante: (1) descendența comună care generează solidaritatea etnică se bazează pe o credință reală sau pe o prezumție; (2) subiectivitatea etnicității prin aceea că descendența comună este mai puțin importantă decât credința într-un descendent comun; şi (3) bazele multiple ale acestor credințe care variază de la asemenări fizice la practici culturale comune sau o istorie comună.

În timp, elementul central al definiției weberiene – credința într-un descendent comun şi într-o istorie comună – s-a transformat în cultura împărtășită de acești membri, așa cum arată și Cornell & Hartmann: „un grup etnic a devenit un grup de persoane care se distinge prin cultura comună, în mod tipic incluzând limba, religia sau alte pattern-uri de comportament sau credință”[2]. Una din definițiile importante care a marcat semnificativ situația romilor în Europa Centrală şi de Est a fost cea oferită națiunii de Iosif Visarionovici Stalin: „O națiune este o comunitate de oameni stabilă, constituită istoric, formată pe baza unei limbi comune, teritoriu, viață economică şi caracteristici psihologice manifestate într-o cultură comună proprie”[3]. Sub comunism, romii nu au fost considerați ca fiind o minoritate națională care are anumite drepturi datorită faptului că nu îndeplineau unul sau mai multe criterii din definiția dată de Stalin.

Unii autori încearcă să combine abordarea weberiană a etnicității cu cea culturală. Anthony Smith definește un grup etnic ca un „tip de colectivitate culturală, unul care subliniază rolul miturilor descendenței şi al memoriei istorice şi care este recunoscut prin una sau mai multe diferențe culturale ca

1 Max Weber, *Economy and Society,* vol. 1, Berkeley, University of California Press, 1978, p.389.

2 Stephen Ellicott Cornell, Douglas Hartmann, *Ethnicity and Race (making identities in a changhing world)*, London, New Delhi, Pine Forge Press, 1998, p.17.

3 Definiția oferită de Stalin, deşi se referă la națiune, a fost adaptată situației minorităților naționale, acestea fiind asimilate națiunilor, însă fără a avea un stat propriu din diverse motive. O ilustrare a acestei adaptări este articolul publicat de Stalin în Pravda în data de 25 martie 1917, *Abolition of National Disabilities*, accesibil în limba engleză la http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1917/03/25.htm. Pentru comparație a se vedea şi Iosif Visarionovici Stalin, *Marxismul şi problema națională*, Viena, 1913, disponibilă la: http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1913/03.htm.

religia, obiceiurile, limba sau instituţiile”[4]. Alţi autori includ în componenţa etnicităţii aspecte care diferenţiază grupurile cum ar fi culoarea, limba, religia, acoperind „triburi, rase, naţionalităţi şi caste”[5].

Conceptul de identitate, aşa cum arată Brubaker este ambiguu şi generează confuzii când este folosit ca un termen analitic. Brubaker propune subsumarea lui unor perechi de termeni care să acopere diversele înţelesuri ale termenului: identificare şi categorizare ca termen procesual, auto-înţelegere şi localizare socială ca termeni care consideră subiectivitatea şi dispoziţia de a acţiona, şi asemănări, conectivitate şi grupare. Asemănările se referă la atribute împărtăşite, conectivitatea la relaţiile care leagă oamenii şi gruparea se referă la sentimentul de apartenenţă la un grup distinct, delimitat şi solidar[6].

În literatura de specialitate există două mari perspective asupra identităţii etnice.[7] Perspectiva primordialistă percepe identitatea etnică ca fiind dobândită prin naştere. Ea încorporează originea comună (sângele comun), limba şi vorbirea, tradiţiile şi obiceiurile care sunt percepute ca fiind fixe, imutabile. Din acest punct de vedere, individul are nişte limite fixe între care se poate defini. Perspectiva constructivistă percepe identitatea etnică ca un construct social, urmare a interacţiunii sociale. Identitatea etnică devine relevantă atunci când există o contrapondere sau un reper care să diferenţieze indivizii şi grupurile. Ea se formează şi este exprimată în contextul interacţiunii între grupuri şi indivizi care aparţin unor grupuri diferite pentru a accentua specificitatea lor. În acest sens, identitatea etnică este flexibilă şi adaptabilă contextului social. Afilierea individului la un grup minoritar este văzută de către adepţii teoriilor constructiviste ca un drept al acestuia, în timp ce adepţii teoriilor primordialiste văd această afiliere ca o caracteristică a statutului său social dobândit la naştere.

4 Anthony D. Smith, *National Identity*, London, Penguin Books, 1991, p.20.

5 Donald L. Horowitz, *Ethnic groups in conflict,* Berkeley, University of California Press, 1985, p.53.

6 William Roger Brubaker, *Ethnicity without groups*, London, Harvard University Press, 2004, p.28-50.

7 Există autori care fac o delimitare în trei categorii a acestor perspective. Cornell şi Hartmann, citaţi mai sus, disting între primordialism, circumstanţialism sau instrumentalism şi constructivism. Distincţia între circumstantialism şi constructivism este dată de rolul jucat de către liderii grupului etnic. În cazul instrumentalismului, lideri sunt văzuţi ca utilizând identitatea etnică în funcţie de circumstanţele şi oportunităţile apărute fără a influenţa definirea identităţii, în timp ce în cazul constructivismului liderii definesc identitatea (p.58-61). În practică, această distincţie este dificil de făcut, având în vedere că orice utilizare a identităţii etnice poate fi interpretată ca un mod de definire a grupului şi a problemelor cu care se confruntă acel grup. Din acest motiv, distincţia fundamentală rămâne cea privind caracterul imutabil sau dobândit al identităţii etnice.

Datorită diversității înțelesurilor conceptului de identitate, studiul abordează identitatea romani din prisma discursului despre identitatea romilor și din modul cum identitatea aceasta este organizată. În acest fel, aspectul constructivist al identității este păstrat însă, așa cum sugera Brubaker, are o puternică componentă cognitivă. Din punct de vedere cognitiv, etnicitatea – la fel și rasa sau națiunea – reprezintă un „mod de a percepe, interpreta și reprezenta lumea socială", incluzând „cunoștințele de fond tacite și percepute ca de la sine-înțelese, încorporate în persoane și fixate în rutine și practici instituționalizate, prin care oamenii recunosc și simt obiecte, locuri, persoane, acțiuni sau situații cu un înțeles etnic, rasial sau național"[8].

Construcția etnicității se referă la circumstanțele în care oamenii se identifică, modul cum îi percep pe ceilalți, experința de zi cu zi, modul cum interpretează problemele cu care se confruntă și termenii – etnici sau de altă natură – folosiți în descrierea cauzalității problemelor. Bineînțeles, această construcție are relevanță doar în contextul în care există un «altul» ca punct de reper.

Referitor la tipurile de construcție identitară, unii specialiști cum ar fi Castells[9], afirmă că în contextul contemporan ar fi trei mari tipuri de construcție identitară bazate pe originea lor: identitate de legitimare (legitimating identity), identitate de rezistență (resistance identity) și identitate de proiect (project identity). Pe scurt, identitatea de legitimare (legitimating identity) rezultă din atitudinea instituțiilor dominante ale societății pentru a-și extinde și raționaliza dominația lor față de alți actori. Identitatea de rezistență este generată de către acei actori care sunt în poziții sau condiții subordonate și/sau stigmatizate de logica dominației și care prin urmare construiesc modalități de rezistență și supraviețuire bazate pe principii care sunt total diferite sau chiar contrare acelora cu care sunt impregnate instituțiile societății. În sfârșit, Castells vorbește despre identitatea de proiect (project identity) atunci când actorii sociali, pe baza oricăror materiale culturale avute la dispoziție, construiesc o nouă identitate care redefinește poziția lor în societate și, prin aceasta, caută transformarea structurii sociale în ansamblul ei.

8 W.R. Brubaker, *Op. cit.*, p.17.

9 Manuel Castells, *The Information Age: Economy Society and Culture, vol. 2. The Power of Identity*, Oxford, Wiley-Blackwell, 2010, p.8.

2. Discursul public despre romi

Aşa cum dovedeşte experienţa istorică a romilor, politicile represive şi discriminatorii ale statelor au fost dezvoltate mai întâi în cadrul discursului public despre romi, în care un rol important l-au jucat intelectualii şi liderii politici, adică cei care formează opinia publică. Analiza discursului public despre romi este importantă pentru că discursul a fost folosit ca un instrument pentru a produce o înţelegere specifică a romilor ca devianţi, asociali, neintegrabili. Discursul este un loc de putere, un loc unde se produc sau reproduc identităţi, este un mijloc de legitimare a politicilor statului[10]. În analiza discursului oficial privitor la romi în Cehoslovacia comunistă, Vera Sokolova identifică mecanimsul prin care credinţele populare ajung să legitimeze politicile statului şi să definească idenititâţi. Percepţiile populare despre romi au penetrat practicile politice prin acţiunile oficialilor locali care au implementat politicile, fiind legimate astfel de aparatul de stat[11]. Legitimitatea, în sensul acceptării pe scară largă a unor măsuri, este creată prin discurs.

Spaţiul restrâns nu permite o trecere în revistă decât sumară a discursului public despre romi promovat de diverse centre de putere. Pe scurt vor fi analizate câteva lucrări de specialitate din mediul academic, relevante pentru romii din România, vor fi analizate politici publice, documente şi declaraţii ale unor personalităţi politice relevante în dezbaterea despre identitatea romilor, vor fi prezentate unele date privind percepţia publică a romilor în România şi va fi analizat modul în care romii se autodefinesc. Analiza discursului despre romi în mediu academic va fi făcută pe trei categorii: relaţiile de cauzalitate în analiza situaţiei actuale a romilor, categorizarea romilor după diverse criterii, descrierea evenimentelor cu semnificaţie aparte pentru memoria colectivă a romilor.

2.1. Relaţii cauzale

Elena şi Cătălin Zamfir au realizat una dintre cele mai complexe cercetări despre situaţia romilor după căderea comunismului din România. Cercetătorii au identificat nouă caracteristici socio-economice ca fiind problema centrală a romilor în România şi au propus un set de măsuri pentru a soluţiona aceste probleme. Identificarea problemelor nu a ţinut cont de condiţiile istorice şi de relaţiile dintre romi şi alte grupuri. Problematica romilor în viziunea autorilor

10 Vera Sokolova, *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia,* Stutgart, Ibidem-Verlag, 2008, p.48

11 *Ibidem,* p.43.

nu este una etnică, ci una socială: „problema care alarmează societatea românească nu este problema romilor ca romi. Nu este aşadar o problemă etnică. Nu suntem, în opinia noastră, în faţa unei probleme etnice reale”[12]. Trecutul istoric, politicile şi practicile discriminatorii ca şi relaţiile cu alte grupuri etnice sunt trecute într-un plan secundar, problemele sociale şi economice având un rol primordial, menţinând şi amplificând aspectele etnice: „O problemă etnică îşi are originea într-o discriminare, în intoleranţă de o parte sau de cealaltă. Soluţia sa constă în combaterea comportamentelor discriminatorii a oricărei părţi. Când este vorba de o problemă socială şi economică, soluţiile sale trebuie căutate în sfera fenomenelor sociale şi economice. Nu poate fi ignorată dealtfel problema etnică, dar ea este o problemă secundară, într-un grad înalt întreţinută şi amplificată de problemele sociale şi economice”[13].

Primordialitatea cauzelor sociale asupra celor etnice este afirmată şi de un colectiv de cercetători care au analizat conflictele dintre romi şi majoritari. Abraham, Bădescu şi Chelcea, folosind date privind percepţia publică şi motivaţia conflictelor interetnice, afirmă caracterul preponderent social al acestor conflicte, derivate din cauze sociale şi nu etnice[14]. Deşi cazurile analizate (Târgu-Mureş, Mihail Kogălniceanu, Ogrezeni şi Hădăreni) au fost categorizate de către unele organizaţii naţionale şi internaţionale (Liga Pro Europa, Federaţia Etnică a Romilor, Human Rights Watch, European Roma Rights Center, etc) ca şi conflicte interetnice, concluzia autorilor este că: „Încercarea de a da o explicaţie etnologică conflictelor din Transilvania sau conflictelor cu romii în câteva sate nu este confirmată de datele din investigarea noastră”[15].

Relaţiile de cauzalitate în analiza situaţiei romilor sunt adesea o sursă de confuzii sau generalizări. Marian Preda, pe baza rezultatelor unei cercetări din 1998 reprezentativă la nivel naţional, identifica 4 surse majore ale excluziunii sociale: „lipsa actelor, lipsa şcolii, căsătoria nelegală (sau lipsa căsătoriei) şi lipsa locului de muncă”, prezentând şi un lanţ cauzal al excluziunii sociale la romi[16]. Într-o notă explicativă a lanţului cauzal, autorul precizează că „majoritatea relaţiilor sunt determinate de prevederi/condiţionări formale (legislative în general)”[17]. Arătând că specificul excluziunii sociale la romi constă în

12 Cătălin Zamfir, Elena Zamfir (coord.), *Ţiganii între ignorare şi îngrijorare,* Bucureşti, Edit. Alternative, 1993, p.156.
13 *Ibidem.*
14 Dorel Abraham, Ilie Bădescu, Septimiu Chelcea, *Interethnic Relations in Romania – Sociological Diagnosis and Evaluation Tendencies*, Cluj, Edit. Carpatica, 1995, p.237.
15 *Ibidem*, p.232.
16 Marian Preda, *Caracteristici ale excluziunii sociale specifice pentru populaţia de romi din România*, in Cătălin Zamfir şi Marian Preda (coordonatori) *Romii din România*, Bucureşti, Edit. Expert, 2002, p.287.
17 *Ibidem,* p.287.

existența primelor 3 surse identificate mai sus, autorul consideră că "factorii cauzatori au o determinare preponderent individuală şi într-o oarecare măsură culturală, fiind vorba de autoexcluziune"[18]. Această concluzie contrazice parțial afirmația din nota explicativă a lanțului cauzal.

Aidan McGarry, în încercarea de a identifica interesul general al romilor din România, a analizat activitățile şi publicațiile organizațiilor neguvernamentale ale romilor, programele organizațiilor internaționale şi ale donorilor, a Strategiei Naționale pentru Îmbunătățirea Situației Romilor şi a realizat interviuri cu activişti romi. Astfel, interesele comune ale romilor sunt: „educația, sănătatea, angajarea şi afacerile sociale inclusiv locuirea şi participarea politică", dar menționează şi „importanța intereselor culturale şi a identității"[19]. Încercarea lăudabilă a autorului conduce la generalizări care ridică semne de întrebare asupra întregului demers intelectual de a răspunde întrebării : cine vorbeşte în numele romilor.

2.2. Categorizări

Romii nu constituie un grup eterogen, stratificarea socială în rândul romilor fiind studiată de diverşi antropologi şi sociologi. Unii dintre aceştia indică existența unei multitudini de sub-grupuri de romi, ajungându-se chiar la 40 de sub-grupuri sau neamuri[20]. Burtea arată limitele abordării problematicii romilor prin prisma acestor subgrupuri datorită faptului că în prezent „neamul tradițional nu pare să mai constituie un fapt foarte viu de conştiință pentru o mare parte a populației de romi"[21]. Mai mult, unii dintre cei care se declară ca fiind romi nu au caracteristici fizice care să îi diferențieze de alți indivizi care nu sunt romi.

Diversitatea comunităților de romi este analizată în cercetările sociologice, structurând-o pe cinci nivele etnice diferite[22]:

a) Romi care au toate caracteristicile tradiționale şi care se autoidentifică în toate circumstanțele (oficiale, administrative şi informale);
b) Romi care arată toate caracteristicile etnice tradiționale şi care sunt, de asemenea, identificați ca romi de către ceilalți care le văd stilul de viață, dar care nu se autoidentifică în circumstanțe oficial-administrative;

18 *Ibidem,* p.288.
19 Aidan McGarry, *Who Speaks for Roma: Political Represantation of a Transnational Minority Community*, New York, The Continuum International Publishing Group, 2010, p.85.
20 Vasile Burtea, *Rromii în sincronia şi diacronia populațiilor de contact,* Bucureşti, Edit. Lumina Lex, 2002.
21 *Ibidem,* p.52.
22 C. Zamfir, E. Zamfir, *Op.cit*., p.57.

c) Romi "modernizați" care și-au schimbat stilul de viață în sensul modernizării și care nu mai prezintă indicii vizibile ale modului tradițional de viață, care se autoidentifică ei înșiși ca romi, atât în contexte formale, cât și informale și care sunt identificați de ceilalți ca romi în virtutea propriei identificări (activiștii romi, oameni de cultură, oameni de afaceri romi etc.);
d) Romi „modernizați" care tind să nu se mai autoidentifice ca romi, sau o fac în mod fluctuant și pe care ceilalți îi pot sau nu identifica ca romi;
e) „Foști Romi" care s-au integrat în populația majoritară până la dispariția trăsăturilor distinctive, care au renunțat chiar pentru ei înșiși la autoidentificarea ca romi.

Astfel, în viziunea acestor autori, romii modernizați (categoria d – care tind să nu se mai identifice ca romi) și romii integrați în populația majoritară (categoria e) nu mai pot fi cu adevărat considerați ca membri ai comunității romilor, problemele specifice comunităților de romi nefiindu-le neapărat familiare. Această trasare a limitelor comunității poate avea consecințe asupra politicilor față de romi, parte dintre aceștia nefiind incluși.

Abraham, Bădescu și Chelcea realizează o categorizare a romilor în funcție de tradițiile istorice, populația cu care s-a aculturat și neamuri, împărțind romii în trei categorii: (1) tradiționali nomazi (corturari, lăieți) care se aculturează cu românii, maghiarii și turcii, iar după ocupațiile tradiționale ar fi căldărarii, ursarii, aurarii, cositorarii; (2) tradiționali sedentari (vătrași) care se aculturează cu românii, maghiarii și turcii, iar după ocupațiile tradiționale ar fi fierari, agricultori și cocalari; (3) rudari sau băieșii în Transilvania[23]. După propriile declarații, romii s-ar împărți în 28 de neamuri, cu mențiunea că „neamul nu mai este un element de conștiință viu pentru o bună parte a populației de romi"[24].

Lev Tcherenkov și Stephane Laederich concep identitatea romilor ca un dat imutabil, primordial, bazată pe tradiții, legi și obiceiuri pe care le analizează sistematic. Autorii încadrează diverse grupuri ca fiind romi și tratează mai degrabă în mod unitar ceea ce ei numesc a fi romi[25].

Într-o încercare de analiză a modului cum sunt definiți romii, Peter Vermeersch[26] împarte discursul despre cum sunt definiți romii în mediul academic în trei categorii: (1) o diasporă istorică cu rădăcini istorice în nordul Indiei; (2)

23 D. Abraham, I. Bădescu, S. Chelcea, *Op.cit*., p.408.
24 *Ibidem*, p.415-425.
25 Lew Tcherenkov, Stephane Laederich, *The Rroma*, Basel, Schwabe, 2004.
26 Peter Vermeersch, *Roma and the Politics of Ethnicity in Central Europe: A Comparative Study of ethnic minority mobilisation in the Czech Republic, Hungary and Slovakia in the 1990s*, teză doctorală nepublicată, Catholic University of Leuven, 2002, p.10-14.

un grup cu o cultură şi still de viaţă propriu, nomadism, practici culturale comune şi o concepţie despre lume inspirată de Romanipe; şi (3) neam, grup sau rasă în care membrii sunt înrudiţi.

După această trecere în revistă sumară a discursului despre romi în mediul academic întrebarea care se pune este dacă se poate ajunge la o definiţie obiectivă a romilor? Szelenyi şi Ladanyi[27] arată că în recensăminte şi în cercetări numărul romilor depinde de cine anume îi identifică pe subiecţi. Ei analizează trei tipuri de clasificări ale romilor: autoidentificarea subiecţilor, clasificarea făcută de experţi care vin în contact cu romii, clasificarea făcută de intervievatori în cercetări ştiinţifice sau comerciale, arătând că toate cele trei clasificări sunt „reale". Consistenţa sau inconsistenţa celor trei clasificări dau măsura fluidităţii limitelor etnicităţii şi arată diferenţele în definirea romilor. Cu cât gradul de segregare rezidenţială este mai mare, cu atât gradul de suprapunere dintre cercurile concentrice ale celor care se autoidentifică şi cei identificaţi de către intervievatori. Acest lucru arată că segregarea rezidenţială este unul dintre mecanismele de identificare a romilor. Sărăcia este un alt mecanism. Prin urmare, obiectivitatea procesului este chestionabilă, definiţia putând fi manipulată astfel încât să servească interesele celui care face clasificarea sau să reflecte viziunea despre romi a acestuia.

2.3. Memorie colectivă şi experienţa deportărilor

Un aspect important al identităţii romilor îl reprezintă memoriile împărtăşite privind evenimente din trecut. Holocaustul şi experienţa deportării a marcat profund nu doar pe cei care au avut direct de suferit în urma lor, dar şi mentalul colectiv al romilor. În diverse zone ale României, chiar şi în acelea care nu au fost sub jurisdicţia guvernului Antonescu, în mentalul colectiv al romilor s-a păstrat teama de a fi trimişi pe mare cu vaporul de hârtie. Încercarea de exterminare a romilor este păstrată însă şi în mentalul colectiv al majoritarilor, în special în rândul adepţilor discursului extremist, apelul la măsurile antonesciene făcând parte din arsenalul acestor grupări în rezolvarea problemelor romilor. Discursul academic despre experienţa romilor în cel de-al doilea război mondial are aşadar o semnificaţie aparte.

Viorel Achim a realizat una dintre cele mai importante cercetări privind istoria romilor din România. Prin folosirea unei vaste bibliografii şi prin cercetarea unor documente de arhivă, Achim prezintă istoria romilor de la sosirea lor în principatele române până în zilele noastre. Unul din punctele atinse de

27 János Ladányi şi Iván Szelényi, *Social Construction of Roma Ethnicity in Bulgaria, Hungary and Romania During Market Transition*, în „Review of Sociology", Vol. 7 (2001), 2, p.79-89.

cercetător este experiența deportării în Transnistria a romilor de către Guvernul Antonescu. Poziția cercetătorului față de politicile pentru romi ale Guvernului Antonescu este ambiguă. Deși concluzionează că „deportarea țiganilor, ca și a evreilor, în Transnistria rămâne o măsură de ordin rasial”[28], pe parcursul întregului capitol dedicat politicilor Guvernului Antonescu față de romi, Achim subliniază caracterul mai degrabă al indezirabilității sociale a deportării romilor: „Țiganii care nu au fost trecuți în categoria celor considerați periculoși și indezirabili, deci imensa lor majoritate, nu au fost afectați de politica regimului Antonescu”[29]. Insistența pe caracterul social al deportărilor are trei consecințe importante: (1) eludează practicile care au condus la deportarea romilor care nu intrau în această categorie, datorată abuzurilor jandarmeriei sau cei care au căzut victime propagandei oficiale mincinoase privind împroprietărirea cu pământ odată ajunși în Transnistria – menționați de altfel în lucrare; (2) nu ia în considerare pericolul perceput de ceilalți romi și riscurile iminente de a fi deportați la rândul lor, ținând cont și de declarațiile lui Ion Antonescu privind necesitatea unei purificări etnice; și (3) riscă să reproducă discursul oficial al autorităților din acea perioadă față de romi.

Ambiguitățile cercetătorului sunt legate de alte două aspecte: cel privind numărul victimelor și comparația deportărilor cu experiența lagărelor de exterminare nazistă. În privința numărului, Achim, pe baza documentelor de arhivă a Jandarmeriei, oferă ca cifră 25.000 de romi deportați, sugerând că cifra avansată de Comisia română pentru victimele de război de 36.000 de romi deportați este exagerată. Cu toate acestea, aceeași sursă – arhiva Jandarmeriei – nu mai este credibilă atunci când este vorba despre numărul celor întorși în țară, numărul oferit fiind de 6.000. Cercetătorul estimează însă, fără a oferi nici un argument în sprijinul afirmației, „că aproximativ jumătate din cei cca 25.000 de țigani din România care au fost deportați în Transnistria și-au găsit moartea acolo”[30].

În ceea ce privește comparația experienței deportării cu cea a lagărelor de exterminare naziste, Achim face clar că „în ciuda unor asemănări, nu se poate pune semnul egalității între deportarea în Transnistria și lagărele de exterminare naziste sau execuțiile în masă din Polonia și alte teritorii ocupate, cărora le-au căzut victime un mare număr de țigani”[31]. Afirmația poate fi considerată ca neavenită, importanța semnificației a ceea ce a fost definit mai târziu

28 Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, Edit. Enciclopedică, 1998, p.153.
29 *Ibidem,* p.138.
30 *Ibidem,* p.146-147.
31 *Ibidem,* p.152.

Holocaust, constând nu în numărul victimelor şi nici măcar a formelor în care acestea şi-au găsit sfârşitul, ci în caracterul eliminării victimelor.

Lucian Nastasă, în introducerea la un volum de documente privind romii în România interbelică, exprimă puncte de vedere mai clare privind caracterul social al deportărilor, reproducând discursul autorităţilor privitoare la deportări. „Aşadar, 'problema ţiganilor' nu apare ca una strict rasială, ca în cazul evreilor, întărită de legi şi prevederi discriminatorii pe temeiul etnicităţii, ci în primul rând ca o chestiune de apărare a ordinii publice şi asanare morală, prin impunerea 'cultului muncii'".[32] Ceea ce pare a ignora Nastasă este caracterul etnic şi rasial al deportărilor, cei deportaţi fiind mai întâi romii nomazi şi apoi romii percepuţi ca fiind periculoşi. Nu au fost deportaţi alţi indivizi percepuţi ca periculoşi sau cu antecentende penale. Deportările nu au avut un caracter individual, ci deportaţi au fost şi membrii familiilor lor, în sensul extins de familie, aspect semnalat şi de autor[33]. Mai mult, numeroasele abuzuri semnalate de petiţionari, precum şi încapacitatea birocraţiei de a prelucra volumul de date culese prin recensământ sunt doar alte câteva din obiecţiile care pot fi ridicate faţă de justificarea deportărilor de către autorităţi, precum şi de către autor. Caracterul criminal al deportărilor este de asemenea negat de către Nastasă: „În privinţa ţiganilor deportaţi la est de Nistru nu se cunoaşte şi nu a fost reclamat până acum nici măcar un singur caz de asasinat comis de autorităţile de ordine sau militare româneşti şi germane, ca să nu mai vorbim de un pogrom sau masacru"[34]. Limitele de spaţiu impun doar o analiză sumară a discursului lui Lucian Nastasă. Ceea ce este de asemenea important de semnalat este că publicaţia a fost susţinută de Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, o organizaţie membră a Soros Open Network, care în general a promovat un discurs incluziv în privinţa minorităţilor naţionale şi a romilor în particular. Mai mult, opţiunea pentru denumirea de ţigani în loc de cea de rom reprezintă o altă distanţare faţă de discursul inclusiv faţă de romi, explicată de autor şi prin „faptul că sintagma 'Romii din România' poartă cu sine o expresie verbală mult prea rezonantă"[35].

32 Lucian Nastasă, *Studiu introductiv*, în Lucian Nastasă şi Andrea Varga (editori), *Minorităţi Etnoculturale Mărturii Documentare. Ţiganii din Romania (1919-1944)*, Cluj Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2001, p.19.

33 *Ibidem,* p.20.

34 *Ibidem,* p.18.

35 *Ibidem,* p.26.

2.4. Discursul față de romi în politici publice

Statul, prin reprezentanții săi, joacă un rol important în definirea identitară a grupurilor etnice. Nivelul de complexitate al elaborării politicilor publice necesită colectarea de date continuă pentru a măsura impactul, a permite reacția celor cărora politicile se adresează și a ajusta măsurile luate. Așa cum arată și Brubaker, statul este un puternic „identificator" nu pentru că ar putea crea identități, ci pentru că „el are resursele materiale și simbolice de a impune categorii, scheme clasificatoare și modalități de numărare sau de calculare cu care birocrații, judecătorii, profesorii și doctorii trebuie să opereze și la care actorii nonstatali trebuie să se raporteze"[36].

În termeni de elaborare a politicilor publice, există cel puțin trei motive pentru a justifica nevoia de definire a romilor:

– cel mai important este estimarea costurilor și măsurarea impactului politicilor publice
– elaborarea și aplicarea măsurilor anti-discriminare care nu se pot baza doar pe definirea clasică a etnicității, ci trebuie să includă percepția discriminatorului asupra celui discriminat
– justificarea aplicării măsurilor pozitive sau a măsurilor afirmative.

Romii au fost recunoscuți ca minoritate națională[37] în România imediat după căderea comunismului prin includerea reprezentanților săi în Consiliul Provizoriu de Uniune Națională, prin declarațiile liderilor FSN și prin înregistrarea unor organizații ca reprezentând minoritatea romilor. De asemenea, recensămintele din 1992 și cel din 2002 au inclus categoria „țigani/romi" și s-au bazat pe autodeclararea subiecților. Prin urmare, romii au beneficiat de politicile generale față de minoritățile naționale din România – posibilitatea organizațiilor neguvernamentale ale romilor de a se înscrie în alegeri, reprezentare în Parlament, reprezentare în Consiliul Minorităților Naționale, alocații guvernamentale anuale, beneficiari ai unor proiecte adresate minorităților naționale. După 1996, în special în cadrul procesului de aderare la Uniunea Europeană, au fost adoptate politici publice adresate exclusiv romilor, cel mai important document fiind Strategia Națională pentru romi.

Etnicitatea joacă un rol important în procesul de elaborare a politicilor publice față de romi în România, însă nu din cauza motivelor elaborate mai sus.

36 W.R. Brubaker, *Op.cit.*, p.43.

37 România nu are o lege care să recunoască sau să definească minoritățile naționale. Acest fapt este făcut însă prin practica de zi cu zi și prin tratatele internaționale. Un exemplu ar fi declarația făcută de România sub Convenția-Cadru privind Protecția Minorităților Naționale.

Datorită posibilelor confuzii între romi şi denumirea ţării, Guvernul României şi reprezentanţii autorităţilor în afară au încercat să impună anumiţi termeni. Acest complex identitar a fost exprimat în scris în cel puţin două memorandumuri emise de Ministerul Afacerilor Externe şi aprobate de Primul Ministru. Memorandumul H (03)/169 al Ministerului Afacerilor Externe din 31 ianurie 1995 solicita tuturor instituţiilor statului folosirea cuvântului ţigan în dauna celui de rom în referirea la minoritatea romilor, pentru a evita confuziile dintre romi şi România. A durat patru ani pentru ca Ministerul de Externe să suspende acel memorandum şi să adopte o poziţie reconciliantă: folosirea atât a denominării de rom, cât şi cea de ţigan prin Memorandumul D2/1094 al Ministerului Afacerilor Externe aprobat de Premierul Mugur Isărescu..

Tema confuziei romi-români intervine în discursul guvernamental şi după accederea României în Uniunea Europeană, determinată fiind de migraţia romilor în alte ţări ale UE. În august 2009, Ministerul Afacerilor Externe a emis o notă[38], aprobată de către Primul Ministru, care se referea la influenţa migraţiei romilor asupra imaginii României. În ciuda intenţiilor formale ale guvernului de a plasa migraţia romilor în contextul mai larg al migraţiei, documentul nu lasă nici o urmă de îndoială, tratează în fapt migraţia romilor. Migraţia romilor este percepută de autorităţile române ca având o influenţă negativă asupra „imaginii externe" a ţării, legând migraţia romilor de criminalitate. Analizând documentul, se poate afirma fără dubii că principala îngrijorare a Guvernului României este imaginea ţării, documentul făcând referire la acest aspect de nu mai puţin de şapte ori!

Adesea, oficiali importanţi ai statului român au fost acuzaţi de către organizaţiile de romi şi cele ale drepturile omului că au făcut declaraţii rasiste la adresa romilor. Iată câteva exemple: în martie 2000, la întoarcerea de la reuniunea Consiliului de Accedere a României la Uniunea Europeană, Petre Roman, ministrul de externe de atunci, a afirmat, conform unor relatări, că guvernul are obligaţia „să protejeze [pe cei] 23 de milioane de români împotriva celor câteva mii de ţigani", care împiedică scoaterea ţării de pe lista neagră a vizelor Uniunii Europene[39]. În 2 noiembrie 2007, Adrian Cioroianu, ministrul Afacerilor Externe la acea dată, a sugerat deportarea celor care comit infracţiuni peste graniţe în deşertul egiptean, reacţie provocată de discursul antirom

38 *NOTA privind implicaţiile prezenţei cetăţenilor români stabiliţi ilegal pe teritoriul altor state europene asupra imaginii externe a României şi asupra relaţiilor bilaterale cu statele respective.* Documentul a fost emis de Ministerul Afacerilor Externe având nr. C2-1/3316 şi a fost înregistrat la Cancelaria Primului Ministru cu nr.5/6380/04.09.2009.

39 *Ştirile Radio Europa Liberă/Radio Libertatea, 23 martie 2000.*

din Italia determinat de crima comisă de un cetățean român de etnie romă[40]. În 11 februarie 2010, un alt ministru al Afacerilor Externe, Teodor Baconschi, a emis un comunicat de presă care conținea afirmații catalogate drept rasiste de către organizațiile de apărare a drepturilor omului, făcând legătura între infracționalitate și romi[41]. Asemenea declarații au fost făcute și de primul ministru sau de președintele României. Astfel, legătura dintre etnia romilor și infracționalitate a făcut-o și Călin Popescu-Tăriceanu în 2007, prim-ministru la aceea vreme, într-un comentariu legat de combaterea infracționalității în Italia.[42] În același an, președintele Băsescu a fost surprins într-o înregistrare privată adresându-se unei jurnaliste cu apelative considerate rasiste și sexiste de către organizații de apărare a drepturile omului[43].

Tranșarea acestor dispute a fost încercată în anul 2010, când deputatul Silviu Prigoană a propus un proiect prin care denumirea folosită față de minoritatea romilor să fie cea de țigan. Proiectul a fost avizat de Guvern, iar Academia Română a emis un punct de vedere care susținea inițiativa. Senatul României a aprobat proiectul de lege, acesta fiind în cele din urmă respins de către Camera Deputaților. Aceste demersuri au fost făcute fără consultarea nici unui actor social rom care benefcia de o anumită notorietate. Președintele României a avut de asemenea o poziție ambivalentă, inițial făcând declarații în favoarea denominării minorității cu termenul țigan, pentru ca în final să afirme că nu ar putea semna o asemenea inițiativă.

Una din instituțiile statului cu un impact semnificativ asupra discursului public despre romi este poliția. Poliția a jucat un rol important în asocierea criminalității cu etnia romă. Acest fapt s-a produs prin indicarea etniei celor

40 Pentru afirmațiile ministrului Cioroianu a se vedea articolul semnat de Raluca Ioniță, *Cioabă condamnă declarația lui Cioroianu despre mutarea romilor în deșertul egiptean*, în ziarul „România Liberă" din 5 noiembrie 2007, disponibil la http://stiri.rol.ro/content/view/90491/2/ (accesat la data de 23 aprilie 2012).

41 Comunicat de presă al Centrului de Resurse Juridice și al Alianței Civice a Romilor din România, *Discurs diplomatic cu conținut rasist: Organizațiile antidiscriminare cer demisia Ministrului Baconschi*, București, 16 februarie 2010.

42 În data de 30 mai 2007, în cadrul unei reuniuni a PNL la Brașov, Călin Popescu Tăriceanu, vorbind despre situația migrației, a declarat: „Este vorba despre numărul de români, de cetățeni români, atenție, de cetățeni români de etnie romă care constituie un grup de multe ori cu caracteristici infracționale deosebit de periculoase care se înmulțește la Roma". În același context, el a mai sugerat că romii „comit toate infracțiunile posibile, de la tâlhărie și prostituție până la jafuri organizate și trafic de droguri". A se vedea Romani Criss Newsletter mai-august 2007, disponibil pe site-ul http://www.romanicriss.org/

43 În ziua de 19 mai 2007, Președintele Băsescu s-a adresat unei jurnaliste: „Măi, păsărică, tu nu ai treabă azi?" iar mai apoi comentând în privat „cât de agresivă era țiganca asta împuțită". A se vedea Romani Criss Newsletter mai-august 2007, disponibil pe site-ul http://www.romanicriss.org/

suspectaţi de anumite infracţiuni, prin prezentarea de statistici asupra criminalităţii în care doar în cazul romilor era menţionată etnia[44], cât şi prin discursul unor persoane aflate în vârful ierarhiei instituţiei[45]. Acest discurs a legitimat descinderi ale poliţiei în comunităţile de romi şi folosirea forţei în acţiunile poliţiei[46].

2.5. Opinia publica şi romii

Opinia publică şi credinţele populare despre romi au influenţat atât identitatea romilor, cât şi implementarea politicilor faţă de romi. Modul cum sunt percepuţi romii de către ceilalţi membri ai societăţii, cum sunt categorizaţi şi definiţi de către aceştia joacă un rol critic în producerea şi reproducerea identităţii sociale şi etnice a romilor. Percepţia negativă a romilor este larg răspândită în societate. Datele dintr-o cercetare realizată în 2010, care compară rezultatele şi dintr-o cercetare realizată anterior, indică o consistenţă în descrierea negativă a romilor. Astfel, primele trei caracteristici asociate romilor de către respondenţi, toate cu valori de peste 40% în ambele cercetări, sunt: hoţi, leneşi şi murdari. Urmează o caracteristică neutră – uniţi – cu valori variind de la 18 la 26%, iar apoi o altă serie de caracteristici negative delăsători, înapoiaţi, ipocriţi. De asemenea, romii sunt definiţi prin obiceiuri (50%), cultură (38%), vorbirea limbii romani (37%), ereditate (33%), limbă maternă (32%), ocupaţie (29%), autodefinire (26%) şi culoare (16%). Aceste atribute identitare nu depind însă de etnia respondentului, aşa cum arată Tarnovschi în studiul său pe datele din Barometrul Relaţiilor Etnice din 2002, atât românii, cât şi maghiarii atribuind romilor aceleaşi caracteristici negative: hoţi, leneşi, murdari şi înapoiaţi.

44 Pe parcursul anilor 90, statisticile privind criminalitatea romilor erau o practică curentă în activitatea poliţiei. După anul 2000 această practică a încetat. Pentru o imagine clară a asocierii romilor cu criminalitatea a se vedea Raportul Departamentului Poliţiei din iulie 1991, prezentat în raportul Human Rights Watch, *Destroying Ethnic Identity: The Persecution of Gypsies in Romania*, New York, septembrie 1991, p.120-122.

45 De exemplu, interviul Generalui Dănescu, şeful Poliţiei Române (Human Rights Watch, *op.cit.*, p.93) sau cartea generalului Ion Pitulescu, *Al treilea război mondial: Crima organizată*, Bucureşti, Edit. Naţional, 1996, sau Tudor Amza, *Ţiganii: necunoscuţii de lângă noi*, Bucureşti, Edit. Atlas-Lex, 1996.

46 Pentru descrierea câtorva dintre raziile poliţiei în comunităţile de romi a se vedea rapoartele *European Roma Rights Center* privitoare la România. *Furie în zori*, raportul publicat în 1996, leagă raidurile poliţiei de încercarea de a-i proteja pe romi de posibilele represalii ale majoritarilor ca urmare a infracţiunilor comise de romi (European Roma Rights Center, *Furie in zori: Violenţa împotriva rromilor din România*, Budapesta, 1996).

Aceste opinii negative contrastează puternic cu imaginea idilică a romilor ca expresie a unui spirit liber exemplificat prin romi călători, cântând, dansând şi înveselind peisajul social. Această dualitate a imaginii romilor este unul din paradoxurile identitare romani: imaginea idilică contrastează puternic cu stereotipurile şi discursul public despre romi, acesta din urmă având un rol hegemonic în relaţiile sociale şi impunerea unei identităţi stigmatizante.

Anti-ţigănismul reprezintă o „ideologie care a justificat persecuţia de secole a romilor”[47], ca „un instrument de stigmatizare a cărui intenţie nu este să observe şi să înţeleagă circumstanţele ‘celuilalt’, ci de a găsi elemente de identificare care legitimează separarea şi alte acţiuni discriminatorii împotriva ‘celorlalţi’”[48]. Anti-ţigănismul este o moştenire culturală europeană datorită transmiterii ei din generaţie în generaţie[49]. Conform lui Thelen, anti-ţigănismul ca termen a apărut în anii ‘80 în Franţa şi mai apoi în Germania, impunându-se datorită activităţilor organizaţiilor romilor[50]. Practic, anti-ţigănismul, întâlnit şi sub denumirea anti-gypsyism[51], este o formă de rasism împotriva romilor, incluzând prejudecăţi şi stereotipuri faţă de romi, culminând cu intenţiile exterminatoare ale nazismului.

Anti-ţigănismul se manifestă pe trei paliere: imaginar, discurs şi practică. Această distincţie este importantă din punct de vedere analitic. La nivel imaginar, romii sunt portretizaţi negativ şi această imagine persistă de secole, fiind produsă şi reprodusă chiar şi în acele ţări unde romii nu reprezintă o populaţie semnificativă numeric. Din acest punct de vedere, unii activişti romi văd în anti-ţigănism un cod de comportament al culturii europene. La nivelul

47 Wolfgang Wippermann, *What is Antiziganism*, lucrare prezentată în cadrul celei de a doua conferinţe internaţionale privind anti-ţigănismul, organizată de Universitatea din Hamburg, 8-9 octombrie 2005, disponibilă la http://www.ezaf.org/down/IIIAZK18.pdf, p.3.

48 Marko Knudsen, *The Evil Reality of Antiziganism*, lucrare prezentată în cadrul celei de a doua conferinţe internaţionale privind anti-ţigănismul, organizată de Universitatea din Hamburg, 8-9 octombrie 2005, disponibilă la http://www.ezaf.org/down/IIIAZK20.pdf, p.2.

49 *Ibidem.*

50 Peter Thelen, *Roma Policy: The Long Walk Towards Political Participation*, în Peter Thelen (ed.), *Roma in Europe: from Social Exclusion to Active Participation*, Skopje, Friederich Ebert Stiftung, 2005, p.22.

51 Există unii cercetători care nu sunt de acord cu termenul de anti-gypsyism, termenul „Gypsy” provenind din limba engleză ca derivat din „Egyptian” . Prin urmare, Gypsy nu reflectă întreaga încărcătură negativă a termenului ţigan şi a cuvintelor similare din ţările Europei Centrale şi Estice. Gypsy este asimilat mai degrabă stilului de viaţă nomad şi exoticismului romilor, în timp ce termenul ţigan are o încărcătură semantică negativă profundă, legată în mod direct de statutul social subordonat al romilor, uneori chiar subuman. Autorul susţine această distincţie.

discursului, zicalele, bancurile sau anumite stereotipuri profund rasiste sunt acceptate ca atare de către societate fără a chestiona originea şi impactul social al acestora[52]. Educaţia anti-rasistă nu este o componentă educaţională în societatea românească sau în cele din Europa Centrală şi de Est, adesea ea fiind confundată cu corectitudinea politică. La nivelul practicii, romii au fost ţinta unor acţiuni începând cu conflicte interetnice sau acţiuni „soft" de discriminare prin mecanisme sociale subtile. Multe din aceste acţiuni, în special cele violente, au un grad de susţinere scăzut şi, datorită organizaţiilor internaţionale şi a organizaţiilor pentru drepturile omului, asemenea practici au fost condamanate şi nu sunt susţinute oficial.

Un important aspect al identităţii etnice este modul cum aceasta este comunicată în spaţiul public[53]. Din acest punct de vedere rolul mass media este unul important în producerea şi reproducerea identităţii romilor. Discursul despre romi este unul preponderent negativ atât în ce priveşte asocierea unor calificative negative cu etnicitatea anumitor personae, cât şi în descrierea exoticistă a unor practici din anumite comunităţi de romi. Menţionarea apartenenţei etnice este selectivă, în cazul celor suspecţi de fapte antisociale menţionându-se în general etnia, în cazurile unor personaje pozitive, acest fapt fiind omis. Impactul social larg al televiziunii şi portretizarea romilor reproduc anumite stereotipuri şi prejudecăţi existente în mentalul colectiv. Adesea, criminalitatea este portretizată ca făcând parte din bagajul genetic al romilor. O iniţiativă demnă de semnalat a fost cea a Jurnalului Naţional din anul 2002, care a propus strângerea de semnături pentru o iniţiativă legislativă care să statueze denumirea de ţigan şi nu cea de rom.

2.6. Critica discursului identitar al romilor

Cea dintâi şi cea mai importantă critică a discursului romilor despre ei înşişi este legată de accesul limitat la informaţii şi surse pe această temă. Cu excepţia câtorva articole semnate de Nicolae Gheorghe, a câtorva texte scrise de Delia Grigore, a cărţii lui Vasile Burtea privind stratificarea internă a romilor, precum şi a unor texte şi publicaţii coordonate de Vasile Ionescu, cercetătorul interesat de discursul identitar al romilor va găsi puţine surse pentru analiză. Din acest punct de vedere, autorul îşi bazează opiniile pe experienţa de

52 Anti-ţigănismul are un caracter dezumanizant, romii fiind adesea prezentaţi ca neoameni. Două zicale sunt elocvente în acest sens: „Ţiganul nu e om nici în ziua de Paşte" sau "Nici răchita nu e pom, nici ţiganul nu e om".

53 Thomas Hylland Eriksen, *Ethnicity and Nationalism (anthropological perspectives)*, London, Pluto Press, 1993.

implicare directă pentru mai bine de 15 ani în activismul rom, pe dezbaterile pe diverse teme identitare şi discuţii personale cu activişti romi.

Identitatea este rezultatul relaţiei dintre cum se percepe subiectul (definire internă)[54] şi cum este perceput subiectul de către Celălalt (definire externă). Din acest punct de vedere, există un dezechilibru în raportul privind definirea internă şi externă a romilor. Activiştii romi au fost deficitari în definirea unei ideologii identitare şi promovarea intensă a acestei ideologii în spaţiul public. În general, identitatea etnică creată de Celălalt este în mare parte negativă, însă identitatea etnică autodefinită trebuie să fie puternică, dominată de un narcisism identitar bazat pe elemente proprii care sunt mereu aduse în discursul public de către lideri.[55]

Activiştii romi provenind din comunităţi tradiţionale definesc romii în sens restrictiv: romi sunt aceia care vorbesc romanes şi trăiesc conform romanipeului. Activiştii romi moderniști sau intelectuali definesc romii în sens mai larg, ca fiind cei care îşi asumă public statutul de rom. Cu toate acestea, culoarea pielii, capacitatea de a vorbi romanes şi alte carcateristici fac parte din repertoriul evaluativ al apartenenţei etnice atunci când un nou actor apare în spaţiul public. În fapt, lupta pentru autenticitate, reprezintă adesea o competiţie între activiştii romi, competiţie determinată de legitimitatea scăzută a activiştilor romi în general. Multe energii sunt consumate în această dispută, percepţia din exterior fiind mai degrabă de competiţie între neamuri, clanuri şi confirmând stereotipurile şi prejudecăţile faţă de romi. Pentru ceilalţi, înţelegerea a cine este rom şi cine nu aparţine minorităţii este mult mai clară : toţi sunt ţigani. Cu toate acestea, neclaritatea delimitării limitelor grupului etnic poate fi şi adesea este manipulată de autorităţi pentru a exclude anumite grupuri de militanţi romi şi a obţine rezultatele dorite.

Într-o cercetare realizată de autor în 2009 prin aplicarea unui chestionar unui număr de 32 de organizaţii neguvernamentale ale romilor din România, un set de întrebări au vizat definirea identitară a romilor. Au fost realizate deasemenea 10 interviuri cu activişti romi şi ne-romi. Rezultatele indică faptul că liderilor organizaţiilor romilor le-a fost dificil să definească caracteristicile care stau la bază categorizării unei persoane ca aparţinând etniei romilor. Toate organizaţiile au indicat asumarea publică a identităţii ca un criteriu ca o persoană să fie categorizată ca aparţinând etniei, chiar dacă în scris s-au pronunţat ca fiind adepţii unei perspective primordialiste asupra identităţii romani,

54 Conform datelor cercetărilor se pare că limba, îmbrăcămintea şi aspectele fizice, inclusiv culoarea pielii, sunt elemente definitorii printre romi.

55 Autorul aduce mulţumiri Danielei Tarnovschi pentru sugestiile şi ideile din acest paragraf.

cum este cazul Deliei Grigore[56]. Alţi respondenţi au mai indicat: cunoaşterea limbii romani, portul, respectarea obiceiurilor şi tradiţiei, respectarea romanipe-ului, zona de locuire, culoarea şi modul de a vorbi. Se poate observa lipsa unui consens asupra elementelor identitare care stau la baza definirii limitelor grupului etnic.

Confuzia în privinţa definirii limitelor grupului etnic are şi alte consecinţe. Mai întâi, determină o inconsistenţă în privinţa numărului romilor. Adesea, activiştii romi tradiţionali oferă cifre de ordinul milioanelor asupra romilor care trăiesc în România, deşi dacă cineva ar calcula acesta după definiţia restrictivă a cine este rom, nu ar exista în fapt decât câteva zeci de mii. Activiştii romi modernişti, deşi promovează autoidentificarea ca metodă de apartenenţă la grup, refuză datele recensămintelor realizate pe baza acestei metode. Dilema privind numărul romilor şi lipsa datelor în elaborarea politicilor publice este întreţinută şi se datorează în bună măsură şi activiştilor romi.

O a două consecinţă a modului de definire a graniţelor grupului etnic este capacitatea limitată a activiştilor romi de a oferi resurse simbolice celor care nu îşi manifestă identitatea etnică în public. În discursul lor despre romi, activiştii romi se referă cu precădere la romii săraci, comunităţile marginalizate şi nu încearcă să mobilizeze şi pe acei romi care au atins un anumit statut social dar care nu îşi declară deschis apartenenţa etnică sau nu se implică în activităţi sociale având ca ţintă romii. Există numeroase persoane care nu se regăsesc în modele promovate de sau în discursul activiştilor romi şi de aici disocierea lor faţă de imaginea romilor în spaţiul public. Din păcate, activiştii romi nu au o strategie de a atrage aceste resurse umane calificate, cu un capital social vast şi o imagine publică pozitivă, care la rândul lor ar putea servi drept modele de reuşită personală pentru copii romi şi ar putea juca un rol semnificativ în mobilizarea romilor.

Conceptual şi juridic, romii nu s-au autodefinit de o manieră consistentă. Aşa cum arată Ilona Klimova[57] analizând documentele elaborate de organizaţiile romilor la nivel internaţional, romii se definesc ca:

– o naţiune răspândită pe întreg globul, ceea ce o face unică
– o diaspora de origine indiană ai cărei membri au părăsit India cu aproape un mileniu în urmă
– un grup rasial cu anumite legături culturale, lingvistice şi „genetice"

56 Pentru viziunea primordialistă asupra identităţii romani a se vedea Delia Grigore, *Romanipen-ul: Fundamentele Identităţii Rromilor*, document al proiectului Comenius Dromesquere Euroskola, disponibil la www.dromesqere.net

57 Ilona Klimova-Alexander, *The Romani Voice in World Politics: The United Nations and Non-State Actors*, Aldershot, Ashgate Press, 2005, p.13-14.

– popoare cunoscute sub diverse denominări ca Gypsy, Gitane, ţigani, etc a căror istorie şi limbă sunt conectate cu India şi cu limbile originate în sanscrită şi care în propria lor limbă se identifică ca şi romi, sinti sau manush
– popoare denumite ca sinti, lovari, ashkari, chorichani, rumungre, vlach, manush etc.
– popoare de origine indiană
– o populaţie etno-lingvistică legitimă
– o naţiune distinctă unită de limbă romani, istorie, literatură, cultură şi tradiţii
– o naţiune non-teritorială de origine indiană.

Klimova indică totuşi că predominant în ultimii ani este folosit conceptul de naţiune non-teritorială. În diverse alte articole romii au fost definiţi şi ca o minoritate europeană sau minoritate transnaţională[58]. În diverse documente romii au fost denumiţi ca şi minoritate etnică (Ungaria) sau minoritate naţională (România, Cehia, Serbia, Bulgaria etc).

În România, predomină în rândurile activiştilor romi viziunea că romii sunt o naţiune, însă juridic utilizează statutul de minoritate naţională (sic!). Printre cei mai cunoscuţi susţinători ai ideii de naţiune sunt Florin Cioabă, Delia Grigore şi Vasile Ionescu. Confuziile conceptuale şi juridice în această privinţă au rolul de a dilua mesajul activiştilor romi. Pe plan intern, deşi se declară ca minoritate naţională, romii nu solicită în manieră similară maghiarilor drepturile minorităţilor prevăzute în documentele internaţionale cum ar fi, utilizarea limbii materne în administraţie şi în educaţie. Pe plan extern însă, solicitările de a fi recunoscuţi ca o naţiune, exprimate în special prin intermediul organizaţiilor internaţionale ale romilor, nu sunt detaliate în privinţa reprezentării şi a altor consecinţe politice cum ar fi autonomia, reprezentarea în cadrul instituţiilor europene etc. Spre exemplu, singurul for care la nivel teoretic ar asigura un nivel de reprezentare romilor din Europa, este European Roma and Traveler Forum (ERTF). În ciuda potenţialului ERTF de a fi vocea naţiunii romilor, participarea în alegerile şi activităţile acestui for este foarte scăzută, alegerile şi activităţile fiind dominate în România de reprezentanţii Partidei Romilor.

Un important element de analizat este discursul predominant din rândul organizaţiilor şi activiştilor romi. Majoritatea acestora au adoptat, influenţa donorilor fiind un factor important în acest proces, un discurs de drepturile

58 Jean-Pierre Liegeois, Nicolae Gheorghe, *Roma/Gypsies: A European Minority*, Londra, Minority Rights Group, 1995.

omului. În timp ce un asemenea discurs ajută la descrierea situaţiei romilor şi încadrarea problematicii romilor într-un context ideologic coerent, discursul de drepturile omului nu poate crea o identitate etnică. Mai degrabă decât să producă o stimă de sine pozitivă, un discurs de drepturile omului accentuează victimizarea celor în cauză. Un alt aspect negativ al discursului de drepturile omului este faptul că el nu generează încredere între organizaţii şi indivizi, membrii comunităţii fiind percepuţi ca şi clienţi şi nu ca şi constituentă (constituency).[59]

Mai mult, activiştii romi au fost selectivi în utilizarea discursului de drepturile omului. Ei s-au focusat pe acele teme care răspundeau mai bine intereselor proprii – cum ar fi agenda donorului – fără a lua în considerare aspectele pe care majoritarii le considerau importante în relaţiile cu romii. Activiştii romi au refuzat să abordeze teme cum ar fi infracţionalitatea în rândul romilor, căsătoriile timpurii şi egalitatea de gen în cadrul comunităţilor, traficul de persoane şi prostituţia, cerşetoria, traficul şi utilizarea de droguri, violenţa domestică, egalitatea rom-gadje în concepţia romilor precum şi discuţii asupra compatibilităţilor valorilor tradiţionale cu cele ale unei societăţi democratice. Această atitudine selectivă şi manipularea corectitudinii politice pentru a evita anumite teme sensibile au contribuit la dezvoltarea anti-ţigănismului, a unui discurs extremist şi la apariţia şi succesul organizaţiilor cu un discurs puternic anti-rom.

3. Identitatea romani ca o identitate politică

Analizând modul de reproducere al identităţii romilor, Ian Hancock vorbeşte despre lupta pentru controlul asupra identităţii romani pe care activiştii romi trebuie să o dea[60]. În acest moment, discursul public despre romi este produs, reprodus şi promovat cu precădere de media şi de cercurile academice[61].

59 Iulius Rostas, *The Romani movement in Romania: institutionalization and (de)mobilization",* în Nidhi Trehan şi Nando Sigona (ed.), *Romani Politics in Contemporary Europe: poverty, neo-liberalism, and ethnic mobilisation,* Londra, Palgrave Macmillan, 2009, p.181.

60 Ian Hancock, *The struggle for control of Romani Identity*, în „Transitions", Vol. 4, No. 4, September 1997.

61 Pentru o analiză a influenţei cercurilor academice asupra identităţii romilor şi asupra politicilor faţă de romi în România, Ungaria şi Cehia. Vezi Iulius Rostas, *Post-Communism and Ethnic Minorities: Policies towards Roma in Czech Republic, Hungary and România*, teză de Masterat susţinută la Universitatea Central Europeană, Budapesta 2001, text nepublicat.

Dough McAdam[62], studiind mişcarea pentru drepturile civile a afican-americanilor în Statele Unite ale Americii, a prezentat un model de mobilizare într-o mişcare socială bazat pe trei axe:

– forța organizării interne specifică colectivității de referință
– structura oportunităților politice
– reprezentarea colectivă – schimbări determinate în aceste reprezentări, folosind conceptul de „eliberare cognitivă" cu referire la faptul că membrii respectivei colectivități își pot redefini situația în primul rând printr-o înțelegere diferită a societății şi a rolului pe care îl poate juca la nivelul acesteia.

Folosirea discursului identitar poate fi o strategie de mobilizare eficientă a comunităților de romi având în vedere experiența unor grupuri aflate în poziții similare. Literatura de specialitate în domeniul mişcărilor sociale analizează rolul discursului identitar în transformările sociale promovate de asemenea mişcări. Mişcarea de eliberare națională a românilor din Transilvania poate reprezenta o sursă de inspirație pentru activiştii romi, atât ca modalitate de promovare a unui discurs identitar, cât şi ca dezvoltare a unor instituții proprii[63]. În privința romilor acest discurs trebuie dezvoltat, diversificat şi susținut de instituții de reprezentare etnică. Faptul că nu au un stat-mamă care să le susțină aceste eforturi accentuează importanța dezvoltării unor instituții proprii în statele în care trăiesc.

În acest mod, se ajunge la întrebarea: ce fel de instituții au dezvoltat romii? Aşa cum arată unele studii care analizează îndeaproape această temă, romii au dezvoltat cu precădere organizații neguvernamentale. Capacitatea acestor organizații de mobilizare a romilor este scăzută datorită unor factori structurali: nu sunt organizații de masă şi nu şi-au propus să fie aşa ceva, nu au o constituență clară şi prin urmare nu pot fi traşi la răspundere de către cei în numele cărora vorbesc, nu au dezvoltat o agendă care să răspundă nevoilor comunităților, multe din aceste organizații simțindu-se mai degrabă responsabile în fața donorilor decât a comunităților de romi. Spiritul de competiție pentru atragerea resurselor face foarte limitată posibilitatea de a se ajunge la un consens minimal privind interesul general al romilor ca minoritate şi nu există un mecanism de agregare a intereselor romilor în societate. Strategiile şi discursul acestor organizații, bazat în special pe drepturile omului, face dificilă dezvoltarea unui proiect politic identitar. Structurile interne, regulile şi

62 Dough McAdam, *Political Process and the development of black insurgency*, Chicago, Chicago University Press, 1982.

63 Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Bucureşti, Edit. Humanitas, 1997.

procedurile, angajamentul membrilor faţă de obiectivele organizaţiilor şi modul de recrutare a personalului conduc mai degrabă la ceea ce unii autori au denumit „ONG-izarea”[64] şi birocratizarea acestora. Cu alte cuvinte, ONG-urile au devenit un sector aparte care oferă locuri de muncă şi oportunităţi de a dezvolta o carieră noii generaţii de activişti.

Comunicarea identităţii romilor în spaţiul public este deficitară. Romii ca şi minoritate au un număr limitat de instituţii care să promoveze identitatea romani. Nu există un muzeu al romilor, o casă de cultură sau un teatru al romilor. Doar recent a fost înfiinţată o organizaţie care pune în scenă unele piese în limba romani[65]. Centrul Naţional de Cultură al Romilor este inexistent în spaţiul public după mai bine de şase ani de la înfiinţare. Nu există o media a romilor sau o agenţie de ştiri care să producă ştiri de la nivelul comunităţii[66]. Singurul canal instituţionalizat de producere/reproducere a identităţii romani este reţeaua învăţământului pentru romi din cadrul sistemului de educaţie, creată de profesorul Gheorghe Sarău.

Majoritatea organizaţiilor preferă cuvântul *rom* pentru folosinţă în spaţiul public. Puţine au fost cele care au optat şi pentru varianta *rrom*, făcând referinţă la exprimarea nazală din anumite dialecte ale limbii romani. Chiar dacă nu există un consens general asupra denominării romilor, activiştii pentru drepturile romilor au reuşit să impună termenul de rom în categorizarea minorităţii. În acest sens, denumirea unor instituţii publice şi folosirea frecventă a termenului în documente oficiale stau drept dovezi. Mai mult, în anumite ocazii, organizaţiile romilor au reuşit să se coalizeze pentru promovarea unor interese punctuale. Reacţia la memorandumul Ministerului Afacerilor Externe care impunea utilizarea termenului ţigan a constat în organizarea unor proteste de stradă, scrisori de protest, exprimarea unor puncte de vedere în diverse reuniuni, ceea ce a dat coerenţă acestor acţiuni şi, într-un final, s-au soldat

64 Stubbs descrie ONG-izarea ca fiind „transformarea mişcărilor sociale în organizaţii şi dominaţia crescândă a ONG-urilor ‘moderne’ care reprezintă intervenţii punctuale specifice şi strategii pragmatice cu un puternic accent pe oferirea de locuri de muncă mai degrabă decât stabilirea unei noi contra-culturi democratice”. Paul Stubbs, *Aspects of Community Development in Contemporary Croatia: Globalisation, Neo-liberalisation and NGO-isation*, în Lena Dominelli (ed.), *Revitalising Communities in a Globalising World*, Aldershot, Ashgate Press, 2007.

65 Este vorba de asociaţia AMPHITHEATRROM, condusă de Sorin Aurel Sandu, care reuneşte câţiva actori romi reprezentaţi.

66 A funcţionat pe timp limitat o agenţie de ştiri despre romi şi au fost publicate anumite ziare, însă periodicitatea şi capacitatea lor de penetrare a comunităţilor de romi a fost scăzută. Recent a fost înfiinţat un post de televiziune care se focusează pe romi, Bahtv. Rămâne de văzut dacă acesta va reuşi să aibă vreo relevanţă în ceea ce priveşte discursul identitar.

cu suspendarea memorandumului. Organizațiile romilor s-au coalizat și au lucrat împreună în cadrul unui grup de lucru ca partener al Guvernului României în elaborarea strategiei naționale pentru romi în perioada 1998-2000.

Analizând activitățile acestora, se poate constata că puține organizații s-au angajat în reprezentarea identitară în spațiul public prin oferirea de cursuri de limba romani, elaborarea, publicarea și susținerea apariției unor cărți cu specific rom, publicarea de reviste, jurnale, ziare despre romi, organizarea de festivaluri, concerte și alte acțiuni care să producă o schimbare în percepția publicului larg a imaginii romilor. Rezultatele cercetării realizate de autor în 2009 în rândul organizațiilor romilor din România indică nevoia de o schimbare de identitate (identity shift) pentru a utiliza eficient ca strategie de mobilizare un discurs identitar în cazul romilor.

Alte instituții importante pentru analiza reprezentării identitare a romilor, care co-există sau s-au întărit în paralel cu organizațiile neguvernamentale sunt: familia extinsă, bulibașa sau liderul comunitar tradițional și kris-ul romano. Valorile, atitudinile și comportamentele, precum și reprezentarea acestora în spațiul public arată însă că aceste instituții au un rol limitat și, adesea negativ în promovarea unei identități pozitive a romilor în spațiul public. Pe de o parte, distincția rom-gadje, în special concepția de *rom pakivalo* în cadrul comunităților de romi tradiționale, impune o ierarhizare a societății incompatibilă cu normele unei societăți democratice. În fapt, întreaga organizare a comunităților tradiționale de romi, o organizare ierarhică pe bază de distincții și inegalități clare între bărbat-femeie, rom-gadje, tânăr-bătrân, etc nu stimulează egalitatea și normele reciprocității care stau la baza unei culturi civice într-o societate democratică. Apariția unor regi, împărați, guvernatori și a altor titulaturi aristocratice pentru a sublinia importanța și influența – nereală – a unor lideri tradiționali a dus la erodarea imaginii acestei instituții în opinia publică.

Mai mult, relațiile de putere în interiorul comunităților și dependența de persoana liderului tradițional contravine normelor democratice dintr-o societate. Potențialul kris-ului de a deveni o metodă alternativă de mediere și rezolvare a conflictelor a fost compromisă prin acțiunea unor lideri tradiționali de a institui un tribunal al romilor și a show-lui mediatic determinat de caracterul exotic al instituției. Unii comentatori, în urma prezentării cazurilor judecate de tribunalul romilor, au văzut în această acțiune o metodă ilegală de a stabili instanțe și instituții paralele statului român. Așadar, se poate concluziona că aceste instituții ale romilor mai degrabă au confirmat stereotipurile și prejudecățile față de romi decât au promovat o identitate pozitivă a romilor în spațiul public.

4. Câteva note personale despre identitatea romani

Identitatea romani este o identitate predominant impusă de ne-romi. Unii activişti romi văd procesul de emancipare a romilor ca o luptă pentru controlul identităţii romilor. Modalitatea de impunere a fost prin anumite centre de putere: scrierile din mediul academic, instituţii sociale în special ale statului, atitudinile şi comportamentele faţă de romi în viaţa de zi cu zi, zicalele de zi cu zi ca expresie a prejudecăţilor şi stereotipurilor faţă de romi, politicile adresate romilor, incluzând aici măsuri represive, recensăminte, diverse reglementări cu caracter general, dar care au afectat romii în mod preponderent etc, mass media. În fapt, identitatea creată de non-romi este reprezentată de termenul „ţigan", conotaţiile ataşate acestui termen.

Identitatea romani este o identitate stigmatizantă. Această identitate a fost în diverse grade internalizată de către romi, mai ales de cei care au fost supuşi diverselor politici integraţioniste pe o perioadă lungă de timp şi care au făcut eforturi de a se adapta noilor condiţii. La nivel personal, complexele generate de această identitate stigmatizantă au generat reacţii diferite. Comunismul prin politicile sale asimilaţioniste a contribuit la o uniformizare a romilor prin construirea unei identităţi a romilor ca o categorie socială, ca un grup deviant, parazitar[67].

În funcţie de gradul de internalizare a identităţii de ţigan şi a reacţiilor la complexele identitare generate de o identitate stigmatizantă se poate face o categorizare a romilor:

– Unii romi, internalizând puternic identitatea de ţigan, au preferat să se identifice în alţi termeni sau chiar în termeni etnici diferiţi, negându-şi rădăcinile şi neîntreţinând legături familiale strânse. În general, aceştia au dobândit un anumit statut în societate şi nu au dorit asocierea cu imaginea de ţigan. Mai mult, disocierea de identitate de ţigan a fost însoţită de procesul de urbanizare, acolo unde individul devine mai puţin cunoscut celorlalţi membri ai comunităţii. Acest proces ar putea fi denumit ca emanciparea prin atomizare, emanciparea constând în asumarea unei alte identităţi etnice.
– Unii romi au preferat să se confrunte cu complexele proprii generate de identitatea de ţigan şi chiar să propună alte construcţii. În general aceştia sunt romi care au dobândit un anumit statut social prin educaţie şi mulţi dintre ei s-au implicat în activităţi sociale şi de apărare a drepturilor romilor. De regulă, aceştia sunt romi aculturaţi, asimilaţi într-o mare măsură, care de obicei nu vorbesc limba romani

67 V. Sokolova, *Op. cit*., p.12.

și nu trăiesc conform romanipen-ului. În acest sens, emanciparea acestora a constat în redefinirea identității etnice, activismul fiind o formă de terapie.

– O categorie aparte a romilor este reprezentată de cei care sunt definiți ca romi de către activiști și țigani de către ceilalți, ei preferând negarea identității de rom, uneori acceptând identitatea de țigan, însă preferința este pentru a se declara de altă etnie, de obicei cea majoritară. În aceasta categorie ar fi rudarii și băieșii.
– Unii romi au internalizat identitatea de țigan, renunțând la a mai vorbi limba romani și la a respecta valorile și obiceiurile tradiționale. Îmbunătățirea calității vieții, în special sub comunism, nu a dus la o asimilare totală a acestora. În ierarhia socială, aceștia au rămas încă pe treptele de jos, adesea fiind catalogați ca lumpenproletariat. În postcomunism, aceștia au devenit o pătură săracă, adesea comasată în ghettouri urbane sau rurale. Din acest punct de vedere, aceștia nu se identifică ușor cu identitatea romani promovată de activiștii romi, păstrează unele elemente identitare din trecut și se raportează în special la identitatea de țigan.
– Există și categoria romilor adesea denumiți tradiționali care au ignorat sau folosit în interes propriu identitatea de țigan, încorporând-o în propriile strategii de supraviețuire. De exemplu, exploatând credințele și superstițiile majoritarilor, unii dintre ei s-au implicat în activități cum ar fi vrăjitoria, cerșitul sau ghicitul. Ei respectă tradiții seculare cum ar fi romanipen-ul, sunt vorbitori de limba romani și trăiesc în comunități închise, bine determinate, a căror granițe etnice sunt foarte clare pentru membrii comunității. Identitatea romani promovată de activiștii romi are o semnificație pentru ei, însă aceștia nu sunt romi autentici, activiștii romi fiind considerați romi impuri. Asumarea identității de rom în întregime ar presupune renunțarea la activități care sunt conectate cu identitatea de țigan.
– Există categoria romilor care preferă identitatea de țigan pentru că această identitate le oferă un statut social de care depinde relaționarea lor cu societatea în ansamblu. Un exemplu în acest sens ar fi lăutarii. Pentru aceștia identitatea și marca de țigan reprezintă un brand. Ei sunt cunoscuți și serviciile lor sunt solicitate datorită acestui brand – muzică țigănească – modificarea brand-ului neavând sens pentru ei. Rațiunea existenței și succesul lor depinde de asocierea cu identitatea de țigan. Emanciparea în cazul lor nu își are rostul.
– Există și categoria romilor tradiționali care se consideră romi, vorbesc limba romani și respectă romanipen-ul ca și cod de conduită

> în viaţa de zi cu zi şi care au dezvoltat activităţi pe piaţa care le asigură o relativă autonomie. Identitatea de ţigan are o relevanţă scăzută pentru ei şi conotaţia negativă asociată acestei identităţi este mai degrabă ignorată. Adesea, aceşti romi sunt consideraţi autentici, mulţi activşti găsind în stilul lor de viaţă o sursă de inspiraţie pentru noul proiect identitar asociat denominării rom. În ciuda acestui aparent avantaj simbolic, romii tradiţionali din această categorie nu au reuşit să se impună în viaţa publică având limitări în privinţa capacităţii de a mobiliza alţi romi, cât şi de a lucra cu administraţia complexă a statului şi cu structurile suprastatale.

Desigur, această categorizare nu este una strictă şi în viaţa de zi cu zi există nuanţe care nu sunt surpinse de acest exerciţiu. Uneori, depinzând de experienţa comunităţii de proveniență, de relaţionările cu neromii şi cu instituţiile statului precum şi de alţi factori, membrii aceluiaşi neam de romi se pot găsi în categorii diferite.

Identitatea romani este o identitate hibrid. Ea încorporează identitatea de ţigan, construită de neromi, identitatea romani, construită de activiştii romi, cât şi unele elemente specifice relaţionării diverselor grupuri cu societatea în ansamblu cum ar fi religia, limba vorbită, neamul etc. Această afirmaţie se bazează şi pe faptul că identitatea are multiple faţete şi este construită în baza relaţiilor cu alte grupuri. Această relaţionare implică faptul că identitatea se construieşte şi prin raportarea la ceilalţi şi ce spun ceilalţi despre etnie. „Identităţile etnice nu sunt nici ascriptive, nici dobândite, ele sunt amândouă”[68] este o clarificare a autenticităţii unei identităţi. În cazul specific al romilor, categorizările externe au afectat într-o măsură semnificativă percepţia şi înţelegerea romilor de către ei înşişi, datorită sistemului complex de producere şi reproducere a ţigănismului[69]. Dificultatea construirii unui proiect etno-politic vine din înţelesul şi semnificaţiile diferite pe care constructul îl are în rândul diverselor categorii de romi.

Modul în care identitatea romani este comunicată în public depinde şi de perspectiva celor care o comunică. Pe de o parte, în mediul academic predomină perspectiva constructivistă asupra identităţii romilor. În mass-media, dar şi în cadrul opiniei publice predomină o viziune primordialistă asupra identităţii romilor, şabloanele de gândire şi generalizările fiind procesele prin care cunoştinţe limitate sunt extrapolate întregului grup etnic. În

68 T.H. Eriksen, *Op.cit.*, p.57.

69 Brubaker punctează foarte clar această situaţie limită: „auto-înţelegerea poate fi depăşită de covârşitoarea coerciţie a categorizărilor externe”; R.W. Brubaker, *Op.cit.*, p.45.

rândul activiștilor romi situația este difuză. Așa-numiții intelectuali sau moderniști promovează o identitate romani construită, flexibilă, ale căror granițe sunt mai largi pentru a include diverse categorii. Activiștii care provin din comunitățile tradiționale și cei care se revendică de la aceste origini au o viziune perenialistă asupra identității romilor, rom fiind prin naștere și care respectă romanipen-ul. Această definire etnică este una restrictivă și nu îi include pe romii moderniști, granițele grupului etnic fiind clare și stricte. Diferențele între aceste viziuni determină și o luptă pentru legitimitate. În fapt, această luptă este una falsă, nici una dintre categorii nefiind mai autentică sau acceptată printr-un mecanism care să ofere o legitimitate vreunui actor. Chiar și cei mai cunoscuți actori sociali romi, Mădălin Voicu, Florin Cioabă și Nicolae Păun nu sunt acceptați pe scară largă de către romi, notorietatea netransformându-se automat în legitimitate.

Identitatea romani este o identitate victimizantă. Discursul activiștilor romi reflectă complexele identitare față de ceilalți. În general, cauzele situației actuale a romilor sunt căutate și justificate în acțiunile celorlalți. O identitate construită doar pe aspectele negative impuse de ceilalți nu poate fi o identitate care să determine schimbare socială. Într-un studiu recent, Biro afirma că „atacând exclusiv prejudecățile și stereotipurile atitudinilor majoritarilor – așa cum sunt de inacceptabile – și ignorând slăbiciunile romilor, reproducem postura de victimă, ceea ce blochează acțiunea și 'explică' imposibilitatea schimbării status-quo-ului"[70]. Nicolae Gheorghe subliniază nevoia de a renunța la discursul corect politic, un discurs abstract și simplist, și de a identifica un limbaj critic care să permită abordarea unor teme considerate de mulți activiști romi ca fiind tabu sau mai degrabă teme „care se discută doar în familie" – migrația internațională, traficul de persoane și criminalitatea, inegalitatea dintre bărbați și femei, cerșitul ca afacere, în special implicarea copiilor în cerșit, practica căsătoriilor timpurii în unele comunități de romi și exploatarea muncii copiilor, a persoanelor în vârstă sau a persoanelor cu dizabilități[71].

Aplicând clasificarea identităților realizată de Castells, discursul asupra identității romani ar putea fi clasificat astfel: discursul public în general este unul care legitimează situația marginală a romilor și justifică statutul subordonat al romilor în societate; discursul din mediul academic cu precădere analizează și explică situația de fapt sau, în unele cazuri, justifică acțiunile guvernamentale față de romi; discursul identitar al romilor tradiționali reflectă

70 András Bíró, *The Price of Roma Integration*, 2011, text nepublicat, prezentat în cadrul conferinței *The Price of Roma Integration*, Snagov, 22-25 septembrie 2011.

71 Nicolae Gheorghe, *Choices to be made and prices to be paid: Potential roles and consequences in Roma activism and policy-making*, 2011, text nepublicat, prezentat în cadrul conferinței *The Price of Roma Integration*, Snagov, 22-25 septembrie 2011.

o identitate de reacţie împotriva mediului ostil, justificând astfel strategiile de supravieţuire care adesea vin în conflict cu valorile şi practicile comunităţii mai largi în care trăiesc romii; discursul identitar al intelectualilor şi activiştilor romi care reflectă o identitate de proiect, dând o înţelegere aparte situaţiei actuale a romilor, subliniind caracterul etnic în explicarea condiţiilor sociale ale romilor.

5. Spre un nou proiect intelectual şi politic: identitatea romani în secolul 21

Problema principală în cazul romilor este construirea unei comunităţi politice, care să includă diferenţele etnice şi să aibă la bază drepturile omului. Într-o asemenea comunitate politică, diverşi indivizi activează colectiv pentru îndeplinirea unor interese comune cum ar fi dorinţa unui grup de a avea un centru cultural în limba maternă. Într-o asemenea comunitate cei diferiţi de majoritate sunt parte din contractul social (au drepturi în calitate de membri ai comunităţii) dar îşi pot urmări interesele particulare ce decurg din statutul lor de minoritate. O comunitate politică în acest sens nu exclude comunităţile etnice. Indivizii unei asemenea comunităţi sunt informaţi, activi şi gata de a acţiona colectiv pentru a-şi urmări interesele. Prin activismul lor, ei sprijină instituţiile democratice şi libertăţile publice.

O comunitate – în sensul de asociere, de formă de sociabilitate – nu apare natural şi nici nu poate fi construită doar ca un exerciţiu intelectual. Întrebarea pentru activiştii romi este cum se poate produce solidaritate şi încredere între romi. Activiştii romi pot construi o comunitate etnică prin acţiuni colective ale membrilor, prin construirea şi exprimarea naraţiunilor şi crearea de memorii pe baza acestor acţiuni, fără a inventa o presupusă comunitate pe baza faptului că membrii ei sunt marginalizaţi în societate. Victimizarea produce mai degrabă milă decât solidaritate sau stimă de sine pozitivă, mândrie. Doar în aceste condiţii se poate vorbi de o comunitate etnică. Însă această comunitate etnică nu există *in abstractum*. Ea este parte dintr-o comunitate politică mai largă. Cum se poate construi această comunitate politică care să includă romii?

Eriksen, preluând teoria lui Handelman, oferă patru trepte de încorporare etnică, categoria etnică având cea mai redusă semnificaţie socială, reţea etnică, asociere etnică şi comunitate etnică. Comunitatea etnică, în viziunea celor doi, este legată de un teritoriu. Argumentele recente prezentate de activiştii romi încearcă să delimiteze teritoriul de graniţele unei comunităţi etnice,

propunând concepte ca minoritate transnațională non-teritorială[72] sau națiune[73] fără teritoriu[74] (Feys, Klimova). Argumentul ține mai degrabă de aspectele organizatorice ale identității și a relației cu statul, existând posibilitatea ca mișcarea etnică să se transforme într-o mișcare naționalistă politică, atunci când există cerințe ca granițele politice ale comunității să corespundă cu granițele culturale sau etnice[75].

Perspectiva cognitivă asupra identității etnice oferă instrumente de analiză la îndemâna cercetătorilor, focusându-se mai degrabă pe procesele identitare decât pe substanța identității sau pe grupul etnic ca element de studiu. Această perspectivă nu răspunde nevoii de deconstrucție a mitologiei care însoțește identitatea etnică sau națională. Pentru înțelegerea modului în care funcționează și rolul pe care îl joacă această mitologie este important de analizat substanța identității etnice. Din acest punct de vedere, identitatea etnică poate fi un concept programatic pentru a deconstrui mitologia naționalismelor. Din perspectivă programatică, identitatea etnică este un proiect intelectual, construit pe baza unor elemente raționale sau iraționale, adeseori false, importanța lor în viața oamenilor nefiind dată de caracterul adevărat sau fals, cât de modalitățile în care servește anumite scopuri și oferă anumite înțelesuri celor în cauză.

În procesul de construcție europeană și a identității ce acompaniază proiectul european, romii pot utiliza caracteristicile grupului etnic. Deși unii cercetători valorizează negativ lipsa unei concentrări geografice a romilor, lipsa unei unități lingvistice a romilor, lipsa unei religii comune și a instituțiilor religioase care să ofere o bază socială pentru mobilizarea lor politică[76], aceste caracteristici pot fi puse într-o altă perspectivă într-un proiect etno-politic. Astfel, romii se pot prezenta ca fiind multiculturali prin faptul că trăiesc în diverse țări și intră în

72 Jean-Pierre Liegeois și Nicolae Gheorghe, *Roma/Gypsies: A European Minority*, Londra, Minority Rights Group, 1995.

73 Pentru o analiză a două narațiuni privind națiunea romilor a se vedea Andre Liebich, *Roma Nation? Competing Narratives of Nationhood*, în „Nationalism and Ethnic Politics", Volume 13, Issue 4 October 2007, p.539-554. Autorul conchide că nici una dintre aceste narațiuni „nu redă specificitatea condiției romilor, care nu poate fi definită de stilul de viață nomad mitic, de situația juridică și politică a unei minorități etnice, sau în funcție de statutul socio-economic".

74 Cara Feys, *Towards a New Paradigm of the Nation: The Case of the Roma*, in Journal of Public and International Affairs, Princeton University, 1997 sau I. Klimova-Alexander, *Op. cit.*

75 T.H. Eriksen, *Op.cit.*, p.6.

76 Martin Kovats, *Integration and the Politicisation of Romani Identity*, 2011, text nepublicat, prezentat în cadrul conferinței *The Price of Roma Integration*, Snagov, 22-25 septembrie 2011.

contact cu diverse culturi, ei sunt multilingvi, multireligioşi şi se adaptează uşor unui mediu divers. Însă această diversitate are şi potenţial negativ.

Ce anume produce solidaritate în rândul romilor? Răspunsul la această întrebare ajută clarificarea modului de a construi comunitatea politică. Un rol important în procesul de construire a comunităţii politice îl are identitatea etnică. Din acest punct de vedere, un efort de a construi un proiect politic identitar pare necesar. Există însă o serie de provocări fundamentale: cum să construieşti o identitate etnică care nu va fi în detrimentul relaţiilor cu ceilalţi sau cum să construieşti o comunitate politică a romilor care este compatibilă cu comunitatea locală mai largă din care şi romii fac parte? Cu alte cuvinte, cum este posibil să se combine identitatea etnică a romilor şi valorile civice[77]? Care sunt bazele pentru construirea unui astfel de proiect etno-politic? Poate un astfel de proiect să fie construit doar pe amintiri comune ale suferinţei, discriminării şi excluderii? Cu alte cuvinte, este posibil să se construiască o identitate de succes prin victimizare? Care ar trebui să fie elementele pozitive ale acestei identităţi? Cum să comunici această identitate în cadrul grupului şi în exterior? Prin ce canale?

Care sunt condiţiile pentru ca acest proiect să se dezvolte pe lângă încercările unor intelectuali pentru a construi acest proiect politic? O posibilitate ar fi elaborarea unui astfel de proiect politic de redefinire a identităţii romilor având la bază civilitatea şi valorile civice. Aranjamentele instituţionale existente la nivel naţional şi internaţional ar putea fi utilizate în promovarea acestui proiect etno-politic. De exemplu, European Roma and Travelers Forum (ERTF) ar putea fi un mijloc în promovarea la nivel european unui astfel de proiect. ERTF este un exemplu că o redefinire identitară a romilor este posibilă: ERTF – organism ales şi dominat de activiştii romi tradiţionali, a căror identitate operează într-o societate profund nedemocratică – s-a adaptat la valorile, normele şi procedurile democratice cerute de către partenerii europeni.

Romii nu ar trebui să revendice sau să construiască un stat pentru pentru a dezvolta un proiect etno-politic. Actualele structuri de organizare la nivel european oferă prioritate nivelului naţional, acesta fiind o sursă principală de putere. Romii ar putea construi organizaţii politice care să joace un rol important în politica la nivel naţional, inclusiv să decidă cine va veni la guvernare. Există un potenţial ridicat în unele ţări din Europa Centrală şi de Est ca astfel de organizaţii politice să contribuie decisiv la formarea unor coaliţii guvernamentale. Într-o astfel de poziţie, organizaţia politică a romilor ar putea pune subiecte de pe ordinea de zi a guvernului la nivel naţional şi internaţional şi să

77 N. Gherghe, *Op.cit.*

aloce resurse simbolice şi materiale pentru iniţiative pe care le consideră importante, inclusiv un proiect etno-politic.

Rolul ONG-urilor romilor ar fi esenţial, nu numai pentru mobilizarea romilor, dar mai ales pentru exprimarea unor poziţii critice faţă de actorii politici romi care vor promova proiectul etno-politic, prin semnalarea şi sancţionarea abuzurilor şi oferirea de soluţii alternative. Există însă o nevoie stringentă de a construi şi dezvolta instituţii la nivel de comunitate în ceea ce priveşte ajutorul reciproc, caritatea, protejarea celor vulnerabili în interiorul comunităţii cum ar fi copiii, femeile, persoanele în vârstă sau cele aflate în situaţii extreme.

De fapt, aici se află avantajul romilor de a nu pretinde un stat-naţiune. Un stat-naţiune este util în comunicarea identităţii, în producerea şi reproducerea acesteia. Dezavantajul este că statul naţiune oferă o dimensiune sacră identităţii şi oricine îndrăzneşte să pună la îndoială identitatea este portretizat ca un trădător al naţiunii. În cadrul proiectului etno-politic rom nu există nici un stat implicat. Identitatea va fi promovată de către entitatea politică a romilor, folosind, de asemenea, instituţiile de stat, cum ar fi sistemul de învăţământ. Alte entităti – ONG-uri, instituţii dezvoltate la nivel de comunitate, intelectuali etc – ar putea critica această identitate, fără a fi supuse coerciţiei simbolice sau fizice a unui stat-naţiune. Entitatea politică a romilor nu ar avea monopolul asupra coerciţiei într-un stat, romii nefiind în majoritate. Prin urmare, identitatea romilor va fi mult mai fluidă şi, în acelaşi timp, mai deschisă criticilor. Dezavantajul ar consta în eficienţa comunicării identităţii, care ar necesita mai mult timp. Însă rolul crucial va fi cel al ideilor.

Perspective lingvistice

Marcel Courthiade

Rromani – o limbă săracă și goală[1]?

„Recunoașterea limbii este pârghia care are puterea de a strămuta [percepția] din pozitivul unei identități naționale, cu toate comorile patrimoniului, în negativul câtorva identități (a)sociale cu tot cortegiul său de tare, și viceversa".
„A cuceri [un popor] fără a-i restitui cultura colectivă pare a fi [...] un neajuns insuportabil; a-i restitui cultura fără limba de bază – o absurditate".
Albert Memmi

Limba rromani[2] la etapa actuală în Europa

Conform rețelei europene Mercator[3] cu privire la limbi, se consideră că în Europa sunt mai mult de 9 milioane de vorbitori de limbă rromani (din cele zece sau douăsprezece milioane o constituie rromii, împreună cu kalé și sinté). O estimare între șapte și opt milioane pare a fi mai realistă[4]. Trebuie de precizat faptul că limba rromani în sensul strict (*rromani ćhib*) face parte din patrimoniul rromilor propriu-ziși, adică al celor care singuri se definesc ca „Rromi" – aceștia constituind 85% din populația totală. Alte 15% din populația rromilor nu folosesc limba rromani din cauza persecuțiilor istorice, este cazul unui milion de gitani iberici sau kalés care nu recurg decât ocazional la câteva zeci de cuvinte de origine rromani în timpul schimbului realizat în catalană sau spaniolă, dar și al rromilor britanici acolo numiți *Gypsies*: acest tip de grai este cunoscut cu numele de *paggerdialect*. În final, ultimii 3-4% rromi vorbesc forme

1 Expresia aparține lui Joachim du Bellay referitor la limba ... franceză: „limba noastră [este] atât de săracă și de goală încât are nevoie de ornamentele și penele alteia"...
2 Utilizarea termenului *rrom* în locul celui de *rom* reprezintă preferința autorului.
3 Raport P. Bakker din 2001 pentru CIEMEN (Barcelona).
4 Limbile din Europa și regiunea mediteraneană (Univ. din Montpellier); manualul Geolingvistic, al cărui autor este Erik V. Gunnemark, Gothenburg, 1991.

diverse, fiind puternic influențați de către limbile majoritare (germana, alsaciana, italiana, finlandeza etc.), iar variantele lor, numite *periferice*, nu sunt deloc ușoare de înțeles nici ele de locuitorii rromi. Anume acestui ultim grup aparțin *sinté* (numiți uneori în Franța *Manouches*).

Structura dialectală a rromilor propriu-zişi (85%)

Limba se scindează în două „super-dialecte", care nu se disting între ele decât la nivelul a două forme de conjugare la timpul trecut, pluralul articolului şi câteva lexeme. În plus, o evoluție fonetică sistematică, numită mutația, separă la rîndul ei, fiecare superdialect în două categorii de variante dialectale: cele care s-au supus fenomenului de față şi cele care au rămas intacte, constituind în așa fel patru dialecte. Ca şi cum ai spune că aceste diferențe nu împiedică înțelegerea reciprocă, chiar dacă i se mai adaugă specificitățile locale de pronunție, pe care urechea învață uimitor de repede să le „filtreze" pentru a extrage din lanțul sonor mesajul pertinent. De fapt, înțelegerea orală, care este şi naturală, dispune de un sistem de „filtre" pentru restabilirea mesajelor deformate de particularitățile dialectale sau de defectele de pronunție, ceea ce nu se întîlnește la înțelegerea scrisă (lectura), aceasta fiind o activitate artificială. Diferențele între varietățile dialectale provin totuşi dintr-o pierdere progresivă a moştenirii lingvistice indiene produsă de-a lungul istoriei. Cum s-a întâmplat? Bineînțeles, din cauza traumatismelor suportate în timpul deportării protorromilor din India de nord în Afganistan şi Horasan (Iran) şi mai târziu în timpul mişcării lor din Iran până în Asia Mică şi Europa. Pierderea unui anumit mijloc natural şi social, ca şi descoperirea unei realități cu totul diferită, au pricinuit nişte restructurări non-constructive în domeniul lingvistic.

Pe deasupra, de la sosirea lor în Balcani, rromii, totuşi moştenitori a unei culturi considerabile din India, deseori au fost respinşi în jurul populațiilor celor mai întârziate, fapt ce a dus la o pierdere calitativă severă a limbii lor, redusă doar la nivelul graiurilor localnice inculte. Începând cu secolul XIX, limbile balcanice autohtone au evoluat şi s-au îmbogățit, cel puțin printre elitele locale, în timp ce limba rromani a rămas la acelaşi nivel. Atitudinile dușmănoase ale puterilor locale şi crearea acestui decalaj au făcut să apară la numeroşi locuitori, mai ales la cei din mediile urbane, o desconsiderare față de limba lor strămoşească rromani, contrastând cu mândrie că ei sunt rromi. Aceasta contribuie până astăzi la uitarea progresivă a vocabularului, mai ales a celui relativ la realitățile dispărute din viața modernă, dar şi la neglijarea exprimării sentimentelor şi stărilor afective – mai puțin discutate în zilele noastre decât tehnica şi consumația. Bineînțeles că lacunele au fost compensate cu împrumuturile din limbile locale, din ce în ce mai numeroase în rromani.

Răspunsurile cercetătorilor rromi

Începând cu secolul XIX, observatorii au recunoscut principiul profund de unitate pe care se bazează toate varietăţile de forme, aparent foarte numeroase. Deja în 1882, filologul polonez Anton Kalina, în prefaţa gramaticii sale publicată la Poznań, descrie limba rromani „ca una, omogenă, posedând aceleaşi drepturi ca toate celelalte. Este de datoria ştiinţei - scria el - de a cunoaşte această limbă cu tot specificul ei, de a extrage din toate dialectele fondul comun, de a curăţa metalul pur de orice aliaj pe care l-a acumulat". Din păcate, chemarea lui a rămas aproape un secol întreg fără ecou, dar în 1971 primul Congres mondial al rromilor (reunit la Londra) a hotărit că „toate dialectele rromani sunt egale, dar avem nevoie de o formă comună pentru a ne înţelege în cadrul conferinţelor internaţionale şi în formă scrisă". Mai târziu, un grup de douăzeci de profesionişti rromi au elaborat o grafie cu bază latină care permite tuturor vorbitorilor de a scrie într-un mod aproape unic şi uşor de înţeles pentru toţi. Ei s-au bazat pe decizia privitor la egalitatea în drepturi şi demnitatea diferitelor varietăţi rromani, proclamată de către primul Congres mondial din anul 1971, care asigură vorbitorului lectura şi înţelegerea oricărui text scris, în conformitate cu propriul său stil de vorbire şi, nu în ultimul rînd, perceperea unui text scris ce aparţine altei varietăţi.

Aşa cum s-a menţionat mai sus, „filtrul" ce funcţionează la înţelegerea reciprocă orală lipseşte în timpul lecturii, operaţie ce constituie un act artificial, la fel ca şi scrierea. Aşadar, deja în momentul elaborării grafiei şi scrierii, trebuie de găsit acea literă care va oferi receptorului o lectură facilă, adică poate să înzestreze cu o formă grafică unică diversele pronunţii locale. Această grafie adoptată de către Congresul mondial al rromilor în anul 1990 este folosită de o mulţime de ţări. Ea este chiar oficială în România, unde în fiecare an 25.000 de elevi învaţă în limba rromani maternă. Principul unei grafii unice cu posibilitatea pentru fiecare de a citi şi pronunţa conform varietăţii sale materne poate să pară dificil în teorie, dar e foarte uşor pentru cel care îl foloseşte şi nu simte nevoia de a asimila întreg sistemul polilectal, dar numai relaţia directă între scrisul comun şi dialectul său familial, cum o arată exemplul de mai jos:

După sistemul rromani comun, cuvântul **kerdăm** „noi am făcut" se citeşte cu ajutorul a două reguli independente una de alta, şi anume:

1) în faţa la **e,** dorsala **k** poate sau nu să se palatalizeze în [ќ], [ć] sau [č];
2) grupul **d** + vocala preiotizată (cu accentul inflex ca **ă** [ia]) poate sau nu să se transforme în [ď'a], [dź'a], [ģ'a] ou [ya]; există, mai ales în România, pronunţia [ea].

Astfel, scrierea unică **kerdăm** poate fi pronunţată în 32 de variante potenţiale (dintre care majoritatea există cu adevărat).

	ker~ (sau kër~)	ќer~	ćer~	čer~
~dyam	kerdyam	ќerdyam	ćerdyam	čerdyam
~d'am	kerd'am	ќerd'am	ćerd'am	čerd'am
~deam	kerdeam	ќerdeam	ćerdeam	čerdeam
~dźam	kerdźam	ќerdźam	ćerdźam	čerdźam
~gyam	kergyam	ќergyam	ćergyam	čergyam
~zam	kerzam	ќerzam	ćerzam	čerzam
Ø~ya	keryam	ќeryam	ćeryam	čeryam
și în variantele fără preiotizare:				
kerdam	kerdam	ќerdam	ćerdam	čerdam

Nimeni nu are nevoie să învețe totalitatea a 32 de forme, este necesar de a cunoaște doar corespondența dintre propria sa varietate și scrierea comună, spre exemplu coloana 1 rândul 1 este pentru Cerhàris din Ungaria [kerdyam], coloana 4 rândul 4 se potrivește la Thare Gone din Prishtina [čerdźam] sau coloana 4 rândul de jos la Gurbeți din Niš în Sârbia.

În ceea ce privește lacunele de vocabular, este important de a repune în circulația largă întregul patrimoniu lexical încă păstrat pe alocuri, pentru a nu-l da uitării, recurgând la strategiile pedagogice cele mai eficace și la creația literară dinamică; în particular, este necesar să se acorde o atenție deosebită cuvintelor ce se referă la realitățile din zilele noastre. Nu în ultimul rând, se recomandă folosirea figurată a cuvintelor vechi. Pentru anumite noțiuni de bază unde „cuvântul lipsește", neologismul este indispensabil. Locuitorii trebuie să accepte anumite cuvinte străine pentru așa-zisele realități moderne, fără să considere în același timp că tehnicile și consumația sunt *nec plus ultra* pentru civilizația și comunicarea umană sau că limba care nu are vocabularul corespunzător nu este în esența sa limbă.

Toate aceste întrebări sunt de acum încolo bine definite din punct de vedere strict lingvistic și răspunsurile aduse consolidează principiul de respect față de diverse varietăți de rromi**,** chiar dacă anumite puteri locale și anumite țări (mai ales de cultură germană și scandinavă) înțeleg cu greu că un standard poate să fie flexibil și respectuos în ceea ce privește diferențele, în măsura în care înțelegerea nu este amenințată. În același timp, sistemul ales la Varșovia a respins din start, pe de o parte, separarea dialectelor diverse în entități (limbi) distincte, fiecare având o grafie diferită și un vocabular foarte restrâns și impunerea unei norme unice și rigide, care ar

înlocui varietăţile existente, pe de altă parte. Dimpotrivă, scrierea comună permite respectarea mai multor pronunţii, vocabularul rromani a patru dialecte fiind integrat în limba zisă „a reuniunii", în care orice locuitor poate să aleagă, potrivit circumstanţelor comunicării sale o formă de limbă sau alta, mai apropiată de vorbirea sa natală sau mai apropiată de limba comună, după cum am văzut, aceasta fiind flexibilă; anumite forme de creaţie literară preferă prima variantă şi scrierile emoţionale mai neutre optează pentru cea de-a doua formă.

Bineînţeles că este nevoie de o fermă voinţă politică de promovare a limbii rromani, de o adevărată dorinţă de creaţie literară şi de resurse tehnice de difuzare şi informare, fapt ce este posibil, având drept exemplu situaţia actuală a României. În cele din urmă, trebuie acceptat principiul *să înveţe elevul ceea ce nu ştie* – aşa cum fac elevii de alte naţionalităţi. Se pare o evidenţă, dar mulţi încă nu au înţeles principiul de faţă, cel mai puţin în domeniul rromani. Mai este necesar de a nu avea obstacole instituţionale chiar dacă acestea s-au travestit în preocupări democratico-paternaliste.

Ţiganofobia şi negarea identităţii rromilor

De fapt, s-au multiplicat formele, manifestate sau – mai deseori – ascunse sub o frazeologie de tip politic corect, pe care le ia ţiganofobia. Însă limba rromani, fie folosită efectiv într-o comunitate, fie redusă la unele cuvinte care subzistă singure şi amintesc de strămoşii ce vorbeau în paggerdialecte, este unul din pilonii esenţiali a identităţii rromani, deci nu este de mirare ca ea să fie ţinta atacurilor celor mai diverse şi celor mai viclene. Existenţa unei limbi specifice poporului rrom, care continuă să se dezvolte aproape mii de ani după exodul său iniţial din valea râului Gange, constituie mărturia unităţii originale a acestui popor, aşa precum am văzut anterior, diferenţele observabile de la o regiune a Europei la alta. Se înţelege de la sine că această unitate nu prezintă nici valoare şi nici non-valoare. Ea este un simplu dat istoric, dar o mulţime de gaзé (ne-rromi), care potrivit culturii lor, asociază ideea de unitate celei de dominaţie (precum este cazul statelor ce pretind a fi moderne), se tem ca nu cumva conştiinţa acestei unităţi să conducă poporul rrom la tentaţia de a domina altele sau, cel puţin, să se pună în vigoare ordinul existent prin intermediul unei forţe politice. Este evident totuşi faptul că dominaţia prezintă o perspectivă foarte străină tradiţiei rromani: în zilele noastre există tehnocraţi care uniformizează lumea cu intenţia de a o supune cu uşurinţă sclaviei (invocând ideea de a promova diversitatea şi democraţia), iar rromii niciodată nu au pretins să „ţiganizeze" lumea pentru a o supune.

Neliniștea acestor gaзé se manifestă și prin refuzul lor încăpățânat de a recunoaște identitatea etnoculturală și lingvistică a rromilor, refuz ce transformă totalitatea acestui popor într-o masă de săraci, excluși, limitați, *asociali și antisociali* – dacă recurgem la terminologia nazistă. Negarea identității unui popor duce la ideea că acesta este numai un grup de delicvenți și/sau victime prin atavism ca urmare a predestinării inevitabile. Pentru motivarea acestei interpretări, manipularea e simplă: e suficient să se ignore 30 sau 40% din rromii care trăiesc în armonie cu restul societății, fapt ce se realizează prin negarea totală a identității acestora și pretinzând că „adevărații rromi/țigani" sunt exclusiv cei care corespund stereotipului de țigan sărac, limitat, grosolan, analfabet și sălbatic – dar „atât de liber și atât de interesant".

Aceștia, conform clișeului, numărând aproape două treimi din populație și suportând neîncetat disprețul popoarelor din Europa, sunt în modul ăsta amalgamați cu partea săracă a altor popoare, de preferință nedefinite până la urmă (deoarece mult timp nu au fost considerați „demni" de recunoștință – cum ar fi Balcano-Egipțienii sau Aşcalii, Moeso-Românii, Rudarii sau Băieșii/Beás, uneori și alte grupuri de origine germană, ca ienișii sau celtică, ca tincherșii) pentru ca în final să se eticheteze din nou magmatul obținut așa cu numele de „țigan", tradus mai târziu ca „rrom" în limbajul politic corect, acesta constituind produsul final. Se știe că noțiunea de „țigan" este drept rezultatul unei neînțelegeri a țăranilor din Europa de sud-est (confuzia cu adevărații „țigani", o sectă manicheană din împeriul bizantin), fiind transmis din generație în generație sub formă de insultă.

De fapt, fie negarea termenului de „rrom" în pofida celui de „țigan", ca și folosirea lui, dar cu semnificația de „țigan" (amestec de marginali, săraci, delicvenți), duc de asemenea la un clișeu rasist ce este privat de legătura cu realitatea etnică. Dintr-o altă perspectivă, este firesc că grupurile de diferite origini au și limbi diferite, și contrastul acestor limbi se instrumentalizează pentru a nega existența poporului rrom – și cea a altor popoare. Printre altele, autoritățile politice, fiind determinate de o astfel de concepție a rromilor, s-au obișnuit să reunească pe „liderii" acestor diverse popoare în activități umanitare, de sprijin și ajutor, fapt ce implică în mod firesc folosirea exclusivă de către participanți a limbii majoritare de stat. O astfel de situație prezintă pentru autoritățile locale un avantaj multiplu:

- Dimensiunea lingvistică, culturală și etnică, adică patrimoniul și toată bogăția purtată de persoanele interesate sunt escamotate în pofida unei dimensiuni strict (a)sociale, prin urmare depreciativă, dar mai puțin susceptibilă de a da naștere anumitor revendicări;
- Toate dezbaterile au loc într-o limba statală sau în engleză, ele fiind mai ușor de manipulat și de reorientat datorită intervențiilor eventuale mai mult sau mai puțin vădite ale organizatorilor;

- Chiar şi fără intervenţia exterioară, aceste dezbateri derulează în conformitate cu modul principal de gândire ce este strîns legat de limba dominantă, fapt ce întăreşte viziunea conceptuală a autorităţilor care presupune că „ţiganii”/„rromii” gândesc la fel ca ele, fară deosebire culturală;
- Nici una din limbile cărora li s-a impus tăcerea nu poate să profite de ocazia de a se afirma şi perfecţiona în timpul acestor dezbateri (de pildă în domeniul administraţiei), mai bine zis să-şi dezvolte arealul de exprimare, ceea ce ar contribui la stabilirea comunicării între cultura civică de tip european şi comunitatea tradiţională, dar care prezintă pericol de a pune la îndoială sistemul politic şi democraţia formală bine stabilită;
- În cele din urmă, este foarte uşor de obţinut de la aceste grupuri percepute ca „ţigani”, dar care în esenţă nu sunt rromi (deşi rebotezaţi „rromi” pentru o circumstanţă politică corectă), declaraţiile ce vizează neglijenţa lor referitoare la limba rromani, care de fapt niciodată nu a fost a lor. Deci, este uşor de dedus că aceşti „rromi”, recent fabricaţi – şi prin extensiune toţi „rromi” -, nu au nici un fel de dragoste faţă de limba rromani. Cazul respectiv s-ar compara cu următorul: dacă s-ar întreba lucrătorii turci din Germania care este preocuparea lor referitor la limba germană literară, şi dacă s-ar deduce din lipsă de interes, că germanii nu sunt deloc ataşaţi de limba lor maternă.

Faimoasa maximă *divide et impera* este atunci completată cu alta, nu mai puţin pernicioasă – *confunde et impera!*

Pretextul social al paternaliştilor

Bineînţeles că paternaliştii, iacobinii şi alţi suveranişti, dau uitării identitatea reală a rromilor, limba, istoria şi cultura acestora sub pretextul aşa numitor presiuni sociale, de parcă nici nu ar fi existat această percepere eronată referitor la poziţia istorică a rromilor din Europa, aceasta constituind principala lor problemă socială. Ei propun o abordare populistă, care respinge orice intervenţie exterioară în domeniul social, după cum îi critică Kujtim Paćaku, jurnalist rrom cosovar şi poet: „toate popoarele au oameni săraci dar nici unul dintre ele nu-şi reduce politica la presiunea socială, blamând tot ceea ce nu este din resortul ajutorului social”. De fapt sărăcia este mai ridicată la Rromi din cauza rasismului istoric, doar 30 – 40% din rromii din Europa trăiesc foarte bine ca cetăţeni integraţi în societate.

Dacă s-ar respecta voinţa paternaliştilor în ceea ce priveşte uitarea limbii şi culturii rromani şi neglijarea istoriei acesteia, trecută prin suferinţe şi

persecuții – dar și prin nădejde -, construcție și viață armonioasă cu multe alte popoare, ar trebui ca urmare să se ignore de asemenea limba, cultura și istoria unor naționalități precum: polonezii, catalanii, ungarii, evreii și coreenii (care dintre ele nu au suferit de-a lungul istoriei?). Oare ar fi posibil așa ceva? Fără îndoială că identificarea rromilor cu un non-popor de paria întărește demonstrația: negarea limbii, negarea istorei și negarea poporului duc la definirea rromilor ca niște victime sociale, mai mult sau mai puțin predestinate și imature, care merită numai protecție. Tocmai aici discriminarea conceptuală se dovedește a fi autentică.

Recunoașterea limbii rromani de către Diviziunea Migrațiilor

Din fericire există și excepții, astfel Diviziunea Migrațiilor al Consiliului Europei, începând cu anul 1994 a recurs la traducerea simultană din/în rromani pentru sesiunile referitoare la rromi, atât la Strasbourg, cât și la Budapesta. În acest context, Feryp (Forum-ul european al tinerilor rromi) trebuie să lupte neîncetat până azi pentru a menține la nivel european ideea că poporul rrom este o națiune adevărată, și nu un grup de populații mizerabile.

Da, limba rromani este standardizată

Întrebarea este pusă de nenumărate ori, mai ales de persoanele care ignoră semnificația noțiunii de standardizare și care își imaginează că scrierea imprimată potrivit unui model unic și riguros este etapa supremă de dezvoltare a unei limbi. Însă, standardizarea cuprinde următoarele forme: *codificarea* (elaborarea unui cod grafic comun – etapă tehnică care a trebuit să ia limbii rromani douăzeci de ani), *normalizarea* (lărgirea limbii pentru a-i optimiza funcțiile; pentru rromani, ea a ajuns la un nivel suficient fiindcă este în stare să mulțumească pe fiecare pentru necesitatea de a redacta sau de a traduce din majoritatea domeniilor – dar să nu uităm că normalizarea este un proces fără sfârșit deoarece societatea evoluează în continuu) și în final *stilizarea* (animarea literară a limbii datorită improvizatorilor și scriitorilor, proces în care limba încă se formează). Deoarece rasiștii refuză pur și simplu să recunoască existența unui cod grafic rrom pertinent și consideră că normalizarea ar trebui să fie finalizată, o dată pentru totdeauna – ceea ce nu-i posibil pentru nici o altă limbă. Pe deasupra, întrucât stilizarea nu le prezintă nici un interes, ei pretind

deci că limba rromani nu este „standardizată" şi, prin urmare, nu are dreptul la nici un statut.

Deseori ei cer ca limba să se standardizeze numai în mod natural şi spontan, în acelaşi mod ca şi sarea care se cristalizează, dar bineînţeles n-are rost în secolul nostru, fiindcă putem profita de experienţa altor limbi pentru a evita diferite erori. Ei cer ca o astfel de standardizare spontană să fie acceptată cu acordul tuturor rromilor, chipurile în numele democraţiei; dar în baza cărei decizii şi de la care altă limbă s-a cerut aşa ceva? Cărei alte limbi s-a impus o astfel de abordare populistă? Cine a votat pentru germana lui Luther, *öz türk* sau *euskera batua*? Mai ales că ei cer ca standardul să fie monolitic şi definitiv – în ciuda evoluţiei societăţii, refuzând ideea de normă suplă şi impunând o alegere între varietăţi, ca şi în Germania sau Scandinavia, fapt ce duce la eliminarea unor dialecte. Pornind de la nişte diferenţe care niciodată n-au împiedicat înţelegerea reciprocă (dar care par relevante la urechile gaʒilor), autorităţile din Scandinavia pretind să elaboreze o normă gurbetă, o altă normă arli, o altă lovari şi încă o altă kelderari – zeci de variante fiind aruncate în întunericul exterior. În acelaşi timp, autorităţile din Scandinavia fac la şcoală cursuri de înţelegere mutuală între vorbitorii de limbă scandinavă ... aceştia cunoscând deja specificul „filtrului" rromani ce funcţionează la înţelegerea orală şi grafia comună ce se referă la forma scrisă.

Pentru a demonstra că diferenţele între gurbeta, arli, lovari şi kelderar sunt minore, putem să citãm începutul celebrei parabole despre fiul risipitor[5].

G. *Jekhe manuśes sas duj ćhave. O maj terno lenθar phenda pire dadesqe: „Dad!e, de man murro kotor andar-o barvalipe"*
A. *Jekhe manuśes sine les duj ćhave. O po terno lenθar phendă pe dadesqe: „Dad!e de man mo kotor andar-o barvalipe"*
L. *Ekhe manuśes sas duj ćhave. O maj terno lenθar phendas pesqe dadesqe: „Dad!e, de man muro kotor anda(r)-o barvalimo"*
K. *Ekhe manuśes sas duj ćhave. O maj terno lenθar phendă(s) pesqe dadesqe: „Dad!e, de ma murro kotor anda-o barvalimos"*

Nu avem aici nici un fel de probleme de înţelegere reciprocă. Dacă sunt undeva astfel de probleme printre rromii din diferite ţări, şi desigur că sunt, este clar că ele nu provin din divergenţele dialectale propriu-zise, ci din uitarea limbii de către o mare parte din locuitori, mai ales tineretul. Şi această uitare

5 Luc XV.11 – am ales acest text clasic, familiar tuturor dialectologilor din lumea întreagă pentru a nu fi acuzaţi că furnizăm un exemplu specios. Remarcă: **ćh** se pronunţă „ş" foarte suav în lovàri şi kelderàri.

reiese la rândul ei din neglijența față de limbă, manifestată de-a lungul secolelor. Însă, contrar ideilor romantice, doar aștrii nu au nevoie de grijă, pe când totul în jur este indispensabil: sănătatea, mediul înconjurător, cultura, pacea, democrația etc, și națiunile nu sunt lipsite de grijă și atenție față de limba lor. O altă eroare este de a crede (și mai ales de a face să se creadă) că limbile nu se dezvoltă decât în mod „natural", pe când în realitate, știm că toată societatea, inclusiv comunitățile cu tradiție orală, contribuie conștient într-un mod sau altul, la moderarea evoluției limbii lor.

Nu este nimeni mai surd decât acela care nu vrea să audă

În loc să se dezvolte, ca și în cazul altor limbi, o strategie de recuperare a elementelor pierdute combinată cu pedagogia rațională pentru a învăța înțelegerea reciprocă (așa cum se face în cazul spaniolilor din țări diferite sau între limbile scandinave), o astfel de grijă e considerată nedorită pentru limba rromilor, împietrind-o sub formă de graiuri locale specifică lacunarilor locali. Oare n-am putea considera această formă de neglijare programată ca o formă de discriminare? Cu siguranță că axioma foarte la modă care pretinde să nege existența oricăror graiuri lacunare este convocată numai cu scopul de a justifica această neglijență. Putem să ne întrebăm de ce ea nu mai este potrivită pentru alte limbi? Oare i se va explica copilului unui emigrant portughez din Franța că portugheza sa amestecată cu franceza constituie o normă alternativă? Oare i se va spune că ea are aceeași valoare ca și limba lui Coelho? Dacă copilul ăsta vrea să se prezinte drept moștenitor al patrimoniului portughez, acesta va trebui să învețe, ceea ce paternaliștii nu acceptă în cazul limbii rromani deoarece ei preferă să-i susțină pe cei care pretind că știu totul fără să învețe nimic, din singurul considerent că sunt rromi. Astfel, ei își fac aliați pe care îi implică în ONG-uri, aceștia fiind mereu la dispoziția lor, pe când alți rromi, exteriori aceastei politici telecomandate, accentuează că învățarea în limba rromani este indispensabilă pentru lărgirea orizontului de cunoștințe.

Rasismul nu se termină aici: acesta cere nu numai să se fragmenteze fără pertinență limba rromani pe bază de diferențe, dar și pretinde că rromii nu sunt capabili (bineînțeles chipurile din motive sociale) să învețe grafia specifică limbii lor, în plus grafia limbii dominante din țara lor. Dacă s-ar aplica această regulă în cazul limbii engleze, vorbite în mai multe țări, atunci *pipol uud rajt ingliš zis uej* în Serbia, *youzing razeur zisse euzeure oueille* în Franta și *stil anăzăr uan, laic zis for instăns* în România, *нот ту меншън зи уан пипъл ўуд*

хев ту лъън... în Bulgaria. Cine ar acepta o astfel de mascaradă? Cum se poate percepe o astfel de comunicare specifică unei limbi cu o astfel de formă scrisă? În final, oare trebuie să înţelegem că rromani nu merită respectul de care se bucură limba engleză. Cum se poate accepta ca aceeaşi frază al aceluiaşi dialect, potrivit alfabetelor, să fie transcrisă cu formele ei cele mai bizare, provocînd pe orişicare să o recunoască? Şi ca o culme de demenţă, rromii din ţări diferite, aflându-se într-o ţară de starea a treia trebuiau *ipso facto* să-şi schimbe scrisul, sau cel puţin să păstreze mai multe forme de scris. Ce simplificare frumoasă! Nu este vorba deloc de simplificare, ci de fragmentare şi de mărunţire. În timp ce alte popoare valorifică „dimensiunea europeană", paternaliştii noştri merg prin foc şi sabie pentru a-şi divide limba rromani, aceasta fiind profund pan-europeană.

O funcţionară a Consiliului Europei îmi explica că o astfel de varietate de alfabete ar constitui o adevărată bogăţie. O întrebam atunci de ce îşi privează propria sa limbă de această bogăţie (era vorba de limba germană, ea fiind de origine germană). Răspunsul a fost: „nu este deloc acelaşi lucru". În realitate, în spatele unei parodii de promovare a limbilor minoritare, este vorba de reducerea întrebuinţării limbii rromani în „cluburile de sîmbătă" şi la orele de predare şcolară, ea considerîndu-se a fi o limbă moartă, îmbălsămată şi mumificată, în loc de a promova o limbă vie în sferele cele mai largi ale lumii moderne. Distrugerea limbii şi dispariţia atât de regretabilă a patrimoniului lingvistic al acestor ţigani săraci vor fi privite cu smiorcăieli din moment ce aceştia au atât de multe probleme sociale legate de sărăcie şi de destinul idiomului lor. Limba rromani este redusă la un obiect de curiozitate şi exotism ce se află în pericol (ca nişte specii de animale sau vegetaţie), pe când i se refuză dreptul de a opera ca actor socio-cultural egal cu celelalte limbi, în ceea ce priveşte creaţia, modul de reflecţie, politica, mass media, tot ce ţine de producţie şi schimbul de idei. Europa de Nord şi-a elaborat un stil rigid de recviemuri ipocrite, dar ceea ce este cel mai grav este faptul că Diviziunea politicilor lingvistice[6] din Consiliu urmăreşte această linie şi difuzează, cu toată autoritatea sa, în ministerele de învăţămînt a 44 de ţări membre, portofolii ce inoculează această ideologie de discriminare rasistă – bineînţeles sub sloganele cele mai democratice de ultimă oră. În general, democraţia lor constă în a elabora politici lingvistice de faţadă, în secret prin nişte „reuniuni de experţi", închise printr-un sistem de liste negre, pentru orice voce care îndrăzneşte să pună la îndoială anumite politici şi să aducă propuneri alternative.

Pretextul nu e greu de găsit, anume de a nu lăsa persoanele „conflictuale" să compromită buna ţinută a acestor reuniuni, care sunt scumpe pentru

6 A nu confunda cu cea a migraţiilor (vezi supra).

cei care plătesc impozite. Este un mod economico-democratic de a justifica manevre anti-democratice. Lăsăm pe domnii respectivi să urmeze scopul lor trist de a dezmembra limba vie şi prosperă a milioane de rromi prin recurgerea la resursele lor politice şi administrative, putem să acceptăm misunea lor, dar cel puțin trebuie să acceptăm şi alte forme alternative; aceasta este democrația: competiția cu arme egale, nu ostracismul. Să înceteze ei să împiedice dezvoltarea unui proiect care durează deja de treizeci de ani şi are rezultate bune, şi care constă în a converge varietățile dialectale, încetul cu încetul, la un sistem comun care facilitează înțelegerea reciprocă, respectă patrimoniul fiecăruia şi permite îmbogățirea mutuală a varietăților de limbă rromani. Un proiect care nu impune nimic, doar înaintează propuneri, două sau trei în paralel pentru a vedea care se potriveşte mai bine în uzul public. Un proiect care acceptă forme sinonime; ca în oricare altă limbă. Un sistem care pune accent pe construcția aditivă pan-europeană a unei limbi în dezavantajul celora restrictive, substractive şi provinciale. Un proiect care nu acceptă să elimine din limba rromani toate elementele care nu sunt cunoscute de toți rromii pentru că aşa, în final, limba noastră ar fi „atât de săracă şi goală". Să renunțe domnii respectivi la monopolul dreptății şi să permită ca alte proiecte să le facă concurență.

E probabil că unilingvii (sau bilingvii în limbile majoritare) nu-şi pot imagina situația locuitorului minoritar care dispune de diferite forme de limbi şi registre. Totuşi, aceasta este casta lor suverană în ceea ce priveşte politica lingvistică europeană. Departe de ideea de a-i condamna din considerentul că nu sunt ei minoritari, i-aş asocia totuşi cu un surd care asistă la unul dintre cele mai frumoase concerte sau cu un orb ce se află în fața unei grădini de trandafiri. Referitor la acestea, Henri Giordan menționează că „istoria limbilor regionale sau minoritare din Europa ne arată că existența lor nu se datorează politicilor aplicate de către statele sau instituțiile multilaterale"[7] şi că noi nu trebuie să aşteptăm mare lucru de la ele. Însă, moartea acestor limbi poate fi accelerată de astfel de politici, luând în considerație faptul că puterea lor se manifestă printr-o atitudine de condamnare sistematică şi nejustă a eforturilor realiste, chiar când acestea din urmă sunt apreciate de către vorbitori. Refuzul instituțional are, bineînțeles, consecințe palpabile, de pildă, acesta presupune pătrundrerea în cadrul domeniului mediilor, uzului şi sprijinului oficial sau prestigiului simplu public, aceştia fiind factori de promovare sau de distrugere.

7 „Les langues sur le Web: le projet LEM" (http://vernier.gamsau.archi.fr/lem).

Contradicţiile detractorilor

Este necesar de menţionat faptul că detractorilor limbii rromani nu le lipsesc contradicţiile: ei cer un vocabular bogat, dar şi în acelaşi timp condamnă comasarea resurselor lexicale şi stilistice ce aparţin diferitelor varietăţi, fapt ce s-a practicat mereu la toate limbile literare; ei solicită un sistem adaptat lumii moderne, dar nu acceptă nici un fel de neologism, bazat fie pe derivare, fie pe cuvinte străine împrumutate, chiar cele internaţionale (pe când în română sau arabă de exemplu, mai mult de două treimi din vocabularul limbii este neologic, fapt ce nu afectează pe nimeni); ei optează pentru comunicarea fără frontiere şi egalitatea popoarelor, pe când, în acelaşi timp, îi privează pe rromi de potenţialul lor care le-ar permite să acceadă la dezbaterile importante din societate în limba lor maternă, deşi ea are deja dimensiune europeană şi o transformă într-un bibelou exotic care se rezumă la împodobirea peisajelor statelor; ei invocă protecţia patrimoniului strămoşesc dar nu acceptă repunerea în circulaţie a cuvintelor vechi: desigur că nu în fiecare zi se întrebuinţează cuvintele ca zgîrciob, spanac-porcesc, scară de şa, buzdugan, olan, catîr sau fuior, ne mai vorbind de cuvintele, nuanţele şi comparaţiile care nu au echivalent în limba majoritară.

Totuşi, valoarea unei limbi nu se reduce la întrebuinţarea cotidiană, practică şi imediată, ea cuprinde totodată cuvintele şi noţiunile folosite rar, chiar foarte rar, împreună cu conotaţiile lor, toate astea oglindind şi transmiţând cultura (atât în sensul academic cât şi cel popular sau etnologic al cuvântului). Din îngăduinţă, politicile actuale tind mai mult să promoveze basilectele[8] locale, cum ar fi o serie de *globish*[9], sau mai ales de *ţiglobish*, separate unele de altele [v. fig. 1] şi golite de orice patrimoniu cultural, chiar dacă ar exista dorinţa de a reinventa în mod artificial nişte patrimonii false. Însă afirmaţiile gratuite nu înspăimântă nicidecum pe detractori, astfel ei declară la fiecare ocazie că „rromii nu acceptă standardizarea limbii rromani", ceea ce este un neadevăr pe scară europeană, chiar dacă le este uşor în urma unui brushing de creier să găsească în jurul lor vreun rrom care ar denigra-o.

Aceste manipulaţii sunt banale pentru toate minorităţile. În acest mod, suntem confruntaţi cu afirmaţia că limba rromani se bucură de o mare simpatie din partea rromilor, chiar dacă există aserţiunea că ea nu este „aprobată" de loc. Această din urmă constatare pare a fi mai potrivită decât simpla

8 Limba redusă la câteva sute de cuvinte şi două sau trei timpuri verbale.

9 Un fel de basilect englez, caracteristic uzului străinilor care nu au asimilat bine engleza şi o folosesc în mod superficial şi sărăcit.

observație referitoare la clișeul existenței rromilor sălbatici și rebeli la orice normă, inclusiv cea lingvistică; ea se propagă mai ușor în rândurile autorităților deținătoare de putere și orientează deciziile lor într-un sens distrugător în vederea întrebuințării moderne a limbii. Există totuși autorități care percep adevăratul mecanism, dar ele sunt încă în minoritate.

Un alt subiect favorit este opoziția limbii comune față de presupusa libertate a graiurilor locale, standardizându-se fiecare în mod local înainte de a se dezvolta progresiv până a se topi cu timpul într-o limbă modernă comună (și perfectă). În realitate, graiurile au mai ales tendința de a se răztopi pur și simplu, iar realitatea propriu-zisă este cu totul alta: orice tentativă de „standardizare locală" (de fapt, o simplă transcriere spontană pe baza alfabetului limbii dominante, aceasta fiind deseori anglicizată din pricini variate) are ambiția de a fi unică și se impune tuturor rromilor din Europa, ridicând din motive care nu sunt lingvistice codul său la un nivel de normă europeană. Ambițiile de acest gen crează o situație în care orice fuziune este imposibilă. Printre altele, o astfel de fuziune prevede elaborarea unei norme unice, fapt ce nu are motiv să se realizeze în secolul nostru din moment ce știm să girăm o normă flexibilă și respectuoasă specificităților de viață. În afară de aceasta, „standardizările locale" nu au lăsat practic nici un document consistent, cu excepția unor manuale de inițiere cu texte redactate pe măsură, pe când în alfabetul comun de la Varșovia avem o producție serioasă, voluminoasă și folosită în aproape toate lucrările importante în rromani, însăși Direcția politicilor lingvistice de la Strasburg consideră acest fapt ca fără importanță, în timp ce specialiștii rromi au realizat și mai realizează o cantitate impunătoare de lucrări din numeroase țări și domenii.

Negarea totuși continuă, deoarece, spre exemplu un funționar al OSCE, a declarat în timpul unui seminar rrom la Struga (Macedonia) în anul 2006 că „lansarea lecțiilor de limbă și cultură rromani nu vor contribui la integrarea, dar la segregarea rromilor, ei nu au nevoie să învețe în limba lor natală"[10], remarca fiind confirmată mai târziu de atașatul cultural american, care îmi spunea în vara anului 2007 că „întrebuințarea limbii rromani separă rromii de societate în ansamblu (*mainstream*)".

10 Declarația citată de către Ljatif Demir la școala rromani de vară organizată de către Forum-ul tinerilor rromi (FERYP) la Ohrid în septembrie 2007.

Cultura – acest atelier auxiliar al limbii

Este cert faptul că dacă în limba maternă dispui doar de resursele cotidianului, ele fiind private de cuvintele rare cu încărcătura lor culturală şi emotivă, atunci te prezinţi ca un comerciant fără rezervă de marfă, un bancher care nu are decât bani de buzunar sau un calculator lipsit de memoria RAM şi nu ROM. Această problemă privează pe mulţi rromi, dar şi pe imigranţii aculturaţi de limba lor natală, de a fi, cum scrie Albert Memmi, „cel care nu numai că înţelege stilul limbii scriitorului, dar şi nuanţele ei profunde, rezonanţele memoriei sale, chiar şi acele afinităţi de care nu-şi dă seama, dar pe care însăşi le descoperă, fiind mirat şi încântat [...], acest public miraculos, dar banal pentru alţii, oferit în mod spontan scriitorilor săi prin prisma acestei legi secrete care formează o comunitate culturală". Bineînţeles, când spunem „scriitori", ne gândim la un sens mai larg, adică la fiecare creator în rromani, fără limită la scris.

Este evident faptul că un rrom aflat în această situaţie, şi care pe de o altă parte a reuşit să câştige prin intermediul şcolii şi a mass media aceste resurse în limba majoritară va simţi un fel de nesiguranţă şi ezitare pentru a dezvolta limba sa natală al cărei atelier auxiliar cultural îi pare atât de vid – numai din cauza neglijenţei generaţiilor trecute. I se poate oare reproşa acest fapt? I se poate oare reproşa să nu citească în limba rudimentară care pare a fi o cochilie vidă? De fapt, dincolo de dificultatea de a găsi cărţi în limba rromani demne de acest nume, nu există nici o viaţă culturală sau lingvistică posibilă fară întâlnirea (directă sau scrisă) a partenerilor care împărtăşesc acele nuanţe şi rezonanţe despre care vorbeşte Memmi. Toate astea au dus la dispreţul imigranţilor şi rromilor faţă de lectură; recurgerea la o exersare atractivă şi modernă, poate şi ludică, a lecturii în limba natală poate relansa procesul de instruire, dar acesta va fi efectiv numai atunci când vor fi recunoscute prestigiul şi valoarea limbii minoritare.

Viaţa fasonată de limbă

Majoritatea strategiilor presupuse în vederea menţinerii limbilor minoritare se limitează de fapt la vocabularul lor din mediul urban occidental şi burghez, care în realitate constituie doar o parte neînsemnată din limba propriu-zisă. Egocentrismul tehnocraţilor îi fac să uite că o mare parte din omenire trăieşte altfel, nici nu prea aspiră să-şi imite modelul lor cam uscat şi morocănos de viaţă, iar ei nu au nici un drept să-i impună ca exemplu unic modul lor de trai, categoriile lor despotice şi tendinţa lor de a consuma la maximum, fără

respect față de natură și planetă. În contextul actual de globalizare a cortexurilor, să alegi un model de limbă, flexibil, mai bogat în expresivitate emotivă decât în terminologia referitoare la tehnică, administrație și consumație, înseamnă să optezi pentru un anumit model de societate. Ceea ce înspăimântă autoritățile, este actul subversiv despre care vorbea Rothkopf[11].

Pozitivismul secolului XIX i-a determinat pe contemporanii noștri să neglijeze faptul că limbile constituie numai un vector simplu de comunicare, cum sunt diversele coduri utilizate pentru schimbarea de date. Din moment ce ne ridicăm puțin mai sus decât comunicarea rudimentară de genul „unde este cuțitul meu? – el este pe masă", limbile fasonează fiecare în mod particular viziunea noastră asupra lumii și a vieții. Pe deasupra, datorită „vorbirii pentru a nu zice nimic", ele au funcția nu mai puțin importantă de a întreține un sentiment de coeziune socială – o legătură indispensabilă comunității umane în cadrul căreia se desfășoară o activitate anodină și unde au loc un schimb de sentimente, stări de compasiune, reconfort și umor, într-un cuvânt omenirea evoluează. Și vreodată, întâmplător poate să apară o oarecare informație.

Însă, în societatea europeană domină un model utilitarist care prevede și pretinde să se impună limbilor minoritare ca opțiune unică. Totuși, nu doar copiind vocabularul unei limbi majoritare va fi posibilă promovarea altora; din contră, vom ajunge la distrugerea modului lor de gândire pentru a le transforma în umbre de gândire majoritară. În această ordine de idei, ele nu au vocația de a face concurență „marilor limbi". Dimpotrivă, aceasta favorizează dispariția lor accelerată, care riscă atunci să se săvârșească.

Totul se întâmplă în așa mod, încât aceste autorități, care de fapt au dreptul asupra vieții sau morții limbilor minoritare, chiar și în anul 2008 la fel ca și în 1908, continuă să mai creadă că realitatea lumii este unică și universală, și trebuie sa fie analizată („interpretată") numai prin prisma modului lor de gândire burghez urban occidental, așa cum a fost elaborat în/prin limbile dominante. Această realitate, mai târziu trebuie să fie exprimată într-o nomenclatură ce corespunde practic cuvânt cu cuvânt limbii dominante, ea constituind

11 „Cel mai important este că declinul diferențelor culturale permite evaluarea progresului a civilizației, acesta fiind un semn tangibil de dezvoltare a comunicării și înțelegerii. Societățile multiculturale prospere ca națiunile, federațiile sau conglomerațiile de state corelate, discern bine acele aspecte ale culturii care nu amenință uniunea, stabilitatea sau prosperitatea (precum ar fi alimentele, vacanțele, ritualurile și muzica) și le permite să se dezvolteze. Pe de altă parte, ele contracarează sau dezrădăcinează acele elemente ale culturii care sunt mai subversive (limba și convingerile politice/ideologice)"; „Praize of Imperialism", în „Foreign Policy", no. 28/1997. Era exact politica lui Franco împotriva idiomurilor din Spania care nu erau limba spaniolă.

o referinţă universală şi absolută pentru cunoaşterea lumii şi deci recunoaşterea altor limbi, de aşa fel, deja dominată.

În politică, spre exemplu, accentul este pus pe vocabularul administrativ, de parcă aceasta ar fi unica modalitate de apropiere a realităţilor sociale. Urmărind acest pretext, Platon nu ar fi decât un prost, el, care a emis o teorie politică lipsită de terminologie administrativo-juridică complexă... Bineînţeles că şi acest vocabular îşi are importanţa sa în aplicarea procedurilor, dar esenţa politicii nu se poate reduce la o suită de paragrafe, uitând factorul uman, emoţional şi psihologic şi limba rromani de azi e destul de bogată să permită discutarea mecanismelor politice mult mai profunde şi mult mai umane decât simplul nivel de birocraţie, precum îl vedem în exerciţiul lui *rromani kris*, dreptul rrom tradiţional.

Ceea ce este indispensabil şi urgent:

- în mod cert nici „protecţie" nici „cadre legale" care nu iau în considerare mecanismul socio-cultural complex al unei limbi rămasă pe hartă;
- mai înainte, ca autorităţile europene şi scandinave pe de o parte să înceteze refuzarea viziunii paneuropeană a limbii rromani şi pe de altă parte ca acestea să accepte noţiunea de normă flexibilă, care articulează între ele formele locale diferite în diversitatea lor coerentă;
- ca autorităţile respective să accepte codificarea ştiinţific fondată, care s-a bucurat de succes deplin timp de douăzeci de ani în România;
- ca ele să înţeleagă că comunicarea scrisă nu dispune de un „filtru mintal" de înţelegere reciprocă, care există în comunicarea orală
- să înţeleagă că multiplicarea alfabetelor, ce exprimă pronunţiile analizate pe baza structurii fonologice ale limbilor majoritare, duce limba rromani într-un impas, mai ales din punct de vedere economic, având în vedere necesitatea care apare atunci de a multiplica ediţia fiecărei cărţi sau a oricărui produs în limba scrisă;
- ca ele să ofere şanse reale de realizare a acestei codificări de convergenţă în loc să o proscrie fără să-şi argumenteze condamnarea;
- campaniile de sensibilizare să asigure limba cu prestigiu şi eficacitate, mai ales prin intermediul mass media, îndeosebi prin valorificarea tuturor limbilor minoritare, deci şi a glossodiversităţii ca valoare în sine;
- ca aceste campanii să încurajeze întrebuinţarea interioară şi publică de proximitate a tuturor limbilor anume cu copiii, insistând asupra valorii intrinsece a fiecărei dintre ele;

- să fie încurajată creația literară și artistică a limbii rromani și să fie mai importantă în viitor decât traducerile textelor administrative, cu toate că acestea din urmă sunt foarte apreciate;
- ca, având la bază cunoștințe adecvate, utilizatorul trebuie să înțeleagă locul și rolul neologiei în limbă în mod general și în rromani în mod particular, cu scopul de a combate neofobia intrinsecă a fiecărei ființe umane, dar care preia dimeniuni periculoase la cei care-și simt limba amenințată;
- atunci și numai atunci, va fi momentul să ne întrebăm cum ar suna în limba rromani *final showing markup, taux de change, GPS, maintein d'ouvrage et maîtrise d'oeuvre, propolis, Management's disclosure on expenditures, class action* sau *icône de déconnexion à chaud*[12]*...*

Aproape mii de ani limba rromani a fost transmisă în familie, dar după al doilea război mondial și mai ales în urma schimbărilor politice în Europa, contextul social și cultural s-a modificat, așa că întrebuințarea ei internă este sever amenințată: e necesar de a observa fenomenul și prin urmare de a-l încuraja prin intermediul educației și școlii, activităților extrașcolare, mass media și mai ales creșterea prestigiului social al limbilor minoritare – dar mai înainte de a contra o politică negaționistă care protejează niște interese de grup, fără grija față de viitorul națiunii rromani (cu toate justificările pe care un politician ar putea foarte ușor să și le imagineze). Vom putea atunci să dezvoltăm limba rromani cu ajutorul propriilor noastre forțe fără a apela la protecția și susținerea nimănui din moment ce avem o limbă plină de vitalitate, cu o formă comună suplă și flexibilă care-i restituie dimensiunea sa europeană, standardizată destul de bine pentru a o întrebuința eficient în societatea modernă, vorbită de milioane de rromi care o îndrăgesc pentru patrimoniul ei incomensurabil, dar în același timp protejată de niște măsuri birocratice și „cadre de referință" care nu sunt decât manifestarea ideologiilor lichidatoare.

Dincolo de problema rromani

Tentativele de negare a limbii, identității, patrimoniului rromilor totuși nu sunt unice în lume, ele fiind din păcate bine cunoscute și altor popoare minoritare. De fapt, fundamentul acestora de a da limbii rromani un alfabet comun

12 Pentru ultimul exemplu, cf. engleza: *hotplug icon*, germ. *Hotplug-Symbol*, it. *icona relativa alle periferiche rimovibili a sistema accesso „É possibile rimovuere l'hardware"*, sp. *icono „Safe to Remove Hardware"*, iar versiunile rusă, poloneză, cehă și română au o formulă lungă descriind funcția, ce demonstrează că nu e neapărat necesar să traducem nici noi în rromani printr-o formulă concisă de genul englez *Hotplug-Symbol*.

şi opoziţia unor forţe care protejează anumite norme, în ciuda intereselor poporului rrom şi ale copiilor noştri în viitor, este în strînsă legătură cu probleme vitale care depăşesc considerabil cadrul rromilor, este vorba de generalizarea mecanismului de măcinare a culturilor concepute de către David Rothkopf care preconizează laminarea diversităţii lingvistice pentru a asigura „pacea businessman-ului". Astfel, acesta a avut nişte precursori vestiţi, printre care generalul Franco, cum aminteşte Víctor Gómez Pin[13]*:* „Limba catalană a fost exclusă total din întrebuinţarea oficială şi redusă exclusiv la sfera domestică. Nu erau tolerate decât elementele culturii [catalane] susceptibile de a fi canalizate în cadrul registrului folcloric, cum ar fi dansul şi muzica tradiţională, omologate de către propaganda oficială ca manifestări regionale ale Spaniei unite". Prin urmare, se impune o solidaritate de rezistenţă din partea tuturor colonizaţilor deoarece miza depăşeşte cu mult simpla afirmaţie a unei limbi chiar dacă ea constituie patrimoniul a 15 milioane de rromi din toată lumea, mai bine zis o comoară a întregii omeniri.

13 *Résistance du catalan,* în „Monde diplomatique", no. 97/2008.

Gelu Duminică

Rom – țigan

Istorie, probitate și proprietate terminologică

Preambul

În ediția din 3 octombrie 2006, ziarul italian „Il Tempo" publica un articol incalificabil la adresa cetățenilor români. Românii erau văzuți de către autor drept „rasa cea mai violentă, periculoasă și capabilă să ucidă pentru un pumn de mărunțiș". Ziaristul Augusto Parboni îi vedea pe cetățenii români ca pe niște criminali gata „să răpească persoane, să jefuiască în plin centrul orașului și să trăiască în umbră pentru a gestiona activitatea prostituatelor conaționale". În concluzie, articolul scria că aceștia sunt „cetățenii din România, care de ani de zile ne terorizează țara" și care „se mai și pregătesc să adere la Uniunea Europeană".

În mod justificat clasa politică și corpul diplomatic românesc[1], sprijinit de media[2], a reacționat extrem de dur chiar de a doua zi, catalogând articolul din „Il Tempo" ca „nazist, rasist, denigrator" etc. Nu în ultimul rând s-a pus presiune asupra Ministerului Afacerilor Externe pentru a avea o reacție diplomatică românească dură pe acest subiect. La câteva zile, s-au prezentat scuze oficiale din partea publicației italiene și declarații extrem de „împăciuitoare" ale liderilor politici din Peninsulă.

La câteva luni de la acest eveniment, în data de 2 iulie 2007, dl. Adrian Năstase – primul ministru al României din acea perioadă -, considera că romii

1 http://www.evz.ro/detalii/printeaza-articol/stiri/reactia-autoritatilor-romane-in-scandalul-din-italia-413655.html?type=1234.

2 http://stiri.rol.ro/-quot-articolul-din-il-tempo-este-rau-intentionat-quot-16062.html; http://biserica.org/phpBB2/viewtopic.php?t=806&sid=a6aebce4b6e013f55f61e460f8d1f6b1; http://www.romanialibera.ro/editie/index.php?url=articol&tabel=z04102006&idx=22.

aflați pe teritoriul Italiei „comit toate infracțiunile posibile, de tâlhărie și prostituție, până la jafuri organizate și trafic de droguri”[3] .

Faptul că primul ministru al României și-a permis să facă o declarație în care cetățenii români aparținând minorității rome sunt puși, cu toții, în categoria infractorilor a trecut aproape neobservat, fără a mai trezi reacții de genul celor existente în cazul „Parboni – Il Tempo”. Primul ministru al României, în mod voit sau nu, a promovat prin declarația sa nu numai stigmatul social profund din cauza căruia doar mai puțin de jumătate dintre romi au avut curajul să își declare apartenența la minoritatea romă[4], dar și stigmatul etnic, stigmat perpetuat chiar prin definiția oficială a termenului de „rom/țigan” din Dicționarul Explicativ al Limbii Române[5].

Inepții de același tip, având ca țintă minoritatea romilor, se regăsesc mult prea des în mediul politic românesc în ultimii ani, fără însă a fi percepute de marea majoritate a publicului ca materiale rasiste, denigratoare sau „naziste” (cu excepția declarațiilor Președintelui Băsescu și ale fostului ministrul de externe din perioada 2007-2008, Adrian Cioroianu).

Problema majoră rămâne „miopia” clasei politice, a intelectualității și mass-mediei românești, care adoptă fără probleme standarde duble pentru cetățenii români. Pentru clasa politică suntem cetățeni „români de etnie romă” atunci când ne cer votul și suntem „țigani” („împuțiți” – Traian Băsescu; „murdari”, „hoți” – Adrian Cioroianu[6], Vasile Blaga etc; „numai buni să te urinezi pe

3 Declarație preluată de www.ziare.com în data de 01.07.2007.

4 Recensământul Populației realizat în anul 2002 arată faptul că în România trăiesc 535.512 cetățeni români care își asumă apartenența la minoritatea romă. Studiile sociologice din aceeași perioadă (ex: *Romii din România*, coord C. Zamfir și M. Preda, Edit. Expert, 2001) consideră că numărul real al romilor care trăiesc în România este de 1.512.000 de persoane.

5 *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, ediția a III-a revizuită, Academia Română, Edit. Univers Enciclopedic, 2009. La p.960: rom, romi, s.m si f. adj.- țigan (scris si rrom) – din țig. Rom – “om”; p.1161: Țigan – s.m, adj. I s.m 1. persoană care face parte dintr-o populație originară din nord-vestul Indiei, care a migrat începând din sec. V în Persia, Asia Mediteraneană și în Imperiul Bizantin, în sec. X-XIII în sud-estul și în centrul Europei și nordul Africii, în sec al XV-lea în vestul Europei (în special în Pen. Iberică), iar în sec. XIX și în cele două Americi și care vorbesc o limbă indo-europeană. Expr. A arunca moartea în țigani – a arunca vina pe altul; a se muta ca țiganul cu cortul – a se muta foarte des; a fi nestatornic; a se îneca ca țiganul la mal- a nu reuși, a eșua într-o acțiune tocmai când era pe punctul de a o duce la bun sfârșit; tot țiganul își laudă ciocanul – se spune despre cei care se laudă cu ceea ce le aparține; e învățat ca țiganul cu ciocanul sau cu scânteia se spune despre cei desprinși cu nevoile. 2. Epitet dat unei persoane brunete. 3 . epitet dat unei persoane cu apucături rele”.

6 www.dailymail.co.uk/news/article-491886/Romanian-foreign-ministeicised-saying-citizens-commit-crimes-abroad-sent-labour-camps-desert.html.

ei" – Antonie Solomon – primarul Craiovei[7], „corp străin în Europa" – Iulian Urban etc.) în restul timpului. Pentru mass-media suntem „o minoritate care beneficiază de dreptul la demnitate" (atunci când îi folosești pentru campanii cu iz politic – vezi cazul Băsescu) și infractori, hoți, proxeneți, clanuri, mafioți etc, în restul timpului, iar pentru intelectuali suntem fie boemi, uniți, familiști etc, fie „o nație cu un stil de viață parazitar". Ceea ce trec însă toți cu vederea este că suntem la fel ca ei: cetățeni români și implicit europeni asupra cărora valorile europene trebuie să se aplice întocmai.

Declarațiile oamenilor politici și a formatorilor de opinie, de genul celor de mai sus, nu sunt un accident. Astfel de declarații denigratoare la adresa romilor le putem găsi, daca nu zilnic, cel puțin săptămânal în media românească. Rasismul (pentru a folosi doar una dintre etichetele care au fost utilizate pentru a caracteriza articolul lui Parboni) societății românești față de romi este unul care poate fi demonstrat foarte ușor numai dacă urmărim produsele media românești si comentariile cititorilor la articolele în cauză care, în majoritatea cazurilor, etichetează populația romă – în întregimea sa – drept „hoți", „vânzători de copii", „proxeneți", etc.

Cu siguranță că există atât români cât și romi care comit acte antisociale. Cu siguranță că există proxeneți români care „lucrează" în țările occidentale, așa cum există și romi care fac același lucru... însă nu toți românii și nu toți romii pot fi incluși în aceeași categorie a infractorilor. Mai ales atunci când faci asta în Dicționarul Explicativ a Limbii Române.

Introducere

Ideea de a scrie articolul de față a survenit în urma conștientizării că în România mulți vorbesc despre romi fără să înțeleagă ceea ce ei reprezintă cu adevărat. De la instituțiile guvernamentale la organizațiile parte a societății civile și la activiștii romi, există un laitmotiv al discursului referitor la identitatea romilor care este privită fie ca una identitar-minoritară, fie ca una a unui grup marginalizat și vulnerabil. Cele două nu se exclud (chiar dacă poate ar trebui să o facă); Gabriel Andreescu (prieten drag de-al meu căruia țin să îi mulțumesc și pe această cale că și-a dedicat din timpul său – și așa destul de scurt – pentru a se uita peste acest material) îmi spunea că „sunt două paradigme de școală, legitime și chiar necesare în abordarea problematicii romilor, ca și a oricărei alte minorități". Poate, însă explicația termenului de rom prin

7 http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/Politica/9977/Solomon-Ma-pis-pe-ei-de-tigani-fi-r-ar-ei-ai-dracu-8217-de-jigodii-si-de-derbedei.html.

termenul exogen „țigan", conduce la efecte perverse de genul mențiunii din DEX 2009 conform căreia romii (a se citi inclusiv *țiganii*) sunt (notă personală: *în totalitatea lor și încă din naștere*) „persoane cu apucături rele".

Aproape orice cuvânt din limba română are un denotat și un conotat. Rom și țigan au, în explicația oferită de DEX, același denotat, deci sunt automat „cuplați". Problema pe care o ridic este cea a sensurilor (conotațiilor) care sunt atribuite celor două cuvinte (în special axei rom=țigan=epitet acordat unei persoane cu apucături rele) sau mai bine spus a nespecificării exprese a caracterului peiorativ a unor conotații, atunci când acest lucru se impune. Limba română nu este proprietatea lingviștilor, ei fiind obligați, din punct de vedere profesional, să reflecte cu acuratețe sensurile diverselor cuvinte ale limbii române, specificând acolo unde este cazul că o anumită conotație este peiorativă, depreciativă etc, astfel încât cititorului să îi fie adus la cunoștință *explicația reală* a respectivului cuvânt în funcție de contextul în care a fost folosit.

Acum câteva luni Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (CNCD) recomanda public Academiei Române și Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosseti" (Hotărârea nr. 230/15.06.2011) ajustarea definițiilor pentru termenul de „Rom" și „Țigan", astfel încât orice posibilă accepțiune discriminatorie (ce poate conduce către stigmatizare colectivă) să fie estompată. Pentru aceasta se impun, din punctul nostru de vedere, câteva măsuri de corectare a mecanismelor de reproducere a inechităților sociale față de romi, pe care, din păcate, societatea românească le menține încă în modul său de funcționare. Articolul de față dorește să prezinte câteva dintre aceste inechități, punând astfel degetul pe o rană gravă, adâncă și care necesită o intervenție urgentă: stigmatizarea minorității romilor încă din conotațiile și denotațiile termenilor de Rom/Țigan oficial asumate de către Dicționarul Explicativ al Limbii Române.

Nu în ultimul rând, de câțiva ani încoace, Fundația Agenția de Dezvoltare Comunitară „Împreună" atrage atenția asupra caracterului peiorativ prin care minoritatea romă din România este definită în Dicționarul Explicativ al Limbii Române. Mulți dintre cei care ne-au auzit au zâmbit și ne-au transmis că „țara arde și baba se piaptănă", cu aluzie la faptul că, în condițiile în care problemele socio-economice ale minorității rome din România sunt atât de mari, noi ne ocupăm și de acest subiect. Și totuși, ultimele dezbateri publice realizate cu ocazia inițiativei legislative a deputatului Silviu Prigoană au arătat că semnalele fundației noastre nu au fost numai îndreptățite, ci mai ales extrem de pertinente.

Specificul excluziunii sociale pentru persoanele de etnie romă

Persoanele de etnie romă se confruntă cu două riscuri specifice – dintre care unul afectează întreaga populație, iar cel de-al doilea numai un segment. Pe de o parte, *toți romii se confruntă, în mai mică sau mai mare măsură, cu discriminarea clar exprimată în proverbe populare de genul „Țiganul nu e om nici în ziua de Paște"*[8]. Identitatea de rom/țigan continuă să fie un stigmat – după cum o dovedesc cercetările sociologice și antropologice privind relațiile interetnice sau analizele reprezentărilor romilor în mass-media[9]. Pe de altă parte, *un segment disproporționat de mare al populației rome trăiește la periferia societății contemporane* – în special din punctul de vedere al participării în viața publică ca și cetățean real.

Stigmatizarea

Definiția din DEX 1998 (preluată și în ediția din 2009) ilustrează înțelegerea cotidiană pe care ne-romii o au asupra „țiganilor": este parțial o categorie etnică, parțial o categorie comportamentală deviantă. Problema însă rămâne nespecificarea caracterului peiorativ a unor sensuri atunci când acest lucru se impune, lucru care nu face altceva decât să întărească accepțiunea comportamental-deviantă în detrimentul celei etnic-minoritare. Expresiile care sunt redate în DEX sunt „selectate" astfel încât diferențele dintre „romi"/„țigani" (termeni sinonimi în accepțiunea DEX) și români – sau alte etnii – să pară înnăscute, de neschimbat. Aceasta îl poziționează într-o stare de inferioritate pe cel care își asumă apartenența la minoritatea romilor. Țiganul (a se citi inclusiv romul) este laș (aruncă vina pe altul), nu e în stare să ducă ceva la bun sfârșit, este lăudăros și este o persoană săracă, deprinsă cu nevoile. Sensurile din Dicționarul explicativ al limbii române aflat în circulație în anul 2011 nu diferă decât prin formulare de cele din dicționarul din 1939.

8 La această categorie putem să adăugăm și sintagme de genul "Dacă nu stai cuminte, te dau la țigani" – unde țiganul este văzut ca și personajul malefic, rău, pe care nimeni nu îl dorește prin preajmă (Bau-Bau), "Nu te comporta ca un țigan" – cu înțelesul de a nu te comporta urât, "te înneci ca țiganul la mal" – a nu reuși să finalizezi o sarcină dată etc.

9 http://sper.org.ro/admin/uploads/File/SPER_Cercetare%20Etnobarometru%20si%20Analiza%20Media/4_Raport_Analiza%20Media1_Dec08-Mai09.pdf.

	Rom	Țigan
1939	*rom=țigan*	***Țigan și (vechi)*** *aținga**n**, -că. în actele cele mai vechi li se zice aținganí, ceea ce arată că numele le-a venit prin Macedoneni. Acela care face parte dintr-un neam de indieni vagabonzi răspândți astăzi în lume.* ***Fig****. Om ordinar, neruşinat, trivial, pofticos, hoț și zgârcit: ce țigan!* *Țiganii îs de origine din India și-s de neam indoeuropean. Ei au migrat în sec. 6-10 ca paria în Persia (de unde au luat muzica lor), în Asia Mică și-n Egipt, unde au stat mai mult timp și de unde le-a rămas și numele de faraoni. Tot așa grecii îi numesc și Gufti, iar spaniolii Gitanos, adică Egipteni. În Țara Românească au intrat pe la 1370 supt Vladislav Basarab și au ajuns de îndată robi. Ei se împărțeau în lăieți adică "vagabonzi" și erau sau mai sunt și astăzi: zlătari, rudari, ferari, căldărari, potcovari, lăcătuși, sopitori, lingurari, ursari, vătrași.* ***Țiganii au păru și ochii negri, pelea întunecată, buzele cam groase, dinții albi și sănătoși și corpu înalt și robust. Ei îs leneși la muncă temeinică, pofticioși, bețivi, fumători, hoți, risipitori, fricoși, feroci când îs în largu lor, lipsiți de demnitate, murdari la trup și la vorbă.*** *Au pornire spre muzică și de aceia mulți îs lăutari. Orchestrele țigănești îs renumite în toată lumea. Fiind că în Muntenia sunt mulți țigani, turcii le ziceau ironic muntenilor "țigani" (Cinghiane).* ***În literatura poporului, Țiganu e tratat cu cel mai mare sarcasm și e numit cioară, cioroi, croncan, balaur, faraon, baragladina, Baroi, Garoi si Zgaroi, iar copilu de țigan "danci". (Cp. Cu epitetele Jidanului).***
2009	*rom, romi, s.m și f. adj.- țigan (scris și rrom) – din țig. Rom – "om"*	*Țigan – s.m, adj. I s.m 1. persoană care face parte dintr-o populație originară din nord-vestul Indiei, care a migrat începând din sec.V în Persia, Asia Mediteraneană și în Imperiul Bizantin, în sec X-XIII în sud – estul și în centrul Europei și nordul Africii, în sec. al XV în vestul Europei (in special în Pen. Iberică), iar în sec. XIX și în cele două Americii și care vorbesc o limbă indo-europeană.* *Expr. A arunca moartea în țigani – a arunca vina pe altul; a se muta ca țiganul cu cortul – a se muta foarte des; a fi nestatornic; a se îneca ca țiganul la mal – a nu reuși, a eșua într-o acțiune tocmai când era pe punctul de a o duce la bun sfârșit; tot țiganul își laudă ciocanul – se spune despre cei care se laudă cu ceea ce le aparține; e învățat ca țiganul cu ciocanul sau cu scânteia se spune despre cei desprinși cu nevoile.* *2. Epitet dat unei persoane brunete.* *3. Epitet dat unei persoane cu apucături rele.*

Surse: *Dicționarul limbii românești (Eftimologii, Înțelesuri, Exemple, Citațiuni, Arhaisme, Neologizme, Provincializme),* realizat de către August Scriban, edțiunea I, Iași, Institutul de Arte Grafice "Presa Bună", 1939; *Dicționarul Explicativ al Limbii Române,* ediția a III-a revizuită, Academia Română, Edit. Univers Enciclopedic, 2009.

Tabelul de mai sus demonstrează că *termenul de rom este acceptat în limbajul public și academic românesc de aproape un secol.* Pentru prima dată termenul de „rom" este „acceptat" în dicționarele limbii române în 1939 (p.1135, DLR). Acceptarea acestui termen în dicționare poate fi considerată rezultatul muncii „liderilor" mișcării civile de „emanacipare" a romilor din anii 1919-1939 care reușise să convingă (parte) din elitele publice ale vremii de corectitudinea termenului de „rom" (tot în această perioadă apare Uniunea Generală a Romilor – prima organizație care reprezenta interesele romilor, ziarul „Glasului Romilor" – prima publicație a romilor din România etc). Chiar dacă termenul de țigan a fost văzut, și încă este văzut, de către romi ca unul de „batjocură" și o „poreclă" pusă de către neromi, termenii de „rom/țigan" sunt percepuți ca sinonimi, accepțiune păstrată, cu foarte mici variațiuni, inclusiv în anul 2009, anul publicării ultimului Dicționar Explicativ al Limbii Române.

În 27 aprilie 1919 – la patru luni după Marea Unire – a avut loc prima Adunare Națională a Țiganilor din Transilvania la Ibașfalău (actualmente Dumbrăveni) județul Sibiu. Urmare acestei Adunări s-a publicat un „Memoriu", pe care îl cităm în întregime:

M E M O R I U L
ADUNĂRII NAȚIONALE A ȚIGANILOR DIN TRANSILVANIA

Subsemnații, reprezentanți ai țiganilor români transilvăneni, îndemnați de dragostea noastră față de neamul românesc și față de noua noastră patrie, România Mare, declarăm sărbătorește și pentru totdeauna și totodată ne și rugăm cu supunere ca să ni se împlinească și nouă, celor oropsiți pînă acuma, dorințele noastre.

Art. I. Atât noi, cât și urmașii noștri, să fim considerați ca cei mai supuși și credincioși fii și cetățeni ai României Mari, conform punctului I al hotărîrii aduse în Adunarea Națională Românească ținută la Alba Iulia (18 noiembrie /1 decembrie 1918).

Art. II. Ca fii și cetățeni ai marii națiuni române, nevoind și neputînd fi considerați ca popor străin în țară străină, după cum am fost considerați de veacuri, ne rugăm:

1. Să fim primiți în sînul marelui popor român, nu numai cei cu limbă, port și datine românești, ci și ceilalți locuitori de origine țigănească care și-au pierdut acest caracter, aflători în toate ținuturile Ardealului, Banatului și părțile ungurești alipite acum României Mari.

2. De asemeni, ne rugăm ca de aici înainte, în toate actele oficiale românești să nu se mai folosească pentru noi și următorii noștri numirea (poreclă) ca batjocură „țigan", ci aceasta, dacă nu se șterge cu totul chiar din uzul oficial, să se circumscrie cu o altă denumire care se va afla de corespunzătoare.

3. Conform hotărârii punctului 3 al Adunării Naționale Românești de la Alba Iulia:

- să fim și noi considerați întru toate egali în drepturi și în datorii cu ceilalți români din România Mare, prin urmare să fim și noi și urmașii noștri instruiți, și administrați, și judecați în limba și după legile românești, să fim primiți la toate oficiile de stat și bisericești – culturale și nu ca pînă acum în Ungaria.

4. Conform legilor ce se vor aduce pentru împroprietărirea celor fără pămînt să fim și noi și urmașii noștri împărtășiți din pămîntul care se va împărți (arător, pășune, pădure), între cetățenii României, vrednici pentru aceasta, spre a putea avea și noi și urmașii noștri, vatra noastră și moșia care să ne lege pentru totdeauna de moșia românească pentru care și înaintașii noștri au muncit, pătimit și sângerat și pentru care urmașii noștri ar aduce toate jertfele ce li se vor cere.

Până la executarea acestei legi, ne rugăm ca să fim luați în seamă și sub ocrotirea la arendarea moșiilor (pășunat și arător) precum și la întreprinderile muncitorești – industriale.

Art.III. Până la îndeplinirea acestor dorințe îndreptățite, legale, pentru liniștea și asigurarea noastră, ne rugăm ca să fim și noi, țiganii (barem în Ardeal), reprezentați în Marele Sfat Național Românesc, prin trei reprezentanți aleși din această adunare a noastră și anume: 1. Domnul Ionel Câmpeanu (teolog și profesor) care nu era țigan, dar investit cu încrederea țiganilor; 2. Gheorghe Humagiul, locuitor din Ucea de Sus, județul Făgăraș; 3. Gheorghe Crețean, din Brașov.

Dat din Adunarea Națională a Țiganilor, *27 aprilie 1919, Ibașfalău (Dumbrăveni), jud. Sibiu*

Președinte,
Gheorghe Humagiul
(22 de semnături ale delegaților la Adunare)

Și totuși de ce vedeau romii adunați la Ibașfalău numele de *țigan* ca fiind de „batjocură"? Existau diferențe între „rom" și „țigan" sau mai bine spus între accepțiunile celor doi termeni? Argumentele lingvistice în favoarea termenului de rom sunt sigur că vor fi aduse de către alți autori (spre exemplu profesorul Gh. Sarău) mult mai îndreptățiți decât mine să o facă, cel puțin din punct de vedere profesional.

Totuși, din punct de vedere al impactului social, având în vedere sensurile oferite de DEX și accepțiunea „populară" în care „țiganii" apar ca etalon al unor persoane intolerabile (leneși, murdari, beți etc.), nu este de mirare că doar câțiva ani mai încolo România a decis rezolvarea „problemei țigănești" prin deportări în Transnistria (Comisia Wiesel pentru studierea Holocaustului în România a estimat numărul romilor deportați de către Guvernul Antonescu în perioda 1942-1944 la peste 25.000 de persoane din care peste 9.000 – în majoritatea lor copii – au murit).

Surprinzătoare poate este însă explicația lui Augustin Scriban din 1939 că turcii îi numeau pe neromii din Muntenia „țigani" atunci când doreau să îi batjocorească[10]. *Termenul de țigan se referă mai degrabă la o categorie social-deviantă (fără o conotație etnic-minoritară), pe când termenul de „rom" face trimitere directă la persoana care își asumă apartenența la minorități naționale.*

Sondajul de opinie „Stereotipurile la adresa romilor – Percepția privind etnia romilor. Rolul presei. Identificarea de alternative de îmbunătățire" realizat de CCSB, pe un eșantion reprezentativ național în luna iunie 2011, relevă faptul că atributele enunțate de populația majoritară, atunci când sunt întrebați ce le vine în minte când aud cuvântul „țigani", sunt:

- Leneși: 42%
- Hoți : 37%
- Murdari: 35%
- Uniți: 41%
- Cinstiți: 3%
- Demni de încredere: 1%
- Civilizați: 1%.

10 Trebuie avut în vedere că în perioada în care Muntenia era vasală Imperiului Otoman, romii erau în totalitatea lor în stare de robie. Din această explicație putem înțelege faptul că denominația de țigan era folosită de către turci pentru a sublinia caracterul de inferioritate al muntenilor față de ei folosind un termen (țigan) care să fie pe înțelesul celor cărora le este adresat.

În anul 2007, Barometrul de Opinie Publică al Fundației Soros România a pus următoarea întrebare:

> *„Pe lista următoare sunt trecute diferite grupuri de persoane. Ați putea, vă rugăm, să alegeți pe aceia pe care nu i-ați dori ca vecini*?", incluzând printre variantele de răspuns următoarele categorii:
>
> *1. Persoane dependente de droguri*
> *2. Persoane de rasă diferită de a dvs.*
> *3. Persoane care au SIDA*
> *4. Imigranți/ muncitori din altă țară*
> *5. Homosexuali*
> *6. Persoane având o religie diferită de a dvs.*
> *7. Alcoolici*
> *8. Oameni de altă etnie*
> *9. Romi, țigani*

Dacă grupăm atitudinile negative față de aceste categorii de persoane în funcție de răspunsurile pe care le-au dat oamenii, obținem, printr-o analiză factorială exploratorie două tipuri de respingere: respingerea persoanelor diferite și respingerea persoanelor cu comportament deviant. În prima categorie sunt incluse, conform răspunsurilor primite, persoanele de rasă diferită, imigranții, persoanele de religie diferită și oamenii de altă etnie. În a doua categorie sunt incluse persoanele dependente de droguri, homosexualii și persoanele dependente de alcool. *Singurele categorii care sunt respinse atât datorită percepției alterității lor, cât și a percepției devianței lor, sunt țiganii și persoanele care au SIDA.* Percepția socială a acestor categorii nu se încadrează clar nici în rubrica de alteritate, nici în cea de deviantă, combinând cele două surse de respingere.

De altfel, categoriile deviante sunt mult mai des respinse de respondenți decât cele cu identități diferite – romii și persoanele bolnave de SIDA ocupând o poziție intermediară. O proporție de 76% dintre respondenți refuză vecinătatea persoanelor dependente de droguri, 49% refuză vecinătatea romilor/țiganilor, iar 12% refuză vecinătatea oamenilor de altă etnie.

Pe lista următoare sunt trecute diferite grupuri de persoane. Ați putea, vă rugăm, să alegeți pe aceia pe care nu i-ați dori ca vecini?	Medie
Persoane dependente de droguri	0.76
Alcoolici	0.69
Homosexuali	0.61
Romi, țigani	0.49

Pe lista următoare sunt trecute diferite grupuri de persoane. Ați putea, vă rugăm, să alegeți pe aceia pe care nu i-ați dori ca vecini?	Medie
Persoane care au SIDA	0.39
Persoane de rasă diferită de a dvs.	0.18
Imigranți/ muncitori din altă țară	0.17
Persoane având o religie diferită de a dvs.	0.15
Oameni de altă etnie	0.12

Sursă: Barometrul de Opinie Publică, FSR, noiembrie 2007 (analiza Cosima Rughinis)

Pentru a fundamenta ipoteza conform căreia stigmatizarea minorității romilor în spațiul românesc are loc încă prin modul de explicație a sensurilor cuvintelor de ROM respectiv ȚIGAN, în diverse Dicționare (explicative) ale limbii române, în ultima perioadă ne-am petrecut ceva timp în biblioteci (Biblioteca Central Universitară și Biblioteca Academiei Române), încercând să vedem evoluția sau involuția termenului de rom/țigan pe parcursul ultimei sute de ani.

Astfel, cel mai vechi dicționar la care am avut acces și în care apare termenul de țigan este cel realizat în 1892 de către fostul asistent de catedră a lui B. P. Haşdeu, profesorul Lazăr Şăineanu, lingvist și folclorist român de origine evreiască. Acesta realizează *Dicționarul universal al limbei române,* editat de către Institutul de Editură Ralian și Ignat Samitca, lucrare în care la pagina 809 găsim definiția termenului de „țigan" și a unor cuvinte derivate:

Țigan, m*. cel ce face parte din neamul țiganilor. SIN. Cenghenea, faraon, gașper.* ***Țigănesc v****. ce ține de țigani: limba țigănesca. Adv. Țigănesce, ca țiganii: înjura țigănesce.* ***V.*** *a se tocmi într-una: cât m-am țigănit cu el.*
Țigani *m.pl. popor indo-europen, originar din India, răspândiți în Africa, Asia și Europa în număr de 400,000, numeroşi mai ales în regiunea danubiană. Țiganii au emigrat din Grecia în România pe la 1370 sub Vladislav Basarab și* ***deveniră imediat robi*** *(într-un document din 1387 ei sunt deja menționați ca robi ai mănăstirii Tismana). Ei erau împărțiți în Țigani de laie (lăieși), nomazi și cu șatre sau corturi și practicând meseriile de zlătari, rudari, ursari etc.*
Sunt și Țigani de vatră (vătrași), robi ai Domniilor, boierilor și mănăstirilor. Țiganii fură emancipați în Muntenia sub Alex.Ghica (1842), iar în Moldova sub Mih.Sturza (1844).
Țiganie f*. 1. cartierul țiganilor; 2. firea țiganilor. 3. fig. sgârcenie cumplită;* ***Țigănime*** *f. neamul țiganilor;* ***Țigănos a.*** *foarte sgârcit: era așa de țigănos de-și mânca de sub unghii.*

La o primă citire, definiția de la finele secolului al XIX-lea pare mult mai corectă, din punct de vedere politic, decât definiția folosită un secol mai târziu: definiția poporului țigani(lor) nu este privită din perspectiva grupurilor deviante. Mai mult decât atât, se specifică în mod clar că încă de la începurile atestării acestui „popor" în spațiul românesc, țiganii au fost în stare de robie – informație care îndeplinește și un rol educativ, nu numai explicativ.

Această atitudine este explicabilă dacă avem în vedere filiația culturală a autorului, mentorul pe care l-a avut și perioada în care această lucrare a fost realizată (România încă rezona la mesajele perioadei pașoptiste care a avut, printre principalele puncte de lobby, dezrobirea țiganilor).

Formele figurative ale termenului sunt clar marcate (fig.) și nu au în vedere „inferioritatea înnăscută" a acestora față de cei care nu sunt romi. Nu același lucru se întâmplă însă și în anul 1939, anul de început al celui de-al doilea război mondial, război în care România a fost aliată a Germaniei naziste.

Termenul de „rom" se regăsește și în *Dicționarul limbii române literare contemporane,* editat în 1957, de către profesorii Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Dimitrie Macrea.

Vol al III-lea, M-R, p.769: *rom – romi, s.m Țigan*

Chiar dacă termenul de rom apare în dicționar, explicitarea *in extenso* este oferită tot la termenul de țigan:

Vol. al IV-lea, S-Z, p.538

Țigan, -a, țigani –e, s.m și f. 1. Persoană care face parte dintr-o populație originară din India (vorbind o limbă indo-europeană) astăzi răspândită în mai toate țările Europei și trăind în unele părți încă în stare seminomadă. Expr. A arunca moartea în țigani- a arunca vina pe altul, nu pe adevăratul vinovat. A se muta ca țiganul cu cortul – a se muta foarte des, a fi nestatornic, a nu se stabili într-un anumit loc. A se îneca ca țiganul la mal – a nu reuși ceva tocmai la sfârșit, a-și da în petic tocmai la urmă.

2. compus: (pop.) calea țiganului – calea lactee.

3. persoană, mai ales din populația țiganilor care practică una din ocupațiile obișnuite ale acestora, în special, lăutar, fierar. Expr. Este învățat ca țiganul cu ciocanul se spune despre cei deprinși cu nevoile. Tot țigănușul își laudă ciocanul se spune despre cei care se laudă cu ceea ce le aparține (marfă, meșteșug).

4. denumire dată unei persoane brunete, oacheșe. 5. om cu apucături rele (care nu se sfiește să cerșească, să se tocmească).

Aceeași explicație de „om cu apucături rele" și inferior (care aruncă vina pe altul, nestatornic, care nu merită încrederea celorlalți, laudăros și sărac) se va regăsi din acest moment, cu mici variațiuni, în dicționarele editate până în 2009, respectiv:

Dicționarul limbii române, tomul IX, Litera R, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, Academia Republicii Socialiste România, 1975, p.813, 986.

rom- țigan, din țig. rom, om.
țigan- I 1. subs. Persoană care face parte dintr-o populație originară din India și răspândită în mai toate țările Europei, trăind în unele părți încă în stare seminomadă.
Expr. A arunca moarte în țigani
A se muta ca țiganul cu cortul
Tot țiganul își laudă ciocanul
2. epitet dat unei persoane brunete.
3. epitet dat unei persoane cu apucături rele.
II. adj.(rar) Țigănesc – din sl. ciganinu.

Dicționarul explicativ al limbii române (DEX), București, Edit. Academiei, 1975; ediția a II-a, 1996 (cu numeroase tiraje), p.813

Rom, romi, s.m. – Țigan,- din țig. Rom "om".
"Țigan –ă , țigani-ănci s.m și f., adj. I. s.m și f.: 1. persoană care face parte dintr-o populație originară din India și răspândită în mai toate țările Europei, trăind în unele părți încă în stare seminomadă. Expr. A arunca moartea în țigani – a arunca vina pe altul. A se muta ca țiganul cu cortul – a se muta foarte des; a fi nestatornic. A se îneca ca țiganul la mal – a nu reuși, a eșua într-o acțiune tocmai când era pe punctul de a o duce la bun sfârșit. Tot țiganul își laudă ciocanul se spune despre cei care se laudă cu ceea ce le aparține (sau cu scânteia) se spune despre cei deprinși cu nevoile.
2. Epitet dat unei persoane brunete.
3. Epitet dat unei persoane cu apucături rele.

Dicționarul Limbii Romane, tomul XII, litera Ț, 1994, serie nouă, Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Cotescu, p.85

***Țigan**, I. S.m. (adesea cu determinări care indică ocupația sau modul de viață). Persoană care face parte dintr-o populație originară din India (vorbind o limbă indoeuropeană) și răspândită în Europa și în alte părți ale lumii; populație alcătuită din aceste persoane. Ce știe țiganul ce este șofranul se spune când cineva nu știe să aprecieze valoarea unui lucru deosebit. A murit ca și iapa țiganului se spune despre cineva care încearcă să facă lucruri peste puterile lui și pretinde că puțin îi lipsea ca să izbutească. A-și da în petic ca țiganul – a-și da pe față, fără voie, anumite cusururi, vicii; (familiar) a-și da arama pe față.*
2. Persoană, mai ales țigan, care practică una din ocupațiile obișnuite ale țiganilor (fierar, lăutar, căldărar, cărbunar, zidar).
3. Epitet pentru o persoană brunetă, oacheșă.
4. Epitet pentru o persoană cu înfățișarea urâtă sau cu apucături rele.

Dicționarul Explicativ al Limbii Române, ediția a III-a revizuită, Academia Română, Edit. Univers Enciclopedic, 2009, p.960, 116.

rom, romi, s.m. și f. adj.- țigan (scris și rrom) – din țig. Rom – "om"
Țigan – s.m. adj. I s.m. 1. persoană care face parte dintr-o populație originară din nord-vestul Indiei, care a migrat începând din sec.V în Persia, Asia Mediteraneană și în Imperiul Bizantin, în sec X-XIII în sud – estul și în centrul Europei și nordul Africii, în sec. al XV în vestul Europei (in special în Pen. Iberică), iar în sec. XIX și în cele două Americii și care vorbesc o limbă indo-europeană.
Expr. A arunca moartea în țigani – a arunca vina pe altul; a se muta ca țiganul cu cortul – a se muta foarte des; a fi nestatornic; a se îneca ca țiganul la mal – a nu reuși, a eșua într-o acțiune tocmai când era pe punctul de a o duce la bun sfârșit; tot țiganul își laudă ciocanul – se spune despre cei care se laudă cu ceea ce le aparține; e învățat ca țiganul cu ciocanul sau cu scânteia se spune despre cei desprinși cu nevoile.
2. Epitet dat unei persoane brunete.
3. Epitet dat unei persoane cu apucături rele.

„La început a fost cuvântul" se spune în Evanghelia lui Ioan, Evanghelie care se citește în ziua Învierii lui Isus. Această zicere arată că de multe ori cuvântul este baza reacției, stereotipului sau, mai rău, a unor reacții adverse. „Cuvintele dor mai tare decât o lovitură", zice un vechi proverb românesc. În același timp cuvintele pot genera reacții care să conducă la „izbăvire", la îndreptarea unor situații și – de ce nu? – la normalitate.

Concluzii

1. Termenul de „rom" nu este o invenție a anilor '90. Încă din 1939, Dicționarele explicative ale Limbii Române certifică folosirea în spațiul public a denominației de „rom" pentru a face referire la persoane care sunt heteroidentificate ca fiind „țigani". Mai mult chiar, exemplele folosite în *Dicționarul limbii române,* tomul IX, Litera R, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Cotescu, Academia Republicii Socialiste România, 1975, p.6124 ne arată că acest termen era folosit de mass-media încă de la începutul anilor '50:

rom, s.m. țigan
"cei șase romi din colectiv, cu copii lor, înjghebaseră o bandă tuciurie de lăutari care cîntau înfocat". Viața Românească, februarie 1952, nr. 130.
"A ajutat cu materiale de construcție numeroase familii de romi să-și ridice case."
Scânteia, 1953, nr.2762

2. Termenul de rom este echivalat cu termenul de țigan, chiar dacă ultimului i se atribuie înțelesuri peiorative și social-deviante. Termenul de rom, respectiv țigan, în forma lui actuală acceptată de Dicționarul Explicativ al Limbii Române, este asociat cu înțelesuri care țin de aspectul fizic, un mod de viață sau cu un anumit comportament social deviant și doar parțial cu apartenență la o minoritate națională recunoscută de Constituția României. În atare condiții, termenul de „țigan" devine profund jignitor (vezi Memoriul Adunării Naționale de la Ibașfalău din 1919) și induce o stare de inferioritate celui căruia îi este adresat față de cel care adresează acest cuvânt. Acest lucru este recunoscut și de către Curtea de Apel București în sentința civilă nr. 4280 din 2 noiembrie 2010: „este evident că utilizarea termenului de țigan în sensul peiorativ este de natură să aducă atingere demnității etniei, acreditând ideea că apartenența la etnia respectivă reprezintă o rușine, membrii etniei fiind persoane ce trebuie desconsiderate".

3. Definițiile termenului de „țigan" au cunoscut o involuție în ultimii 100 de ani. Menționarea termenul de „rom" în dicționare și echivalarea acestuia cu termenul de „țigan" nu face decât să ateste, o dată în plus, discriminarea și stigmatizarea romilor. Nu în ultimul rând, apelativul de „țigan" adresat celor care își asumă apartenența la minoritate induce ideea că cei care aparțin acestei minorități sunt nativ inferiori și predispuși la fapte deviante.

4. Este extrem de important ca sensul peiorativ al unor termeni care pot face trimitere la denominația unor minorități naționale (ex: evreu-jidan; rom–țigan; ungur–bozgor, etc.) să fie relevat cu acuratețe în mod expres, întrucât neprecizarea unor astfel de înțelesuri, existente în limba română, pot genera confuzii care, la rândul lor, pot întări stereotipuri și atitudini discriminatorii.

5. În lumina celor de mai sus, este evident nevoie de o ajustare a DEX astfel încât apartenența la minoritate să fie subsumată termenului de „rom" și celelalte înțelesuri să fie marcate corespunzător cu particula „familiar", „peiorativ" sau „popular" (după caz) în dreptul termenului de „țigan".

În loc de încheiere

„Spune-mi cu cine te iei, ca să îți spun cine ești!" – proverb popular românesc.

În data de 17 august 2007, în cotidianul ZIUA, domnul Valentin Hossu Longin a publicat articolul „Romii noștri sunt mai altfel decât țiganii lor", articol în care autorul considera că romii originari din România, care se află pe teritoriul unor țări europene, atentează atât la imaginea etniei din care fac parte, cât și la imaginea României.

Nu doresc să intru într-o discuție în contradictoriu cu domnul Longin însă, ca și exercițiu academic, o să ne permitem să modificăm un pic textul (modificările sunt cele scrise cu italic) pentru a verifica dacă cele afirmate cu referire la romi pot fi valabile și atunci cand vorbim despre... români:

„În Europa, faima *românilor originari din spațiul Carpato-Danubiono-Pontic* este de altă natură. Cum-necum, au împânzit continentul, devenind în scurt timp subiecte de prima-pagină, cum se spune, în mass-media occidentală. Cerșetoria și hoția, traficul de carne vie și vânzarea copiilor, asocierea în bande multinaționale pentru comiterea unor tâlhării de răsunet au făcut ca numele de *Român-România* să fie citat în mai toate rapoartele polițiilor din Italia, Spania, Franța, Germania, Anglia și chiar Irlanda și Islanda!

Toți i-au primit, pe considerentul că au dreptul la libera circulație și muncă în Europa (unii au ajuns chiar în America de Nord), dar autohtonii s-au convins repede că pe noii sosiți nu munca îi pasionează și nici vizitarea obiectivelor turistice cultural-istorice! Pe lângă orașe mari sau mai mici din Italia, Spania și Franța, și-au stabilit tabere de corturi, au dat iama în localnici, au infestat unele dintre aducțiunile de apă, devenind adevărate focare de instabilitate zonală, atât din punct de vedere sanitar, cât și social.

Culmea este că de când românii au început să călătorească prin Europa, spun că în țara lor *sunt săraci, că justiția este coruptă și că vor să muncească, dar nu au unde*! Așa s-a întâmplat că printre cei expulzați, cu zecile de mii, în avioane speciale, din țările unde făcuseră blăstămății, *mulți au fost îmbarcați cu destinația România.*

Închei această succintă relatare cu o întrebare fundamentală: de ce *Președintele* și *Premierul* României, ca și mulți *reprezentanți politici* din România, nu se implică direct și autoritar în destinul supușilor lor? Oare aceștia, *ca și celelelte instituții ale statului român*, nu sunt conștienți că acțiunile acestora aduc atingere prestigiului *nației* lor, ca să nu mai vorbesc de al Țării în care și ei s-au născut!? Oare pe ei nu-i interesează, cum sunt catalogați *românii* în străinătate? Până azi nu am văzut nici o luare de poziție a mai-marilor *României* față de rușinea adusă *națiunii române* și implicit țării!"

Dacă încercăm să fim echidistanți și cercetăm cu atenție epitetele care însoțesc multe articole din presa occidentală atunci când se face referire la comunitățile de români, nu putem să nu recunoștem că ceva adevăr există în cele de mai sus. Cazul tinerei ucise cu umbrela în metroul din Roma, a presupusei răpiri a copiilor Beckam, a soției vameșului italian ucisă cu sălbăticie, a filierelor de proxenetism și trafic de droguri, etc., au scandalizat Europa în aceeași măsură, dacă nu chiar mai mult, ca unele acte infracționale comise și de etnici romi. *Diferența pe care doresc să o introduc este că nu toți românii care*

sunt în afara granițelor comit astfel de acte, precum nu toți romii sunt „persoane cu apucături rele".

Sunt sigur că se vor găsi mulți care să spună că numărul infracțiunilor comise de romi sunt mai multe decât cele comise de români. Și noi putem spune acelaşi lucru, însă nu am face decât să căutăm vinovații în alte părți şi să întărim stereotipuri care sunt clar enunțate în definiția oferită în Dicționarul Explicativ al Limbii Romane. Vinovați pentru ceea ce se întâmplă suntem fiecare dintre noi, cei care locuim, trăim, muncim şi suntem educați în această țară. Suntem vinovați deoarece criticăm fără a propune soluții, suntem vinovați pentru că ignorăm realitățile existente în comunitățile de romi de sute de ani (sărăcie, discriminare, infracționalitate, etc), suntem vinovați că întărim dihotomia român-rom/țigan (românul este bun, ospitalier şi harnic, în timp ce romul/țiganul este exponentul „unei persoane cu apucături rele" -DEX 2009, def 3), suntem vinovați că nu conştientizăm mizeria şi pseudosuperioritatea gândirii noastre, celor care ne considerăm „nevinovați". Suntem vinovați că ne învățăm copii „să nu se joace cu țiganul", suntem vinovați că dorim ca ai noştri copii să învețe în clase numai cu „români sadea", suntem vinovați de autosuficiența noastră atunci când vine vorba despre a cunoaşte ce însemnă cu adevărat să aparții unei minorități naționale.

Ca rom, țigan, borât, jegos, nespălat, hoț, criminal, leneș, antisocial/persoană cu apucături rele – numiți-mă cum vreți – nu pot decât să visez că ai mei copii vor trăi într-o societate mult mai normală în care formatorilor de opinie de genul domnului Longin le-ar fi ruşine să atace o minoritate cu aceleaşi argumente şi idei care sunt valide şi naținii din care dumnealui face, cu onor, parte... şi să nu facă asta dintr-un fals spirit „democratic european", ci pentru că înțelege cu adevărat că a fi rom, evreu, maghiar, turc, tătar nu înseamnă că eşti infractor, bogat, naționalist sau că deții harem...ci eşti la fel ca el, cu bunele şi cu relele tale.

Păcat însă că, în fiecare zi, falsa „libertate de exprimare" a unor intelectuali şi formatori de opinie (ziariști, politicieni, intelectuali, etc.) mă face să nu mai cred în vise...

Gheorghe Sarău

Planificarea lingvistică pentru limba rromani[1] în România (1990-2011)

Pe plan internațional, din anul 1549 – când Andrew Borde[2] a consemnat câteva propoziții și cuvinte în limba rromani – și până la primul congres internațional al rromilor, desfășurat în Anglia, din anul 1971, unde se anunțau intențiile de normare a acesteia, nu se poate vorbi de preocupări coerente de studiere și de cultivare a limbii rromani în nici o țară a lumii, deși, ca efect al unor inițiative instituționale sporadice sau, cel mai adesea, ca demersuri independente ale unor cercetători și pasionați de limba și cultura rromani, s-au înregistrat și anterior rezultate notabile, bunăoară, în țări ca Rusia (încă din anii '20 ai secolului XX), Anglia, Cehoslovacia, Finlanda, Franța, Germania, Spania, Suedia, Ungaria ș.a., dar mai cu seamă în fosta Iugoslavie, îndeosebi după anul menționat și până în 2000, unde se putea vorbi de o susținere a limbii rromani din mai multe perspective (culturală, educațională, obștească, politică etc).

După 1990, exercițiul prezervării și cultivării limbii rromani se amplifică și este încununat de succes, cel puțin din punct de vedere educațional, în România. Cât de reprezentat este sectorul educațional în raport cu celelalte componente, menite să contribuie la cultivarea permanentă a limbii rromani, vom constata din cele ce urmează.

1 Utilizarea termenului *rrom* în locul celui de *rom* reprezintă preferința autorului.
2 *The Fyrst Boke of the Introduction of Knowledge made by Andrew Borde, of physycke doctor ...* [conceput la Montpellier, înainte de 1542, și publicat în Anglia, după revenire în 1542].

I. Designul instanțelor responsabile cu prezervarea şi cultivarea unei limbi

Înainte de a examina ceea ce s-a realizat în România din perspectiva păstrării şi cultivării limbii luate aici în discuție, ar trebui să arătăm că normarea unei limbi nu cade în responsabilitatea unei singure instituții, ci pentru un astfel de obiectiv concură, îndeobște, mai mulți factori. Cu o intensitate mai mare sau mai mică, cu efecte mai puțin sau mai mult vizibile, într-o întreprindere de acest tip participă mai multe structuri din domenii cât mai variate, dar, obligatoriu, cele care, prin mandatul lor, sunt primele convocate (în viziunea noastră**,** *Tabelul nr.1* le-ar cuprinde pe cele mai importante).

În general, când se vorbește despre păstrarea unei limbi materne, gândul se îndreaptă spre familie, spre instituțiile culturale şi confesionale – ce au ca obiectiv conservarea tradițiilor şi a practicilor religioase prin mijlocirea limbii materne etc.

Aşadar, spectrul „contributorilor" în direcția păstrării limbii materne vorbite şi a cultivării ei se compune din factori precum: familia, biserica (instituții confesionale, deserventii cultelor care predică în limba maternă, traduceri ale textului biblic, cărți de cult etc), şcoala, mass-media (emisiuni de radio şi TV, publicații în limba maternă), instituțiile de cultură şi diverşi produşi culturali (teatru, muzee, spectacole, filme în sau traduse în limba maternă, texte muzicale culte, folclor muzical, repertoriu în limba maternă, cultura scrisă – producția editorială în limba maternă pentru valorizarea creației literare culte -, poezie, proză etc.), administrația (cu instituțiile, mijloacele şi serviciile aferente care practică exprimarea în limba maternă, justiția/legislația (acte normative în limba maternă, depoziții în instanță, afişe şi inscripții publice în limba maternă etc.), comunicarea virtuală (stocarea informației scrise în limba maternă pe pagini web, sms, e-mail etc.), limba maternă ca limbă de lucru şi translații (în seminarii, reuniuni de lucru etc) ş.a.

În România, la o simplă inventariere a contribuției avute de instanțele invocate, responsabile pentru păstrarea şi cultivarea limbii materne rromani, vom constata că, din păcate, o abordare coerentă şi consecventă s-a demonstrat doar în domeniul educațional, căci abordările *culturală, confesională, administrativă, publicistică, editorială, virtuală etc.* au fost fragmentar şi inegal reprezentate în efortul ce se va fi vrut comun de salvare a limbii rromani, prin conservarea şi cultivarea ei.

De pildă, încă nu există emisiuni zilnice în limba rromani, cel puțin cu durata unei ore pe zi, iar cele existente („Amari Emisiunea" – la Radio Timişoara, emisiunea de la Radio Reşița etc) transmit câte o oră pe săptămână, şi,

preponderent, în dialect şi nu în limba literară rromani. Similar, nu a existat încă o publicaţie cu apariţie integrală în limba rromani sau în variantă bilingvă (cu excepţia „Asului de treflă", care, în perioada 2000-2001, a avut o apariţie bilingvă), iar organizatorii unor reuniuni interne consacrate tematicii rrome nu sprijină suficient translaţia în/din limba rromani.

Din păcate, nici finanţatorii europeni nu demonstrează grijă suficientă faţă de limbile în pericol, nu induc câştigătorilor de granturi care derulează programe pentru rromi respectul cuvenit faţă de prezervarea şi cultivarea limbii rromani, faţă de reconstrucţia identitară rromă, în general. Dar, analizarea modului în care au contribuit alte instanţe responsabile din oficiu pentru păstrarea şi cultivarea limbii rromani va face obiectul unei alte abordări.

Iată de ce, considerăm utilă trecerea în revistă aici a tipologiei acţiunilor în profil educaţional consacrate păstrării, după caz, învăţării şi cultivării limbii materne rromani.

II. Cultivarea limbii rromani în contextul educaţional din România

a) Precizări generale

Limba rromani, deloc studiată în sistemul şcolar şi universitar înainte de anul 1990, avea să se confrunte, după acel an, cu o serie de dificultăţi legate de scrierea în acest idiom, de selectarea faptelor de limbă rromani comună, de aspectele ce ţin de metodica predării acesteia. Introducerea studiului limbii rromani în învăţământul preuniversitar românesc (din septembrie 1990) şi în cel universitar (din octombrie 1992) avea să amplifice provocările legate de normarea şi cultivarea limbii rromani în spaţiul şcolar şi universitar, pe un teren neexplorat, unde puţinătatea lucrărilor în domeniu era o realitate, atât în context naţional, dar şi internaţional.

Astăzi, după două decenii, România deţine supremaţia mondială prin soluţiile găsite în direcţia normării limbii rromani comune, a planificării lingvistice rromani, a cultivării acesteia la toate nivelele de învăţământ, prin numărul inegalabil de peste 31 000 de elevi care studiază 3-4 ore săptămânale de limbă maternă rromani ori integral în această limbă (din cei peste 260 000 – începând cu învăţământul preşcolar şi terminând cu ultima clasă de liceu – care participă la procesul educaţional şi îşi asumă dezinvolt identitate rromă; vezi Tabelul nr.3: Şcolarizarea rromilor comparativ cu predarea limbii şi istoriei rromani, în perioada 1990-2011), prin acoperirea curriculară cu programe

şcolare şi universitare, cu manuale şcolare şi cursuri universitare, cu lucrări auxiliare pentru toate nivelele de predare a acesteia, prin cei peste 800 de profesori de limba rromani pregătiţi în 17 şcoli de vară de limba şi metodica predării limbii rromani şi apoi la secţia de limba rromani şi la secţia ID destinată formării de institutori – profesori de limba rromani (ambele din cadrul Universităţii Bucureşti) etc.

Acestea se explică prin coerenţa şi consecvenţa cu care au fost privite şi soluţionate problemele legate de implementarea studiului acestei limbi, atât la nivelul Facultăţii de Limbi şi Literaturi Străine din cadrul Universităţii din Bucureşti, cât şi al Ministerului Educaţiei.

Dacă ar fi să comparăm situaţia de astăzi a frecventării şcolii de către elevii cu identitate rromă asumată cu cea de acum douăzeci şi unu de ani, observăm o creştere de 1 ½. (în anul 1990, în sistemul educaţional erau 109.325 elevi rromi – preşcolari şi elevi de la cl. I- a XIII-a, iar la finele anului şcolar 2006/2007, numărul acestora crescuse la 263.409, adică 7,52%, raportat la totalul de 3,5 mil. preşcolari, elevi şi tineri din învăţământul preuniversitar.

Pe de altă parte, comparând datele din anul 1990 cu cele din anii şcolari ulteriori, în privinţa studiului orelor de limba şi literatura rromani, respectiv de istoria şi tradiţiile rromilor ori a studiului integral în limba maternă rromani, se constată o creştere continuă. E de consemnat faptul că, în anul şcolar 1992-1993, când a debutat studiul limbii rromani şi la nivelul claselor I-IV, doar 368 de copii rromi studiau limba rromani, la jumătatea perioadei – în anul şcolar 1988/1999 – numărul acestora era de aproape 2000, iar în martie 2001 se ajunsese la peste 11.000. Şi în continuare, numărul de elevi rromi cu opţiune pentru studierea curriculumului adiţional rrom (format din 3-4 ore săptămânale de limba şi literatura rromani la nivelul claselor I – a XIII-a, respectiv din ora de istoria şi tradiţiile rromilor, prevăzută la clasele a VI-a şi a VII-a) ori care a trecut la studiul integral în limba maternă rromani a crescut de la 50 elevi, în anul 1990, la 26.805 în anul şcolar 2007/2008 (din care 320 învăţau doar în limba maternă, la grădiniţe şi la cl. I-V), ceea ce înseamnă un salt spectaculos, incredibil, de 536 ori, la nivelul anului şcolar menţionat.

Raportat la numărul de elevi rromi cu identitate rromă asumată, care frecventează şcoala, observăm că între 9,81% (în anul şcolar 2006/2007) şi 10,17% (în anul şcolar 2007/2008) dintre elevii rromi au optat, suplimentar, pentru orele de limba şi istoria rromilor sau pentru studierea integrală în limba maternă rromani. Din ultimele date disponibile, cele privitoare la anul de învăţământ 2008/2009, constatăm că pe lângă cei 235. 008 preşcolari şi elevi rromi 31.665 au studiat limba rromani (3-4 ore săptămânale) ori integral în această limbă, anume 380 preşcolari şi elevi rromi).

Şcolarizarea romilor comparativ cu predarea limbii şi istoriei romani,în perioada 1990 – 2009

An şcolar	Nr. elevi rromi cu identitate rromă asumată	din care: nr. elevi rromi care au studiat limba şi/sau istoria şi tradiţiile rromilor ori integral în limba rromani	Observaţii
2010/2011			În curs de colectare din şcoli şi din ISJ-uri
2009/2010			În procesare la MECTS
2008/2009	235. 008 (+ 31.665 = 266. 673)	31.665, din care 380 au studiat integral în limba maternă rromani	
2007/2008	263.409	26.805, din care 320 au studiat integral în limba maternă rromani	
2006/2007	260.105	25.525, din care 140 au studiat integral în limba maternă rromani	
2005/2006	243.008	24.903	
2004/2005	220.000	24.129	
2003/2004	183.176	20.528	
2002/2003	158.128	15.708	
1989/1990	109.325	50	

b) Sistemul de învățământ pentru rromi

În România, studierea limbii materne rromani se face:

1. În reţeaua de învăţământ cu predarea în limbile *română* sau *maghiară*, în funcţie de tradiţia locală şi din familia de rromi. În cadrul acestui tip de învăţământ, părinţii pot solicita pentru copiii lor studierea suplimentară a 3-4 ore săptămânale de limba şi literatura maternă rromani sau/şi de istoria şi tradiţiile rromilor.

2. În învăţământul cu predare integrală în limba rromani (cu 4-5 ore săptămânale obligatorii de limba română).

c) Predarea limbii şi literaturii rromani, a istoriei şi tradiţiilor rrome (în licee, şcoli şi grădiniţe)

1. Predarea a 3 ore săptămânale/clasă de limba maternă rromani, conform planului de învăţământ, la cl. a IX-a – a XII-a (începând din anul 1990), la Şcolile Normale (fostele licee pedagogice);

În România, predarea primelor ore de limbă rromani **a demarat în septembrie 1990**, la trei clase cu 50 de elevi rromi, ce se pregăteau să devină învăţători rromi, în cadrul Şcolilor Normale (Liceele Pedagogice) din Bucureşti, Bacău şi Târgu Mureş (câte 3 ore săptămânale). Şcolarizarea viitorilor educatori şi învăţători rromi s-a încheiat în anul 1995, dar, sporadic, proiectul a fost replicat, îndeosebi din anul şcolar 1995/1996 şi, timid, din anul şcolar 2001/2002, în cadrul altor licee pedagogice, din Bacău, Bucureşti, Cluj Napoca, Iaşi, Slatina, Zalău etc, unde s-au studiat şi aceste trei ore săptămânale de limbă maternă rromani.

La puţin timp, din 16 octombrie 1990, învăţătorul rrom Vasile Ion deschide în propria casă din Caracal (jud. Olt) două clase de alfabetizare în limba rromani pentru copiii şi adolescenţii care nu au urmat şcoala ori o abandonaseră şi, de asemenea, două grupe de grădiniţă cu predare în limba maternă rromani.

2. Predarea a 3-4 ore săptămânale/clasă de limba maternă rromani, cu menţionarea lor în trunchiul comun de discipline şcolare, la cl. I – a XII-a (începând din anul 1992 şi până în prezent), respectiv o oră/săptămână de istoria şi tradiţiile rromilor la clasele a VI-a şi a VII-a.

Din anul şcolar 1992-1993 a fost introdus studiul limbii materne rromani şi la nivelul claselor I-IV, existând un număr de 368 copii rromi care învăţau această disciplină, ca, în ultimii ani, numărul elevilor rromi care au studiat limba, literatura, istoria şi tradiţiile rrome să fi ajuns la peste 31.000 (cu peste 450 de profesori, anual, în 40 din cele 42 de judeţe).

3. Predarea integrală în limba maternă rromani, secondată de studierea obligatorie a 4-5 ore săptămânale de limba română. Acest tip de învăţământ a început în anul şcolar 2003/2004, la Şcoala nr. 12 Măguri – Lugoj, din judeţul Timiş (ajungându-se, în anul şcolar 2010/2011, la cl. a VIII-a cu predarea integrală în limba rromani), apoi, din anul şcolar 2006/2007, la Şcoala nr. 1 din Orăştie, în judeţul Hunedoara, ca, din anul şcolar 2007/2008, să se extindă, în acelaşi judeţ, şi la Şc. nr. 1 Lupeni, respectiv în alte unităţi şcolare, ca: Şcoala Ineu (jud. Bihor), Şcoala nr. 9 „Anton Pann" din Brăila ş.a. În prezent, 420 de elevi rromi sunt înscrişi în învăţământul monolingv de limba rromani.

4. Predarea în grădiniţe a limbii rromani (cu abordări bilingve rromani – română). În anul 2004, la iniţiativa organizaţiei rrome „Amare

Rromentza", se introduce, în parteneriat cu IŞJ Călăraşi şi UNICEF, la Grădiniţa din Săruleşti, predarea în limba rromani, cu abordare bilingvă, rromani – română, la o grupă cu preşcolari rromi căldărari, iar din anul 2005 proiectul a fost introdus, de către aceeaşi organizaţie şi la Ciurea (în judeţul Iaşi, două grupe, în colaborare cu IŞJ Iaşi). Învăţământul preşcolar în limba rromani cu metode de predare bilingvă se extinde, din anul şcolar 2005/2006, şi în alte unităţi de învăţământ preprimar, în prezent existând grupe cu preşcolari rromi la Bacău (trei grupe din anul 2007, la Şcoala „Domniţa Maria" din Bacău, la Şcoala nr. 1 Dărmăneşti şi la Şcoala Gutinaş, com Ştefan cel Mare), la Şcoala nr. 12 Măguri (1 grupă) şi la Şcoala Ineu (Bihor, o grupă) etc.

d) Predarea limbii rromani la nivel universitar

Pe plan internaţional, studiul limbii rromani în sistemul universitar a demarat în martie 1986, la INALCO – Paris, cu un curs ţinut de Georges Calvet şi a fost continuat de Milena Hübschmanová, la Universitatea din Praga, din anul 1990, respectiv, din acelaşi an, şi la Universitatea „Konštantína Filozofa v Nitre"(pentru pregătirea de învăţători rromi).

Dacă în România studierea limbii rromani începuse în septembrie 1990, la nivelul învăţământului preuniversitar, odată cu iniţierea celor trei clase de viitori învăţători rromi de la Bucureşti, Bacău şi Tg. Mureş, în învăţământul superior studiul acestei limbi a fost introdus abia la 20 octombrie 1992, în cadrul Universităţii din Bucureşti – Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine, apoi extins – după cum se va vedea mai jos – într-o manieră şi coerenţă inedite în această instituţie, dar şi în alte universităţi româneşti, după cum urmează:

A. La Universitatea din Bucureşti

La Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine Bucureşti

1. Organizarea cursului facultativ (opţional) de limba rromani

Începând cu anul universitar 1992/1993, pentru prima dată în învăţământul superior românesc, a fost iniţiat studiul limbii rromani la Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine a Universităţii din Bucureşti, prin ţinerea, de către prof. Gheorghe Sarău, a unui curs „facultativ" (opţional) de limba rromani. Organizarea acestui curs a fost posibilă numai cu concursul, înţelegerea şi perseverenţa câtorva reputaţi dascăli ai învăţământului superior românesc: prof. univ. dr. Nadia Anghelescu – şefa de atunci a Catedrei de Limbi şi Literaturi Orientale, prof. univ. dr. Lucia Wald, reputat indo-europenist, şi prof. univ. dr. Iancu Fischer – decanul, în acea vreme, al Facultăţii de Limbi şi Literaturi Străine

din Universitatea Bucureşti –, iar pentru reglementarea statutului acestui curs şi pentru remunerarea profesorului Gheorghe Sarău a fost nevoie de intervenţia energică a rectorului din acea vreme, prof. univ. dr. Emil Constantinescu, care a reuşit să spulbere pseudopretextele de ordin juridic şi financiar invocate de unii funcţionari ai Universităţii.

Acest curs, care s-a continuat până în anul 2001 – chiar şi după înfiinţarea, în anul 1997, a unei secţii de indianistică (hindi – limba rromani) – s-a adresat studenţilor de la secţiile de limbi străine, celor de la Facultatea de filologie română, dar a fost deschis şi altor studenţi ai Universităţii sau din alte institute de învăţământ bucureştene şi din străinătate, celor care activează în domeniul rrom în cadrul unor organizaţii nonguvernamentale. Aşa de pildă, între cursanţi s-au numărat şi studenţi de la facultăţile de sociologie, teologie, drept, istorie, jurnalistică, muzică, psihologie, pedagogie, teatru etc.

2. Structurarea unei Catedre de indianistică în cadrul Facultăţii de Limbi şi Literaturi Străine din Universitatea Bucureşti, cu prima promoţie în 2001

În urma a trei oferte succesive, lansate de către prof. Gheorghe Sarău universităţilor din Constanţa (în octombrie 1991), din Craiova (în aprilie 1996) şi din Bucureşti (în aprilie 1996), Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine a Universităţii din Bucureşti a îmbrăţişat, în mai 1996, ideea structurării unei Catedre de indianistică, unde să funcţioneze, prin alternanţă, secţia *hindi* (ce avea astfel şansa să fie reluată după o întrerupere de 2 ani, prin plecarea profesorului L. Theban în India, ca profesor de limba română) şi secţia *hindi-romani*. Astfel, cu începere din anul universitar 1996/1997, s-a redeschis secţia B. Hindi, iar din anul universitar 1997/1998, în urma examenului de admitere din toamna anului 1997, s-a deschis şi secţia *hindi-romani*. Pentru cele două secţii (*B. hindi*, respectiv *B. hindi-romani*) au fost acordate cifre de şcolarizare (anual, câte 7-10 locuri), prin alternanţă, din doi în doi ani pentru fiecare secţie. În anul universitar 1997/1998, secţia *B. indianistică (hindi-romani)* a fost frecventată de 13 studenţi ai Facultăţilor de Limbi şi Literaturi Străine, respectiv, ai Facultăţii de Litere din Bucureşti (12 studenţi gaje şi o studentă din etnia romilor, *Salomeea Romanescu*), promoţie 2001. Evident, cum se va vedea mai jos, lucrurile au evoluat în anii următori în bine, secţia având, preponderent, studenţi rromi.

3. Secţia B. limbă şi literatură rromani, cu prima promoţie în 2002

În perioada mai – august 1998, ca urmare a stăruinţelor profesorului Gheorghe Sarău, cu sprijinul acordat de Partida Romilor (Nicolae Păun şi Gheorghe Ivan) şi de alţi lideri rromi (Vasile Ionescu), decidenţii Facultăţii de Limbi

şi Literaturi Străine din Bucureşti (decan Sanda Râpeanu şi şeful Catedrei de limbi orientale, conf. dr. Viorel Bageacu) şi cei ai Facultăţii de Litere (prof. dr. Horia Dan Mazilu) acceptă ca, în locul secţiei de indianistică (hindi-romani), organizată din anul universitar 1997/1998, să se înfiinţeze o secţie de sine stătătoare „B. limba şi literatura romani", cu începere din anul universitar 1998/1999, Ministerul Educaţiei acordând 10 locuri distincte în acest scop. În urma examenului de admitere (organizat în două sesiuni, în septembrie şi octombrie 1998), au fost admişi 8 tineri rromi la specializările română-romani (6 studenţi), respectiv la specializările franceză/engleză-rromani (2 studenţi). Şi în continuare s-au acordat anual câte 10-15 locuri candidaţilor rromi.

4. Secţia A. limba şi literatura rromani, cu prima promoţie în 2008

Din anul universitar 2005/2006, secţia *B. limbă şi literatură rromani* se transformă în secţie *A. limba şi literatura rromani,* cu câte 20 de studenţi, anual, ceea ce a însemnat un succes, încununat de acreditarea acesteia de către MECTS – ARACIS în anul 2010.

La Departamentul de Învăţământ Deschis la Distanţă (CREDIS) al Universităţii din Bucureşti

Experiment unic în lume, pregătirea educatoarelor, învăţătorilor şi a profesorilor de limba şi literatura rromani în România, cu începere din anul 1999, a fost gândită în două "trepte". Prima structură de formare a fost în cadrul cursului intensiv de 3-4 săptămâni de limba şi metodica predării limbii rromani – cunoscut sub denumirea de "curs de vară", ce a reunit, anual, între 45-55 de cursanţi rromi, ca potenţiale cadre didactice rrome pentru limba rromani sau pentru predarea în limba rromani, timp de 17 ediţii (peste o mie de cursanţi, între 1999-2011, în unele veri organizându-se chiar două astfel de şcoli). A doua treaptă de formare, ce a secondat-o pe prima, a fost iniţiată la nivelul învăţământului superior deschis la distanţă, cu scopul de a se pregăti institutori şi educatori, care să predea în limba maternă rromani, respectiv, să asigure cele 3-4 ore săptămânale/clasă de rromani la clasele I-XII. Cursanţii rromi care au frecventat, între anii 2000-2008, forma ID (învăţământ la distanţă) din cadrul Departamentului de Învăţământ Deschis la Distanţă CREDIS – Universitatea din Bucureşti – funcţionau, în acelaşi timp, ca educatori, învăţători ori ca profesori de limba şi literatura rromani/de istoria şi tradiţiile rromilor în localităţile lor de reşedinţă, oferindu-se, totodată, ca modele pentru copiii şi adolescenţii rromi.

1) Secția „institutori – limba rromani”, din anul universitar 2000/2001 și până în iulie 2008. Promoții de absolvenți rromi: 2003, 2005, 2006, 2007, 2008 (între 30–70 absolvenți de fiecare promoție);

În perioada 2000-2008, pregătirea institutorilor rromi-profesori de limba rromani/direcția de studii limba rromani s-a realizat la Universitatea din București (Departamentul de învățământ deschis la distanță CREDIS), în cadrul unui program inițiat de Ministerul Educației în anul 2000, în parteneriat cu această universitate și cu sprijinul financiar pentru studenți – îndeosebi pentru achitarea taxelor de studii ale acestora – acordat inițial de Fundația CEDU 2000+, pentru doi ani universitari, apoi și de alți parteneri (preponderent, Reprezentanța UNICEF în România, Programul educațional PHARE pentru grupuri dezavantajate de elevi derulat de Ministerul Educației, OSI Budapesta, CRCR Cluj Napoca, Fundațiile Providența și Noroc, Partida Romilor ș.a.).

Studenții rromi de la această specializare au parcurs programa de limba și literatura rromani, prevăzută la secția de resort a Facultății de Limbi și Literaturi Străine, *B. Limba și literatura rromani* și, în paralel, au activat ca profesori de limba rromani sau/și de istoria și tradițiile romilor în școlile aflate în comunitățile lor de reședință.

2) Secția „pedagogia învățământului primar și preșcolar” (PIPP), din anul 2005, în cadrul Programului rural (PIR), cu promoție în 2008

În anul universitar 2005/2006, în cadrul Programului pentru Învățământul Rural (PIR) inițiat de Ministerul Educației, au fost admiși, la nivel de țară, și 55 de cursanți rromi, ca bursieri, care au absolvit, în anul 2008, secția “pedagogia învățământului primar și preșcolar”, beneficiind și de un curriculum nuanțat format din trei discipline facultative din domeniul limbii, literaturii și metodicii predării acestora (la Universitatea din București, Departamentul IDD CREDIS).

La Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, din cadrul Universității din București

În condițiile în care studierea limbii rromani de către tinerii rromi s-a făcut doar în context educațional – iar instituții, ce au de la sine înțeles misiunea de a prezerva și cultiva limba rromani prin cursuri de (re)învățare și de perfecționare a acesteia în rândul întregii populații de rromi, nu au întreprins nimic în direcția aceasta (v. Departamentul Relațiilor Interetnice, Agenția Națională pentru Romi, Centrul de Cultură al Romilor/Ministerul Culturii) sau insuficient (cu excepția unor emisiuni săptămânale cu o durată minimală de o oră ale posturilor teritoriale ale Radio România, din Timișoara, Reșița și Tg. Mureș,

sau ale TVR 3 cu emisiuni ocazionale în limba rromani) etc. – apetența rromilor pentru studierea limbii rromani a atins cote nebănuite în ultimii ani. În treacăt fie spus, dacă în 1990, 62,7% dintre elevii rromi de grădiniță și de la cl. I – XII vorbeau limba rromani, în momentul de față, la întâlniri cu rromi și tineri rromi, făcând un simplu test în grupurile respective, între 25-33% (un sfert sau o treime) mai vorbesc limba rromani. La testări similare între 1999-2001 procentul era de 66-67% rromi vorbitori față de 33-34% nevorbitori.

La inițiativa Agenției „Împreună" din București, coordonată de sociologul rrom Gelu Duminică, în cadrul Facultății de sociologie și asistență socială se introduce în semestrul I al anului universitar 2010-2011 un curs opțional de limba și cultura rromani, destinat studenților, masteranzilor și doctoranzilor din cadrul secțiilor existente în facultate, ținut de prof. univ. dr. Gheorghe Sarău. Evident, continuarea cursului ar fi necesară.

B. La Universitatea "Babeş-Bolyai" din Cluj Napoca

Facultatea de Psihologie și Științele Educației

Din anul universitar 2005/2006, prin Programul PHARE al Ministerului Educației, adresat categoriilor defavorizate de elevi, s-au acordat 38 de burse pentru cursanții rromi, la secția IDD (învățământ deschis la distanță) "pedagogia învățământului primar și preșcolar", a Facultății de Psihologie și Științele Educației – UBB Cluj Napoca. Cursanții rromi au beneficiat de curriculum nuanțat pentru discipline ce privesc limba, literatura, istoria și cultura rromani, cât și metodica predării acestora. Din anul univesitar 2006/2007, alți 20 de cursanți rromi s-au pregătit, la aceeași secție, cu burse oferite în cadrul programului menționat (promoție 2010).

C. La Universitatea din Baia Mare

Un curs similar celui organizat în cadrul Facultății de sociologie și asistență socială a Universității din București, derulat tot în anul universitar 2010-2011, a fost propus Universității din Baia Mare de către Cristian Eparu (coordonator al Fundației Chakra din Tîrgu Mureș), pentru studenții și tinerii rromi băimăreni. Cursul s-a desfășurat cu concursul prof. univ. dr. Gheorghe Sarău și al profesoarei Mihaly Loredana.

El a apărut ca o necesitate extrem de resimțită în ultima vreme în rândul tinerilor rromi, vorbitori sau nu ai limbii rromani, de a-și cunoaște neamul din care fac parte – pe bază de dovezi lingvistice – respectiv, de a învăța sau de a-și perfecționa cunoștințele de limbă rromani.

III. Formarea cadrelor didactice pentru limba rromani (institutori şi profesori)

a. Formarea de învățători rromi la Şcolile Normale (fostele licee pedagogice), ca un prim program, cu cicluri între anii 1990-1995, 1995-2000, 1996-2001, 2001-2006. În cadrul acestui program, numărul de învățători şi educatori a fost foarte mic, sub o sută, şi datorită ciclului lung de formare (5 ani), dar şi din raţiuni legislative (trecerea, în paralel, în ţară, la formarea de institutori). Pe de altă parte, doar un număr restrâns dintre aceştia s-a dedicat predării limbii şi literaturii rromani, cei mai mulţi dintre absolvenţi funcţionând ca învățători şi educatori, atât la clase cu elevi nerromi, cât şi la clase cu elevi preponderent rromi.

b. Formarea intensivă, de scurtă durată, prin cursuri de vară de limba şi metodica predării limbii rromani. Din anul 1999 şi până în 2011, Gheorghe Sarău a organizat 17 şcoli de vară de limba şi metodica predării acesteia (în anii 2002, 2006, 2007, 2008 – au existat chiar câte două şcoli de vară), pentru câte 45-60 cursanţi rromi pe ediţie (cooptaţi, după cursuri, în fiecare lună septembrie a anului, ca profesori necalificaţi, aflaţi, în paralel, în curs de calificare la IDD). Prima şcoală de vară a fost finanţată de Guvern (1999), cea de-a doua (2000) – de către Ministerul Educaţiei Naţionale, iar ediţiile 2001-2011 au fost preluate financiar preponderent de Reprezentanţa UNICEF în România. În verile anilor 2006, 2007 şi 2008 s-au organizat câte două şcoli de vară, una din ele, anual, fiind finanţată de Ministerul Educaţiei. De remarcat şi faptul că în anul 2002 Reprezentanţa UNICEF a finanţat, suplimentar, o şcoală de vară pentru potenţialii profesori de istoria şi tradiţiile rrome.

c. Formarea prin cursuri IDD. Aici se includ structurile de formare la distanţă menţionate mai sus, în secţiunea privitoare la predarea limbii rromani în învățământul superior (secţia *institutori-limba rromani-direcţia de studii limba rromani* şi secţia *pedagogia învățământului primar şi preşcolar*).

d. Formarea prin cursurile de zi ale Facultăţii de Limbi şi Literaturi Străine, Universitatea din Bucureşti. Secţia de limbă rromani din cadrul Facultăţii de Limbi şi Literaturi Străine are ca prim scop formarea de filologi, de cercetători, traducători şi translatori, dar, nu în ultim rând, şi de profesori de limba rromani. Anual, din 1997 şi până în prezent, au absolvit această secţie între 10-20 de cursanţi, care au urmat, ulterior, şi alte forme de pregătire şi de atestare profesională (masterat pentru traduceri în/din limba rromani, susţinerea definitivării în învățământ şi alte grade didactice în limba rromani etc.).

IV. Producerea instrumentelor de lucru

Inițiat ca o necesitate dictată de grila planului de învățământ 1990/1991, studiul limbii materne rromani, la nivel de 3 ore săptămânale, la grupele de viitori învățători rromi din cadrul Şcolilor Normale (Liceele Pedagogice) din Bucureşti, Bacău şi Târgu Mureş, trebuia, în mod firesc, însoțit de "instrumentele de lucru" călăuzitoare, anume, programa şcolară şi un manual de limba rromani. Similar, în situația predării acestei limbi la clasele I- a XIII-a, în regim de 3-4 ore săptămânale/clasă.

Elaborarea instrumentelor de lucru (programele şi manualele şcolare) nu a fost lesnicioasă, în condițiile în care – cu excepția câtorva demersuri de acest gen, din Ungaria, Cehia şi Franța – se asista la o puținătate a materialelor şcolare şi auxiliare dedicate studierii limbii rromani, pe plan mondial. Cu toate acestea, specialiştii din România au recuperat decalajul, din această perspectivă, şi au înnobilat secvența didactică în cauză cu foarte multe titluri, după cum se poate desprinde din prezentarea succintă de mai jos:

A. Programe (curricula)

1. Programe şcolare (curricula)

- **de limba şi literatura rromani**

a. *publicate de Gheorghe Sarău*

1. Între anii 1991-1993, apar primele două programe şcolare pentru predarea limbii rromani la liceele pedagogice, respectiv pentru cl. I – XIII;

b. *publicate de alți autori*

Între anii 2001–2011, s-au elaborat programe noi de limba şi literatura rromani sau au fost revizuite, pentru clasele I–XII, de către autorii: Mihaela Zătreanu, Gheorghe Sarău, Elena Motaş, Camelia Stănescu, Pandelică Nicolae, Ionel Cordovan, Daniela şi Pantilie Chircu Cristil, Gina Anton ş.a.

- **de istoria şi tradițiile rromilor**

În anul 1999, Liviu Cernăianu publică prima programă şcolară de istoria şi tradițiile rromilor, care a fost revizuită şi republicată în anul 2004 de autori rromi – Delia Grigore şi Petre Petcuț – şi nerromi, Laura Căpiță. Edițiile ulterioare sunt revizuite (2009, 2010) de prof. de istorie şi inspector rrom, Ion Sandu.

2. Programe pentru studiul limbii rromani la nivel universitar

1. În anul 1997, se elaborează prima programă de limba rromani la nivel universitar pentru indianistică (hindi-rromani), de către Gheorghe Sarău (rromani) şi Laurențiu Theban (hindi), utilizată la Universitatea din Bucureşti – Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine. Aceasta a fost ulterior revizuită şi

adaptată de Gheorghe Sarău, Delia Grigore şi Julieta Rotaru, pentru secţiile de limba şi literatura rromani, *B* (1998) şi *A* (2005).

2. În anul 2000, Gheorghe Sarău concepe prima programă de limba rromani pentru secţia IDD *institutori – limba rromani* (iniţiată la CREDIS – Universitatea din Bucureşti).

B. Manuale şcolare şi materiale şcolare auxiliare pentru limba rromani

1. Avându-l ca autor pe Gheorghe Sarău. Primele lucrări de limba rromani apărute în România l-au avut ca autor pe Gheorghe Sarău: 1992 – *Mic dicţionar rom-român* (Bucureşti, Edit. Kriterion); 1994 – *Limba romani.* Manual pentru clasele de învăţători rromi (Bucureşti, EDP, R.A.); 1995 – *Culegere de texte în limba ţigănească.* Pentru clasele I-IV (Bucureşti, EDP, R.A.). Ediţiile ulterioare poată titlul: *Culegere de texte în limba rromani.*

2. Avându-i ca autori pe Gheorghe Sarău, Camelia Stănescu şi Mihaela Zătreanu (1998 – *Comunicare în limba rromani. Vakărimata. Anul I de studiu* (Bucureşti, EDP, R.A.).

3. Având autori noi: 2001 – *Limba mea, limba rromani (Abecedar),* autori Paula Mailat, Mirena Cionca şi Olga Markus), Tg. Mureş, Edit. Academprint; 2001 – *Mirro anglutno lil. Abecedar,* Autoare: Mihaela Zătreanu), Bucureşti, Edit. Veritas; între 2002–2004, Mihaela Zătreanu publică la aceeaşi Editură seria de manuale pentru clasele II – IV);

4. *Manuale şcolare publicate în baza noilor programe şcolare*

Avându-i ca autori pe Gheorghe Sarău şi colaboratorii săi:

- la Editura Sigma din Bucureşti (cu finanţare acordată de Ministerul Educaţiei)

1. Gheorghe Sarău, *Limba şi literatura rromani.* Manual de comunicare, cl. I (2005);
2. Gheorghe Sarău, *Limba şi literatura rromani,* cl. a II-a. Abecedar (2005) – în colab. cu Camelia Stănescu;
3. Gheorghe Sarău, *Limba şi literatura rromani*, cl. a III-a (2005);
4. Gheorghe Sarău, *Limba şi literatura rromani*, cl. a IV-a (2006);
5. Gheorghe Sarău, *Limba şi literatura rromani*, cl. a IX-a (2006);

- la alte edituri (cu finanţare acordată de Reprezentanţa UNICEF în România)

1. Gheorghe Sarău, *Limba şi literatura rromani*, cl. a V-a (2007, Editura Alpha MDN);

2. Ionel Cordovan, Palfi Noemi, *Limba şi literatura rromani*, cl. a VI-a (2008, Bucureşti, Vanemonde);
3. Gheorghe Sarău, Moise Gabriela şi Marius Căldăraru, *Limba şi literatura rromani*, cl. a VII-a (2009, Bucureşti, Vanemonde);
4. Gheorghe Sarău, Nicolae Pandelică şi Borcoi Jupiter, *Limba şi literatura rromani*, cl. a VIII-a (2009, Bucureşti, Vanemonde);
5. Gheorghe Sarău şi Ionel Cordovan, *Limba şi literatura rromani*, cl. a X-a (2011, Bucureşti, Vanemonde);

Având alți autori (cu finanțare acordată de Ministerul Educației)
1. *Limba şi literatura rromani*, cl. a II-a. Abecedar. Autoare: Olga Markus (2005, Bucureşti, ES Print);
2. *Limba şi literatura rromani,* cl. a IV-a (Bucureşti, EDP, R.A. 2006). Autori: Elena Nuică, Ionica Duroi şi Stoica Mantu;
3. *Ghidul de limba şi literatura rromani*, Şansa a II-a, nivel I – IV, Bucureşti, Edit. Step by Step, 2006. Autoare: Camelia Stănescu şi Daniela Cristil Chircu.
4. *Ghidul de limba şi literatura rromani*, Şansa a II-a, nivel VI – X, Bucureşti, Edit. Step by Step, 2006. Autoare: Gina Anton.

Având alți autori (cu finanțare acordată de editura ES Print)
1. Caietul pentru manualul *Limba şi literatura rromani, cl. a II-a.* Abecedar. Autoare: Olga Markus (2005, Bucureşti, ES Print)

C. Manuale si materiale auxiliare

Între anii 1990-2011, se publică un număr impresionant de lucrări auxiliare, cu destinație inclusiv școlară (a se vedea *Bibliografia* realizată de Gheorghe Sarău pentru perioada 1990-2011), între care: *Aritmetica bilingvă* şi *Aritmetica trilingvă* (rromani – română-maghiară, autori: Ion Ionel şi Mariana Ion-Costin, 2007, Tg. Mureş: Liga Pro Europa), *Manualul de istoria şi tradițiile rromilor* (Ro MEDIA, Bucureşti, 2003; autori: Petre Petcuț, Delia Grigore şi Mariana Sandu) etc.

Lucrările au fost publicate, în principal, de Editura Kriterion (colecția "Biblioteca Rromani"), Editura „Neo Drom", Editura „Aven Amentza", Editura Dacia Cluj Napoca, Editura Vanemonde şi RO Media din Bucureşti, Editura Veritas, Editura Sigma, Editura Salvați Copiii, Editura Romani Criss ş.a.

D. Cursuri universitare pentru limba, literatura şi cultura rromani

Între 2001-2005, Universitatea din Bucureşti, prin Editura CREDIS a Departamentului de Învățământ Deschis la Distanță şi Editura Universității din Bucureşti, a publicat 10 lucrări şi cursuri universitare pentru uzul studenților rromi de la institutori–limba rromani, respectiv de la secția de limba şi literatura rromani (lexicologie rromă, morfologie şi sintaxă, curs practic audio de limba rromani, istoria literaturii rromani, antropologie şi folclor rrom, cultură şi civilizație veche indiană – două titluri etc). De asemenea, între 2000-2011, Editura Universității din Bucureşti a publicat mai multe cursuri universitare scrise de Gheorghe Sarău, adresate studenților de la secția de limba şi literatura rromani a Facultății de Limbi şi Literaturi Străine, ca, de pildă: Gheorghe Sarău, *Structùre rromane ćhibăqe. Structuri ale limbii rromani,* Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 2009, 172 p., Gheorghe Sarău, *Rromani leksikologìa (Lexicologie rromă)*, Editura Universității din Bucureşti, 204, 138 p. [ambele în limba rromani].

V. Cultivarea limbii şi istoriei rromilor prin forme ale educației extraşcolare

Din anul 2000, s-a organizat *Concursul național şcolar de limba rromani* (anual, câte 70 concurenți din cl. a VII-a – a XII-a, iar la fazele locale şi județene participă şi elevii din cl. a II-a – a VI-a), ca din anul 2008 să se înceapă organizarea unui concurs similar de *istoria şi tradițiile rromilor* (pentru 70 concurenți, anual);

Între anii 1998-2005, s-au desfăşurat *Taberele de vară pentru limba şi creația rromani,* iar în anii 2003, 2004 şi 2005 s-a derulat o *Tabără interculturală* (în fiecare an au participat câte 200-250 elevi rromi, care studiau limba rromani în şcoli);

Cântecele interpretate în limba rromani s-au făcut auzite, în anii 2007 şi 2008, cu prilejul *Paradei portului şi dansului tradițional rrom* (câte 170 elevi şi instructori, la Costineşti, 6 zile/vară) etc.

VI. Dificultăți și soluții în normarea limbii rromani comune în România

În procesul de elaborare a instrumentelor de lucru şcolare şi universitare pentru domeniul limbii rromani (programe, manuale, cursuri universitare etc.), în demersul didactic diurn, în comunicarea scrisă etc, dificultățile au condus la câteva principii, care au fost respectate cu consecvență de-a lungul celor două decenii, şi anume: 1. respectarea grafiei oficializate în cadrul Congresului al IV-lea al Uniunii Internaționale Rome (Polonia, aprilie 1990) şi scrierea, cu orice prilej, în grafia oficială a limbii rromani, pentru a se spori comprehensibilitatea la nivelul comunicării scrise; 2. promovarea în comunicarea alertă, pe internet, a grafiei alternative a limbii rromani, fără diacritice (cu grafeme de tipul: *sh*, *zh*, *ch*, *ts* = *tz* etc); 3. cultivarea respectului şi a toleranței lingvsitice prin oferirea de sinonime pentru fiecare din dialectele majore: ursăresc, căldărăresc, spoitoresc (cositoresc) şi carpatic; 4. indicarea, în permanență, a formei regulare, legitime, sub aspect fonetic, morfologic, sintactic şi lexical; 5. încurajarea elevilor şi a studenților ca, pentru lexicul modern, să adapteze specific lexicul internațional şi/sau din limba engleză, eludându-se, astfel, cuvinte de influență locală (din limbile din contactul de proximitate: română, maghiară, turcă, sârbă etc); 6. recuperarea cuvintelor vechi păstrate de vorbitorii diferitelor dialecte, prin consemnarea lor scrisă şi/sau prin înregistrări audio şi filme, prin introducerea lor în manualele şcolare şi universitare, în materiale didactice auxiliare etc.

Din *perspectivă metodico-didactică*, la nivelul predării limbii rromani comune (l. rr. c.), dar şi al elaborării manualelor şcolare, al cursurilor universitare, al instrumentelor de lucru auxiliare (vocabulare, dicționare, ghiduri etc) ne-am confruntat cu câteva probleme, care ne-au indus şi soluțiile necesare:

1. Grafia oficială?

Spre deosebire de alte țări, în procesul de predare a limbii rromani, Ministerul Educației din România a adoptat scrierea internațională în limba rromani, imediat după oficializarea acesteia, în anul 1990. Prin urmare, pentru domeniul lingvistic rrom, toate programele şcolare şi universitare, manualele şi instrumentele de lucru auxiliare, dar cu destinație didactică, au respectat grafia oficială internațională a limbii rromani.

2. Dialectul rrom în care să se facă predarea şi să se realizeze instrumentele de lucru necesare (programe şi manuale şcolare, programe şi cursuri universitare, materiale didactice auxiliare etc.)?

În vederea soluționării acestei dileme, am selectat *lexicul rrom comun* regăsit în cele patru mari dialecte rrome vorbite în spațiul geografic românesc: *ursăresc* (urs.), *căldărăresc* (căld.), *carpatic* (carp.) și *spoitoresc* (spoit.), pe care l-am inclus în manuale, cursuri universitare, alte instrumente de lucru auxiliare. În procesul de predare la nivel universitar, în cadrul cursurilor de vară destinate formării de potențiale cadre didactice pentru limba rromani, în sesiuni intensive consacrate metodicii predării limbii rromani, în activitățile de orientare a autorilor de manuale școlare etc, am folosit, spre ilustrare, *Diagrama Venn*, aplicabilă și din perspectiva convergenței – nonconvergenței mostrelor dialectale.

3. Sinonimele?

După stabilirea lexicului comun rrom, un număr mare de sinonime rămâneau în afara zonei de interferență, vorbitorii nativi ai unui dialect sau ai altuia atribuindu-le, în mod firesc, întâietate afectivă în favoarea dialectului vorbit de fiecare în parte. Astfel, s-a recurs la preluarea tuturor sinonimelor și la prezentarea lor cu trimiteri de rigoare de la un sinonim la altul, dar și prin indicarea formei regulare, legitime.

De pildă, pentru culoarea „galben" există sinonimele *źílto* (urs.), *gàlbeno* (căld.), *śargon* (carp.), pentru „albastru" sunt alte patru elemente echivalente: *sìnio* (urs.), *vùnäto* (căld.), *kiko* (carp.), *mavis* (spoit.), pentru adv. „numai" există *tòko* (urs.), *nùmaj, nùma'* (căld.), *sàcis, sàci* (spoit.), *fòre, fèri* (carp.), iar în alte spații lingvistice și *sàmo* (lb. slave) etc. Evident, astfel de salbe sinonimice se regăsesc la nivelul tuturor părților de vorbire, ca, de ex., pentru verbul „a scrie" întâlnim: *skriizel* (urs.), *xramosarel, xramol* (căld.), *irinel* (carp.), *skriisàrla* (spoit.), dar și altele ca *piśinel* (lb. slave), *kalărel* (l. rr. c. „a înnegri"), *ćhinel* (l. rr. c. „a tăia, a încrusta") ori livrescul *lekhavel,* de sorginte indiană.

O constelație sinonimică mult mai interesantă o identificăm, de pildă, la nivelul denumirii anotimpurilor. Dacă numirea anotimpurilor „iarnă" (*ivend*) și „vară" (*nilaj, milaj*) o regăsim în toate cele patru dialecte (rromii au păstrat amintirea celor două anotimpuri indiene, „ploios" și „secetos"), în situația anotimpurilor „de trecere" – „primăvară" și "toamnă" – vom întâlni o gamă largă de sinonime, ca: *paśmilaj, jekhtomilaj, ternomilaj, anglomilaj* – pentru „primăvară", respectiv – pentru „toamnă" – *durmilaj, durărdomilaj, angloivend, gizin, tàmna, paśivend,* tocmai pentru că în fața noilor realități climaterice rromii au creat elemente lexicale diferite pentru o aceeași noțiune, realitate. Întrebarea care s-a pus a fost: care dintre aceste sinonime este legitim, recomandabil? În astfel de cazuri, recurgerea la exemple din alte limbi familiare studenților și profesorilor contribuia la găsirea răspunsului. Bunăoară, care dintre sinonimele românești *zăpadă, nea, omăt* ori dintre sinonimele *baci, cioban, oier, păcurar, păstor* ar fi de preferat?

Evident, s-a recurs la trimiteri de la un termen la altul (când sinonimele reprezentau cuvinte preluate din alte limbi), iar în situația în care existau între astfel de sinonime și cuvinte formate prin mijloacele interne de îmbogățire, ori cuvinte vechi sau rar întâlnite, atunci au fost recomandate cu prioritate cele din urmă (așadar, din seria sinonimică *durmilaj, durărdomilaj, angloivend, gizin, tàmna, paśivend* elementele *durmilaj, durărdomilaj, angloivend, paśivend* au fost promovate cu prioritate, în raport cu elementele de împrumut *gizin* (tc.) și *tàmna* (român.).

4. Variantele unui cuvânt?

O mare dificultate a prezentat-o, mai cu seamă în procesul didactic la catedră, „lămurirea" studenților și a profesorilor vorbitori nativi ai unui dialect rrom sau altul privind legitimitatea unei forme sau alteia a aceluiași cuvânt. Stabilirea gradului de „alterare" a cuvântului, ca efect al unor accidente fonetice, presupune o veritabilă artă din punct de vedere metodic. Trimiterile la situații asemănătoare din limba română sau din alte limbi au fost, de cele mai multe ori, edificatoare, ca, de exemplu, la constelația de variante rezultate ca urmare a unor accidente fonetice suferite de cuvântul românesc „acum": *acuma, acu', amu', amuș, amuși, acuș', acuși, acușea, acușica, acmu* (prin metateză, în cronici) etc. În limba rromani, pentru forma verbală „noi învățăm"– *(ame) sikluvas* întâlnim forme alterate ca: *siklŭvas, sikovas, siklŏwas, siklŏas, sitŏvas, sitŏwas, sitŭvas, sikljas, sikjas, sijas, sikas* s.a.

Iată de ce familiarizarea studenților și elevilor vorbitori nativi sau nu cu tipologia accidentelor fonetice trebuie să fie făcută de la bun început, mai ales în situația specială a limbii rromani, când numărul acestora este destul de mare (ca, de ex., în cazul frecventei treceri a lui *v* în semiconsoana *w*: ga**v** „sat" > ga**w**, phu**v** "pământ" > phu**w** ș.a. Dintre accidentele fonetice întâlnite cel mai adesea amintim: *asmilarea – disimilarea, afereza – apocopa, anaptixa / epenteza – sincopa, dierza – sinereza, ecthlipsa – sinalefa, elidarea – proteza, haplologia, metateza* ș.a.

Până în prezent, pe plan internațional subiectul privitor la accidentele fonetice înregistrate în limba rromani a fost tratat de puțini cercetători, ca John Sampson (1926) și Śaip Jusuf (1989). Ulterior, noi înșine am inclus unele referiri de acest tip în manualul de limba și literatura rromani de clasa a IX-a (Sarău 2006) și în cursul universitar consacrat structurilor de limbă rromani (Sarău 2009).

Deși limba rromani nu a cunoscut o scriere oficială decât foarte târziu (1990) – după o mie de ani de păstrare și de transmitere a acesteia preponderent sub formă orală -, în condițiile inexistenței unor instituții proprii menite să o cultive sistematic, limba rromani se prezintă, totuși, ca o limbă care se

confruntă cu moderație cu procese fonetice de acest tip. Pentru nevoile cultivării limbii în școală, în condițiile în care elevii rromi sunt purtători ai diferitelor dialecte, cunoașterea accidentelor fonetice are însă o mare însemnătate.

5. Cuvânt împrumutat și adaptat „din limbile vecinilor" sau din lexicul internațional?

În general, vorbitorul nativ al unui dialect rrom se confruntă cu dificultăți în conștientizarea unui cuvânt ca provenind din alte limbi, implicit cu greutăți în marcarea grafică a accentului în cazul unor astfel de elemente lexicale. Vorbitorii nativi rromi devin circumspecți în a adapta un cuvânt din lexicul internațional, provenit de cele mai multe ori din limba engleză, preferând să preia un astfel de cuvânt din limba de contact. Cuvântul împrumutat din limbile din imediata lor proximitate prezintă dezavantajul că este greu de decodat de către vorbitorii din alte zone. Așa, de pildă, *grădiniță* este adaptat de către cei mai mulți rromi din România ca *(i) gradinìca*, deși în limba rromani vorbită în acest spațiu funcționează, prin calchiere, cuvântul rrom *(i) barŏrri* (cf. *(i) bar* „grădină" + suf. dim. *-ŏrri*), iar vorbitorii rromi din diferite țări utilizează, pe larg, forma *kindergàrdo, kindergàrdeno*, preluată din engleză sau din germană.

Similar, fenomenul se regăsește și în opoziția cuvântului gajicano (nerrom), dar vechi, împrumutat din limbile din imediata proximitate – emoțional păstrat de la bunici, unchi și părinți – și cuvântul nou, provenit din lexicul internațional. Ca exemplu, *ïntrègo* (căld.) „întreg" în raport cu elementul vechi rrom *sasto* „întreg; sănătos".

Același lucru se întâmplă și la nivelul cuvântului rrom de sorginte gajicano, dar vechi în limbă, în opoziție cu cuvântul veritabil rrom. Ex.: *(o) ïmpàràto* (căld.) */ (o) thagar* (l. rr.c.) „împărat", *deskerel* (urs.) / *putarel, putrel* (l. rr.c.).

Contrar, se asistă la situații când un cuvânt vechi rrom este părăsit de către tinerii rromi în favoarea unui cuvânt din limbile de contact sau din cel internațional. Putem întâlni, de exemplu, cuvântul provenit din limba română *nùmero* (cf. *număr*) sau pe cel intrat din limba bulgară *broj* (cf. *брой,* în spațiul bulgăresc) în defavoarea celui legitim, rrom, *gin* „număr", ori cuvântul *nùnta,* din limba română, în locul cuvântului vechi rrom, *o (a)băv.*

6. Cuvânt vechi rrom „pierdut" în luptă cu cele împrumutate?

Multe cuvinte rrome din zestrea veche indiană sau din achizițiile prebalcanice în limba rromani sunt, din păcate, privite și acceptate cu mari rezerve de către vorbitorii nativi rromi, care le-au pierdut în decursul timpului. Astfel, există cuvinte care păstrează sufixele vechi indiene *-and*, *-end, -ind* și care sunt puțin răspândite, dar, din fericire, încă păstrate în diferite puncte dialectale din aria mondială de răspândire a limbii rromani (v. *mand* „cuget; gând", *ćhand*

„mod, fel, manieră", *berand* „grinda casei" ş.a.), ori cuvinte miraculos păstrate, ca *valo* „câştig, profit, plusvaloare" – care, din substantiv, s-a gramaticalizat, devenind sufix responsabil cu dotarea, înzestrarea cu ceva, cu aspectul a ceva: *kaśt* „lemn" + suf. *-(v)alo* > *kaśtalo* "lemnos, cu aspectul lemnului", *rat* „sânge" + suf. *-(v)alo* > *ratvalo* „sângeros, abundent în sânge", *bar* „gard, curte, grădină" + suf. *-(v)alo* > *barvalo* „care deţine gard, curte, grădină" = „bogat" ş.a.

7. Cuvânt rrom creat cu propriul material al limbii sau împrumuturi?

Un alt aspect se referă la extinderea familiei de cuvinte rrome deja existente în limbă şi chiar la crearea de cuvinte noi rrome, pe baza mijloacelor interne de îmbogăţire a lexicului limbii rromani (prin derivare cu sufixe şi prefixe, prin compunere). Este foarte important a se face diferenţa, de pildă, între *barvalipen* „bogăţie" şi *barvalăripen* „îmbogăţire" (aici, de pildă, se evidenţiază contribuţia sufixului factitiv –ar-/-ăr-) sau între *kaśtesqo* „de lemn, al lemnului", *kaśtutno* „din lemn" şi *kaśtalo* „1. lemnos. 2. lemnar, prelucrător al lemnului, tâmplar". 3. rudar, băieş. 4. rrom nevorbitor al limbii rromani etc etc.

8. Ce alegem la nivel morfologic?

Din fericire, scheletul morfologic se prezintă intact la nivelul tuturor dialectelor limbii rromani, cu observaţia că dialectul rromilor spoitori conservă, la verb, paradigme paralele din limba turcă, dar numai în situaţia verbelor de provenienţă turcească. Fenomenul se regăseşte parţial şi în unele dialecte din stratul I (spaţiul geografic de sub Dunăre şi din Balcani – din ex-Iugoslavia, Bulgaria, Turcia, Albania, Grecia, orăşelele din sudul României – spoitori), dar numai pentru verbele preluate ca atare din turcă.

VII. Concluzii

Experienţa dobândită de România după anul 1990, dar, mai ales, după anul 1998 – atât cantitativ, cât şi calitativ – în direcţia organizării sistemului de învăţământ de/în limba rromani, o aşează, incontestabil, pe un loc de întâietate mondială. Dar până la modelul intern ideal, cel „maghiar", cu predare monolingvă – cu discipline predate integral în limba maternă rromani – cel puţin până la clasele a V-a, mai sunt multe de făcut.

Soluţiile găsite în demersul de normare a limbii rromani comune în România şi în procesul de cultivare a acesteia în sistemul educaţional sunt, din fericire, apreciate nu numai în plan naţional, dar şi la nivel internaţional, ele dovedindu-şi viabilitatea atât prin utilizarea şi în alte ţări a produselor educaţionale româneşti editate în limba şi grafia comună rromani, cât şi prin numărul

mare de resurse umane rrome, dedicate, deopotrivă, studierii, predării şi cultivării îngrijite a limbii rromani comune. O imagine despre ceea ce s-a realizat în direcţia educaţională a cultivării limbii rromani se poate desprinde din Tabelul nr. 2.

Cât priveşte contribuţia celorlalte sectoare la prezervarea şi cultivarea limbii rromani (după cum s-a văzut în prima parte a materialului şi în Tabelul nr. 1), mai sunt foarte multe de făcut, din nefericire, dar şi din fericire, căci experimentul de cultivare a limbii rromani în plan educaţional poate servi drept model şi pentru alte sectoare responsabile ori de responsabilizat în opera de conservare şi de cultivare a limbii rromani.

TABEL nr. 1

F	B	C (TOF)	Tel	Şc / E	Comunicarea virtuală			Mass – media				PE	M	T	F	S	Ad	L	J	Tr / Trad	I
					SMS	e-mail	web	R	TV	P											
										R Z	B/ Pl/A										

F – familie
B – biserică (rugăciuni, cărţi, reviste, slujbă în limba maternă, întâlniri confesinale, campanii etc.)
C – comunitate (T = tradiţii, O = obiceiuri, F = folclor)
Tel – telefonul
Şc – şcoala/E – educaţie
SMS
e-mail
web
R – emisiuni de radio în limba maternă
TV – emisiuni TV în limba maternă
P – publicaţii (R = reviste, Z = ziare, B = broşuri, Pl = pliante, A = afişe)
PE – producţie editorială (poezie, proză, teatru, producţii de sorginte populară şi cultă)
M – muzeu / secţii cu prezentare în limba maternă
T – piese de teatru şi teatru în limba maternă
F – filme în limba maternă şi traduceri în limba maternă
S – spectacole cu text muzical şi prezentări în limba maternă
Ad – funcţionari vorbitori ai limbii materne, prezentarea de cereri / scrisori în limba maternă
L – legislaţie tradusă în limba maternă
J – depoziţii susţinute în limba maternă
Tr – translatori/traducători şi translaţii/traduceri în/din limba maternă
I – inscripţii în limba maternă

TABEL nr. 2

PLP	G 10 grăd. = 200 copii
	3-4 ore/săpt. cl. I-IV, V-VIII, IX-XII/XIII, 31.000 el.
	integral în limbă (I-IV – 10 clase, V-VIII – 4 clase
PLS	curs fac. (1992-2001) UNIBUC – FLLS
	secție B. indianistică (hindi – rromani), 10 stud. în an univ. 1996/1997, UNIBUC – FLLS
	Secție B. rromani, 10 stud. an univ. 1997/1998 (prom. 2001) UNIBUC – FLLS
	Secție A. rromani (2005- 2011, 20 stud. anual) UNIBUC – FLLS
	ID, 2000-2008, Institutor –profesor de limba rromani UNIBUC –CREDIS, 220 abs.
	ID, 2005-2008, PIR, PIPP cu modul de limba rromani UNIBUC – CREDIS (şi alte univ.) 50 abs
	ID, 2005-2010, PIPP, cu modul de limba rromani UNIBUC – CREDIS 180 abs. şi 58 la UBB Cluj Napoca
PCDLRr	CV = 17 cursuri, 21 zile/curs, 800 cursanți potențiali profesori de rromani
	v. şi PLS
Instrumente de lucru	PS (toate, cl. I-XII)
	MS – limba rromani (10 manuale limbă înv. obligatoriu cl. I-X, manual de ist. şi trad. rr.)
	CU (toate, ptr. cei 3 ani de studiu)
SLRAE	OL
	CNSITR
	PPDTR

PLP – Predarea limbii în şcoală şi grădiniţe
G – grădiniţe
PLS – predarea limbii rromani la nivelul învăţământului superior
FLLS – Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
UNIBUC – Universitatea din Bucureşti
ID – învăţământ deschis la distanţă
CREDIS – Departamentul de formare la distanţă al UNIBUC
PIR – Programul pentru Invăţământul Rural
PIPP – Pedagogia Învăţământului Primar şi Preşcolar
PCDLRr – pregătirea cadrelor didactice pentru limba rromani
CV – cursuri intensive de vară de limba şi metodica predării limbii rromani
PS – programe şcolare (curricula) pentru limba rromani, cl. I-XII
MS – manuale şcolare de limba rromani/istoria şi tradiţiile rromilor
CU – cursuri universitare de limba şi literatura rromani destinate studenţilor din anii I-III; cercetare lingvistică rromani
SLRAE – susţinerea limbii rromani prin activităţi extraşcolare
OL – Olimpiada naţională de limba rromani, 2000- 2011
CNSITR – Concursul naţional şcolar de istorie şi tradiţiile rromilor, 2008
PPDTR – Parada portului şi dansului tradiţional rrom

Tabel nr. 3
Şcolarizarea rromilor comparativ cu predarea limbii şi istoriei rromani, în perioada 1990–2011

An şcolar	Nr. elevi rromi cu identitate rromă asumată	din care: nr. elevi rromi care au studiat limba şi/sau istoria şi tradiţiile rromilor ori integral în limba rromani	Observaţii
2010/2011			În curs de colectare din şcoli şi din ISJ-uri
2009/2010			În procesare la MECTS
2008/2009	235. 008	31.665, din care 380 au studiat integral în limba maternă rromani	
2007/2008	263. 409	26.805, din care 320 au studiat integral în limba maternă rromani	
2006/2007	260. 105	25.525, din care 140 au studiat integral în limba maternă rromani	
2005/2006	243.008	24. 903	
2004/2005	220.000	24.129	
2003/2004	183.176	20 528	
2002/2003	158.128	15 708	
1989 /1990	109.325	50	

Sensurile unei identități

Identitatea *romani* între victimizare și emancipare

Nicolae Gheorghe în dialog cu Iulius Rostaș[1]

Iulius Rostaș: Din discuțiile mele private cu diverși activiști romi despre începuturile mișcării romilor după 1989, clar erați personajul principal care era implicat în toate episoadele reprezentând experiențele lor. Erau și istorii de-a dreptul suprarealiste, unele hazlii.

Nicolae Gheorghe: Când am format Federația Etnică a Romilor, în mai 1990, eram încă expert al comisiei pentru minorități naționale al Consiliului Provizoriu, al CPUN-ului. La întâlnirea de formare a FER erau Onoriu și Gabi Luncă, era Boldor, de la Baia Mare, care era și el credincios penticostal, cred că era un lider de la Oradea, Balog Augustin, erau Răducanu, Ivan și încă alți câțiva. Eu am avut o oarecare atracție pentru romii credincioși Evanghelişti, fiindcă am fost la adunările Penticostale înainte de 1990. Când să mâncăm ceva bucate aduse de unul dintre participanți de acasă, înainte a fost o rugăciune de asta, făcută de pastorii noștri, cu Dumnezeu, cu binecuvântare... și așa s-a făcut Federația Etnică, și... eram în sediul Comitetului Central al fostului PCR, eram în biroul meu de expert pentru romi al CPUN.

I.R.: Da, era o situație de neimaginat cu câteva luni înainte: țiganii, în Comitetul Central, spunând rugăciuni și făcându-și organizație.

N.G.: Da, o ironie a istoriei.

1 Aceste dialoguri au avut loc între 27 iunie și 2 iulie 2011 în Salerno, Italia. Dialogul a fost generat de textul scris de Nicoale Gheorghe pentru proiectul „The Price of Roma Integration". Alte texte în această posibilă publicație sunt scrise de Andras Biro (Ungaria), Martin Kovats (Marea Britanie), Christian Petry (Germania). O discuție/seminar despre aceste texte manuscris a avut loc la București-Snagov, 23-24 Septembrie 2011. Iulius Rostaș a fost printre participanții la acest seminar. Un raport al dezbaterii este în curs de editare de către Will Guy (Marea Britanie). Această colecție de texte urmează să circule, eventual, ca o posibilă carte.

I.R.: Erau istoriile acestea care formau un amestec, un puzzle. După care uitându-mă în spate ce s-a întâmplat cu diverşi actori romi, erau anumite necunoscute, lipseau unele piese din puzzle. De unde strategia cu organizaţii neguvernamentale, de ce nu s-a mers pe mobilizare politică-electorală?

N.G.: Pentru că eu am avut chestia asta: să facem cât mai multe asociaţii civice (atunci nu foloseam cuvântul ONG-uri). Costel Bercuş m-a întrebat odată: „Nicolae, şi de fapt ce vrei tu?" Şi i-am răspuns: „Aş vrea să avem 1000 de asociaţii civice", chestie care pentru unii a fost o adevărată trădare. Ceilalţi activişti vorbeau de unitate, de o singură formaţiune etnic-electorală, care să se facă grup parlamentar, atunci în '90, cu Uniunea Democrată a Romilor din România (devenită ulterior Partida Romilor), iar eu am fost ereticul şi am zis: „Nu se poate aşa ceva. Nu că nu vreau, dar nu este de fapt realist." Alternativa mea era ca din cele „1000 de asociaţii civice" să facem treptat, o „federaţie" pe baza unor interese clar definite, eventual pe baza unui „contract" între respectivele asociaţii, făcând cât mai clar, printr-o „platformă", care este conţinutul, „substanţa", urmau să fie „intersele politice" ale identificării etnice, ca romi, ca cetăţeni ai statului, ca minoritate naţională ... Cam asta era intenţia cu Federaţia Etnică a Romilor...

I.R.: De aceea aţi fost suspectat de trădare, aţi fost suspectat că aţi fost calul troian infiltrat între romi să demanteleze eforturile de organizare.

N.G.: Să zicem că eu am avut o „viziune": când „intuieşti" un fenomen şi ştii care este dinamica, devenirea fenomenului.

I.R.: Aceasta e o explicaţie mult prea banală. Era clar că unele aspecte îmi scăpau din aceste reconstituiri. De exemplu, factorul identitar. În privinţa identităţii am spus-o de mai multe ori, în diverse cercuri, şi puţin în discuţiile noastre: eu cred că dvs. aţi avut tot timpul un complex identitar, plus experienţa cu partidul comunist. Acest aspect îl sesizez şi în textul pe care l-aţi pregătit aici şi în care spuneţi că nu vă simţeaţi „suficient de rom" ca să conduceţi o mişcare a romilor.

N.G.: Legat de aspectul de reprezentare etnic-identitară, de reprezentare a romilor ca minoritate naţională, în sensul, în condiţiile de politică etnică, în care discutăm despre asta, în România, din 1990 până acum...

I.R.: Da, de identitatea dumneavoastră ca rom. Şi îmi aduc aminte când ne-am împărtăşit experienţele personale de socializare timpurie, cum am internalizat problema cu romii şi ţiganii şi toate aceste aspecte identitare. În momentul în care abia venisem în Bucureşti, sunt pus într-un context în care lumea îmi chestionează identitatea mea de rom.

N.G.: Cum ai privit întrebarea? Venind de la mine sau de la cei de la grupul meu? În ce fel ai trăit-o? Sau ce ţi s-a părut intrigant, nedrept, deplasat, caraghios?

I.R.: Mi se părea caraghios că pentru toţi ceilalţi, inclusiv pentru colegii mei de la Cluj, cu care am avut discuţii pe această temă, nu aveau asemenea întrebări, faptul că îmi afirmam identitatea de rom era acceptat ca atare, întrebările mai degrabă veneau din anumite curiozităţi. Dar aici, la Bucureşti, mi se spune: „Nu, nu e clar de ce eşti tu rom!". Şi era ciudat: cum adică eu, care am avut o legătură cu ţigănia, care veneam dintr-o familie în care problema aceasta era discutată deschis şi socializarea mea timpurie era ca rom?

N.G.: Şi întrebarea asta stă încă în tine?

I.R.: Nu. Pentru că după aceea m-am relaxat.

N.G.: Eu încă o trăiesc.

I.R.: M-am relaxat în momentul în care am reuşit să stabilesc nişte relaţii cu toţi cei din Bucureşti, cu diverse grade de intensitate şi colaborare.

N.G.: Eu, în relaţie cu mine însumi şi cu ceilalţi din jur, văd problema identităţii de rom mai complicat, mai „filosofic", dacă vrei aşa. Chestiunea pentru mine cu care eu am provocat pe mulţi din jurul meu: „Ce fel de rom eşti tu? De ce eşti rom? „Eu am pornit de la lecturile mele de fost student la filosofie, de la Immanuel Kant, în sensul întrebărilor lui despre „cum e posibil", adică, la Kant, cum e posibilă cunoaşterea, cum sunt posibile spaţiul şi timpul ca şi categorii ale gândirii... până la urmă întrebarea filosofilor este: cum e posibil să construieşti în planul gândirii, al epistemiologiei..., cum poţi să întemeiezi logic ceva depre care avem „semnale" prin simţurile noastre, deci, prin categoriile de cunoaştere. Cam aşa s-ar putea rezuma toată dezbaterea de la începutul gândirii critice în filosofia modernă, când problema este să reconstruieşti lumea sub aspect conceptual, nu numai s-o trăieşti. Prin comparaţie, întrebarea pentru mine, pentru noi este: „*cum e posibil să fii rom?*" Aşa, ca amănunt, citind despre împrejurimile localităţii Salerno, am „descoperit" că unii dintre filosofii greci de care vorbim, Eleaţii, au trăit pe aici, pe unde ne aflăm noi acum: *Elea* (mai târziu *Veli*a, în timpul romanilor) era o aşezare, o „colonie" în *Magna Grecia,* adică pe aici, în centrul şi sudul Italiei.

O istorioară – auzită de la profesorii mei la facultate – pe care am povestit-o de mai multe ori, era cea cu „argumentul batulinic": maestrul explică elevilor săi teoria unor filosofi din Grecia antică, cum că, din punct de vedere logic, nu este posibilă mişcarea. Astfel, „Ahile cel iute de picior, nu poate să ajungă din urma o broasca ţestoasă", sau „o săgeată trasă din arc nu se deplasează deloc"..., adică *aporiile,* o serie de paradoxuri logice, construite cu intenţia să te uimească, să te deruteze, să te lase perplex. Asta ca să „trezească intelectul", să treci de la ceea ce ţi se pare ca evident, la nivelul simţurilor, la „starea de gândire": cum adică, un alergător, precum Ahile, nu poate să ajungă o broască ţestoasă? Şi când maestrul explică asta discipolilor, un elev se ridică şi începe să meargă. Filosoful argumenta că nu este posibilă mişcarea..., discipolul se

ridică şi spune: „Uite că merg!" Atunci maestrul ia bastonul şi îi aplică elevului o lovitură zdravănă şi îi spune: „Problema nu e să practici mişcarea, ci problema filosofică este cum *să gândeşti* mişcarea". De atunci a rămas vorba cu „argumentul batulinic" (argumentul bățului") ... După cum vezi, eu acum, aici, la Salerno, merg sprijinindu-mă într-un baston: atenție!

I.R.: Şi ce are de-a face povestioara asta cu discuția noastră despre denumirile de țigani, de romi?

N.G.: Revenind la preocuparea noastră, despre cuvintele, denumirile, identitățile de țigan, de rom... eu am trăit această „uimire", uneori sub forma unui şoc, a unei derute... şi am să-ți spun şi o istorie personală în sensul ăsta... Chestiunea rămâne cum reconstruim prin cunoaştere, prin „dialog" (aşa cum făceau Zenon Eleatul, Socrate, Platon...), nu cum „simțim" identitatea de rom, nu cum trăim în mod spontan, natural: suntem țigani şi gata, de-aia suntem acum romi! Noi am trăit şi trăim cu nume, cu „etichete" puse din exterior, nume puse/spuse şi de membrii familiei: suntem țigani, de-aia suntem țigani.., cutare e țigan..., cutare nu e țigancă..., aşa e muzica țigănească, etc.

Acum, ca activişti, tu sau eu, crescuți cu numele ăsta de țigani, venim şi că suntem romi, sau putem să fim romi, pentru că aşa simțim noi, precum discipolul din povestioara de mai sus, care începe pur şi simplu să meargă, ca argument care falsifică logica dascălului.

Întrebarea mea de atunci, când ai venit de la Cluj la București, a vrut să te provoace, să te contrarieze, să te pună pe tine şi pe mine în situația de a gândi de ce vrem să re-definim eticheta de „țigani", în denumirea etnică de romi, ca persoane care îşi asumă în mod conştient o identitate în viața publică, într-o etno-politică...

I.R.: Da, dar şi țiganii erau de mai multe tipuri.

N.G.: Mama mea nu mă lăsa să mă amestec cu țiganii lăieți (aşa le spunea ea țiganilor de cort) despre care zicea că sunt murdari şi „periculoşi". Prima spaimă despre țigani a venit de la mama mea şi mi-a inoculat-o profund, şi acum o trăiesc. Într-un fel, sunt în lumea aporiilor Eleaților: între mine şi țiganul de laie, presupun că ar trebui să fie o continuitate, o comuniune, dar eu simt asta ca şi cum între noi ar fi un „gol", „un vid" care fie nu există (Grecii vechi îşi închipuiau Cosmosul, opusul Haosului ca fiind plin, compact, fără „fisuri"), fie, dacă „vidul" există, ar trebui să existe un „pod", o „punte", peste care eu nu pot să trec. Sub aspectul unei experiențe trăite, deci nu există continuitate spontană, imediată, între identitatea de *țigan*, mai degrabă socială, impusă din afară, şi cea de *rom*, asumată în mod conştient, într-un proces de cunoaştere a istoriei, a limbii şi culturii poporului din care ne revendicăm ca persoane, active în viața publică, politică, în comunități multietnice, etc.

A! eu pot să „jonglez", cum zici tu, adică am învăţat limba romani, am concurat pentru un post de consilier pentru romi (când m-au selectat la OSCE, Punctul de contact pentru romi şi sinţi, la Varşovia, în 1999), dar undeva, în persoana mea, a rămas o ruptură, o frământare, un „complex" cum ziceai mai înainte. Şi apoi, a rămas întrebarea fundamentală – *de ce sunt eu ţigan?* -, adică cum reconstruim în plan conceptual identitatea, nu cum o trăim. Identitatea nu este un dat natural; nu suntem ţigani sau romi numai datorită faptului că avem o culoare a pielii, căci aceasta e „simţirea" noastră la prima vedere, când suntem identificaţi sau ne auto-identificăm ca ţigani, ca romi. Dacă tu spui că eşti ţigan sau rom (aşa cum spuneai colegilor tăi de la Cluj), atunci tu crezi că aşa eşti, ei nu te întreabau: „de ce?", oamenii iau ca atare afirmaţia ta. În privinţa culorii pielii problema e mai complicată.

I.R.: Într-o tabără de vară făcută de Vasile Ionescu sloganul era „Înnegriţivă şi veţi fi liberi!"...

N.G.: Da... şi nu. De exemplu, culoarea pielii aici, în Italia, face irelevantă această spusă. În Campania, sunt tipi la fel de bruneţi sau mai bruneţi decât suntem noi. Întrebarea imediată: îi etichetăm ca ţigani, după reprezentările, după stereotipurile pe care le avem noi în România? Eu zic că, indiferent de pigmentul pielii şi de simţirile noastre legate de această componentă a identităţii noastre, rămâne întrebarea asta: *cine sunt ţiganii? sau romii?* Aceasta era criza pe care eu am vrut să o provoc în fiecare discuţie, inclusiv cu tine, când te-am provocat: de ce eşti tu ţigan? Şi „cum este posibil" să fii ţigan sau rom? Faptul că noi suntem etichetaţi, noi am fost etichetaţi istoric ca fiind ţigani, vine dintr-o „clasificare", dintr-o categorizare într-un sistem de „definiţii", în diferite perioade de istorie: o categorizare social-juridică, în vremea robiei ţiganilor; rasială, prin anii 1930 şi, mai ales, în perioada deportării în Transnistria, etc. Aceste definiţii, generate şi impuse în perioade istorice particulare, au fost internalizate, preluate, eventual afişate de familiile noastre, de comunităţile din care facem parte. Dar, repet, întrebarea care ne chinuie: aceste categorizări social-istorice, culturale ca *ţigani* ne face ca în mod automat să fim *romi?* Eu zic că NU!

I.R.: Pentru mine identitatea mea nu are o semnificaţie ontologică, sau, nu doar ontologică.

N.G.: Este şi o chestiune subiectivă. Dar nu este numai atât..., în cazul nostru nu este privită numai ca o chestie de subiectivitate

I.R.: Este şi o chestiune subiectivă. Un exemplu pe care eu îl dau. De ce, când văd două persoane mă simt mai apropiat de cel pe care eu îl identific, sau cel care s-a identificat ca rom, instinctual?

N.G.: Eu uneori am reacţia inversă, mă feresc. Etichetez şi apoi mă feresc.

I.R.: Instinctual mă simt mult mai apropiat de acela, deşi s-ar putea după aceea să constat că am mai multe interese comune, inclusiv limbaj comun, cu neromul.

N.G.: Eu văd pe stradă pe cineva..., asociez în mintea mea rapid că este țigan...şi uneori mă retrag, aleg pentru securitatea mea personală să nu interacționez. Alteori mă duc şi încerc să stabilesc o legătură, dar e o decizie rațională de a stabili legătura, nu simt o afinitate.

I.R.: Eu simt chestiunea asta... Şi atunci cazul acesta de ruptură..., de aceea nu înțelegeam eu resorturile interne ale unor decizii ale dvs ...

N.G.: Dar nu e suficient, după părerea mea.

I.R.: Nu, nu e suficient.

N.G.: Nu poți să hotărăşti totul de unul singur. Eu pot să mă simt italian pentru că aşa vreau eu, numai că am nevoie de nişte repere ca să mă recunoască şi alții în identitatea de italian sau de sicilian, venețian, etc....

I.R.: Pe lângă autodeclarare, este şi faptul de recunoaştere din partea celorlalți. Dar mai e o altă chestiune: avem şi o identitate românească. Pe de altă parte, sunt contexte când afilierea instituțională are un caracter mai puternic decât alte afilieri, loialitați, identități.

N.G.: Da, poate fi o caracteristică relevantă. Aceasta vine din limbajul fenomenologiei, prezentarea eu-lui, a Self-ului, a ceea ce este important, sau relevant (significantly relevant) pentru mine însumi. Din momentul respectiv cred, sau zic, că acel aspect a devenit relevant pentru noi, pentru alții.

I.R.: Eu nu pot să spun, de exemplu, că sunt american. Pot să spun că sunt şi român, pe lângă faptul că sunt rom, pentru că am o anumita identificare cu cultura română.

N.G.: Ai limba, cultura şi ai, mai ales, cetățenia**.** De asta nu eşti american, poți să cunoşti şi să citeşti toată literatura americană, câtă vreme nu ai cetățenia americană nu eşti american. A fi american este o cetățenie. Nu este un „feeling", nu este numai o „simțire", o trăire ..

I.R.: Pe de altă parte, am experiența de viață în Ungaria...

N.G.: Acolo e familia ta, acolo sunt prietenii tăi. Pentru o perioadă de timp... Dar asta nu te face maghiar. Poți să stabileşti asocieri cu alte persoane pe un anumit criteriu. Aveți amintiri legate de Budapesta, sau trăiri legate de Budapesta, dar asta nu e o identitate etnică.

I.R.: E vorba de cum am internalizat diferite aspecte. La fel, identitatea etnică e cum internalizăm diferite aspecte. Aceste importante elemente ale identității etnice se găsesc la nivel de discurs şi percepții.

N.G.: Identitatea, *etnos*-ul, comuniunea/comunitatea cu alții... toate astea au ceva de a face cu naşterea, etnos-ul are la bază o „categorisire naturală", prin naştere, e o legătură de sânge. După aceea vine o biserică în cadrul căreia

se stabilesc anumite legături de credinţă şi de ritualuri bisericeşti: evenimente de comunitate, de viaţă de comunitate... sunt nunţi, botezuri, ritualuri, sărbători, ş.a.m.d. Ai elemente de şcoală dacă spui: mă duc şi fac şcoala cutare într-o anumită limbă. Această trăire subiectivă care devine relevantă (pentru mine însumi, pentru tine... şi pentru alţii) e legată şi de anumite repere exterioare, nu le spun obiective, dar exterioare, în baza căreia stabileşti anumite forme de sociabilitate pe anumite criterii şi se elaborează şi prind viaţă, prin existenţa socială. Creezi forme de sociabilitate cu alţii pe baza unui anumit criteriu. Da, noi suntem aici, la Salerno, pe baza unei forme de sociabilitate, pe ideea a ceva comun, semnificativ, important pentru noi, ceva care te-a făcut să călătoreşti până aici: este identitatea etno-politică. Şi avem această discuţie, presupunând că împreună avem ceva în comun, nu atât că vine din tradiţie, dar aşa cum spuneam adineauri, ai trăit în copilărie ceva ce şi eu am trăit în copilăria mea, datorită istoriilor în familie; acum avem un posibil proiect în comun, un proiect etno-politic, pe care vrem să-l construim şi care are ceva de a face cu etnosul adică cu originea, cu naşterea, cu strămoşii, etc. Ori chestia asta, din punctul meu de vedere, încă rămâne de clarificat, încă rămâne de întemeiat prin efort de gândire şi dezbatere publică. Filosofia grecilor vechi, de exemplu, îşi are una din rădăcinile ei în dezbaterile despre organizarea oraşelor-cetăţi, a *polis*-urilor, a democraţiei în Atena, de exemplu, sau în coloniile întemeiate de greci, cum erau şi oraşele-colonie din *Elea*, din *Paestum*, aici, în zona oraşului Salerno, unde discutăm noi acum, sau la *Tomis* şi *Histria*, pe ţărmul Mării Negre, pe-acolo unde aţi organizat tabăra de înnegrit pielea şi unde v-aţi clarificat identitatea etnică!

I.R.: Astfel ajungem de la polis-ul grecilor vechi, la numele *atinganoi*, din Bizanţul medieval, şi acum, la polemica despre numele nostru etnic în România?

N.G.: În cazul romilor, al discuţiilor despre romi, despre numele etnic, etc. s-a creat un mare „vid", s-a creat un spaţiu instituţional-politic destul de larg care trebuie „umplut" cu ceva, prin gândire şi prin acţiune, printr-o practică întemeiată pe idei, pe *ideologie* .

I.R.: Eu văd identitatea ca o caracteristică fluidă. Motivele ar fi următoarele: are o latură puternic subiectivă, care se referă la cum internalizezi anumite trăiri care ţin atât de social cât şi de sistemul politic. Apoi, relaţiile cu ceilalţi sunt cele care îţi definesc şi îţi fac relevante anumite aspecte ale identităţii etnice. Şi atunci, relaţiile cu ceilalţi devin un factor important în modul cum îţi internalizezi identitatea şi cum ţi-o comunici.

N.G.: Ei da, poate că tu eşti mai aproape de filosoful Heraclit şi de lumea imaginată de el: „totul curge", totul se schimbă, o lume opusă de cea reconstruită logic de către Eleaţi. În cazul unor persoane şi a unor grupuri, identitatea

etnică este totală și totalizantă. Ea „impune" și gestionează o mare parte din existența individului și din relațiile pe care le are cu cei din interiorul grupului și cu cei din exterior, cu lumea de peste „granițele" culturale (în sensul antropologului Fredrik Barth), ș.a.m.d. Identitatea este, în aceste situații, o „uniformă etnică" pe care o porți tot timpul... În aceste cazuri, grupul sau identitatea conturează/prefigurează/pre-determină aproape totul, sau o mare parte din viața individului. În Țara Românească și în Moldova, până la mijlocul secolului al XIX-lea, romii au fost robi, în mod colectiv și erediar: te năşteai *țigan*, erai rob din naştere, nu aveai de ales, decât, eventual, prin fugă. În perioada deportării, în anii 1942-1944, romii de „clan" (precum căldărarii, ciurarii), categorisiți ca „nomazi", au fost deportați *în grup,* ca grup, nu selectiv, individual, aşa cum au fost „denunțați", ca țigani, unii dintre romii „de casă", „de vatră", sau aşa zişii „țigani romanizați". Până de curând, ba chiar cu prelungiri până în zilele noastre, unele „neamuri" de romi funcționau ca un fel de bresle meşteşugăreşti, reproduse dintr-o generație într-alta: dacă te năşteai în neam de rudari sau băieşi, ocupația ta era pre-determinată, lucrai în lemn; dacă erai născut în neam de argintari, lucrai cu metale prețioase, căldărarul făcea căldări, etc.

În zilele noastre, un astfel de caz este cel al romilor care trăiesc în familii extinse, în grupuri de rudenie de tipul „clanului" (în sens etnografic, antropologic, ca „neamuri" sau „vițe" de romi); unii dintre ei preferă să se identifice – acum, în discuțiile recente dintre noi – ca „romi tradiționali", ca să se deosebească de noi ăştialalții, cei asimilați lingvistic și ca mod de viață, cei cărora ei ne zic că suntem „kastalii" (de la cuvântul *kast*, lemn în limba romani). Exemplul cel mai uşor de evocat este cel al femeilor din aceste grupuri: nu numai felul lor de a se îmbrăca (aspectul cel mai vizibil), dar întreaga lor viață, odată ajunse la vârsta pre-pubertății, este predeterminată de regulile grupului: regulile de mariaj, rolurile și „interdicțiile culturale" în relațiile cu bărbații și cu femeile mai în vârstă, imaginea despre corpul lor, ca „instrument" de reproducere biologică, sau/dar și ca sursă de „poluare", în sens simbolic, etc.

Cazul nostru este diferit: al tău, al meu (mai ales că suntem de sex masculin); alții ca noi, femei și bărbați, şcoliți, definiți mai ales prin rolurile ocupaționale în societatea globală (sau „mainstream"), aflați în forme diferite de asimilare lingvistică, culturală, cum ziceai mai înainte. În cazul nostru, identitatea etnică de romi sau de țigani e numai unul dintre rolurile noastre printre multe alte roluri prin care ne formăm și ne afirmăm personalitatea. E un criteriu de relaționare printre multe altele. Este relevant în unele situații, în alte situații este complet irelevant, uiți complet de el. Noi decidem când dăm mai mult spațiu acestui rol; părinții noştri, la vremea lor, și noi înşine avem o mobilitate socială mult mai mare decât a romilor evocați mai sus, de „clan" sau „tradiționali"; iar rolul etnic este numai unul dintre rolurile noastre posibile.

I.R.: Şi dumneavoastră cum aţi ales, cum alegeţi acum, în prezent ?

N.G.: Eu am ales la un moment dat să mă prezint ca rom. Altminteri la un moment dat eram liber să continui evoluţia mea ca român (în sens de identitate etnică) hai să zicem, un român mascat. Eu nu am avut o opreliştе de promovare în societatea românească ca român. Bun, stereotipuri, prejudecăţi... da, dar nu un obstacol, ceva major. Deci a fost o alegere să mă prezint ca ţigan sau rom într-un moment dat al vieţii mele. În alte cazuri, în unele grupuri, în unele situaţii particulare, ale vieţii de zi cu zi, nu poţi să alegi, nu ai această libertate, aşa cum e scris în legile naţionale sau/şi internaţionale. Eşti născut cu „uniforma etnică" şi eşti dominat de grup şi de relaţiile acestuia cu lumea din jur. Întreaga ta viaţă este formată de grup, conform anumitor modele culturale care pot să fie prezentate sub formă de interdicţii şi de preferinţe, de „tradiţie", zicem noi, ca să mai îndulcim pilula amară a acestei forme de dominare a individului, de limitare a drepturilor lui de a alege şi de a se „juca" cu rolul sau rolurile etnice, identitare. Incluziunea socială (aşa cum vorbim în prezent de „integrarea ţiganilor", sau de „incluziunea romilor") şi dezvoltarea personală tocmai asta vizează. Identitatea de rom este o *alegere,* o opţiune, un *exerciţiu de libertate,* în viaţa publică, în societăţile organizate pe principiile democraţiei, aşa cum au început Grecii vechi, în polis-urile, în coloniile lor. Ideea este – şi asta este ceva nou, dacă vrei, în ultimele decenii – că în discuţiile publice şi politice despre minorităţile etnice, naţionale, identitatea etnică sau „naţională" *nu este impusă* de un grup mai mic sau mai mare, minoritar sau majoritar, nu numai ca număr, dar şi prin poziţii, în ierarhiile de putere în societatea de ansamblu. În această viziune şi practică instituţională, de viaţă privată şi publică, identitatea etnică face parte din drepturile omului, pentru că este un drept pe care ţi-l alegi şi îl exerciţi într-un sistem de drept, de legi. Nu eşti obligat să ai o identitate etnic-naţională, aşa cum este numită, definită, categorisită de un grup dominant, sau de elita politică a unui grup social-cultural, majoritar sau minoritar, într-o societate dată, într-un anumit moment, după anumite modele culturale (din care fac parte şi stereotipurile sau prejudecăţile etnice).

I.R.: Bun, dar aceleaşi modele culturale ne-au influenţat şi pe noi la un moment dat.

N.G.: Eu nu pot să spun că viaţa mea a fost influenţată de identitatea romilor aşa cum a fost influenţată, să zicem, prin comparaţie, viaţa lui Cioabă Ion, Piţu, a Luminiţei Cioabă, a lui Florin şi a celor din familia şi grupul lor de romi căldărari.

I.R.: Nu, nicidecum, dar aţi fost influenţat?

N.G.: Păi de ce? Pe la începutul şi mijlocul anilor 1970, îl cunoscusem pe Cioabă, Piţu, călătorisem cu el prin ţară, m-am afirmat ca ţigan, dar când a fost să îmi aleg partenerul de viaţă, în 1977, cu elementele întâmplătoare, de

hazard, am zis așa: sunt eu obligat să mă comport în cazul acesta, ca țigan? Nu, acesta este dreptul meu, ca individ. Și am ales așa cum am crezut eu să aleg. Și vezi consecința, acum pot să zic ce vreau. Am scăpat, mi-am zis eu, de oprimarea etnică de țigan, produsă istoric și ajunsă la mine ca o prejudecată, ca o stigmă.

Identitatea etnică generată în relații de grup și de inter-grupuri sociale are și avantaje: îți prefigurează destinul, te „pre-judecă", te scutește pe tine, ca individ, de povara gândirii și a „judecării" la fiecare acțiune, la fiecare pas. Așa cum ziceai tu că era cazul identificării tale ca țigan sau ca rom, în familia părinților sau între colegii de la Cluj: spontană, ne-problematizată, „vizibilă" și „evidentă", „ușoară" aș zice, comodă, ca în orice formă de gândire ne-critică, de „prejudecată". În schimb, identitatea etnică, ca opțiune, ca oportunitate de alegere, îți dă un spațiu de libertate. Pentru mulți însă, această opțiune încă nu există, nu este posibilă.

I.R.: Iarăși amintesc de tabăra de vară făcută de Vasile Ionescu: „Înnegriți-vă și veți fi liberi"! În momentul în care te eliberezi parțial de constrângeri ai o sferă de libertate mai mare.

N.G.: Uite, o altă situație: cazul romilor care trăiesc aici, în Italia, în „campi nomadi" (tabere pentru nomazi). Viața lor este în foarte mare măsură controlată de apartenența la grupul etnic. În acest sens, în unele Regiuni (entități administrative) ale Italiei sunt legi pentru nomazi: dacă vii din țări ale fostei Iugoslavii, sau din România, din Bulgaria și zici că ești țigan (*zingaro, zingara*) sau rom; atunci automat, ești etichetat ca „nomad" și ești îndreptat, tu și familia ta, pentru locuirea într-o tabără de nomazi, autorizată în unele cazuri, de cele mai multe ori neautorizată, doar „tolerată" sau „abuzivă". În astfel de situații poți să spui că identitatea de „zingari = nomadi" este impusă, este o prejudecată, atât prin stereotipul popular, cât și prin legile administrației publice.

Din alt punct de vedere însă, persoanele și familiile respective au totuși un grad de libertate: eu vreau să locuiesc și sa trăiesc așa. Dreptul tău! Deci ai ales să trăiești așa, dar atunci identificarea ca „nomad" este și opțiunea ta. Nu poți să spui că totul este impus, că ești obligat să trăiești așa, că ești constrâns prin legi și presiuni administrative, venite din exterior, că ești completamente dominat. Nu, zic eu: este și o componentă de alegere personală, deci de „libertate" și de responsabilitate personală pentru felul în care ești „etichetat" și tratat în viața de zi cu zi.

I.R.: Nu e completamente o presiune din exterior, dar ei o internalizează ca o constrângere.

N.G.: E, totuși, în acest exemplu, repet, și un exercițiu de libertate și de responsabilitate personală. Oamenii pleacă din România în contextul legilor

europene şi naţionale privind libertatea de circulaţie a cetăţenilor statelor membre ale UE. În România eşti etichetat ca ţigan; sau, tu şi familia ta, preferaţi să vă auto-identificaţi ca romi. În România romii sunt recunoscuţi ca minoritate naţională, desigur la nivele instituţionale şi politice, de cele mai multe ori superficiale, fără ca asta să schimbe radical condiţiile de viaţă zilnică. Odată ajuns în Italia, în căutarea unei surse de venit, a unei vieţi mai bune, te instalezi într-o tabără (autorizată sau, de multe ori, neautorizată) şi eşti categorisit, automat, ca *zingari* şi „nomadi" din punct de vedere al tratamentului administrativ şi, în general, de percepţie publică. În Italia romii şi sinti nu sunt recunoscuţi ca minoritate lingvistică şi culturală, aşa cum e cazul altor minorităţi de aici: germani, albanezi, croaţi, etc., consideraţi ca minorităţi „istorice", care sunt grupaţi în anumite regiuni din care s-a format statul modern al Italiei, aşa cum îl ştim azi.

I.R.: Din acest punct de vedere zic eu că e nevoie de un proiect emancipator întemeiat pe mobilizarea etnică, inclusiv printr-o politică etnică, până la crearea unui partid etnic al romilor.

N.G.: Da, dar pe care din aceste „etichete" şi (auto)identificări etnice: „nomad", migrant european, cetăţean român de origine romă, construieşti un proiect emancipator în viaţa publică, politică? Proiectul politic despre care vorbeşti tu trebuie, zic eu, să includă efortul cunoaşterii, al trecerii de la prejudecată la judecată, ca act al gândirii, al ideilor logice sau ideologiilor.

Cum întemeiezi în ontologia socială (cu toate criticile unei abordări de ontologie socială, de exemplu, că tot ce este social este „construit"), devenind conştient, prin învăţare, prin documentare, că la un moment istoric particular identificările etnice au fost alegerea, opţiunea doar a unora, nu sunt „date naturale", ca şi muntele şi marea de aici, din Salerno? În exemplul de mai sus, adulţii, părinţii, decid să vină în Italia, plecând din Serbia, din România, etc; dar copiii lor – născuţi şi crescuţi în *platz*-uri, „tabere pentru nomazi", în barăci sau în rulote – învaţă de mici ca sunt „nomadi". Vor rămâne şi vor deveni „nomazi" pentru restul vieţii lor? Mai păstrează aceşti copii şi tineri, viitori adulţi cu drept de vot, vreo legătură cu „minoritatea naţională „a romilor din România? Vor dori să devină cetăţeni italieni? Vor opta pentru o dublă cetăţenie, română şi italiană, corespunzător legilor pentru dobândirea cetăţeniei, în fiecare din cele doua ţări? Avem un răspuns posibil în conceptul de cetăţean european? Suntem, deci, interesaţi să avem o contribuţie proprie la proiectul politic al Uniunii Europene, o contribuţie distinctă, ca romi, nu numai ca şi cetăţeni români, italieni etc? Aici cred eu că este ceva de meditat, în sensul ăsta al întrebării kantiene: Cum este posibil să fii rom şi ce semnificaţie publică, politică are această auto-identificare?

I.R.: Şi dumneavoastră cum răspundeţi la aceste întrebări?

N.G.: Sunt întrebări la care e greu să găseşti răspuns, de unul singur. Dar ai dreptate. Poate că eu ar fi trebuit, cu formaţia filosofică, sociologică, să fi răspuns la unele din aceste întrebări până la acest moment al vieţii mele; să articulez un discurs sub formă de cărţi, sub formă de nu ştiu ce, în aşa fel încât să îţi dau ţie, să îţi transmit ceva la care tu, Iulius, să meditezi, să acţionezi, să construieşti mai departe propriul tău discurs critic, în aşa fel încât să întemeiem ceva în relaţiile noastre interpersonale, ceva care la un moment dat poate să fie baza unei ontologii sociale a unei entităţi etno-politice sau politice pur şi simplu, a romilor.

I.R.: De ce nu aţi făcut asta atunci, în anii 1990, la începutul mişcării romilor? De ce a rămas recunoaşterea romilor ca minoritate naţională doar la nivel superficial, cum ziceţi acum? Unde este răspunderea dumneavoastră, a lui Nicolae Gheorghe, în direcţia pe care a luat-o sau nu a luat-o mişcarea romilor din România în acei ani ?

N.G.: După părerea mea, promovarea emancipării romilor ca entitate etno-politică nu era posibilă în spaţiul politic creat în România de politica cu şi pentru minorităţile naţionale, de înţelesurile conceptuale şi pragmatice locale ale reprezentării electorale a minorităţilor naţionale, aşa cum s-a format, cum există această politică în România, după 1990. Dacă tu şi alţii din generaţia ta îmi puteţi reproşa ceva, cu îndreptăţire, este opinia mea critică, exprimată la reprezentarea cvasi-„automată" a minorităţilor naţionale în Parlamentul României. De aici a venit îndoiala mea că asociaţiile romilor cu vocaţie electorală (Partida Romilor de azi, dar nu numai) vor putea sa mobilizeze politic romii, doar făcând apel la „votul etnic" al alegătorilor romi, pentru a ocupa „locul rezervat" în Camera Deputaţilor. Mai promiţătoare este participarea romilor la alegerile pentru consiliile locale; la asta am contribuit, prin Federaţia Etnică a Romilor, de exemplu la alegerile locale din anul 1992, sau la cele din 1996.

I.R.: Aici punctele noastre de vedere se şi aseamănă dar, mai ales, se deosebesc. Statele actuale, mai ales cele din centrul şi estul Europei, inclusiv România, sunt state în care puterea politică reală aparţine unei majorităţi etnice dominante: maghiarii în Ungaria, etnicii români în România, sârbii în Serbia etc. De aceea, promovarea intereselor romilor se poate face numai prin intrarea în competiţia pentru distribuirea puterii politice în astfel de state şi societăţi, inclusiv prin formarea unui partid etnic al romilor, care formează minorităţi naţionale numeroase în aceste ţări, deci au sau pot să aibă un potenţial electoral important în împărţirea puterii politice, inclusiv în deciziile privind alocarea bugetului de stat, a bugetelor locale.

N.G.: Părerea mea a fost şi este că mobilizarea politico-electorală a romilor va deveni eficientă, va putea contribui la rezolvarea problemelor particulare ale romilor (inclusiv problemele zise „sociale") atunci când se vor schimba,

simultan, articolul 1 din Constituţia României, care defineşte statul ca fiind stat naţional. Prin compensaţie, prin articolul 62, minorităţile naţionale beneficiază de sistemul de reprezentare electorală în Camera Deputaţilor, care funcţionează în prezent[2]. Practica politică de reprezentare electorală a minorităţilor naţionale este avantajoasă pentru minoritatea maghiarilor, reprezentată prin UDMR; poate este utilă şi pentru alte grupuri etnice din România, mai puţin numeroase. Dar pentru romi, ţinând cont de istoria lor particulară şi de situaţia socială pe care o au în România şi în Europa, etno-politica bazată pe conceptul „clasic" de minoritate naţională – aşa cum îl practicăm în România de după 1990 – nu a dat rezultate, cel puţin până în prezent. Rămâne de văzut dacă va fi nevoie de alţi 20 de ani sau de câteva alte decenii până când se va forma în România voinţa publică şi politică a tuturor cetăţenilor, inclusiv a celor de etnie romă, pentru schimbarea Constituţiei şi a legilor electorale (în sensul amintit mai sus). În acest fel, cred eu, vom putea „produce" o etno-politică a romilor eficientă într-un stat coerent democratic, nu într-o colecţie de „etnocraţii": mai numeroase, în cazul românilor, majoritari, mai restrânse geografic şi numeric (etnocraţii locale) sau mini-etnocraţia unei elite electorale a romilor, justificată în termeni etnici.

I.R.: Şi atunci, repet întrebarea de la începutul discuţiei: cum aţi decis să acţionaţi atunci, la începutul mişcării romilor, ce rol a avut experienţa personală, felul dumneavoastră de a gândi şi a vă identifica etnic, ca rom, în luarea acestor decizii?

N.G.: În sensul acesta, în anii 1990 eu am spus că prefer opţiunea civică: vreau să mă asociez cu persoane cu care să promovez un aspect etnic, ca şi cetăţeni într-un stat coerent democratic – aşa cum vroia sa fie *polis*-ul grecilor antici, pe care îi tot pomenim în această discuţie; asta, desigur, în condiţiile istorice şi sociale de acum. Cam asta era, repet, intenţia de la baza constituirii Federaţiei Etnice a Romilor şi, ceva mai târziu, după vreo 3 ani, a Romani CRISS – Centrul Romilor pentru Intervenţie şi Studii Sociale. Vorbeam şi foloseam cuvintele de *ţigan, rom, romani, cris romano,* dar era voinţa morală a unei construcţii etnice în spaţiul civic, al dreptului public, într-un stat de drept al României, aşa cum îl imaginam atunci, imediat după 1990. Nu plecăm de la etnie (cea de romi, în particular) ca un dat natural, prin naştere; şi nici de la reprezentarea etnic-naţionalistă despre români, moştenită de unii adepţi ai „românismului", din istoria, modernă şi contemporană "mitizată" despre români şi România.

2 Vezi articolul 62 din Constituţia României, 2010. Traducerea Constituţiei României în limba romani este disponibilă prin amabilitatea CNCR – Centrul Naţional de Cultură a Romilor.

Eu sunt critic şi în privinţa conceptului de minoritate naţională, ca un fel de efect colateral al formării statelor naţionale în secolul al XIX-lea şi, mai ales, după primul război mondial; cam asta este, cred eu, reprezentarea curentă despre majorităţi şi minorităţi naţionale în politică de după 1990, aşa cum spui tu, când te referi la statele din Europa centrală şi estică de după 1990.

I.R.: Mi se pare că evitaţi, că ocoliţi să răspundeţi la întrebarea despre rolul şi răspunderea dumneavoastră ca persoană, despre influenţa pe care aţi avut-o în deciziile de la acea vreme.

N.G.: Din punctul acesta de vedere, am zis, tot atunci, că eu nu pot să reprezint „minoritatea naţională a romilor" atâta vreme cât nu trăiesc cultura romilor. Nu vorbesc limba romani ca limba maternă şi nu trăiesc după legile romilor. Mă refer la „legea de clan" – în sensul dat de antropologii culturali, de familie lărgită, de formă socială, bazată pe rudenie – pentru că nu aveam altă realitate instituţională creată în practică, în istoria socială. Acuma, în anii 2000 şi ceva, poţi să spui: da, sunt rom, pentru că fac parte din asociaţia, din partidul, din gruparea cutare, cât de cât conturate, după ce au fost „lansate" de cei din generaţia mea de activişti, în cursul anilor 1990. Rolul şi răspunderea mea? Continuând discuţia în termenii evocaţi mai sus, cred că în România este mai bine, mai clar articulată distincţia dintre „direcţia civică" şi cea „electoral-etnică" de mobilizare publică şi politică a romilor, sau măcar a romilor, mai în vârstă sau mai tineri, care sunt „activi" în viaţa publică, în instituţii, în dezbateri publice etc.

I.R.: Este valabilă distincţia, dinamica asta numai la romii din România?

N.G.: Din experienţa personală cu mişcarea romilor în Europa, nu stiu... cred că aceste opţiuni de comunicare şi de mobilizare politică (cum zicea Karl Deutsch) sunt mai amestecate, mai confuze în alte ţări din Europa unde romii şi sinti sunt vizibili în viaţa publică. Poate, cu excepţia Macedoniei, unde există un număr mai mare de romi, femei si bărbaţi, bine instruiţi, care vorbesc limba romani, sunt activi în viaţa publică, romii sunt recunoscuţi, prin Constituţie, printre popoarele constitutive ale statului, au partide politice etnice, dar şi pricepute să formeze coaliţii electorale în Parlament şi, mai recent, în Guvernul Macedoniei, etc. În România, prin comparaţie, mobilizarea politică a romilor pe criteriu etnic mi se pare că a fost şi este oarecum „blocată", datorită „locului rezervat" în Camera Deputaţilor. Din perspectiva mea, subiectivă şi „interesată" desigur, mobilizarea civică a romilor mi se pare că a reuşit ceva mai bine, dacă „măsurăm" performanţa prin numărul asociaţiilor civice şi a fundaţiilor, prin creşterea continuă a capacităţii lor organizaţionale de a se autofinanţa, fără să fie dependente complet de subvenţiile de la bugetul central (aşa cum a fost şi este Partida Romilor). Asociaţiile civice ale romilor (ONG-urile, cum le zicem acum) din România sunt printre puţinele din ţările UE care au

avut şi au capacitatea şi „curajul" de a-şi asuma riscurile, mai ales cele financiare, de a accesa fonduri europene semnificative, de a elabora şi a gestiona proiecte de acţiune concretă în comunităţile locale de romi, în domeniul formării resurselor umane, etc. Prin anii 1990 şi până mai de curând, formaţiunile electorale ale romilor, mai ales Partida Romilor, nu erau de acord cu „proiectele" asociaţiilor civice; acum, după 2007, anul intrării României în UE şi al accesului la fondurile din bugetul UE pentru anii 2007-2013, uite că şi Partida Romilor îşi aduce aminte că este „oengeu"; au început să aibă propriile lor proiecte cu bani europeni, au învăţat că parteneriatul societate civilă şi autorităţi (centrale, locale, sectoriale) este un instrument de lucru productiv (în sensul în care Erich Fromm foloseşte cuvântul) pentru comunităţile locale de romi. Sigur că „societatea civilă a romilor" din România este încă fragilă, are vulnerabilităţile ei, dar despre asta ai scris tu, Iulius, în analizele publicate de tine.

În ceea ce mă priveşte, în momentul de faţă (în ultimii ani) eu am vrut să „mă eliberez" şi de „umbra" mea din anii 1990; acum spun: nu fac parte din personalul executiv (din staff-ul) nici unei asociaţii a romilor. Asta ca să mă simt total eliberat, nu numai de constrângeri, ci şi de „cârjele" unei raportări administrative în procesul construirii Eu-lui propriu, în care includ şi componenta etnică, rolul etnic, în felul în care am zis mai adineauri.

I.R.: Proiectul emancipator... este ceva strict personal, nu includea *etnos*-ul ca grup sau colecţie de grupuri culturale diferite, aşa cum este construită de istorie populaţia de romi din România, din lume ?

N.G.: Am inclus etnos-ul pentru o fază, dar emanciparea mea personală merge mai departe. Am trecut de faza respectivă. Etnosul este unul din rolurile pe care le am şi care intră în combinaţia de roluri prin care se exprimă, se manifestă persoana mea acum, cu care pot să-i provoc pe cei din jur când ne prezentăm cu declaraţia: „Noi suntem politicienii romi". În diverse contexte, inclusiv aici, în Italia, îmi exprim şi „activez" identitatea mea etno-politică ca rom. Fac asta, să zic aşa, într-un mod deliberat, cu un scop, având în spatele meu o anume experienţă. Însă fiecare dintre noi jucăm o diversitate de roluri.

I.R. Şi cum aţi făcut, cum aţi simţit „combinaţia de roluri" de-a lungul vieţii?

N.G.: Să-ţi povestesc o întâmplare. Eram în 1965, eram în şcoala militară, eram în prima vacanţă de la şcoala de ofiţeri de infanterie de la Sibiu, după liceul militar, terminat în 1964, la Câmpulung Moldovenesc. Eu am început în 1964 şcoala de ofiţeri, m-am dus în vacanţă, la un coleg şi prieten, elev-militar şi el, care se trăgea dintr-un sat de pe lângă Târgu-Neamţ. Eram prieteni, ne cunoşteam din liceul militar, m-a invitat la el. Era dintr-o familie modestă, dar cei trei copii erau bine şcoliţi. Avea un frate care a devenit profesor de fizică la Universitatea din Iaşi. Fostul meu coleg a avut o bună carieră de militar, era şi este şi poet, scriitor, jurnalist, a evoluat foarte interesant. Am hotărât să facem

o excursie la mănăstiri, cu bicicletele. Şi am pornit cu bicicletele din satul lui ca să vizităm mănăstirile Neamț, Agapia, etc. Am ajuns într-o dimineață, la Târgu-Neamț ca să mergem la mănăstirea Neamț. Am trecut pe lângă piață, era „zi de târg"... şi dintr-o cârciumă a ieşit un târgoveț, roşu la față, noi eram lângă bicicletele, s-a oprit in fața mea şi mă întreabă: „Bă, de ce eşti tu țigan?" Aşa, dintr-odată! Şi am rămas perplex, pentru că nu era o discuție pe care să o fi avut cu prietenul meu despre asta. Colegul meu nu mă ştia ca țigan. Eu eram după ani de zile de când nu discutam despre chestia asta, ascundeam „etnia" mea, sau nu era relevantă pentru mine în relația cu el şi cu alți colegi din şcolile militare.

I.R.: O ascundeați sau nu era relevantă?

N.G.: Amândouă, deci aveam complexul de inferioritate, de ascuns, dar în acelaşi timp era o chestie care nu era relevantă, pentru că am vrut să construiesc altceva: militar în armata română, „omul universal" despre care citeam în cărțile mele de pe atunci; eticheta de țigan rămăsese undeva acolo, în subconştient, în copilărie, ceva care era asociat cu familia de la Roşiorii de Vede, mutată apoi la Bucureşti. Am plecat în parte de acasă, am plecat în armată, ca să rup legătura cu familia, unde taică-meu (şofer de meserie) era cunoscut cu numele de Anghel Țiganu. Şi eram cunoscuți pe stradă ca țigani, la şcoală aveam eticheta de țigani, şi aveam deja 14 ani. Era extrem de dureros în felul în care am resimțit-o eu. Şi am rămas perplex, atunci, la Târgu-Neamț. Colegul meu a fost suficient de elegant şi nu a comentat. Am suferit profund în momentele respective şi apoi pe parcursul zilei. Apoi m-am relaxat, am plecat la mănăstire. M-a urmărit întâmplarea asta, era în 1965. Abia în 1973-1974 am început să încerc să răspund acelei întrebări: „Bă, de ce eşti tu țigan?" De ce sunt eu țigan? Şi acum continui să ma adresez acelei întrebări. Continui să-i răspund acelui târgoveț...

În alt context, să zicem că tu eşti prieten cu cineva şi la un moment dat îți spune: „Bă, tu eşti țigan. Du-te dracului de țigan!" Cu cel cu care stai de vorbă eşti egalul lui, aşa îți închipui tu, dar dacă vrei să-ți pună eticheta, ți-o pune. De ce tocmai omul acela, cum a simțit, după ce repere s-a orientat de m-a identificat pe mine ca țigan, în situația respectivă? Acesta este misterul stereotipurilor, al prejudecăților... Atunci marea mea problemă a fost şi este: eu sunt țigan... pentru că mă identifică cineva din afară, cu voia sau fără voia mea, sau şi pentru că vreau eu, dar după ce, mai întâi, am internalizat percepția lui? Primul care a hotărât că sunt țigan, este altul, nu sunt eu. Alegerea mea este oarecum secundară. Este o reacție, nu este ontologic (sau fenomenologic?) primară, primordială. Deci am fost, sunt... m-am identificat ca țigan, ca Gypsy, rom, Roma, deci toate chestiile astea s-au învăluit în mine aşa ca o ceapă care se dezvoltă, dar undeva în fibra mea a rămas perplexitatea acelei întrebări: de ce eşti tu țigan? Şi nici acum nu ştiu de ce sunt...

Întâmplarea a făcut ca în primăvara lui 2008, să fiu din nou la Târgu-Neamț, tot într-o vizită, de data asta împreună cu mica mea familie de acum; m-am trezit la un moment dat în aceeaşi piață, în acelaşi loc, fără să-mi propun. Şi mi-am pus întrebarea: am dat răspuns roşcovanului acela beţiv? Din 1965..., iar acum suntem în 2011, eu continui să-i dau răspuns acelui om, sau încerc să-i dau răspuns întrebării lui. Ferindu-mă de întrebare deseori, nereuşind să-i dau răspuns, uneori, alteori zicând că am aflat răspunsul... aşa cum fac acum în discuția cu tine. Uneori mă simt convingător când mă afirm ca rom, alteori nu. Uneori mă joc, „jonglez" cu mine şi cu identitățile mele, cu bucurie; alteori, încep să rămân descoperit în „spațiul vid" dintre aceste identități diferite – ca şi cum m-aş afla în spațiul dintre atomi, dificil de imaginat de către Eleații din vechea Grecie – sunt pierdut, sunt deprimat, sunt complet nul, pentru că sunt în golul dintre identități... când sunt român, când sunt țigan, când sunt rom, când sunt european, când sunt cosmopolit, când sunt x, când sunt y... şi uneori simt că sunt între..., într-un limbo..., rămân în vid, în „haos" opus Cosmos-ului din gândirea grecilor), rămân cu mine însumi... şi atunci nu mai am nici un reper de identitate ontologică. Identitatea etnică, cea „primordială", totală şi totalizantă, impusă de grup şi nu aleasă, e una din modalitățile de a umple acest gol, de a-ți da securitate, de a nu te chinui cu aceste întrebări; e ceva sigur, e ceva dat, e ceva moştenit, e ceva care te defineşte, este acel ceva, „cineva" (grupul) care te controlează şi, mai ales, este una dintre iluziile cu care ne atenuăm anxietățile. Dacă am trăi tot timpul cu întrebarea asta cine sunt..., încotro mă duc.., ar fi teribil!

I.R.: În căutarea esenței...

N.G.: Din punctul meu de vedere răspunsul cu identitatea etnică este unul dintre răspunsurile posibile, dar nu este un răspuns eliberator, este un răspuns care îl simt parțial, strâmt, strâns, care mă încorsetează, nu mă satisface. Dar această frământare sau „neîmplinire etnică" este parte din *prețul libertății*, dacă ar fi să folosesc, în înțelesul meu, titlul şi substanța cărții lui Mateo Maximof.

I.R.: Ca să parafrazez un cunoscut personaj autohton, întrebarea fundamentală e: „de ce romii e țigani?". Întrebarea are un anumit sens profund pentru că o bună parte din romi au internalizat atât de puternic identitatea impusă, țigănească, eticheta dacă vreți să spuneți, cu care şi-au dezvoltat anumite complexe de care nu se pot emancipa. Chiar dacă între timp au devenit activişti, vorbesc în numele romilor, se prezintă ca romi, au rămas însă țigani în sensul că au internalizat atât de mult eticheta şi identitatea, încât pentru ei, faptul de a fi țigani, e un factor opresant, îi opresează. Din punctul meu de vedere a vorbi despre şi a fi rom reprezintă un discurs emancipator, o forță emancipatoare de complexele de a fi țigan, înseamnă să încerci să fii mândru de tine ca persoană, de ceea ce eşti şi ceea ce reprezinți.

N.G.: În viziunea altora, faptul că eşti căsătorit cu o femeie de altă etnie, i-ar putea face să spună „tu nu eşti rom, te prefaci! Poți să fii țigan, dar nu eşti rom".

I.R.: Tocmai, din contra, sunt rom! S-ar putea să nu fiu prea mult țigan.

N.G.: E o chestie care încă şi acum o contest, câtă vreme nu trăieşti după anumite reguli, care sunt considerate ca fiind definitorii; normal că sunt reguli cutumiare, de *muro romano,* sau „folk", nu sunt instituționalizate. Da, dar câtă vreme eşti în clan, identitatea de rom este relativ clară, pentru tine însuți şi pentru alții, este o identitate de grup. Este un fapt social, dar nu o identitate instituțională, prin drept, sau, cel puțin, nu este încă o astfel de instituție. Noi încercăm să abilităm, să reconstruim o astfel de identitate publică, instituționalizată, prin practica asociată politicii pentru minorități naționale, prin predarea limbii romani în unele clase/şcoli, prin cotele rezervate „pentru romi" în învățământul liceal sau în unele colegii etc; procesul ăsta poate va dura încă 10 ani, 20 de ani..., poate va reuşi, poate nu va reuşi; ceea ce este clar pentru înțelegerea mea este că identitatea de rom a fost păstrată de clan, după un anumit tip de mariaj, după anumite reguli, care pot fi de rudenie, de schimburi între familii, etc. Deci nu poți să fii rom oricum, numai pentru că vrei.

I.R.: Dar identitatea se transformă, ea s-a transformat complet. Nu poți să rămâi închistat într-o definire identitară veche de secole, pentru că relațiile sociale se schimbă.

N.G.: De ce suntem noi, tu Iulius, şi eu, romi, şi nu suntem simpli activişti civici, sau sociologi, politologi, analişti? Cu ce ne deosebim de X care citeşte, scrie despre romi, de ce eşti tu mai rom decât acest X, care este „expert despre romi", fie în practica administrației publice, fie în lumea academică?

I.R.: Dincolo de faptul de asumare a unui anumit rol social, cu plusurile şi minusurile lui, e şi vorba de experiențele prin care trecem...

N.G.: Poate să aibă exact aceleaşi experiențe ca şi tine.

I.R.: Nicidecum, eu internalizez experințele într-un fel şi altcineva le trăieşte în alt fel. Din acest punct de vedere, a fi rom este şi o trăire... Desigur, avem relațiile cu ceilalți, uneori relațiile sunt conflictuale, competitive, asta e, intri în competiție cu alții, însă rolurile noastre sunt diferite nu numai prin asumare.

N.G.: Ettienne Balibar şi Immanuel Walerstein au spus într-o carte a lor (citez din memorie): „Identitățile sunt nişte construcții ale elitelor, pentru ca să aibă o poziție mai avantajoasă în competiția pentru resurse: sau în cadrul statului național, sau în cadrul sistemului economic mondial." Da, şi poți să faci businessul etnic, ca să câştigi. Apartenența etnică o transformi într-o resursă competitivă, te foloseşti de ea, o comercializezi, în sensul că o instrumentalizezi, faci din „tradiție" un „trade mark", o marcă în schimburi pe o „piață a mărcilor" etnice, etno-politice, etno-naționale...

I.R.: Exact, sunt diverse tipuri de resurse, nu doar materiale, sunt resurse simbolice.

N.G.: Însă aici teoria ta intră în conflict cu o parte a romilor. Să zicem... muzicanții țigani. De exemplu X... el sau ea sunt muzicanți țigani, ei nu au nevoie să se emancipeze de eticheta asta, pentru ei a fi țigan, este marcă ocupațională. Deci ei ca muzicanți romi nu zic nimic (pentru public, pentru impresari), în schimb, ca muzicanți țigani sunt cineva. Sunt oameni care trăiesc din comercializarea unei entități, a unei ocupații, a unei identități etnice.

I.R.: Foarte bine. E o chestiune de branding.

N.G.: Bun, dar au ei nevoie să se emancipeze de identitatea de țigan?

I.R.: Eu cred că da.

N.G.: Eu cred că nu. Exemplu: gitanii spanioli – dansatorii de flamenco, au nevoie să se emancipeze din identitatea de gitani, despre care spunem noi, activiștii romi, că ar fi peiorativă? Gitanii din Andaluzia încearcă să facă chestia asta şi parțial au reuşit: ei sunt acceptați în Andaluzia şi în Spania, ca stat, prin politica publică specifică, ca *gitanos*, nu ca romi. Romi sunt în limbajul internațional. Deci, unii dintre romi nu au nevoie să se emancipeze de identitatea de țigan, sau gitanos, sau zingari, sau sinti, sau gypsies, sau travelers, sau „nomadi", precum aici, în Italia... De asta vreau să spun, de ce unii romi sunt țigani? Pentru că aşa aleg, pentru că vor!

I.R.: Atunci cred, din punctul meu de vedere, că unele grupuri au nevoie de un proiect emancipator, pentru că sunt anumite practici asociate denumirii lor cu care ei nu sunt de acord. Desigur, există o competiție între grupurile pe care noi le numim romi, cine va câştiga competiția pentru impunerea unei anumite mărci identitare, inclusiv definirea identitară, aceia se vor impune.

N.G.: Rămâne o chestie supusă competiției, dar de asta prefer răspunsul la întrebarea „de ce unii romi sunt țigani?": pentru că ei vor să fie țigani, este un exercițiu de libertate, în sensul discutat mai adineauri. Nu numai pentru că sunt obligați să fie țigani; este o dinamică aici, este o dialectică (ca proces de gândire), este o negociere, o practică socială.

I.R.: Da, sunt însă anumite practici care contrastează cu valorile sociale dominante... Practica mariajelor timpurii este acceptabilă? Dacă noi credem că „nu", atunci trebuie să le punem în dezbatere. De aceea avem nevoie de un proiect emancipator, din punctul meu de vedere, identitar.

N.G.: Şi emancipator, în cazul ăsta, ce înseamnă?

I.R.: Trebuie anumite practici schimbate. Emancipator în sensul de rebranduire, de regândire atât a rolului romilor în societate, cât şi a anumitor practici sociale asociate grupului.

N.G.: Dar cine face emanciparea şi „rebranduirea”? O facem noi, romii asimilaţi în numele romilor „tradiţionali”, care practică mariajele timpurii? Sau cei care pretind că sunt romi?

I.R.: Aici vine asumarea. Da, aceştia sunt oamenii care trebuie să o facă. Dacă ne uităm toate mişcările de emancipare etnică-naţională, au fost făcute de genul acesta de oameni. Liderii mişcărilor emancipatoare au fost cei care au plecat la un moment dat din grup şi s-au dus, au avut parte de o altă socializare, apoi s-au întors şi au condus proiectul emancipator. Au condus!

N.G.: Este ăsta cazul meu, poate este cazul tău, dar este şi cazul altora?

I.R.: Problema este dacă ne asumăm o asemenea responsabilitate sau nu?

N.G.: Răspunsul este că noi ne-am asumat răspunderea asta, atunci când, de exemplu, Uniunea Democrată a Romilor, în anii 1990-1994 şi mai târziu, Partida Romilor, şi-au asumat această responsabilitate când, la început, Răducanu, şi acum, de vreo 12 ani, prin Păun, romii sunt reprezentaţi în Parlamentul României ca minoritate naţională, ca membri ai Grupului minorităţilor naţionale din Camera Deputaţilor, ca membri în Consiliul pentru minorităţi naţionale (subvenţionat de Stat), etc. Pe de altă parte, alţii dintre noi, ne-am asumat tot din 1990 încoace, rolul, răspunderea, de a acţiona pentru romi, cu romi, prin asociaţii civice, fundaţii, ca „întreprinzători” sau/şi ca parteneri pe proiecte punctuale şi în politici sociale „strategice”, de lungă durată etc.

I.R.: Este asta suficient?

N.G.: Din punctul meu de vedere, nu mai este o problemă pentru unii dintre noi să ne asumăm răspunderea politică şi civică. Chestiunea este că după ce ne-am asumat o astfel de responsabilitate, pe criteriu identitar, după ce am avansat în afirmarea etno-politică, după ce „am câştigat puncte”, am rămas undeva suspendaţi în aer, nu avem unde, la cine să ne întoarcem. Nu avem o „audienţă” coerent şi durabil construită (de exemplu, prin cotizaţii periodice, nu numai prin „beneficii de proiect”, nu avem o comunitate politică la care să revenim cu un discurs emancipator. Da, avem ţiganii de casă care au experienţa noastră, cei care s-au integrat, care s-au integrat numai fragmentar, care au pătruns prin programe de educaţie, de inserţie, în economia formală sau în administraţia publică, da, pentru ei încercăm să avem un discurs emancipator, să ajutăm emanciparea lor, după anumite feluri sau variante sau „modele” de a fi rom, pentru ca ei să decidă... sunt romi, nu sunt romi.., dar ca o practică individuală şi de asociere voluntară, voită, în acest sens.

I.R.: Exact! La nivel simbolic şi colectiv puterea de a defini ţine de genul acesta de oameni care au mers şi au avut alt tip de socializare şi ei au puterea de a redefini. La nivel individual ei au proiectul acela de salvare individuală. Fiecare simte şi acţionează cum poate, cum crede că este mai bine şi mai profitabil pentru el. Sigur că are o latură opresivă, pentru că din moment ce tu, la

nivel simbolic, mergi şi spui: „Nu, tu nu eşti neapărat ce vrei tu, în cazul de faţă ţigan, sau ce ţi s-a spus ţie că eşti, ci pur şi simplu tu eşti rom" el sau ea mă poate întreba: „de ce?". Un răspuns de genul „pentru că aşa îţi spun eu" are o latură opresivă. În acelaşi timp, eu cred că avantajul romilor e că nu au instituţii care să pună în practică latura aceasta opresivă. Dau un exemplu: statul naţional, faptul că romii nu au un stat care prin sistemul lui birocratic, prin armată şi sistemul de educaţie, să reproducă identitatea etnică a romilor şi care în final este sanctificat iar statul devine şi el sacru, eu îl consider un lucru pozitiv.

N.G.: Lipsa unui stat, a unui stat naţional este percepută, însă, ca o „slăbiciune": de accea romii nu sunt recunoscuţi în Ungaria ca o minoritate naţională, ci numai ca o minoritate etnică; de aceea în Italia nu sunt trataţi ca o minoritate lingvistică, în mod egal cu alte minorităţi. Chiar şi în România, romii sunt reprezentaţi în Parlament ca o minoritate naţională, dar sunt percepuţi mai degrabă ca o problemă socială. Statul român se interesează de drepturile românilor din Ungaria, aşa cum statul Ungariei se preocupă de drepturile maghiarilor din România. Şi atunci, ce-i de făcut? Unii zic să ne „construim" cât mai mult după modelul minorităţilor naţionale „istorice", chiar dacă nu avem şi nu revedicăm un stat naţional propriu.

Eu zic altceva: romii pot milita, politic, pentru de-etnicizarea statelor, prin separarea naţiunii de stat, aşa cum religia, prin Biserică, s-a separat de statele moderne, după războaie religioase aprige (care continuă şi azi, în unele regiuni şi ţări, mai apropiate sau mai îndepărtate de noi. În state de-etnicizate, coerent civice, e mai uşor, cred, să garantezi drepturile cetăţeneşti de bază şi, prin asociere culturală, în spaţiul civic, să promovezi limba proprie, simbolurile etnic-naţionale, ca pe drepturi parţial private, dar exprimate în spaţiul public. Poate să pară un proiect politic naiv, o utopie, ce zic eu acum, dar, iarăşi mă întorc la începutul anilor 1990 şi încerc să-ţi spun care au fost motivaţiile mele pentru a opta pentru „carta civică" în mobilizarea politică a romilor. Răducanu şi prietenii lui politici au preferat carta reprezentării electorale a romilor ca minoritate naţională şi au ales ca semn electoral „asul de treflă", semn păstrat de Partida Romilor până în prezent. A fost sau este câştigător acest as de treflă, în politica electorală a romilor, în politica de afirmare a romilor ca minoritate naţională? Rămâne de discutat, de evaluat !

I.R.: În cazul romilor este posibil să conteşti discursul liderilor fără a afecta un stat naţional, întrucât el nu există. Poţi spune: „domnule, eu nu vreau să fiu rom, eu sunt ţigan" şi atunci îmi dă şi mie posibilitatea să spun: „bine, poţi să rămâi ţigan, e treaba ta, dar la nivelul discursului public, vei vrea sau nu, vei rămâne rom". La nivel de discurs public termenul folosit va fi rom.

N.G.: Bine, exagerez, simplific, dar pentru mine experienţa acţiunilor de reacţie la iniţiativa deputatului Prigoană (toamna 2010 – primăvara 2011) a

fost un test: denumirea ca atare şi ce este asociat cuvântului de rom, nu este o forţă de mobilizare. S-ar putea să devină în alţi ani, acum (toamna 2010 – primăvara 2011) nu a fost contextul, a lipsit combinaţia de factori favorabili, mobilizarea publică nu „a prins". În alt context a reuşit (în anul 1995 şi ulterior) poate ar reuşi altădată, în viitor, dar deocamdată nu a reuşit să genereze o mişcare socială, o mobilizare civico-politică de amploare. Mergând „la rădăcină", la grupuri particulare şi la comunităţile locale de romi.

Noi nu am reuşit să dăm cuvântului, denumirii de „rom" un program politic asociat, clar, care să ducă la o mobilizare, cum a fost să zicem cuvântul de „afro-american" şi mişcarea pentru drepturi cetăţeneşti (*civil rights*) în SUA. Una este să fii „nigger", alta e să fii „black" şi alta e să fii „afro-american"[3]. Noi nu am reuşit încă să elaborăm un program politic asociat termenului „rom", un program care să aibă un răsunet, un ecou la oameni. Da, am avut răsunet la Brussels, la Strasbourg, la OSCE, la Consiliul Europei, la OSI..., la acest nivel reuşim să avem un interlocutor şi o influenţă, dar în masa socială.... Şi nu vorbesc, să zicem, de romii rudari sau băiaşi, dar la masa de activişti formaţi în dinamica ultimilor 20 de ani, nu! Ori, poate, am luat reuşita ca în documentele publice, naţionale şi internaţionale: denumirea de ţigani sau nomazi sau travellers să fie înlocuită cu cea de rom, ca fiind atât de evident că, în discursul politic–instituţional suntem romi, încât nu mai avem nevoie să ne mobilizăm.

I.R.: Nu au conştientizat dimensiunea „de ce romul e ţigan"!

N.G.: Cred că nu avem încă o criză de conştiinţă, precum la Kant şi la alţi filosofi de la începuturile epocii moderne, când era vorba despre fundamentele cunoaşterii, mai ales ale cunoaşterii verificabile, sau ştiinţifice. Încă nu suntem într-o „fază critică", încă nu suntem în faza de a întemeia epistemiologic o acţiune politică. Deci asta înseamnă, în discuţia noastră epistemiologic: prin gândire, prin analiză, prin reflecţie, prin dialog şi prin discuţie în contradictoriu, printr-o practică politică, eventual etno-politică să întemeiem o astfel de cunoaştere, o ideologie, o „platformă" politică pentru romi, dar şi pentru societate în ansamblu...

I.R.: Trebuie să creăm ceva şi să le branduim în aşa fel încât să producă rezonanţă la nivelul omului de rând, să evaluăm şi să reevaluăm unde suntem. Asta am vrut să spun, să facem, în mod critic, într-o dezbatere.

N.G.: Suntem romi „de serviciu", suntem romi ca un brand internaţional. Cum ne confruntăm cu asta fără să spunem: „A, păi, tu nu eşti ţigan adevărat,

3 Un eseu pe această temă a prezentat Mihalea Murdure, profesoară la Universitatea „Babeş-Bolyai", în cadrul seminarului despre *Romi versus ţigani*, organizată de ISPMN, Cluj-Napoca, în 17 ianuarie 2011. Vezi şi : Mihaela Murdure *: From the Gypsies to Afro-Americans*, în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 2003/4.

dacă nu te simţi ca rom, atunci nu eşti automat recunoscut ca rom de către alţii?" Aceasta am vrut: să provocăm, să stimulăm acest „chin" care să ne trezească din „somnul dogmatic" al identificării etnice spontane, netrecută prin gândire şi prin practica bazată pe gândire, pe o ideologie.

*

I.R.: Cum am putea deveni din romi de serviciu simpli romi?

N.G.: Poţi fi rom, aşa, spontan, de la mama-natură? Nu, spun eu, Nicolae Gheorghe, ca să te provoc pe tine şi pe alţi curioşi (în sens filosofic). Da, am încercat, încerc, am imitat, am jonglat, am „vrăjit" (în sensul lui Max Weber) lumea din jur. Aşadar, esenţialmente, soluţia mea, în acest moment al vieţii mele, este: sau sunt om sau sunt ţigan.

I.R.: Adică ţiganul nu poate fi om?

N.G.: Ţiganul nu poate fi rom. Om, poate, da. Dar tolerat ca o specie, ca un fel de formă de sub-om, asta da!

I.R.: Adică ar duce la prejudecata faţă de romi; este şi o vorbă: „Nici răchita nu e pom, nici ţiganul nu e om."

N.G.: Nu e om, da! La rândul lor romii, cei din „neamuri" (sau de clan, cum zicem în aceasta discuţie) spun că gagii sunt suboameni. Deci poţi să faci cu el orice, să-l păcăleşti, cel mai bine e să-l păcăleşti, nu? La limită, poţi chiar să îl omori, aşa cum şi gagiul te poate omorî pentru că eşti rom (în sens tradiţional) sau/şi ţigan, în sens social. Adică îţi baţi joc de om, pentru că oricum este spurcat, este neom... după o onto-logică simplistă: sunt două realităţi complet exclusive, gagiul şi romul, produs de istoria socială, mai ales cea europeană, ca fiind „tradiţional". Formează societăţi paralele; unde se produce explozia, „dinamita" este când gagii şi romii încearcă să fie împreună, când îşi propun să construiască o societate împreună, o societate „inclusivă", zicem noi în zilele astea. Pentru asta cineva va trebui să încerce să justifice această formă socială nouă, să o întemeieze, în sensul kantian, prin cunoaştere; apoi să construiască, cum spunea tot Immanuel Kant, în sens mai general, o „pace eternă", sau „pace perpetuă", *Zum Ewigen Frieden*, ca un proiect filosofic cosmo-politic, publicat în 1795.

I.R.: Atunci se „inventează"categoria de rom care trebuie definită, nu numai ca un nume, etimologic, ci şi ca subiect istoric, ca actor politic, purtătorul unei platforme politice.

N.G.: Asta rămâne s-o inventăm noi, dacă noi reuşim să o „inventăm", să o construim prin practica noastră. Altminteri, ca să continuăm discuţia despre romii din Macedonia, ei au avansat în construirea romilor ca minoritate naţională, în sensul „clasic", est-european. Sunt două generaţii de intelectuali

romi care au publicat gramatici şi dicţionare ale limbii romani, fac literatură şi jurnalism în limba romani, predau limba romani într-o şcoală bilingvă din municipalitatea Suto-Orizari. Urmează adică, exemplul romilor din Serbia şi, mai de curând, din Croaţia, din Kosovo. Problema lor este că Macedonia de azi este un fel de „mică Iugoslavie", cu vulnerabilităţile naţionalismului etnic, care a dus la prăbuşirea „marii Iugoslavii", cea din vremea lui Tito, prin războaie inspirate de ideologii naţionale, religioase, de naţionalism etnic. În conflicte şi războaie generate de astfel de naţionalisme etnice, competitive în aceeaşi entitate statală, pe un acelaşi teritoriu, romii „de la bază" (nu neapărat numai elitele lor) sunt totdeauna perdanţi, rămân „la mijloc", sunt respinşi de fiecare naţionalism, aşa cum s-a întâmplat în Bosnia şi, mai evident încă, în conflictul din Kosovo. Şi atunci, eu cred că „pacea eternă" sau măcar „pacea de 100 de ani", între romi şi neromi nu poate fi realizată pe baza ideologiilor de stat naţional şi de minoritate naţională aşa cum s-au format aceste realităţi politice şi ideologii în istoria modernă şi contemporană a statelor naţionale, aşa cum le cunoaştem în prezent. Şansa istorică a unei astfel de „păci a romilor" este dată de practica recentă a drepturilor omului, a drepturilor civile (în SUA), a „drepturilor fundamentale" ale Uniunii Europene.

I.R.: Am stabilit până acuma: deci, pe de o parte, ţiganul nu poate fi om, dar, dacă vorbim de drepturile omului, de activismul civic, poate un *rom pakivalo,* să fie activist de drepturile omului?

N.G.: Nu poţi să fii activist de drepturile omului – ceea ce ţine de o ontologică socială, o etică a universalităţii, a valorilor iudeo-creştine duse la până la capăt – şi, în acelaşi timp, să fii rom după regulile „neamurilor" de romi, valori şi reguli ale unor comunităţi care, pentru a supravieţui şi a se proteja (în sens cultural, dar şi în sens de securitate personală şi de grup) s-au ferit de lumea din jur, s-au construit la marginea acestor „lumi". Practica istorică a acestor comunităţi „tradiţionale" este fundamentată într-o relaţie de exploatare cu lumea din jur, lumea din jur i-a exploatat, şi ei au exploatat lumea din jur, nu într-o relaţie de egalitate, ci una asimetrică, de ierarhie, de hegemonie a lumii „exterioare". Dacă admitem această premisă, atunci nu poţi să fii şi *pakivalo rom*, după regulile „neamului" de romi, şi activist de drepturile omului. Drepturile omului sunt valabile, adică pot să funcţioneze, într-o societate a egalităţii în faţa legii, unde sunt instituţiile de drept, neutre, în care bărbaţi, femei, individul cutare, au, se presupune, *încredere* (pakiv) în respectivele instituţii, pentru că (la modul ideal) există garanţii politice şi juridice pentru practicarea acestei încrederi. Iar lumea romilor tradiţionali, din „*neamuri"* (căldărari, lovari, sinti, alte „vitse" de romi) e organizată pe un criteriu ierarhic, în interiorul ei, şi pe *neîncredere,* pe suspiciunea fundamentală între romi și gagii, între comunitatea de „neam" sau clan (care este ierarhică, dar

este şi protectoare pentru individ) şi societatea gagicani, fundamental amenințătoare.

I.R.: Lumea romilor este ierarhizată şi mulți încearcă să o schimbe prin mijloace democratice; acesta e un alt paradox!

N.G.: Nu există egalitate între persoanele construite în lumea romilor (cei din „neamuri", romii de „clan", sau vitse, lumea bazată pe relații de rudenie): între bărbați şi femei, între bătrâni şi tineri, între copii, pe de o parte şi adulții însurați/femeile măritate, între bogat şi sărac, între o persoană „curată" (în sens simbolic, comportamental) şi una „spurcată", *Marime*; deci, în înțelegerea, în opinia mea, lumea romilor „tradiționali" e o lume coerent ierarhizată. Deci, cum să creezi un dialog între aceste lumi bazate pe valori conflictuale, dacă admitem, repet, că societățile europene sau, mă rog, lumea occidentală, au la bază valorile de egalitate ale persoanelor în fața legii, în raport cu instituțiile de administrare a drepturilor omului?

I.R.: Nu e vorba numai de ierarhie, că poate să vină cineva să spună: „Ce, lumea gagiilor nu e ierarhizată?" Dar la un moment dat e vorba despre anumite practici şi valori.

N.G.: Da, asta e, valorile care stau la baza ierarhiilor, „gagicani" şi „romani", sunt, în analiza de mai sus, mutual exclusive. Şi atunci, aici era întrebarea de inspirație kantiană: este posibil să fii activist civic şi în acelaşi timp rom, în sensul tradițional al cuvântului? Răspunsul, vreau să spun, răspunsul meu este: „Nu." Şi experiența mea de viață personală îmi spune că între aceste două lumi, aceste identități, există un conflict iremediabil care mi-a sfâşiat viața timp de 30 de ani.

I.R.: Şi atunci, cum vedeți o soluție, un răspuns posibil la întrebarea mea despre pakiv, şi la discursul dumneavoastră despre drepturile omului, despre societate civilă etc?

N.G.: Societatea „inclusivă", „pacea eternă" între gagii şi romi, ar fi posibilă când sau dacă se vor schimba (schimbăm?) ierarhiile dominante, oprimante, exclusiviste şi exploatatorii atât (şi mai ales) din societatea de ansamblu, care a fost şi este o societate „gagicani", fundamental exclusivistă (în sens social, de clasă, sau straturi sociale, dar frecvent, şi în sens etnic-cultural). Prin aceeaşi practică sau proces social cuprinzător, bazat pe *reciprocitate* (ca formă, ca expresie a „egalității de şanse", cum zicem noi în discuțiile noastre), trebuiesc schimbate ierarhiile din lumea romilor, „tradiționali" sau nu, care sunt şi ele oprimante, dar deoarece sunt practicate pe o scară socială mai restrânsă, le acceptăm ca făcând parte din „tradiție", aşa cum, de exemplu, este cazul relațiilor dintre bărbați şi femei, în cazul mariajelor forțate, menționate mai sus etc.

I.R.: Dar poți fi *rom pachivalo* şi intelectual rom?

N.G.: Intelectualul de felul meu, nu pot să generalizez..., nu poate să fie *rom pachivalo* până la capăt; undeva apare o ruptură, o fractură; dacă sunt intelectual, până la urmă, cedez în fața unui argument, a unei valori sau drept considerate a fi generale, deci nu pot să respect legea tribului până la capăt pentru că o chestionez, o pun în discuție și atunci sunt eliminat; în cel mai bun caz pot să fiu acceptat ca țigan de către un rom pachivalo. Eu știu? ... unele dintre opiniile cele mai respingătoare despre „țiganii de casă" (așa cum sunt eu) le-am auzit de la *romii pakivale*, în sensul de romi tradiționali. Și de la unii gagii, bineînțeles, dar de la unii gagii e normal să te aștepți la asemenea opinii pentru că gagiul este un adversar nu este *manuș* (om cumsecade); în vocabularul și în mentalitatea romilor un gagiu este o sursă de spaimă, de teroare, o amenințare, este sau unul (gagiul), sau altul (romul). În final, jocul social este „care-pe-care"; sau câștigă/învinge romul sau gagiul. Este o relație conflictuală. Dar reamintesc, opinii respingătoare am auzit și de la mama mea, țigancă de vatră, despre romii lăeți, foștii corturari, așezați în mahalaua Cotorga, la marginea micului oraș, Roșiorii de Vede.

I.R.: Deci, relația romi versus gagii este o relație maniheistă, exclusivistă.

N.G.: Amândouă grupurile (identitățile), și gagii și romii tradiționali, pot să tolereze țiganii ca suboameni: și după onto-logica gagiilor și după onto-logica romilor. Problema /frământarea mea, a ta... este că noi încercăm ca din „țigani" (așa cum am fost etichetați, din copilărie) să ne facem „oameni", combinând o concepție umanistă, despre om, universalistă, cu o concepție fundamental particularistă, cum este cea a romilor (de clan). Ceea ce la un moment dat mie mi s-a părut că este imposibil, eu nu am găsit soluția, în plan personal, cel puțin deocamdată. Dar problema, dilema asta poate să fie valabilă și în cazul românilor, maghiarilor, a italienilor, mă rog, în cazul persoanelor care își bat capul cu astfel de întrebări...

I.R.: Unul din paradoxuri!

N.G.: Da, dacă „Ahile-cel-iute-de-picior nu poate să ajungă broasca țestoasă din urmă", se pare că (iertată fie-mi referința!) nici eu, născut țigan, activistul civic pentru drepturile romilor nu pot să fiu rom, din punct de vedere etnic-cultural! Pot să fiu, eventual, un bun activist. Am fost, eventual, un „rom de succes" în lumea neromilor; dar în lumea romilor "adevărați" sunt, culturalmente, descalificat. Nu pot să exist, în același timp, în ambele lumi, ca și cum aș fi ajuns, la situația de „pace eternă" în plan subiectiv, cu mine însumi (cât sunt încă în viață!) .

Nu pot să accept nici pe planul relațiilor intime, personale, de familie, comportamentul rom, în varianta lui tribală. Dacă ești rom până la capăt îți respecți „neamul", familia lărgită, mai întâi. La nivelul valorilor de bază, dar și al practicii cotidiene, nu există loc pentru cineva din afara „neamului", a

tribului. Prima loialitate este pentru neamul tău, toţi ceilalţi nu contează, totul este permis; ori, concepţia mea umanistă (mă rog, auto-etichetarea mea în acest sens) m-a descalificat. Deci, din punctul ăsta de vedere sunt mai degrabă „un gagiu" şi în sensul că sunt un pericol pentru unii dintre romii tradiţionali care vor să se afirme public. De aceea, de exemplu, am fost „răpit", prin anul 1992, parcă. În acest sens, romii tradiţionali – X, Y, Z – au intuit în mine un tip „periculos".

I.R.: În lumea neromilor, astfel că neromii îşi puteau justifica colaborarea cu dumneavoastră ca reprezentant al romilor.

N.G.: Da, revin, unii dintre romii tradiţionali dornici de afirmare publică, politică (mulţi erau, atunci, şefi de partide politice, după vechea lege a partidelor) au intuit corect că sunt un „pericol" care trebuie cumva eliminat. Atunci au vrut o „eliminare", să zicem aşa, simbolică, nu fizică; apoi a venit autoeliminarea, prin plecarea mea la Varşovia; mai apoi, în 2007 şi după, prin depresie, acum, de vreo doi ani, prin boala trupului... Şi soluţia de salvare personală este aceea de a redeveni om, fără să fiu rom, aşa „om pur şi simplu, ca persoană care a internalizat profund şi dureros eticheta, complexul de *ţigan*. Am încercat în anii de şcoală, mai apoi în anii 1970, anii 1980, să mă eliberez ca om „de tip nou" socialist, comunist. Am încercat, în anii 1990, până mai de curând, să mă salvez ca rom. Dar nu am reuşit.

I.R.: De ce nu aţi reuşit ca om nou, de tip socialist? Aţi fost membru al partidului comunist, nu? De unde atâtea paradoxuri în viaţa dumneavoastră?

N.G.: Am reuşit, parţial, am fost un elev sau student „de merit", după parametrii vremii, inclusiv prin activismul în Uniunea studenţilor comunişti, în timpul facultăţii, dar apoi, a fost o rezistenţă în mine la discursul naţionalist, primitiv, din perioada naţionalistă a lui Ceauşescu. Adică pe la mijlocul anilor 1970 şi apoi în anii 1980, am trăit perioada de inventare a unei versiuni de naţionalism etnic românesc, pentru justificarea instituţiilor comuniste. La originea acestui naţionalism a fost (paradoxal, cum zici tu!) marele succes al lui Ceauşescu: protestul lui, în numele statului român, în vara lui 1968, în vremea invaziei Cehoslovaciei de către URSS şi armatele Tratatului de la Varşovia (echivalentul comunist al NATO, la acea vreme); protestul ăsta, suportul de masă în vara lui 1968, a avut un succes enorm asupra mea şi, poate, a generaţiei mele (foştii mei colegi de liceu erau deja către sfârşitul şcolii de ofiţeri militari). După aceea, treptat, treptat, situaţia publică s-a degradat şi am simţit din vreme, poate mai devreme decât alţii, ameninţarea, pentru că nu puteam să fiu un „român sută la sută". Eu ştiam că sunt *ţigan* pe dinăuntrul meu, deşi cred că eu am ştiut (sau mi-am inchipuit?) că mă comport „ca românul", în viaţa publică, în viaţa de zi cu zi. N-am avut niciodată probleme în ce priveşte limba maternă, limbajul public în limba română...

I.R.: Nici n-ați discutat, public sau cu prieteni apropiati, nu neapărat despre țigani, ci despre diverse probleme identitare?

N.G.: La facultate aproape deloc. Colegii nu mi-au spus niciodată țigan, nici eu nu am vorbit despre mine ca țigan.

I.R.: Dar apoi, la institut?

N.G.: La institutul de sociologie da, treptat, treptat, începând cu a doua jumătate a anilor 1970. Poate că unii colegi, mă banuiau, dar nu mi-au spus nimic disprețuitor. Eu am luat „problema țiganilor" ca temă de cercetare. Mi-au trebuit câțiva ani de zile, ți-am zis că mi-a fost mult mai ușor să spun în conversații în limba engleză: „I am a Gypsy", decât să spun, în limba română: „sunt țigan". Până când să ajung să spun asta mi-a trebuit timp. Deci, ca să o spun în limba română cu un interlocutor român, am avut nevoie de vreo 10 ani de zile. Nici acuma nu mă simt în siguranță emoțională deplină când vorbesc în limba română, cu un român, și spun că sunt țigan. Sau acum, când vorbesc cu tine, tot în limba română. Cuvântul este plin de dureri, nu m-am vindecat. Mi-a fost mult mai ușor să spun în engleză „Gypsy", sau în franceză Tsigane... a fost mai simplu, pentru că nu erau limbi trăite, ci limbi de „comerț" (cum am zis mai sus), de schimb, de comunicare. Mi-a fost și îmi este ușor să spun, în limba română, că sunt rom.

I.R.: Când ați început să folosiți cuvântul rom în viața publică, așa cum faceți acum?

N.G.: Era la mijlocul anilor 1990, atunci când Ministerul Afacerilor Externe a propus Guvernului României Memorandumul MAE nr. H03/169 din 31 ianuarie 1995 prin care recomanda instituțiilor statului să utilizeze denumirea de țigani și nu pe cea de romi. Atunci, am protestat față de denumirea de țigani, de impunerea acestei denumiri printr-un act adminstrativ. În conștiința mea s-a produs reacția aceasta și apoi, împreună cu Vasile Ionescu, cu alți prieteni, activiști mai tineri, am mobilizat pe ceilalți. Dar lumea a perceput că e ceva artificial, artificios în această denumire, de romi, pe care am revendicat-o, ca un protest față de încercarea de a fi categorisiți ca „țigani" printr-un act adminstrativ, venit de la o instituție guvernamentală, deci cu poziție dominantă în societate. Eu cred că prin acțiunea noastră de atunci, am reușit să promovăm denumirea de rom/romi, în comunicarea publică, mai ales în România, precum și, de exemplu, la nivelul Consiliului Europei. Dar au venit și criticile, cum că aceștia (activiștii) nu suntem romi adevărați; sau să scriem rrom, cu dublu „r"[4].

4 Vezi articolul Nicolae Gheorghe, Ian Hancock, Marcel Courthiade, *Rroms ou tsiganes? Quelques commentaires sur l'ethnonyme du peuple rromani,* în „Etudes Tsiganes", nr.5, 1995.

I.R.: Şi asta v-a relaxat îndoielile privind identificarea etnică?

N.G.: Am încercat să mă abilitez ca rom, mai ales prin acţiune publică, pentru că niciodată, nici acum, nu mă simt din punct de vedere emoţional în securitate să spun, în limba română, că sunt ţigan. Dar, pe de altă parte, am constatat la un moment dat (în anii de acum) că este alienant să mă mistific ca rom, când nu trăiesc după legea romilor, care este o lege culturală, o lege a unor forme sociale particulare; zic din nou: sunt reguli de mariaj, reguli de comportament, reguli de „curăţenie" simbolică, morală în legea romilor, în legea „neamurilor" de romi, care sunt singurele care s-au abilitat ca forme sociale în istorie, ca instituţii, în sens sociologic.

I.R.: Şi ce implicaţii au (ne)clarificările dumneavoastră pentru alţii, pentru politica pentru romi despre care discutaţi în textele dumneavoastră, inclusiv în discuţiile dumneavoastră cu Andras Biro, în proiectul cărţii despre care discutaţi cu el, pe care vreţi să o publicaţi?

N.G.: Ce discutăm şi ce încercăm noi să facem, romul abstract, romul politic, romul-cetăţean într-un Stat de drept, romul-cetăţean european, romii ca un popor constituent al Uniunii Europene,... toate astea rămân încă în fază de lucru, sunt construcţii deschise, sunt percepute de mulţi, romi şi neromi, ca fiind forme artificiale. Dar, să nu uităm, că Uniunea Europenă a „popoareor politice", nu numai a statelor naţionale, este încă în proces de construcţie.

I.R.: Dar sunt deja mutaţii şi în rândul romilor tradiţionali şi schimbări de obiceiuri şi practici în rândul romilor tradiţionali.

N.G.: Sigur că da. Aşa cum, în contextul globalizării, o mulţime de identităţi parţiale, locale, sunt supuse ameninţării şi identităţi „evidente", de exemplu identitatea de român, pot să se schimbe, sau sa dispară. Aceste identităţi, chiar unele identităţi „naţionale", se simt ameninţate cu tot cu statul naţional, cu toată limba, cultura instituţionalizată... Aici, în Italia, unii locuitori şi politicieni din nordul Italiei revendică o identitate distinctă, ca „padani"; un vorbitor al limbii de zi cu zi din Napoli nu este acceptat totdeauna, să zicem în Milano, ca fiind „italian adevărat".

Eu, când mă duc la tratament medical, dacă spun celorlalţi pacienţi sau personalului sanitar de aici, din Salerno, că sunt din România, vorbind, cu accent românesc, în bruma de limbă italiană pe care o ştiu... mulţi nu prea mă cred, zic că sunt arab.

Ce vreau să zic este că limba nu este suficientă pentru identificarea etnopolitică, în sensul secolelor al XIX-lea şi al XX-lea, „o limbă, un teritoriu, un Stat naţional". În contextul nou, post-modern şi globalizant, al secolului al XXI-lea, s-ar putea ca şi conceptul, vorba de *român* să „explodeze" la un moment, datorită contradicţiilor interne, pentru că e o construcţie artificială. Cuvântul, etnonimul de *ruman, Rumânul* da, pentru că *rumânul* a avut o istorie

socială, are o conotație în comunități locale și este rostit ca atare în principalele limbi europene, precum les Roumaines... the Rumanian,... gli Rumeni, die Rumanien, Rumun, în limbile slave.., sau o Vlaho, o Rumuntzo, în limba romani... Cuvântul „român" este o creație artificială este o invenție a unui filolog, a lui Dimitrie Filippide, pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Așa cum unii, dl. Prigoană, alții, zic despre noi că vorba, cuvântul de *rom* sunt artificale, că ar fi doar o invenție a activistilor romi, de după 1990. Revenind la „firul roșu" al discuției noastre... dacă o să mor, dacă dialoghez cu moartea constant, aș vrea să mor, ca *om*, sau ca *țigan*, dar n-o să pot să mor ca *rom.* Adică nu sunt, nu mă califlc ca *rom* și atunci mă simt mai complet și mai confortabil *ca țigan*, în vernacularul românesc al termenului: vrând-nevrând, în felul în care am crescut, cuvântul ăsta e mai aproape de mine, precum zice o vorbă despre „cămașa mai aproape de piele".

I.R.: Deși l-ați refuzat toată viața...

N.G.: L-am refuzat în mod explicit, dar l-am internalizat profund și acuma, la bătrânețe, când toate cenzurile revin, așa cum revin părinții în vis, așa și vorba de *țigan* îmi este mai confortabilă, mi-e mai „aproape de pielea mea" decât îmi este cuvântul de *rom,* care pentru mine este o identitate civică. Nu este, în cazul nostru, al tău, al meu, o identitate etnică, de la „natură" și de la naștere, așa cum este pentru romii tradiționali, din „neamuri", „vitse" sau de „clan", cum am tot vorbit noi. Începusem noi, în discuția mea cu tine, să vorbim despre cum „să ne construim" pe noi înșine și, eventual, cum să participăm la construirea romilor ca proiect de *popor politic,* ca persoane care au o identitate civică, etno-politică, în spațiul drepturilor omului, al cetățeniei, cu drepturi și obligații, stabilite prin legi și prin instituțiile democrației politice, în politicile naționale și ale UE, etc. Este aici un început de „manifest", pe care l-am propune unora interesați, am putea să-l elaborăm mai bine prin dezbateri și prin acțiuni publice. Alții pot să zică: Nu!, dar nu pot să reziste la ideea aceasta.

I.R. Care ar putea să fie contra-argumentele ?

N.G.: Pentru că prin discuția despre spațiul civic, al drepturilor omului, al libertății de a fi rom (în sensul în care discutăm noi), unii, romi și neromi, simt elementul civic-politic ca fiind, pe de o parte artificial, pe de altă parte ca fiind "periculos": este ca o amenințare la controlul de grup pe care îl au romii tradiționali asupra membrilor grupului, de exemplu controlul bărbaților asupra femeilor și al copiilor; sau este un pericol pentru „monopolul" etnic-electoral, așa cum este practicat el prin actualul mecanism de reprezentare a minorităților naționale în instituțiile democrației din România; sau, pentru alții, este ca și cum punem la cale o nouă entitate politică, care poate să aibă și formă nu numai de partid politic, dar și formă sau forme de

radicalism politic... poate să fie şi un stat la un moment dat, nu un stat „clasic", cu teritoriu şi graniţe, ci un „stat" potrivit epocii post-moderne, fără teritoriu, o entitate politică virtuală, în lumea mult schimbată pe care o face posibilă comunicarea electronică şi formele noi de mobilizare politică, altele decât în secolul al XIX-lea, al XX-lea, al începutului de secol al XXI-lea... În domeniul ăsta e loc de utopie politică pentru tine şi generaţia ta de activişti, pentru generaţia care va urma după voi, formată din tineri mai bine instruiţi, mai mult umblaţi prin lume, mai nemulţumiţi de lumea organizată în felul cunoscut de noi...

I.R.: Bine, bine..., dar aici vine problema: cum să construieşti ceva care să aibă sens pentru oamenii din comunităţi, nu pentru academicieni şi pentru oamenii super şcoliţi, păstrând valorile umaniste?

N.G.: Pentru că am folosit cuvântul ţigan, încă o precizare sau nuanţă: până în 1995 noi, activiştii de atunci, nu am avut o problemă să ne identificăm ca ţigani, să le spunem *ţigani* celor cu care intram în contact. Ne-am spus şi ţigani, şi romi. Nu problema denumirii etnice a fost prioritară, deşi asociaţiile formate de noi la începutul anilor 1990 se numeau, în majoritate, „ale romilor". Dar programul de bază pe care l-am reuşit, de exemplu, în cadrul Federaţiei Etnice a Romilor, a fost reconstruirea caselor în câteva localităţi unde au avut loc conflicte violente, iar casele romilor au fost distruse; apoi, au fost: programul de şcolarizare, programul de educaţie sanitară a oamenilor din localitatea Mihail Kogălniceanu şi de la Vălenii Lăpuşului, în Maramureş, ba chiar şi la Hădăreni începusem câte ceva. În acele acţiuni îşi au originea, de exemplu, programele mediatoarelor sanitare şi al mediatorului şcolar, sau „proiectul" ca serie de acţiuni la nivel local (nu în primul rând ca act administrativ-financiar). Am vrut întotdeauna să aducem ceva oamenilor de pe teren. Şi şansa ne-a fost dată de aceste conflicte care ne-a adus problema tensiunilor locale la lumină; eu le-am instrumentalizat, le-am utilizat din punct de vedere etno-politic, am spus că sunt pogromuri, lucru cu care alţii nu au fost de acord la vremea respectivă, s-au dat deoparte de mine, s-au speriat de limbajul pe care îl aveam la vremea respectivă..., dar am adus ceva oamenilor din teren.

I.R.: Aţi fost un „agitator", perceput ca atare.

N.G.: Perceput ca un agitator. Eram un trădător, al romilor şi al românilor. Pentru că vorbeam de *pogrom* în România , chiar la începutul anilor 1990.

I.R.: Al românilor garantat.

N.G.: Da, dar nu numai. De aia m-au răpit, alde 'Bobu, Stoica Octavian... poate şi cu ştirea, discretă a lui Cioabă, cel Bătrân. Şi-au zis: „Băi, ăsta e un spion, nu e rom adevărat în primul rând, nici măcar ţigan adevărat nu este. E un spion, e un gagiu vopsit... etc."

I.R.: Au fost şi alte conflicte sau dispute între activişti romi, cea mai recentă cea dintre Păun şi Cioabă Florin, în care Păun îi cerea lui Cioabă să justifice cum a agonisit familia lui aurul. Cum se pot explica aceste dispute prin valorile tradiționale, cum ar fi cea de pakiv şi pakivale?

N.G.: Nici unul dintre noi, activiştii civici precum eu, tu, dar nici Păun, politicianul, nu ne supunem acestor reguli. Regula *de rom pakivalo* este regula „neamului", a tribului de romi (în sens antropologic şi sociologic, ca alternativă la organizarea statală). Numai în „neam", în „vitsa" de rom, acea organizare socială care este bazată pe relații de rudenie, există *pakiv* şi *pakivalo*. Prima ta loialitate e față de „neam", față de clan. În afara lui, cuvântul *pakivalo* şi valorile moral–comportamentale pe care le evocă, nu există, nu au sens. Unul dintre conceptele opuse celui de *pakiv* este *şmecheria*, ca ghid de comportament şi „model de rol" larg răspândite şi în România şi în societățile balcanice, sau şi aici, pe alocuri, în Italia. Întrebarea care se pune atunci este: „construim identitatea civică şi politică pe *şmecherie* sau pe *pakiv*, ceea ce ar însemna să răspunzi la o întrebare de felul celor formulate de Kant: Este posibilă o politică pentru romi în sens civic iar tu, activist civic, să fii *pakivalo*? Şi răspunsul meu imediat este: Nu, sau, deocamdată nu !

*

I.R.: Cum putem construi sau reconstrui identitatea de rom?

N.G.: E o întrebare kantiană, e nevoie de o criză de conştiință care trebuie declanşată: cum e posibil să fii rom? Trebuie să reconstruim identitatea de rom în gândire, la fel cum construim identitatea de rom în plan politic, juridic ş.a.m.d. De aici, întrebările cu care te tot pisez pe tine, în această discuție: pentru ca să ne trezim din somnul nostru dogmatic, etnic naturalist, precum atunci când zicem: "sunt *rom* pentru că am pigmentul datorită cărora m-au categorizat alții ca fiind țigan". Tocmai asta este ceea ce trebuie să refuzăm. Din nevoia de a te afirma, internalizezi categorizarea făcută de ceilalți, cu toată istoria acelei categorizări: excluziune, oprimare, rasism, ş.a.m.d. şi nu, alternativ, să chestionezi mecanismele istorice şi sociale care te-au categorizat astfel, în mod nedrept şi dureros. Câtă vreme alții ne categorizează, *ne denumesc* pe noi, e în dezavantajul nostru, e rasist. Similar, când noi încercăm să-i categorizăm pe alții, de exemplu, ca *gagii*, aplicăm sistemul pe care altminteri, îl respingem: suntem exclusiviști, intoleranți, eventual chiar rasişti. La unii activişti romi, în mod paradoxal, elementul exclusivist începe să domine. Vezi ultima dispută în care X şi Y cred că toți românii sunt rasişti. Şi care spun că eu, X,Y, fiind victimă, am dreptul să spun orice. Şi aceste atitudini sunt forme, efecte, ale unei gândiri necritice, precum în toate pre-judecățile.

I.R.: În sensul acesta văd eu proiectul intelectual cu romi, emancipator, în sensul în care ajungi să îţi depăşeşti latura asta victimizantă, discursul victimizant, să ajungi să spui: „Uite, eu sunt mândru, pentru asta, asta, asta".

N.G.: Aceasta este desigur e o atitudine personală, dar cum o elaborezi mai departe, în discuţiile care ocupă primul plan în activismul civic de acum. Cum interpretezi robia? Cum interpretezi deportarea? Cum interpretezi perioada Holocaustului? Cum interpretezi perioada sedentarizării sau perioada comunismului? Cum interpretezi situaţia din post comunism? Cum interpretezi simbolurile naţiunii culturale a romilor, aşa cum au fost ele lansate de Congresul de la Londra, din 1971: Ziua internaţionala a romilor, steagul romilor? Cum interpretezi romii care vin aici, în Italia? Migraţia dinspre Estul spre Vestul Europei? Am observat că în discuţia din seara asta, cu o anumită ironie, auto-critică, am spus că sunt vinovat pentru că am contribuit la discursul care prezintă pe toţi romii ca fiind, preponderent, victime: ale rasismului, ale sărăciei, ş.a.m.d. Am înţeles asta mai bine de când sunt aici, în Italia; discursul ăsta justifică practica asociaţiilor filantropice, asistenţialiste: trebuie să-i ajutăm pe nomazi pentru că-s săraci etc. Discursul şi practica asta nu ajută la elaborarea unei „platforme emancipatorii a romilor", în sensul în care zici tu. Sigur că şi unora dintre romii veniţi aici le convine să fie mereu ajutaţi, să fie percepuţi ca victime. Mă opresc aici, nu vreau să simplific, discuţia este ceva mai complexă. Revin la întrebarea ta: pe ce construieşti încrederea în tine, pentru ca apoi să ai încredere în ceilalţi? Ca să poţi să generezi o relaţie de încredere în relaţiile cu ceilalţi, ai nevoie de încredere în tine. Şi iarăşi ne întoarcem la vorbele despre *pakiv, pakivalo...*, despre valori, reguli, preferinţe şi interdicţii construite cultural, aşa cum sunt unele dintre practicile culturale din „neamurile" de romi. E posibilă „traducerea" unora dintre aceste valori şi practici culturale în limbajul şi în activismul civic?

I.R.: Exact, schimbarea şi emanciparea vor veni din interior.

N.G.: Dacă te bazezi pe auto-ură şi pe auto victimizare nu poţi să creşti. În conversaţia sau discursul cu alţii trebuie tot timpul să te cantonezi în statut de victimă, să te inventezi continuu ca victimă, să te proiectezi astfel, să faci din victimă o paradigmă politică sau din victimizare o unitate de măsură în care să analizezi lucrurile contemporane. Unul dintre mesajele pe care am vrut să le transmit în textul meu pentru proiectul „The Price of Roma Integration" este: „ca să te afirmi ca rom, nu trebuie tot timpul să te reinventezi ca victimă", ca victimă a rasismului şi a prejudecăţilor. Poţi să fii rom şi fără să fii victimă. Poţi să fii rom şi să îţi asumi istoria romilor, istoria ta personală de rom fără să vezi numai trecutul de suferinţă. Până la urmă a fi rom este şi o victorie, este o supravieţuire în istorie şi deci e ceva care merită sa fie celebrat. Sigur că da, asta nu înseamnă să negi perioadele şi episoadele de oprimare, de persecuţie,

individuală și colectivă, sau să le pui între paranteze; dar trebuie să le situezi exact într-un context istoric, să le măsori în raport cu alte forme de oprimare, dominare, exploatare...

I.R.: Rămâne ca un reper moral, modul în care ne raportăm la Holocaust, la deportări, la ce s-a întâmplat atunci, să îl luăm ca un reper moral.

N.G.: Rămâne ca un reper moral, rămâne ca o chestie care trebuie documentată bine. Foarte multă lume vorbește despre Holocaust, fără să știe ce s-a întâmplat de fapt, adică deportarea romilor, fără să știe cum au fost deportați? Cine au fost deportați? Care au fost dinamica, mecanismul, politica, administrarea deportării? Altminteri, devine o lozincă. Să dau un exemplu, cu referință la interpretarea altui moment din istoria romilor. Prin august 2007, cred, am fost invitat la o reuniune a romilor adventiști, gabori; eram un „panel", o activistă pentru drepturile romilor a făcut o prezentare despre robie. Colega mea a fost intrigată că audiența, romii gabori de pe lângă Târgu Mureș, nu prea au arătat interes pentru discursul nostru, al celor școliți la București. Apoi, am comentat între noi, protagoniștii întâlnirii: cum să le vorbești unor romi gabori, din Transilvania, despre experiența lor istorică, de viață, ca despre robie, așa cum a fost situația juridică și socială a romilor din Țara Românească și din Moldova? Mulți dintre romii gabori au reușit tot timpul să își mențină o autonomie economică bazată pe antreprenoriat, au găsit o nișă pentru o formă sau alta de meșteșug și/sau de comerț; într-un fel, ei se cred că sunt „aristocrați" (ca avere și ca demnitate) în raport cu alți romi; sunt produși într-un mod demn, nu au nimic din oprimarea țiganului, din complexul țiganului din cele două principate .

I.R.: Au reușit asta chiar și în perioada economiei socialiste, centralizate...

N.G.: Da. Dar revin la exemplul din istoriile locale. Ei sunt foarte mândri că sunt „gabori cu pălărie". În interpretarea unora dintre ei, tineri și școliți, ei consideră că asta este un privilegiu primit și moștenit de la Gabor Bethlem, Principele Transilvaniei, că aveau voie să poarte pălărie de postav, în condițiile în care alții, precum țăranii români din Transilvania, nu aveau voie să poarte decât căciuli din blană de oaie. Aveau pălărie de postav în evul mediu când totul era codificat, ierarhizat; vestimentația era un privilegiu pe care l-au primit, spun liderii lor de opinie, de la principe, pentru că făceau cazane, arme. Sunt oameni care în personalitatea lor nu au internalizat prejudecata sau stereotipul sau discriminarea în felul în care am internalizat-o eu, născut în familie de țigani de vatră, descendenți ai robilor țigani din Câmpia Valahă. Deci, să le vorbești despre robie și să spui că romii în general, și deci și ei, romii gabori, au fost robi nu avea sens pentru ei. Noi încercăm să construim o istorie, generalizând sau „totalizând" experiența robiei la întreaga populație de romi, ignorând că statul României contemporane s-a constituit din niște provincii sau

„țări" – Țara Românească, Țara Făgăraşului, Țara Secuilor etc – care au avut istorii economice şi sociale diferite. O istorie totalizatoare, totalizantă, este un drum către totalitarism, inclusiv în cazul romilor.

I.R.: Se poate spune acelaşi lucru despre Holocaust?

N.G.: Cum tratăm problema Holocaustului, în ce măsură o internalizăm în memoria noastră, construind o memorie, construind o identitate – din care persecuția şi suferințele sunt momente importante – fără să ne victimizăm în eternitate? Eu am avut şansa să discut înainte de 1990 cu oameni care au fost deportați, când, în anii ăia, nu se punea problema compensărilor. Şi unii dintre ei, în discuția cu mine, au vrut să pună în evidență cum „s-au descurcat" chiar şi în perioada aceea, cum au supraviețuit în timp ce alții mureau. Spun din memorie: „Noi am dus-o bine pe atunci, nu am murit, ba am dus-o mai bine, că uite am găsit magazin de alimente..., aşa şi am folosit pe alții, le-am luat şi aurul..." Era o istorie orală mult mai..., cum să îți spun..., nu era construită ideologic, cum tindem noi să o facem astăzi, fără să ne documentăm şi să discutăm temeinic despre aceste momente istorice, deopotrivă complicate şi delicate. Aceste opinii răzlețe, culese de mine, nu diminuează cu nimic gravitatea politicii de genocid practicată de autoritățile din perioada anilor 1942-1944 față de romi, mai ales față de romii categorisiți ca „nomazi". Dar, ascultând aceste opinii, eu cred că am înțeles mai bine una din rădăcinile stereotipurilor pe care unele grupuri de romi le au față de alte grupuri, care au trecut prin aceeaşi experiență traumatică a deportării; sau/şi una din rădăcinile deosebirilor dintre romii „foşti nomazi" care au fost deportați în grup, şi romii „de casă" sau „romanizați", care au fost persecutați pe bază, să zicem numai puțin rasială şi rasistă, dar individuală (cel puțin, la „suprafața" actelor admistrative). Mama mea abia a scăpat de pericolul deportării (desfăşurată, la Roşiorii de Vede, cu ocazia bâlciului de 8 septembrie); asta în timp ce tatăl meu era soldat în armata română, pe toata perioada războiului; a venit acasă odată cu sfârşitul războiului, în primăvara lui 1945. Sunt aspecte delicate, nu putem vorbi cu uşurință, simplificator, despre acel moment istoric. Ce vreau să zic este că dacă am aprofunda această temă de documentare, de analiză, am putea eventual, să înțelegem mai bine de ce romii din grupuri diferite, din localități şi zone diferite ale țării răspund în mod diferit la apelurile noastre, în prezent pentru „unitate etnică", pentru auto-declararea ca romi etc. Memoria familiilor care au suportat şi au supraviețuit deportării, s-a transmis generațiilor următoare, ajungând până în zilele noastre sub formă de reprezentări, de înțelesuri ale identității de „țigan" sau de „rom de cutare neam" prin resorturi sufleteşti, de psihologie de grup, pe care noi, ca activişti pentru romi nu le cunoaştem bine. Din punctul meu de vedere o bună parte din activismul rom este cantonată, încă, în

această abordare globalizant-victimizatoare a romilor. Cum lucrezi cu ea? Cum o transformi în altceva? Câtă parte ocupă în viața noastră experiența de prejudecată, frustrări, dureri, umilințe, emoții... și apoi cum le prelucrezi în altceva, în sens emancipator, cum zici tu?

I.R.: Un fost profesor și un bun prieten, a cărui mod de gândire m-a influențat profund, mi-a pus următoarea întrebare: în istoria romilor sunt numeroase experiențe negative care dau o anumită coeziune grupului, te unești împotriva inamicului, dar care sunt aspectele pozitive ale acestei coeziuni? Răspunsul meu a fost bazat tot pe un argument istoric: într-un mediu ostil, romii au reușit să supraviețuiască secole, în timp ce alte popoare au dispărut. Fără să aibă un stat, fără să aibă biserică, fără anumite instituții care să îi protejeze, romii au reușit să supraviețuiască până în prezent. Acesta e un element istoric semnificativ, pozitiv pentru romi, de mândrie.

N.G.: Și? Cine au reușit: romii sau țiganii?

I.R.: Cred că de fapt ne prezentăm ca romi, nu poți prezenta ca țigani. Pentru că proiectul emancipator e acela de rom, proiectul emancipator nu e cel de țigan.

N.G.: Proiectul emancipator al cui? Cine e actorul politic care prezintă proiectul?

I.R.: Activiștii romi.

N.G.: Care sunt țigani. Majoritatea provenim dintre țigani, nu dintre romii „din neamuri", tradiționalii .

I.R.: Se definesc romi, se re-brand-uiesc ca romi.

N.G.: Asta vreau să spun, dar nu sunt neapărat recunoscuți ca romi „legitimi".

I.R.: Aici nu e numai vorba de legitimitate. Când re-brand-uiești ceva nu e vorba de legitimitate. Aceea e o chestiune care dacă vreți să-i spunem așa, e de „public relations", de manipulare. „Public relations", pe vremea comuniștilor, era propagandă, deci în sensul acesta.

N.G.: Apropo, asta e ceea ce am vrut să spun cu întrebarea: „cine au reușit?" Eu socotesc, și asta e obsesia mea, că o parte din elita romilor, noi care îi reprezentăm politic-electoral pe romi, care influențăm discursul public, care influențăm simbolurile de individualizare și de reprezentare, suntem într-o criză profundă, pentru că suntem prea manipulatori, ba chiar de-a dreptul șmecheri. Succesul nostru, în lumea neromilor, ne-a deconectat de lumea romilor. Nu avem un limbaj comun cu ei, cu romii „din neamuri", din comunități locale; și atunci, mai multă lume s-a prins de chestia asta, și de aici reinventarea liderilor tradiționali: bulibașă, crisinitori, vaida etc.

I.R.: Unul din factorii care explică ineficiența activiștilor romi în controlul, autocontrolul comunității e legat și de situația paradoxală în care, prin

mijloace democratice, vrei să schimbi, să transformi o societate, o comunitate care e profund nedemocratică.

N.G.: Cum spune Andras Biro în textul lui, comunitatea etnică, bazată pe rudenie, este premodernă, este ierarhică, este patriarhală. Nu poţi fi democratic într-o societate de tip feudal. Noi, Andras, eu... credem că prin asociaţiile civice creezi premisele unui comportament democratic, o alfabetizare într-ale democraţiei.

I.R.: Corect. Şi creezi anumite reflexe şi obiceiuri care pot fi transferate în sfera politică.

N.G.: Chiar şi în acele comunităţi care nu au avut o astfel de practică, care sunt dominate?

I.R.: Din păcate, ce am putut constata este că organizaţiile romilor sunt departe de a îndeplini aceasta funcţie.

N.G.: Insuccesul nostru sau eşecul nostru vine şi datorită unui succes pe care l-am avut. Noi am avut un succes mai rapid şi sigur, reconfortant, în lumea neromilor: în instituţii guvernamentale, în partide politice, în fundaţii, organizaţii internaţionale ş.a.m.d. Energia noastră a fost captată în direcţia respectivă unde succesul a fost mai facil. Eu, ca persoană, am o răspundere în acest sens, pentru că am ilustrat un „model de rol", de exemplu, prin activitatea de „lobby" pe lângă organizaţiile inter-guvernamentale. Dar nu am reuşit să ne punem ideile, reuşitele la nivel internaţional, în practicile la nivel local; o parte dintre noi ne-am deconectat de comunităţile de romi, care continuă să fie dominate de lideri cu practici nedemocratice, autoritare, uneori de-a dreptul infracţionale. Noi ca activişti de succes nu putem să comunicăm cu aceşti lideri.

I.R.: Şi nouă, activiştilor romi, ne-a convenit situaţia, ne-am autoiluzionat: „vai, ce importanţi suntem noi că ne bagă instituţiile acestea ale neromilor în seamă".

N.G.: Asta vine şi datorită faptului că noi am fost mult mai uşor recunoscuţi ca romi de către aceste audienţe decât în comunităţi, mai ales că acolo nu puteai, nu aveai cum să te legitimezi ca rom în comunitatea de romi. Sunt câteva criterii pe care noi nu le îndeplinim. Aici a fost fuga noastră către lumea unde am avut succes şi unde ne-am putut prezenta şi unde am fost acceptaţi ca romi, ca interlocutori fără ca să ne întrebe nimeni: „Da de ce sunteţi voi romi?" „Suntem romi pentru că aşa vreau eu". „Ei dacă aşa vrei tu... Eşti Mister rom, eşti Madame romi, eşti Signor nomado, te bag în seamă, dar te folosesc. Te folosesc pentru că aşa cum eşti tu rom, pot să fiu şi eu rom."

I.R.: Practic acest lucru s-a întâmplat.

N.G.: Asta vreau să spun. Nu avem un criteriu clar de apartenenţă şi de excludere. Oricine ar fi vrut ar fi putut să devină rom.

I.R.: Am fost folosiți și pe chestiunea aceasta pentru că și ei la rândul lor aveau nevoie de o legitimare, de o justificare, s-au folosit de noi, noi la rândul lor de ei, da.

N.G.: Şi dacă poți avea acces la resurse jucând cartea romilor e bine, pentru că la un moment dat toți suntem romi. Poate reuşim mai bine în faza următoare a procesului de emancipare a romilor, de construcție etno-politică, de auto-determinare a romilor ca popor politic. Nu am ajuns, încă, să avem cele 1000 de asociații civice ale romilor și nici „federarea" lor pe un interes clar definit și agreat printr-o „platformă" comună, printr-un „contract social" explicit formulat, printr-un „tratat de pace" între noi, în primul rând, dar și cu societatea europeană, inclusiv cea din România.

Avem însă în România, în acest moment, cel puțin 1000 de persoane care acționează zilnic în asociații, în formațiuni electorale (cu plusurile și minusurile acestora), în administrație publică, în unități școlare etc. Problema denumirii de romi versus țigani s-ar putea să revină „pe tapet" în perioada următoare. Această controversă nu s-a încheiat prin respingerea inițiativei d-lui Prigoană, prin „artificii" de procedură parlamentară. Dacă această discuție va izbucni din nou, atunci încerc să îmi închipui cum ar fi un protest al celor 1000 de activiști romi și al cetățenilor activi din alte segmente și straturi ale societății, ale statului de drept din România: majorități și minorități din diferite grupuri etnice, intelectuali și funcționari din adminstrația publică, activiștii din societatea civilă a României și de ce nu, din alte țări. Pe lângă protestele (devenite cam „de rutină") afișate prin conferințe de presă, dezbateri de seminar, mesaje pe internet, am putea să ne imaginăm o mobilizare civică cu strigătul: „Revoltați-vă și veți fi liberi!" Imaginându-mi un astfel de moment, visând la el, aș zice: Da, *„et in Arcadia ego"...* și eu sunt Rom, am devenit Rom!

Despre autori

Petre MATEI, doctor în istorie al Universității din București, cu o teză despre istoria țiganilor din România în secolul XX, bursier DAAD în anul 2005-2006 și Tziporah Wiesel fellow la Center for Advanced Holocaust Studies al US Holocaust Memorial Museum (octombrie 2011-aprilie 2012), cu un proiect despre rolul jucat de poliție în deportarea țiganilor în Transnistria. A ținut mai multe conferințe la București, Budapesta, Berlin, Cluj, Istanbul, New York etc. În primăvara anului 2011 a susținut o serie de prelegeri despre istoria țiganilor la Școala Națională de Studii Politice și Administrative din București (SNSPA), în cadrul programului doctoral „Construcția și implementarea unui program doctoral inovator interdisciplinar cu privire la problematica romilor". Autor al unor articole despre istoria țiganilor, membru în mai multe proiecte de cercetare derulate de Societatea Academică Română („Accept Pluralism", februarie-iunie 2011), Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" („Problema țiganilor în România în secolul al XIX-lea. Instituția sclaviei, mișcarea aboliționistă și emanciparea țiganilor", 2007-2010, proiect coordonat de Dr. Viorel Achim) etc. Coautor la volumul colectiv, *Robia, mișcarea aboliționistă și emanciparea țiganilor în Principatele Române. Secolul al XIX-lea*, alături de Venera Achim, Viorel Achim, Florina Constantin, și Raluca Tomi (în curs de apariție la Editura Academiei Române).

Martin OLIVERA, antropolog, doctor al Universității Paris Est Nanterre din 2007, cu o teză despre romi gabori din Transilvania. Este un bun cunoscător al situației romilor din România, atât sub aspectul diversității lor în sens etnologic, dar și sub aspectul politicilor destinate acestora. Preocupat de problema integrării romilor, în ultimii ani a lucrat drept consultant pentru integrarea romilor imigranți (din 2007). Acest context i-a oferit oportunitatea de a cerceta modul concret de funcționare a intervenției sociale în contextul mai amplu al unor politici publice de integrare. Este membru în rețeau Urba-Rom (observatorul european al politicilor publice față de romi). Pe lângă publicațiile din revistele de specialitate sau volume colective trebuie menționat faptul că a redactat un număr tematic despre romii din România al revistei *Études tsiganes* (Vol. 38 din 2010). Se află sub tipar la Editura ISPMN volumul său de autor, *La tradition de l'intégration. Une ethnologie des Roms Gabori dans les années 2000,* ce va apare anul acesta în versiune românească.

Lucian NASTASĂ-KOVÁCS, profesor şi cercetător ştiinţific în cadrul Academiei Române (Institutul de Istorie „George Barițiu" din Cluj). Specialist în istoria şi sociologia culturii şi educaţiei, cu numeroase stagii didactice şi de cercetare la Budapesta, Geneva, Graz, Zurich, Beijing, Tel Aviv, Moscova, Paris, Heidelberg, Ierusalim etc. În 2004 i s-a decernat Premiul Academiei Române, în acelaşi an devenind şi membru al Corporaţiei doctorilor al Academiei de Ştiinţe din Ungaria, pentru ca în 2012 să primească premiul Meir Rudich al Universităţii Ebraice din Ierusalim. Autor al unor lucrări precum: *Generaţie şi schimbare în istoriografia română* (1999); *Interethnic Relations in Post-Communist Romania* (2000, cu Levente Salat); *Maghiarii din România şi etica minoritară* (2003, cu Levente Salat); *Intelectualii şi promovarea socială* (2004); *The University of Kolozsvár/Cluj and the students of the Medical Faculty* (2004, cu Victor Karady); *Itinerarii spre lumea savantă* (2006); *„Suveranii" universităţilor româneşti. Mecanisme de selecţie şi promovare a elitei intelectuale* (2007); *Armenii din nord-vestul Transilvaniei în anii instaurării comunismului* (2008); *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viaţa privată a universitarilor „literari"* (2010); *Antisemitismul universitar în România, 1919-1939* (2011) ş.a. Coordonator al seriei *Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare* (4 vol., 2001-2003).

Marian ZĂLOAGĂ, cercetător ştiinţific în cadrul Academiei Române (Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Şincai" din Tîrgu-Mureş). Preocupat de istoria culturală şi socială, de cea a identităţilor colective şi a relaţiilor intergrupale. A efectuat stagii de cercetare la Budapesta, Münster, Heidelberg, Nottingham ş.a. Autor al unor studii despre construcţia identităţii romilor în perioada recentă şi a unei teze de doctorat despre imaginea ţiganilor în cultura săsească în secolele XVIII-XIX. Mai recent, interesat de aspecte privind muzica în societatea transilvană şi relaţia cu „naţionalul" de-a lungul secolului XIX.

Petre-Florin MANOLE, absolvent al Facultăţii de Istorie a Universităţii din Bucureşti. A lucrat patru ani pentru Institutul pentru Studierea Holocaustului din Romania „Elie Wiesel" şi mai bine de un deceniu ca activist în mai multe organizaţii pentu drepturile romilor. În 2006 a fondat, împreună cu mai mulţi colegi şi profesori universitari, Centrul de Studii Rome al Universitatii din Bucureşti. În anul 2010 a fost parte a programului profesional International Visitors Leadership Program al US Department of State, Bureau of Educational and Cultural Affairs, pe tema *Politica externă şi Drepturile Omului.*

Dezideriu GERGELY, absolvent al Facultății de Drept din cadrul Universității „Dimitrie Cantemir" din Târgu Mureș și licențiat în drept la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca. Fellow în cadrul programului Public Interest Law Initiative la Universitatea Columbia din New York. Absolvent al Colegiului de Studii Internaționale și de Securitate „George Marshall" din Garmisch-Partenkirchen și al Institutului Diplomatic Român. Avocat în Baroul București. Coordonator al Departamentului de Drepturile Omului la Romani CRISS (2001-2004). Nominalizat în anul 2005 pentru acordarea Premiului „Reebok Human Rights Award" din S.U.A. Membru în Colegiul Director, cu rang de secretar de stat, la Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (2005-2011). Reprezentant al României în Grupul de Experți Guvernamentali în domeniul Nediscriminării din cadrul Comisiei Europene (2008-2011). Președinte al Comitetului de Experți privind Romii și Travellers (2008-2010) din cadrul Consiliului Europei. Lector asociat la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj Napoca și Universitatea de Medicină și Farmacie „Grigore T. Popa" din Iași. În prezent director executiv al European Roma Rights Center.

István HORVÁTH, sociolog, conferențiar la Universitatea „Babeș-Bolyai", din 2007 președinte (fondator) al Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale. Din 1993 director adjunct, iar mai apoi director (până în 2007) al Centrului de Cercetări a Relațiilor Interetnice din Cluj. Specialist în sociolingvistică (bilingvism și drepturi lingvistice) și migrație, din 1993 este titular al unui curs de sociologia minorităților și a relațiilor interetnice. A publicat mai multe cărți și articole despre diferite aspecte ale etnicității, relații interetnice și etnopoliticile românești: *Minority politics within the Europe of regions* (2011, cu Tonk Márton); *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét* (2011, cu Tódor Erika); *Sociologia migrației. Teorii și studii de caz românești* (2009 cu Remus Anghel); *Kisebbségszociológia. Alapfogalmak és kritikai perspektívák* (2007); *Változó környezet állandósuló trendek? Erdély és Magyarország közötti migrációs folyamatok* (2005); *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993-2001*(2002). Este cordonator al Editurii ISPMN (31 volume publicate în perioada 2008-2012).

Iulius ROSTAȘ, doctorand în sociologie al Universității „Babeș-Bolyai". A realizat și coordonat cercetări asupra abandonului școlar, segregarea în educație, drepturile persoanelor infectate cu HIV și a mișcării romilor. A fost director de programe pentru romi la Open Society Institute și a lucrat ca expert pentru Guvernul României, la Departamentul pentru Protecția Minorităților Naționale și ca International Advocacy, coordonator pentru European Roma Rights Center.

Actualmente oferă consultanță pentru Roma Education Fund şi Public Helath Program of the Open Society Foundations. A editat volumul *Ten Year After: A History of Roma School Desegregation in Central and Eastern Europe,* apărut în 2012 la Central European University Press din Budapesta. A mai publicat *Incluziune sau Excluziune Socială: drepturile persoanelor care trăiesc cu HIV/SIDA în Republica Moldova* (Chişinău, Edit. Cartier, 2011, ediție bilingvă română-rusă), precum şi articole ori capitole de cărți despre segregarea şcolară, mişcarea romilor, identitatea romani, societatea civilă, politici educaționale etc.

Marcel COURTHIADE, cercetător şi promotor al limbii şi culturii romilor. Născut în Albania, şi-a completat studiile la Universitatea Clermont-Ferrand şi la Institutul Național de Limbi şi Culturi Orientale al Universității din Paris. A susținut un doctorat despre variatățile dialectale ale limbii romani şi şi-a continuat cariera academică la mai multe instituții de profil, din 1997 stabilizându-se la Institutul Național de Limbi şi Culturi Orientale (INALCO) din Paris. Pe lângă cariera academică dedicată studiului limbii şi culturii rromani, a coordonat şi colaborat în cadrul unor ONG-uri la mai multe proiecte educaționale şi culturale destinate unor comunități de rromi. A publicat mai multe articole, fiind coordonator, co-autor sau autor unic al unor dicționare sau volume, cum ar fi: *In the margin of Romani: Gypsy languages in contact* (1991, cu Peter Bakker); *Rromane lila = Cigány levelek = Rromani letters* (2003, cu Melinda Rézműves); *Terre d'asile, terre d'exil: l'Europe tsigane* (1993, cu Patrick Williams); *Proverbes rroms: bilingues rromani-français: sagesse et humour du peuple rrom = Sar o rromano ilo: nanaj p-i sasti phuv* (2006, Stella Méritxell Pradier).

Gelu DUMINICA, absolvent al Facultății de Sociologie şi Asistență Socială din cadrul Universității din Bucureşti (2002), cu un masterat în politici social-europene (2004) şi studii post-universitare în diplomație publică în cadrul Diplo Foundation Malta (2006). În prezent este doctorand în sociologie la Universitatea din Bucureşti. A fost cercetător ştiințific în cadrul Centrului European de Studii în Probleme Etnice al Academiei Române. Actualmente este director executiv al Agenției de Dezvoltare Comunitară „Împreună" ce militează pentru incluziunea socio-economica a minorității rome. De-a lungul vremii a coordonat în calitate de manager peste 30 de proiecte finanțate de către Banca Mondială, Uniunea Europeană, Soros Foundation, GMF, etc), a elaborat mai multe cercetări (12 studii/rapoarte în calitate de coordonator sau parte a echipei de cercetare pe diverse teme, precum accesul la educație de calitate, integrarea pe piața muncii, locuire, participare civică etc). Totodată a facut parte din diverse comisii de specialitate (la nivel european şi național) care au avut în vedere evaluarea/implementarea unor politici publice care să contribuie la incluziunea socio-economică a romilor.

Gheorghe SARĂU, profesor universitar la secţia de limba şi literatura romani a Facultăţii de Limbi şi Literaturi Străine din cadrul Universităţii din Bucureşti (din 1992) şi consilier pentru limba romani şi romi în Direcţia Minorităţi a Ministerului Educaţiei, Cercetării, Tineretului şi Sportului (din 1990). Specialist în lingvistică (cunoaşte rusa, maghiara, bulgara şi spaniola), creatorul direcţiei de studiu a limbii romani în România, beneficiind de stagii de pregătire în acest domeniu sub îndrumarea lui Marcel Courthiade de la INALCO Paris şi Rajko Djurić, poet şi preşedinte al Uniunii Internaţionale Rome în anii 1990-2000, alături de care a ţinut cursuri de limba romani în cadrul Cursurilor internaţionale de limba, literatura şi istoria romilor (Germania – 1999 şi 2002). Este laureat al mai multor premii internaţionale (Premiul Hidalgo pe anul 1995, conferit în 1999 în Spania, Premiul Preşedintelui Republicii Italiene, conferit în 1999 în Italia ş.a.). A publicat peste 70 de studii şi volume, ca unic autor, dar şi în colaborare, cea mai recentă fiind *Cronica rromă (1990-2011)*, la Editura Universităţii din Bucureşti, 2012. De numele lui se leagă normalizarea limbii romani în România, organizarea şi dezvoltarea studiului limbii romani la nivel preşcolar, şcolar, liceal şi universitar, dar şi programele strategice derulate în mod curent de către Ministerul Educaţiei, Cercetării, Tineretului şi Sportului.

Indice

Abraham, Dorel: 204, 206
Abrudan, Ioan: 46, 49, 52, 53
Achim, Viorel: 32, 56, 207, 208, 337
Acton, Thomas: 21, 37,94, 115, 118, 119, 126.
Alba Iulia: 30, 259, 260
Albania: 291, 340
Alexianu, Gheorghe: 143, 145
Alsacia: 163
Amza, Tudor: 213
Andreescu, Gabriel: 255
Anghel, Laurențiu: 65
Anglia: 16, 94, 99, 100, 107, 268, 271
Antohi, Sorin: 85, 146
Anton, Gina: 283, 285
Antonescu, Ion (mareşal): 148, 208
Antonescu, Ion (secretar de stat Ministerul Culturii şi Cultelor 2001-2004): 50
Antoniu, Gabriela: 48, 49, 51, 53, 54, 71
Arel, Dominique: 191
Asia Mică: 59, 61, 234,258
Asséo, Henriette: 92, 96
Awousisi, Anita: 120

Bacău: 276, 277, 283
Baconschi, Teodor: 212
Badescu, Ilie, 204, 206
Bakker, Peter: 94, 233, 340
Balibar, Etienne: 316
Balog, Augustin: 299
Banat: 52, 260
Bárány, Zoltán: 22, 111
Barth, Friedrick: 137, 194, 306
Bataillard, Paul: 94, 96, 98, 99
Batzaria, N.: 59, 60, 62
Baumgartner, Gerhard: 116, 119
Băgeacu, Viorel: 279
Băsescu, Traian: 212, 254, 255
Beissinger, Mark: 109, 188, 190
Bercuş, Costel: 300
Bhabha, Homi: 123
Bianu, Ion: 69
Bihor: 276, 277
Biró, András: 226, 299, 327, 335
Black, George: 94
Blaga, Vasile: 254
Blenesi, Eva: 111
Block, Martin: 17, 35, 36, 55, 60, 69
Boeck, B.J: 186
Boia, Lucian: 19, 45, 85, 146
Borde, Andrew: 271
Borrow, George: 96
Boscoboinik, Andrea: 113, 130
Bourdieu, Pierre: 195
Brăila: 276
Breger, Claudia: 119, 120
Brubaker, Roger: 88, 201, 202, 210, 225
Budai-Deleanu, Ion: 82-84
Budapesta: 168, 213, 219, 240, 280, 304, 337, 338, 340
Bulgaria: 16, 58, 111, 192, 194, 207, 218, 243, 291, 308
Bunea, Mircea: 43
Burtea, Vasile: 205, 215
Buzău: 65

Calvet, Georges: 277
Carol al II-lea: 148
Castells, Manuel: 202, 226

Cazacu, Anghel: 142
Căldăraru, Marius: 285
Căpiță, Laura: 283
Ceauşescu, Nicolae: 40, 52, 87, 325
Cehoslovacia: 9, 58, 203, 271
Chelcea, Ion: 36, 55, 70
Chelcea, Septimiu: 204, 206
Cherată, Lucian: 28
Chircu-Cristil, Daniela şi Pantilie: 283, 285
Cioabă, Luminița: 112, 307
Cioabă, Florin: 35, 130, 218, 226, 330
Cioroianu, Adrian: 211, 212, 254
Cirkic, Jasmine: 120
Cluj-Napoca: 22, 30, 52, 57, 128, 131, 320, 339
Cojocaru, Dragoş: 142
Constantinescu, Emil: 278
Constantinescu, Ioana: 144
Cordovan, Ionel: 283, 285
Cornell, Stephen E.: 200, 201
Costache, Mircea: 156
Costăchel, V: 142
Coteanu, Ion: 265
Cottar, Annemarie: 117, 119, 123
Courthiade, Marcel: 6, 233, 326, 340, 341
Craiova: 28, 51, 64, 172, 278
Crofton, Henry Thomas: 100
Crowe, David: 21, 110
Csepeli, Gyorgy: 126, 127
Cuvelier, J.G.A: 104

Dănişor, Dan-Claudiu: 158, 160
Deiringer, Sabine: 111
Demir, Ljatif: 246
Djuric, Rajko: 58, 59, 341
Dominelli, Lena: 221
Drăghici, Damian: 43
Drăguț, Vasile: 146
Du Bellay, Joachim: 233
Duca, Nicolae: 63
Duminică, Gelu: 6, 253, 281, 340
Durandin, Katheryne: 84
Durst, Judit: 129, 134

Easthope, Anthony: 125
Egipt: 163, 258
Eidheim, Harald: 194
Elwert, Georg: 190
Ensinger, Tami: 127
Eparu, Cristian: 281
Eriksen, Thomas Hylland: 185, 215, 225, 227, 228
Estebanez, Maria Amor Martin: 159

Făgăraş (județ): 56, 260
Făgăraş (localitate): 65
Feischmidt, Margit:109
Feys, Cara: 228
Filliti, I.C: 143
Finlanda: 193, 271
Fishman, Joshua: 185, 186, 187
Florea, Pavel Mircea: 144
Fowkes, Ben: 109
Franța: 38, 39, 47, 69, 76, 83, 85, 88, 94, 96, 101, 102, 105, 163, 214, 234, 242, 268, 271, 283
Fraser, Angus: 110, 115, 117, 129, 133
Freund, Florian: 116, 119
Fricke, Thomas: 125
Fromm, Erich: 313
Funar, Gheorghe: 156

Geertz, Clifford: 187
Geremek, Bronislaw: 117, 142
Gergely, Dezideriu: 153, 171, 173, 174, 177, 339
Germania: 16, 33, 116, 120, 121, 122, 129, 193, 214, 239, 241, 268, 271, 299, 341

Gheorghe, Nicolae: 6, 22, 49, 110, 115, 126, 129, 130, 174, 215, 218, 226, 228, 299
Ghica, Alexandru: 263
Ghica, Grigore: 83
Giere, Jaqueline: 126
Gill-Robles, Alvaro: 162
Glăjar, Valentina: 124, 138
Goertz, Hans Jurgen: 110
Goffman, Erving: 146
Goțiu, Mihai: 38, 39
Gomez, Pin Victor: 251
Gorres, Josepsh: 104
Grant, P. Anthony: 122
Graur, Alexandru: 264-266
Grecia: 41, 263, 291, 301
Grellmann, Heinrich Moritz Gottlieb: 17, 114, 115, 117, 118, 129, 138
Grevemeyer, Jan-Heeren: 58
Grigoraș, Nicolae: 142
Grigore, Delia: 26, 27, 28, 30, 32, 71, 215, 217, 218, 283-285
Grigore, Ghica: 83
Gromo, Giovan Andrea: 144
Gross, Petter: 132
Guimet, Emile: 101
Guțu, Gheorghe: 119, 124, 137
Guy, Will: 115, 299

Hagan, Dennis: 191
Hall, Roger Allen: 91
Hancock, Ian: 21, 36, 115, 219, 326
Harriot, John Staples: 100
Harrison, Simon: 40, 43
Hartmann, Douglas: 200, 201
Hădăreni (jud. Mureș): 78, 87, 204, 329
Helsinki: 168
Hervé, George: 104
Herzfeld, M.: 75, 88
Histria: 305
Hohmann, Joachim: 94, 121
Horowits, Donald: 201
Horváth, István: 6, 183, 339
Houliat, B.: 86
Hovelaque, Abel: 104
Hoyland, John: 99
Hund, W.H: 120, 126
Hunedoara: 276

Ialomița: 145
Iași: 103, 112, 142, 143, 146, 208, 259, 276, 277, 313, 339
Ibașfalău (Dumbrăveni): 56, 259, 260, 261, 267
Iliescu, Ion: 52, 53
Ilinca, Ingrid: 142
Imperiul Otoman: 68, 69, 97, 261
India: 21, 32, 33, 37, 43, 61, 70, 100, 101, 104, 131, 144, 174, 217, 218, 234, 258, 263-265, 278
Ioanid, Radu: 112
Iodan, Iorgu: 256, 264-266
Ion, Ionel: 285
Ion, Vasile: 276
Ion-Costin, Mariana: 285
Ionescu, Eugen: 69
Ionescu, Vasile: 24, 28, 130, 215, 218, 278, 303, 308, 326
Iordache-Apostol, Monica: 45, 49
Irlanda: 164, 268
Isărescu, Mugur: 53, 211
Istrati, Corneliu: 144
Italia: 9, 14, 46, 47, 79, 94, 212, 253, 268, 299, 303, 308, 309, 313, 317, 319, 327, 330, 331, 341
Ivan, Gheorghe: 24

Jäckel, Eberhard: 34
Jean-Emigh, Rebecca: 111
Jenkins, Richard: 184

Jones, Adam: 128
Jupiter, Borcoi: 285
Jusuf, Scup: 289

Kalina, Anton: 235
Kant, Immanuel: 301, 309, 320, 321, 330
Kapralski, Slawomir: 19, 127
Karady, Victor: 339
Kelso, Michelle: 112
Kenrick, Donald: 115, 116, 132
Kerzter, David: 191
Klimova, Ilona: 217, 218, 228
Knudsen, Marko: 214
Kogălniceanu, Mihail: 17, 35, 54, 83, 84, 143, 204, 329
Kontje, Todal: 124
Koselleck, Reinhardt: 120
Kosovo: 34, 51, 52, 322
Kováts, Martin: 228, 299
Kugler, Stephani: 120

Ladányi, János: 111, 194, 207
Lagresille, Alfred: 105
Lally, Alphonse- Louis: 106
Lazarus, Moritz: 103
Lazăr, Naftanailă: 56, 65
Lazăr, Răzvan: 66
Lăzurică, G.A.: 57, 59-62, 64-67
Le Goff, Jacques: 142
Lecca, Octav: 54, 55
Leerssen, Joep: 114,115, 126
Lehman, Hartnut: 120
Leland, Charles: 95, 100
Lemon, Alaina: 58
Liebich, Andre: 117,131, 134, 136, 228
Liegeois, Jean-Pierre: 22, 25, 31,110, 174, 218, 228
Ligi, G:193
Liszt, Ferencz: 99
Lombardia: 163
Londra: 21, 218, 219, 228, 235, 331
Loteanu, Emil: 48
Lucassen, Leo: 17,115-119, 123, 136
Ludke, Alf: 116
Lupaş-Vlasiu, M.: 83

Macedonia: 16, 41, 246, 321, 322
MacLaughlin, Jim: 127, 130, 136, 140
Macrea, Dimitrie: 264
Mailat, Romulus: 9, 14, 34, 35, 38, 46, 284
Majuru, Adrian: 51, 52
Malamen, Iolanda: 50
Manole, Florin: 5, 141, 338
Manolescu, Gheorghe: 148
Mantu, Stoica: 284
Marea Britanie: 122, 125, 164, 299
Margalit, Gilad: 122
Marin, Mircea: 39
Markus, Olga: 285
Marushiakova, Elena: 34, 37
Mateevici, Alexei: 69
Matei, Katarina: 76-78
Matei, Petre: 5, 13, 56, 59, 337
Matras, Yaron: 16, 33, 94, 115, 122, 135
Mavrogheni, Nicoale: 143
Mayall, David: 21, 22, 117
McAdam, Dough: 220
McGarry, Aidan: 205
Melkevi, B: 193
Memmi, Albert: 233, 247
Miercurea Ciuc: 195
Mihalcea, Eugenia: 25, 52
Mihaly, Loredana: 281
Mihordea, Vasile: 144
Miklosich, Franz: 95, 115, 133, 137
Moise, Gabriela: 285

Moldova: 54, 69, 83, 96, 141, 142, 143, 146, 179, 188, 263, 306, 332, 340
Moţaş, Elena: 283
Mundy, Gary: 94
Murdure, Mihaela: 320
Müller, Friedrich: 97

Narrol, R: 183
Nastasă, Lucian: 5, 57, 91, 128, 209, 338
Năstase, Adrian: 50, 52, 53, 253
Negulescu, Petre: 143
Neofit, Cretanul: 143, 144
Neuburger, Mary: 191
Nicolau, Margareta: 57
Niculescu, Gheorghe: 148
Noemi, Palfi: 285
Nuică, Elena: 285

Obedenaru, Mihail: 102
Ogrezeni: 204
Oişteanu, Andrei: 145
Olivera, Martin: 5, 75, 81, 86, 189, 195, 337
Olt (judeţ): 276
Oltenia: 52, 65-67, 190
Opferman, Ulrich Friederich: 125

Pacaku, Kujtim: 239
Palestina: 61
Panaitescu, P. Petre: 142
Pandelic, Nicolae: 283, 285
Pap, Maria: 186
Parboni, Augusto: 253, 255
Paspati, Alexandre: 97, 98
Pătruţ, Iulia-Karin: 119, 124, 137
Păun, Nicolae: 26, 27, 226, 278
Peninsula Balcanică: 16, 33
Persia: 37, 254, 258, 266
Petcuţ, Petre: 30, 283, 285
Petry, ChristianL 299
Piasere, Leonardo: 107
Piciu, Dana: 25, 52
Piemont: 163
Pittard, Eugen: 106
Pitulescu, Ion: 213
Platon: 249, 302
Pleşu, Andrei: 52, 53
Ploieşti: 65
Polonia: 58, 208, 287
Pons, E.: 78, 79
Popescu-Tăriceanu, Calin: 53, 212
Popp Şerboianu, Calinic I.: 55, 57, 58
Porschan, Frank: 197
Potra, George: 148
Pott, Friedrich August: 54, 98, 115, 137
Poulton, Hugh:191
Preda, Marian: 111, 204, 254
Prigoană, Silviu: 14, 156, 212, 256
Pronai, Csaba: 111
Puşkin, Aleksandr: 48, 69
Puxton, Gratton:115

Ram, Melanie: 109
Ramet, Sabrina: 192
Râpeanu, Sanda: 270
Răducanu, Gheorghe: 24, 43, 130
Răducanu, Johnny: 43, 71
Rădulescu, Domnica: 124, 138
Ranke, Leopold v.: 116
Remmel, Franz: 112
Ribot, Theodor: 103, 104
Richter, Melvin:120
Ritter, Robert: 117
Roman, Petre: 53, 54, 211
Roncea, Victor: 48
Rosander, G: 107
Rostaş, Iulius: 6, 135, 199, 219, 299, 339
Roşiorii de Vede: 314, 324, 333
Rotaru, Julieta: 284
Rovid, Marton: 127, 129

Rupea: 63
Rus, Aurel: 156
Rusia: 48, 58, 100, 271

Salat, Levente: 338
Salo, Sheila: 111
Samarian, Pompei: 143
Samitca, Ignat: 263
Sampson, John: 289
Samuel, Augustini ab Hortis: 32
Sandu, Ion: 283
Sandu, Mariana: 285
Sandu, Sorin Aurel: 221
Sarău, Gheorghe: 6, 24, 31, 131, 221, 271, 277, 278, 281-286, 341
Sass, Maria: 119
Stalin, Iosif Visarionovici: 200
Saul, Nicholas: 115, 118, 123, 124, 128, 194.
Săruleşti: 277
Schneck, A.: 86
Scriban, Augustin: 259, 261
Serbia: 218, 242, 309, 310, 322
Séréna, Carla: 103
Sfikas, Thanakis: 109
Sibiu (judeţ): , 259, 260
Sibiu: 64, 65, 130, 313, 59
Sigona, Nando: 129, 219
Sihleanu, Severa: 70
Simhandl, Katrin: 22-24, 129, 131-134, 137
Sinclair, A.T.: 60
Siria: 61
Slatina: 276
Slovenia: 22
Smart, Bath Charles: 100
Smith, Anthony: 184
Socrate: 302
Sokolova, Vera: 203, 223
Solms, Wilhelm: 33, 120
Solomon, Antonie: 255
Soros, George: 48-50
Spania: 47, 94, 96, 248, 268, 271, 317, 341
Stahl, Paul-Henri: 107
Stanzel, Franz: 138
Stănescu, Camelia: 283-285
Steinthal, Heymann: 103
Stewart, Michael: 19, 127, 129
Strasbourg: 25, 110, 157, 159, 240, 320
Strauss, Daniel: 120, 122
Stubbs, Paul: 221
Sturza, Mihail: 263
Suciu, Cristian: 138
Suedia: 193, 271
Szelényi, Iván: 111, 194, 207
Szépe, György : 186

Şăineanu, Lazăr: 263
Şerban, Monica: 111
Ştefan, Marian: 56

Tanaka, J.: 79
Târgu Mureş: 78, 87, 189, 204, 276, 283, 332, 339
Tarnovski, Daniela: 213, 216
Tcherenkov, Lew: 206
Tebbutt, Susan: 115, 118, 122, 123, 127, 194
Tesfay, Saba: 189
Tesser, Lynn: 109
Theban, Laurenţiu: 278, 283
Thelen, Peter: 214
Thornberry, Patrick: 159
Thorne, Benjamin: 112
Tissot, Victor: 92
Tomis: 305
Transnistria: 112, 208, 261, 303, 337
Transilvania (Ardeal): 30, 47, 46, 49, 56, 57, 62, 80, 82-84, 99, 114, 130, 134, 188, 204, 206, 220, 259, 260, 332, 337

Trehan, Nidhi: 129, 135, 219
Turcia: 143, 291

Țara Făgăraşului: 333

Uerlings, Herbert: 119, 124
Ulea, Sorin:146
Ungaria: 16, 48, 49, 50, 92, 99, 218, 219, 236, 260, 271, 283, 299, 304, 310, 319, 338
Uniunea Europeană: 22, 24, 48, 50, 53, 92, 154, 164, 165, 170, 210, 211, 253, 340
Urban, Iulian: 255
Urechia, Vasile: 143, 145

Vaillant, Jean-Alexandre: 96, 97
Valahia: 83, 96, 141, 144
Van Baar, Huub: 127
Varga, Andrea: 57, 128, 209
Varga, Dana Rozalia: 43
Vaux de Foletier, Francois: 94, 96, 105
Vermeersch, Peter: 206
Voicu, Mădălin: 42, 53, 226
Voicu, Mălina: 111

Wagniart, Jean-Francois: 105
Wallerstein, Immanuel: 316
Weber, Eugen: 186
Weber, Max: 75, 200, 321
Weismann, August: 103
Willems, Wim: 17, 115-120, 123, 136
Williams, Cristopher: 109
Williams, Susan: 112
Winkle, Michael: 114
Wippermann, Wolgang: 214
Wlislocki, Heinrich von: 30, 134
Woodcook, Shannon: 112, 135
Wulf, Cristoph: 116, 120

Yates, Dora: 58

Zalău: 276
Zamfir, Cătălin: 20, 79, 80, 111, 203-205, 254
Zamfir, Elena: 20, 79, 80, 111, 203-205, 254
Zăloagă, Marian: 5, 56, 109, 139, 338
Zărnescu, Vasile: 47
Zătreanu, Mihaela: 283, 284
Zedler, Johann Heinrich: 94
Zelea Codreanu, Corneliu: 67
Zimmermann, Michael: 16, 34, 135

Cărțile Editurii ISPMN

FLECK Gábor – SZUHAY Péter (editori) (2008) *Cu un pas mai aproape. Altfel de imagini despre romi din România.*
Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale

HORVÁTH István – TÓDOR Erika Mária (editori) (2008) *O evaluare a politicilor de producere a bilingvismului. Studii elaborate pe baza prezentărilor din cadrul conferinței de la Miercurea-Ciuc, 12–13 iunie 2008.*
Cluj-Napoca: Editura Limes–Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale

Petre PETCUȚ (editor) (2009) *Rromii din România. Documente* I.
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

KISS Tamás – FOSZTÓ László – FLECK Gábor (editori) (2009) *Incluziune şi excluziune. Studii de caz asupra minorităților de romi din România.*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

KISS Tamás (autor) (2009) *Perspectivă administrativă? O analiză comparativă a discursului demografic maghiar din România.*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

FOSZTÓ László (autor) (2009) *Colecție de studii despre romii din România.*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel (editori) (2009) *Procese şi contexte social-identitare la minoritățile din România.*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel (editori) (2009) *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában.*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

OLTI Ágoston – GIDÓ Attila (editori) (2009) *Minoritatea maghiară în perioada comunistă*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion.

HORVÁTH István – TÓDOR Erika Mária (editori) (2009) *Nemzetállamok, globalizació és kétnyelvűség. Nyelvpedagógiai és szociolingvisztikai megközelítések (Limbă, identitate, multilingvism şi politici educaționale)*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

HORVÁTH István – TÓDOR Erika Mária (editori) (2010) *Limbă, identitate, multilingvism şi politici educaționale*
Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

Stefano BOTTONI (autor) (2010) *Transilvania Roşie. Comunismul român şi problema națională 1944–1965*
Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel (editori) (2010) *Kisebbségek interetnikus kontaktzónában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*
Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel (editori) (2010) *Minorități în zonele de contact interetnic. Cehii şi slovacii în România şi Ungaria*
Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

KISS Tamás (autor) (2010) *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról*
Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

KÖNCZEI Csongor (editor) (2010) *Coregrafia şi etnocoreologia maghiară din Transilvania în mileniul trei*
Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

KÖNCZEI Csongor (editor) (2010) *Az erdélyi magyar táncművészet és tánctudomány az ezredfordulón*
Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

Rogers BRUBAKER – Margit FEISCHMIDT – Jon FOX – Liana GRANCEA (autori) (2010) *Politică naționalistă și etnicitate cotidiană într-un oraș transilvănean*
Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

GIDÓ Attila – HORVÁTH István – PÁL Judit (editori): *140 de ani de legislație minoritară în Europa Centrală și de Est*
Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

TOMA Stefánia – FOSZTÓ László (editori) (2011) *Spectrum. Cercetări sociale despre romi*
Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

SZÉKELY István Gergő (autor) (2011) *Democrație consociațională sau împărțirea puterii în societăți multietnice. Cadru teoretic și patru studii de caz*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

Lucian NASTASĂ (editor) (2011) *Antisemitism universitar în România (1919–1939). Mărturii documentare*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

KISS Tamás – BARNA Gergő (editori) (2011) *Erdélyi magyar fiatalok. Összehasonlító elemzés*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

KISS Tamás – BARNA Gergő – KOZÁK Gyula (editori) (2011) *Tinerii maghiari din România. Dimensiuni comparative*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

HORVÁTH István – TÓDOR Erika Mária (editori) (2011) *Nyelvhasználat, tannyelv és két(több)nyelvű lét*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

Agnieszka BARSZCZEWSKA – Lehel PETI (editori) (2011) *Integrating Minorities: Traditional Communities and Modernization*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

SERES Attila – EGRY Gábor (autori) (2011) *Magyar levéltári források az 1930. évi romániai népszámlálás nemzetiségi adatsorainak értékeléséhez*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

Vasile CIOBANU – Flavius SOLOMON – Sorin RADU (editori) (2011) *Partide politice şi minorităţi naţionale din România în secolul XX* (vol. VI)
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

BENEDEK József (editor) (2011) *România. Tér, gazdaság, társadalom*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Kriterion

HORVÁTH István – TONK Márton (editori) (2011) *Minority Politics within the Europe of Regions*
Cluj-Napoca: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale–Editura Scientia

DEMETER M. Attila (autor) (2012) *Naţionalism, multiculturalism, minorităţi naţionale.*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale

Lehel PETI – Vilmos TÁNCZOS (editori) (2012) *Language Use, Attitudes, Strategies. Linguistic Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages.*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale

PETI Lehel (autor) (2012) *A moldvai csángók népi vallásosságának imagisztikus rítusai.*
Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale